

CSONTOS NÓRA

SZAKSZÖVEG-TIPOLÓGIA

Károli Könyvek

monográfia

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Bozsonyi Károly, Czine Ágnes, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Furkó Péter, Homicskó Árpád, Horváth Géza,
Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós, Miskolczi-Bodnár Péter,
Mogyorósi András, Pap Ferenc, Sepsi Enikő

A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások
a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén – 4. kötet

Sorozatszerkesztő: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea

CSONTOS NÓRA

SZAKSZÖVEG-TIPOLOGIA

SZAKSZÖVEGTÍPUSOK VIZSGÁLATA
TÁRSAS-KOGNITÍV KERETBEN

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2020

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Horváth Géza, a KRE BTK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2020
© L'Harmattan Kiadó, 2020
© Csontos Nóra, 2020

Szakmai lektorok:
Dér Csilla Ilona
Tolcsvai Nagy Gábor

A könyv megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kara „A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti
kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén” című kutatási pályázata
támogatta.

ISBN 978-963-414-715-2
ISSN 2063-3297

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezményel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	9
Bevezetés.	11
Szöveg – szövegtípus	17
A kognitív nyelvészet rövid áttekintése	17
A pragmatika mint szemléletmód rövid áttekintése	23
A szöveg fogalma	25
A szövegtipológiai kutatások áttekintése	27
Szövegfajta, szövegtípus, műfaj.	33
Szakszöveg – szakszövegtípus	37
A szakszöveg fogalma	39
Az intézményesített tudás összetevői.	40
Definíciók	40
A szakszövegalkotást meghatározó intézményesített tudásösszetevők	42
A tapasztalati alapú tudás összetevői (kérdőíves vizsgálat).	44
A kérdőív ismertetése, hipotézisek	44
Eredmények	45
Konklúzió	54
A szakszövegtípus értelmezése. A szakszöveg-tipológia egy lehetséges megközelítése	55
Vizsgálati lehetőségek	60
A szövegalkotást meghatározó tényezők	63
Az intézményesített tudás mint előírás. Dokumentáció, törvény, szabvány	64
Az intézményesített tudás mint elvárásrendszer	68
Az intézményesített tudás mint hatásmechanizmus	71

TARTALOMJEGYZÉK

A vizuális elemek szerepe a szakszövegben.	73
A vizuális eszköz értelmezése és funkciója	73
Vizuális elemek a szakszövegben.	74
A vizuális elemek a hétköznapi szakszövegeiben	76
Vizuális elemek a tudomány szakszövegeiben.	79
A hétköznapi szakszövegei. Leírás és instrukció.	81
Anyag és módszer	82
A kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek jellemző szövegtípusai.	84
A szövegtípusok általános jellemzése.	85
A használati utasítás mint szövegtípus.	87
Összeszerelési útmutató	95
A betegájékoztató	96
Termékleírás mint szövegtípus. Általános jellemzés	110
Tudásmegosztás a bor termékleírásában	114
Anyag és módszer	114
Eredmények	115
Konklúziók	118
A termék leírásához csatlakozó felhasználói reflexiók	119
Összegzés	121
A konyhai recept.	125
A tudomány szakszövegei	135
Tudományos szakszövegtípus(ok) – a tudomány szakszövegei	136
A metapragmatikai tudatosság érvényesülése a tudomány szakszövegeiben.	145
A szöveg szerveződésére irányuló metapragmatikai jelzések.	
A diskurzusdeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője	148
Diskurzusdeixis és diskurzusjelölők	150
Anyag és módszer.	150
Eredmények	151
Diskurzusdeixis és/vagy diskurzusjelölők	160
A szövegalkotói tevékenységekre irányuló reflexív viszonyulás kifejezésének lehetőségei	162
Anyag és módszer.	163
A szövegalkotó saját nyelvi tevékenységére történő reflektálás	164
A szövegalkotó nem nyelvi tevékenységére történő reflektálás	166
Az attitűdjelölés	169
Konklúziók	174

TARTALOMJEGYZÉK

Az idézés működése a tudomány szakszövegeiben	176
Az idézés aktusa	177
Az idézés konstruálása.	177
Az idézés nézőpontszerkezete	180
A metapragmatikai tudatosság az idézésben	185
Anyag és módszer	187
Eredmények.	188
Az idézési módok	188
Metapragmatikai tudatosság mértéke: az idéző rész jelenléte, kidolgozottsága	191
Kontextualizáló elemek.	199
Konklúziók	200
Összegzés	205
Bibliográfia	209
Online oldalak	217
Források	219
Internetes oldalak	221
A hétköznapi szakszövegtípusaihoz felhasznált további nyomtatott szövegek	224
Betegtájékoztatók.	224
Melléklet.	225

ELŐSZÓ

Csontos Nóra *Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben* címmel írt monográfiája a KRE BTK Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) „A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén” címmel 2018 és 2021 között megvalósuló kutatási projektje keretében végzett vizsgálatainak eredményeit tartalmazza.

A TERMIK szaknyelvi kutatásainak keretében igyekeztünk a tradicionálisnak tekinthető szociolingvisztikai megközelítés mellett többféle nézőpontból megközelíteni a szakszövegeket, így például kommunikációs-pragmatikai, szövegnyelvészeti, lexikai-terminológiai, funkcionális kognitív megközelítésből is vizsgáljuk a létrehozott írott szövegeket és azok jellegzetességeit. A jelen monográfia társas-kognitív elméleti keretben vizsgálja a szakszövegeket, bemutatja a szakszövegtípusokra jellemző összetevőket és azok működését, és egy szakszöveg-tipológiai értelmezési keret kidolgozására vállalkozik. A vizsgálatok során figyelembe veszi mind a kognitív nyelvészet, mind a pragmatika mint szemléletmód eredményeit.

Csontos Nóra könyve – a Bevezetést és az Összefoglalást is beleszámítva – nyolc nagy fejezetre oszlik. Először vázolja a kognitív-pragmatikai elméleti keretet és ismerteti a könyv szerkezetét, majd részletesen bemutatja a szövegek és a szövegvizsgálatok szakirodalmát, áttekinti a szövegtipológiai kutatásokat, és elemzi a *szövegfajta*, *szövegtípus*, *műfaj* terminusok jelentését és hierarchiáját. A *Szakszöveg – szakszövegtípus* című fejezetben nemcsak a szakirodalomban található eredményeket összegzi, hanem – eredeti módon – a szakszövegekkel foglalkozók körében végzett kérdőíves vizsgálatainak eredményeit is bemutatja és értékeli. Amellett érvel, hogy a *szakszöveg* nem alkot egyetlen szövegtípust, vagyis hogy a *szakszövegtípus* a szövegek megjelenési formáiból visszakövetkeztetett és általánosított tudásnak tekinthető, és hogy „a szövegtípus bizonyos interaktív célok megvalósításához felhasznált kognitív minták érvényre jutása, bizonyos jegyek

összekapcsolódásából létrejövő, szövegpéldányok mentén kialakuló kategóriának tekinthető”, ennek következtében „nemcsak formai és szerkezeti jegyek határozzák meg, hanem a széles értelemben felfogott kontextusok és beszédhelyzetek”. Álláspontja szerint a szakszöveg fogalma ebben az elméleti keretben két alapvető összetevőt tartalmaz: a tapasztalati alapú tudást és az intézményesített tudást, és a szakszöveg fogalmát e két tudásösszetevő mentén vizsgálja meg; megállapítja, hogy a szakszöveg fogalma nem homogén kategória, és hogy „szakszövegtudás” helyett sokkal inkább „szakszövegtípus-tudás”-ról érdemes beszélnünk. Részletesen foglalkozik a szövegalkotást meghatározó tényezőkkel, elsődlegesen az intézményesített tudás szabályozásával és dokumentációjával. Elemzi a vizuális elemek szerepét szakszövegekben. Részletesen bemutatja a hétköznapok szakszövegtípusain végzett elemzéseit (kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek jellemző szövegtípusai, konyhai recept), és a tudomány szakszövegein végzett elemzéseit, ez utóbbi típus esetében az idézés működését is megvizsgálja. Az összegzésben megállapítja, hogy a szakszöveg-tipológia alapját képező szakszöveg jellemző sajátosságának elsődlegesen a „tudás” megosztása tekinthető.

Csontos Nóra monográfiája forráskutatásra és empirikus kutatásra alapozott, a magyar nyelvű szakszövegeket és tudományos szövegeket társas-pragmatikai keretben vizsgáló, újító szemléletű munka. Alaposan áttekinti a téma elméleti alapjait, leírja a kutatás célját, módszereit, forrásait (lásd „anyag és módszer” fejezetek). A kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek jellemző szövegtípusainak leírását szövegpéldányok elemzésével végezte; az elméleti megközelítésben ismertetett szempontok alapján történő elemzéshez saját maga által összeállított korpuszt használt. A tudományos szövegek vizsgálatához több tanulmánykötetet használt forrásként (nyelvészeti, bölcséleti, matematika témában), melyek anyagán manuális annotációval kvantitatív elemzést végzett, és az így kapott adatok alapján vont le következtetéseket. Az idézés vizsgálatokor pedig az idézéseket manuális úton nyerte ki a mintából, majd manuálisan annotálta ezeket és kvalitatív elemzést végzett rajtuk.

A kötetet nemcsak nyelvészek forgathatják haszonnal, hanem mindazon szakértők is (pl. fordítók, lektorok, terminológusok, szakszövegírók), akik képet szeretnének kapni a magyar nyelvű szakszövegek jellemzőiről; jól hasznosítható ezen túl a felsőoktatásban, elsősorban a magyar nyelvészet, a fordítás és a terminológia oktatásában, a tanárképzésben, valamint a szakmai felsőoktatás egyes kurzusain.

Fóris Ágota

a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) vezetője

BEVEZETÉS

A munka társas-kognitív¹ keretben, a szakszöveg fogalmát előtérbe állítva egy lehetséges szakszöveg-tipológia értelmezési keretének kidolgozására vállalkozik. Az értelmezői keret működését két tematikus csoport köré szerveződő szövegek vizsgálatával végzi el, szemléltetve a szakszövegek lehetséges csomópontokba rendeződését, illetve azoknak érintkezését; bemutatva a szakszövegtípusokra jellemző összetevőket, valamint azoknak működését.

Egy társas-kognitív elméleti keretben megvalósuló szakszöveg-tipológiának és a lehetséges irányvonalainak kidolgozása során két olyan terület érintkezéséről van szó, melyek önmagukban is megannyi megközelítést, értelmezést és terminológiai kérdést vetnek fel. A szakszöveggel kapcsolatban alapvető kérdésé válik egyfelől az, mit tekintünk szakszövegnek, milyen fogalomértelmezés állhat a *műszaki (technical)*, illetve *tudományos (academic)* szakszöveg-értelmezések mögött, illetve mi az elkülönítés alapja. Ebből következően feltehető másrészt az a kérdés, hogy a szövegeknek a szakterületekhez való kötésén túl

¹ A fogalomra vö. William Croft: *Towards a social cognitive linguistics*, in Vyvyan Evans – Stephanie Poursel (eds.): *New directions in cognitive linguistics*, Amsterdam, John Benjamins, 2009, 395–420. A fogalmon alapuló szövegtipológia elméleti kidolgozására vö. Simon Gábor: *Áttekintés a műfajkutatás tendenciáiról és lehetőségeiről*. Útban egy kognitív szemléletű műfaj-elmélet felé, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/2, 146–166; Kuna – Simon: *Műfaj, szövegtípus, szövegfajta, Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban*, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 257–275; Tátrai: *Esti Kornél és a beégés*, 290–301. Az ebben a keretben megvalósuló kutatásokra vö. például Kuna Ágnes: *Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században*, 1. rész, *Magyar Nyelv*, 112. évf., 2016/4, 385–400; uő.: *Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században*, 2. rész, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/1, 27–41; uő.: *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás, A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptekben*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2019; Hámori Ágnes: *Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv. A „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülésének dinamikája a társas interakciókban*, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 311–329; Ballagó Júlia: *Az internetes receptportálok műfajisága a kontextualizációs utasítás-ként értelmezett paratextusok nézőpontjából*, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I., Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019, 315–334.

mi válik jellemző sajátosságukká: milyen műveleti folyamatok alakítják ezeket a szövegeket, melyek válnak jellemzővé rájuk, milyen séma, illetve forgatókönyv köré szerveződve alakítható ki a szakszöveg fogalma, valamint – a szakszöveg-tipológia felé továbblépve – e szakszövegek egyetlen szövegtípust alkotnak-e, ha nem, miként történik vagy történhet a csomópontokba rendeződés, milyen szövegtípusok alakíthatók ki, illetve ezek miként érintkezhetnek. Ehhez kapcsolódik a terminológiában is megmutatkozó sokszínűség (*szakszöveg, műszaki szakszöveg, tudományos szakszöveg*), mely a szakszövegfogalom értelmezésének is alapjává is válik, vagy legalábbis visszaköszön benne. De hasonlóan szövevényes kérdések a szövegtipológiában is megmutatkoznak, amikor a szövegtípus mibenlétére kérdezzünk rá, központi terminológiai kérdéssé itt a *szövegfajta, szövegtípus*, műfaj, illetve e fogalmak értelmezése válhat.

A különböző elméleti megközelítések a szakszöveg különböző összetevőit kiemelve több esetben definiálták már a fogalmat. Ezen definíciók elsősorban a szakterületekhez kötve határozzák meg e szövegeket, a besorolás alapját adó, a szövegekre jellemzővé váló jegyek főként a szerkezeti, a szóhasználati jellegzetességeket, a terminusok alkalmazását hangsúlyozzák. A szakszöveg fogalomértelmezései a szövegek közötti különbségekre fókuszálnak, nem válik hangsúlyossá bennük, hogy a szövegek létrejöttét a mindennapi élet bizonyos beszédhelyzeteiben betöltött kommunikációs funkciók is motiválják, az ún. hétköznapi beszédműfajok vizsgálata némiképp ki is esik a vizsgálati területből. A szakszöveg eddigi definiálása, illetve leírása során továbbá háttérbe szorul, vagy – jellemzőbben – nem jelenik meg a szakszöveg működésének, a rá vonatkozó tudás szerveződésének a kérdése, tehát az, milyen folyamatok zajlanak a szerkezeti megjelenítés mögött, illetve ezen folyamatok miként tartják vagy tarthatják össze – a szakterületek közötti átjárhatóság lehetőségét is megteremtve – a szakszöveg fajtáit, illetve annak kategóriáit.

Jelen munka ezért szakítani kíván a szakszövegek műveleti és szerkezeti, más-képpen fogalmazva, funkcionális és formai elkülönítésén alapuló megközelítéssel. Messzemenően amellet érvel, hogy az imént előtérbe kerülő szerkezeti vagy formai sajátosságok műveletek eredményei: a szakszövegek elsődleges célja a TUDÁS² megosztása, ezen folyamat beszédhelyzetekre jellemzővé váló konstruálási módok által megy végbe, mely jellemző szerkezeti és/vagy formai jegyeket hoz létre a szakszövegek megjelenítésében is. Ugyanakkor a szakszövegtípusokra jellemzővé váló forgatókönyvek össze is tarthatják ezeket a szövegtípusokat,

² Itt a TUDÁS 'a szakszöveg által rendezett és expliciten közölt ismeret'-et jeleníti meg. A munka további részeiben az ekképp használt *tudást* minden esetben kiskapitális jelöli. Emellett kiskapitális jelöli a szakszöveg, illetve a szakszövegtípus további sematikus összetevőit is.

eltérő diskurzustartományokat kidolgozó szakszövegek vagy szakszövegtípusok ekképp érintkeznek egymással. Ezen értelmezői keretben művelet és szerkezet, funkció és forma nem különül el, hanem egymást feltételezve működik.

A szakszövegek tipikus összetevőinek előtérbe állítására, a szakszövegekben működő műveleteknek, majd azok leképezését elvégző szerkezeteknek elemző bemutatására, illetve a szakszöveg szövegtípusként való értelmezésére a társas-kognitív elméleti keret lehetőséget teremt. Olyan értelmezői pozíció működtetését teszi lehetővé, mely a szövegek tapasztalati alapú feldolgozásából és a szövegek egymáshoz való viszonyításából, illetve összehasonlításából nyeri a szakszöveg fogalmához az információkat, ekképp azon a szakszövegekre jellemzővé váló tulajdonságokat is, melyek alapján a szakszövegtípusok kialakítása megtehető, a szakszövegtípus-tudás pedig elsajátítható. Ez az elméleti keret a szövegek közötti hasonlóságok előtérbe helyezésével a kategóriák határainak elmosódottságát vallja, illetve a kategóriák között átmeneti sávokat feltételez. A szövegtípusokat nyílt határokkal rendelkező kategóriaként értelmezi, a kategóriák jellemző tulajdonságait megadva, az azokat működtető sémák leírásában látja feladatát. A séma és a megvalósulás egységét abban hangsúlyozza, hogy a séma működtetése során a szövegpéldányok eltéréseket mutathatnak. Mindezzel együtt feloldhatóvá teszi a szövegtípus, szövegfajta és műfaj kérdését.

A munka a szövegtípust a szövegek megjelenési formáiból visszakövetkeztetett és általánosított tudásnak tekinti. E tudás összetételével kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a szövegtípus bizonyos interaktív célok megvalósításához felhasznált kognitív minták érvényre jutása, bizonyos jegyek összekapcsolódásából létrejövő, szövegpéldányok mentén kialakuló kategóriának tekinthető. E típusokat tehát nemcsak formai és szerkezeti jegyek határozzák meg, hanem a széles értelemben felfogott kontextusok és beszédhelyzetek is. Ezekhez tapadva prototipikus reprezentációi rögzülnek, illetve a kommunikációs összetevők alakulásával változhatnak. Utóbbi miatt sem képeznek egységes rendszert, hanem nyitott sort.

A kutatás a szakszöveg létrejöttét az alkotás és a befogadás folyamatában a konstruálás folyamatához kapcsolódóan vizsgálja. A séma vagy sémák összetevőinek megállapítása annak eredménye, hogy a szövegek egymáshoz való viszonyukban sajátos, illetve hasonló mintázatokat mutathatnak, melyek bizonyos beszédhelyzetre jellemzővé válnak. Ezen jellemzők deszemantizált összetevői alkotják azt a sémát, mely a szakszöveg, illetve a szakszövegtípusok leírására alkalmassá válhat. A kötet – elméleti megközelítése miatt – a szövegeket nyelvi tevékenységként értelmezi. Ez ugyanis jobban kiemeli az egymással diskurzust folytatók konstruktív hozzájárulását a szöveghez, illetve hozzájárulásukat az abban funkcionáló, azt – mind az alkotás, mind a befogadás oldaláról tekintve – létrehozó nyelv működéséhez, funkcionálásához.

A szövegtipológiai kutatások elméleti megközelítéseiben megmutatkozó sokszínűség, továbbá a meglevő kutatások, főként ebben az elméleti keretben zajló vizsgálatok hiánya nem teszi lehetővé a szakszövegtípusok teljes, szisztematikus leírását. Ezért jelen munka csak arra vállalkozhat, hogy a kijelölt elméleti keretben a relevánsá váló kérdések felvetésével, továbbá empirikus kutatások megtételével javaslatot tegyen a szakszöveg-tipológia egy lehetséges értelmezésére és az abból kiinduló kutatások útvonalára. A lehetséges útvonal nem tud attól eltekinteni, hogy az elméleti keretből adódó nyílt kategorizálást, a szakszövegekben is megmutatkozó elméleti és gyakorlati lehetőséget egyaránt tárgyalja. Ezért a szakszövegekben működő általános, majd a kategóriák kialakításához felhasználható séma működésének leírását két tipikus szintér előtérbe helyezésével közelíti meg. E két szintér közül az egyik a hétköznapok, a másik a tudományos diskurzusok tipikus beszédhelyzete, melyek alapján egyfelől a hétköznapi beszédműfajok³ mintájára létrehozott, a *hétköznapok szakszövegtípusaiként* értelmezett szövegek elemzését, másfelől a *tudomány szakszövegeinek* elemző bemutatását végzi el. A hétköznapok szakszövegeinek és a tudomány szakszövegeinek elhatárolása csak látszólagos: az előbbi esetében érvényre jutó kvalitatív elemzések, az utóbbiak esetében alkalmazott elsősorban kvantitatív vizsgálatok egyszerre kívánnak a két szövegfajta között felfedezhető különbségekre és hasonlóságokra fókuszálni, mindezzel együtt a szövegek, szövegtípusok, kategóriák, az azokban működő vagy az azokat alakító folyamatok prototipikus, illetve periférikus összetevőire, jellemzőire koncentrálni, így teremtve meg a kettő közötti összehasonlíthatóság alapját is.

A bevezetés utáni fejezetek a szöveg–szövegtípus kérdéskörre koncentrálnak először a munka elméleti keretének kidolgozásához felhasznált, illetve a munka egészében érvényre jutó kognitív (holista) nyelvészeti és pragmatikai keretet ismerteti. Itt csupán azon folyamatok és elméleti összetevők ismertetése történik meg, melyek az elmélet kialakítása, valamint az elemzések során előtérbe kerülnek. Majd a szöveg fogalmából kiindulva kerülnek ismertetésre az eddigi szövegtipológiai kutatások, illetve az e kutatásokban előtérbe kerülő szövegfajta – szövegtípus – műfaj hármasságát is röviden tisztázza a fejezet. A fejezet második részének szervező elemei a szakszöveg–szakszövegtípus. A szakszöveg fogalmának vizsgálata egyfelől az intézményesített, másfelől a tapasztalati tudás összetevőinek elemzésével valósul meg, utóbbi kérdőíves vizsgálat keretében. Mindezek alapján a szakszöveg fogalmából kiindulva egy lehetséges szakszöveg-tipológiai modellre tesz javaslatot a fejezet, ismertetve a szakszövegekre jellemzővé váló tulajdonságokat, valamint a további kutatások irányvonalait kijelölő kérdésköröket.

³ Lásd Mihail Bahtyin: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*, ford. Orosz István, Budapest, Gondolat, 1986, 357–419.

A szakszövegalkotást befolyásoló tényezők részletekbe menő kifejtése, valamint a vizuális elemeknek a szakszövegekben való funkcionálását elemző rész után, a szakszöveg tágabb értelmezéséből kiindulva, a szakszövegtípusok elemzése történik meg az elméleti kiindulópontot szem előtt tartva, valamint egymáshoz való viszonyukat bemutatva. A hétköznapi beszédműfajokba sorolható szakszövegek közül elsősorban a bennük működő forgatókönyvek alapján hasonlóságot felmutató, a kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez és laikus befogadók számára készült szakszövegtípusokat vizsgálja a kötet. Az elsősorban befogadói pozícióból zajló kvalitatív elemzések során a fejezet arra koncentrál, hogy e szövegek miként rendeződhetnek csomópontokba, a lehetséges szakszövegtípusokra mi válik jellemzővé, valamint e szakszövegtípusok miként érintkezhetnek egymással, illetve különülhetnek el egymástól. Ezen kategóriákkal kapcsolatban például az ételrecept (konyhai recept) vizsgálatát is elvégzi a fejezet, bemutatva a TUDÁS megosztásának módját, előtérbe helyezve miként érintkezhetnek egymással eltérő diskurzustartományokhoz kapcsolódó szakszövegtípusok. Majd a vizsgálat a tudomány szakszövegeire fókuszál. Az ezekkel kapcsolatos kvantitatív esettanulmányok elsősorban a szakszövegtípusokban működő szubjektívizációt helyezik előtérbe, illetve a metapragmatikai tudatosság eszközeire koncentrálnak, szemléltetve, hogy ezen szövegtípusok prototipikusan miként valósíthatják meg a TUDÁS megosztása során a TÁRGY és a TUDÁS viszonylatában a szubjektív, illetve reflektív megjelenítést. A metapragmatikai reflexiók elemzéséhez szorosan kapcsolódva végezetül a tudomány szakszövegeire, illetve az azokban zajló tudáskonstruálásra jellemzővé váló idézés működését vizsgálja a munka.

A hétköznapi és a tudomány szakszövegeinek elemzése után a munka reflektál a kialakított elméleti keretre, összegezve azon előtérbe kerülő tényezőket, melyek a szakszövegtípusokat jellemezhetik és eredményezhetik.

Jelen kötet elkészítését számos ember segítette. Hálásan köszönöm szakmai lektoraimnak, Dér Csilla Ilonának és Tolcsvai Nagy Gábornak azokat a fontos kritikai megjegyzéseket, amelyekkel nagy hasznomra és segítségemre voltak a kézirat véglegesítésében. Nagyon köszönöm Fóris Ágotának a kézírathoz fűzött észrevételeit; azt, hogy lehetővé tette a kutatásaim megtételét, a könyv megírását és kiadását. Köszönettel tartozom azon, a névtelenségüket kérő cégeknek, akik a nyelvi minták kialakításához nyújtottak segítséget. Köszönet illeti azokat a szakírókat, fordítókat, cégvezetőket, akik tanácsokat adtak a téma kidolgozásához: végighallgattak, meggyőztek, vagy elbizonytalanítottak egy-egy gondolatmenet közben. Köszönet illeti továbbá a LHarmattan Kiadót és a Károli Könyvműhelyt, azon belül is Szatmári Évát a gondos szerkesztői munkájáért. Végezetül hálás vagyok a családomnak és a barátaimnak a végtelen türelmükért és támogatásukért.

SZÖVEG – SZÖVEGTÍPUS

Mivel jelen munka a kognitív nyelvészet, valamint a pragmatika mint szemléletmód eredményeit érvényesítve kívánja vizsgálni a szakszöveg fogalmát, továbbá kialakítani egy kognitív szakszöveg-tipológia lehetséges megközelítését és irányvonalait, a továbbiakban először a kognitív nyelvészet, azon belül is elsősorban a holista nézőpontot érvényesítő irányzat rövid áttekintését, majd a pragmatika mint szemléletmód ismertetését végzi el a fejezet, csupán azon tényezőkre koncentrálva, melyek a munka elméleti és módszertani vizsgálatához szükségessé válnak. Majd ebbe ágyazva történik meg a szintén a munka egyik központi fogalmának: a szövegnek az újraértelmezése.

A KOGNITÍV NYELVÉSZET RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A kognitív nyelvészet a megismerés során elsajátított tapasztalati alapú tudásnak tekinti a nyelvet.⁴ A megismerés közege a kommunikáció, a nyelvi tudás tehát összefüggésben áll a minket körülvevő világról való tudásunk más összetevőivel. A nyelvi interakciók során elsajátított nyelv lényege abban áll, hogy a tapasztalati térben a világ különböző dolgainak és a közöttük levő viszonyoknak megismerése során, valamint ezen ismereteket feldolgozva sajátítjuk el a nyelv összetevőit is. A nyelvi szerkezetek már elsajátításuk folyamatában sem választhatók szét formára és jelentésre. A nyelv elemei egy fonológiai és egy szemantikai pólus szimbolikus viszonyaként értelmezhetők, a nyelvten pedig ezen elemi egységek

⁴ Az itt szereplő összegző leírást lásd bővebben Roland W. Langacker: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I, Theoretical prerequisites*, Stanford, California, Stanford University Press, 1987; uő.: *Grammar and conceptualization*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1999; Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2010; uő.: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris, 2013; uő.: Bevezetés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 23–71; uő.: Jelentés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 207–466.

összetettebb szerkezetekben való integrálását, a kisebb szimbolikus egységek műveleti összekapcsolódását jelenti. Ezáltal a kognitív nyelvészet holista ágában – mely jelen munka alapját is képezi – a szókészlet és a nyelvtan nem elkülönülő területek: a lexikon, a morfológia és a szintaxis kontinuumot alkot, a forma nem választható el a jelentéstől, melyet ki kívánunk fejteni.

A fentiekből adódóan e nyelvészeti irányzat – szoros kapcsolatban a pragmatikával mint szemléletmóddal – a nyelvi elemek mentális és szociokulturális meghatározottságát vallja. Mivel a megismerés, a tapasztalatszerzés közege a világ, a nyelv elsajátítását és használatát egyfelől az határozza meg, miként ismerjük meg, illetve dolgozzuk fel a tapasztalati tér összetevőit, másfelől milyen tapasztalati térben tesszük ezt, tehát milyen szociokultúrában találkozunk a világ szegmenseivel és a közöttük levő viszonyokkal. A nyelv elemei ezáltal kifejezőeszköznek tekinthetők: általuk tudjuk kifejezésre juttatni azt a jelentést tartalmat, melyet a tapasztalat során elsajátítottunk, illetve azt a tudást, melyet a világ egy részének megtapasztalása során az interakcióban a nyelvi konstrukciók által hozzáférhetővé kívánunk tenni.

A tapasztalat alapján szerzett tudás elmében való rögzítését az absztrahálás, a sematizáció folyamatán keresztül végezzük el, majd az így kialakított fogalmat nyílt kategóriákba rendezzük.

A világ egy összetevőjének feldolgozása egy nyelvi közegben valósul meg. A nyelvi közegben nem csupán a dolog egy példányával találkozunk, hanem többel, több fajttal és több esetben. Ezen példányok észlelése során fontos összetevőket vagyunk képesek kiválasztani. Ezen jellemzőket általánosítjuk. A jellemzők általánosítása absztrakcióval történik. A jellemző tulajdonságok lesznek a fogalomnak az állandó összetevői, melyeket sémákba, tehát a nyelvi kifejezések dekontextualizált (vagyis az előfordulási környezetüktől elvont), a jellemző tulajdonságok mentén kialakított kategóriákba sorolunk. A séma szervezett memóriastruktúrát is jelöl, amely a világról való tudásunkat, elvárásainkat rendszerezi, és az észlelést, a feldolgozást, az emlékezést és a következtetéseket irányítja.⁵

A megismerő ember elméje a külső hatásokat észlelésként feldolgozza, többnyire nem tudatosan. A fontosnak ítélt észlelési összetevőket kiválasztja, függetleníti az észlelés körülményeitől, és általánosítja, azaz **absztrahálja** információvá alakítva. Ekképp tárolja és vonatkoztatja az adott kategóriába tartozó példányokra. (...) A **sémák**⁶ a nyelv-

⁵ Vö. Frederic Charles Bartlett: *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge, Cambridge University, 1932; David E. Rumelhart – Andrew Ortony: *The Representation of Knowledge in Memory*, in Richard C. Anderson – Rand J. Spiro – William E. Montague (eds.): *Schooling and the acquisition of knowledge*, Hillsdale, NJ., Erlbaum, 1977, 99–135.

⁶ Kiemelés tőlem (Cs. N.).

ről való tudásban dekontextualizáltak, azaz függetlenednek a memóriában a számos ténylegesen tapasztalt előfordulástól, de háttértudásként általában hozzájuk kapcsolódik a prototipikus kontextus, szorosabban a behívott fogalmi környezet⁷

A sematizált, elménkben rögzített fogalom a beszédhelyzetekben, a tapasztalati térben feldolgozott dolognak nemcsak szemantikai, hanem fonológiai, morfológiai, szintaktikai és pragmatikai jellemzőit is tartalmazza. Mind az absztrahálás, mind a sematizáció folyamatában kiemelt jelentősége van a begyakorlottságnak, tehát annak, hogy több, azonos és eltérő példánnyal, illetve a példányhoz hasonló dologgal találkozunk. Ezeknek egymáshoz való viszonyításával zajlik a dolgok jellemző jegyeinek felismerése. A sematizáció folyamatához kapcsolódóan szükséges arról is szólni, hogy ezek a tudások nem csupán egyszerű, hanem összetett sémákat is létrehozhatnak: ezek a tudáskeretek és a forгатókönyvek.⁸ A *tudáskeret* egy központi fogalom köré szerveződő tudáskészlet, röviden: azt tartalmazza, hogy 'mi micsoda'. A *KÓRHÁZ*⁹ központi összetevője a *KÓRHÁZ* lényege, de a fogalom sémaként más fogalmakat is tartalmaz, például *ORVOS*, *LÁZ*, *BETEGSÉG*, *MŰTÉT* stb. A *forгатókönyv* azt a tudást tartalmazza, hogy 'mi hogyan történik, zajlik', tehát a forгатókönyv „egy társadalmi cselekvés komplex összefüggéseinek emberi tudása és annak modellálása”.¹⁰ Forгатókönyv például a *VIZSGA*, a *VÁSÁRLÁS* vagy az *ORVOSI VIZSGÁLAT*, melyeknek nyelvi és nem nyelvi cselekvéseiből álló lefolyásának menetét szintén tapasztalat során, az interakciókban sajátítjuk el. A forгатókönyv tehát a társas élet cselekvéseivel kapcsolatos tudásunkat szervezi, időbeli, sorrendi és szerepekre vonatkozó összetevőket is tartalmaz.¹¹

A megismerés során elvonatkoztatások révén, kategóriákba rendezve tároljuk tudásunkat. Miként a dolgokat, a nyelv egységeit is mint példányokat besoroljuk kategóriákba.¹² A kategóriákba felismert tulajdonságok alapján sorolódnak be a

⁷ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 33, 34–35; lásd továbbá Langacker: *Foundations of Cognitive Grammar*, 116–137.

⁸ Vö. Teun A. van Dijk: Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés, in Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok 15*, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982, 63–81; Robert-Alain de Beaugrande – Wolfgang Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, ford. Siptár Péter, Budapest, Corvina, 2000, 127–128; Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 73–78; Tátrai Szilárd: A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 481–482; Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 226–227.

⁹ A kognitív nyelvészetben a fogalmakat kiskapitálissal jelöljük.

¹⁰ Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 226.

¹¹ Roger C. Schank – Robert P. Abelson: *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, Hillsdale, NJ., Erlbaum, 1977.

¹² Tolcsvai Nagy: *Kognitív szemantika*, 24; vö. még uő.: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, 114–129; uő.: Jelentéstan, 215–222; a nem tudományos, ún. népi megismerésre lásd bővebben pl. Eleanor Rosch: Human Categorization, in N. Warren (ed.): *Studies in Cross-Cultural Psychology. Vol. I*,

példányok. A besorolás fő elve a családi hasonlóság: a kategóriába addig sorolunk be valamit, amíg legalább egy olyan tulajdonságot fedezünk fel a példányban, amely a kategóriára jellemző. Ezáltal a kategória nem minden példánya rendelkezik ugyanazon tulajdonságokkal, nem minden tagja egyenrangú: vannak központi példányok, melyek a kategória legtöbb tulajdonságának megfelelnek és vannak periférikusak, melyek a kategória kevesebb tulajdonságával rendelkeznek. Egy-egy példány ezáltal több kategóriába is tartozhat, a kategóriák határai nem határozottak, hanem érintkeznek egymással. A kategória ezek mellett tartalmazhat ún. prototipikus példányt: ez a kategória minden tulajdonságának megfelel.

A tapasztalat során létrejövő kategóriák jellemzőit a klasszikus (arisztotelési) kategóriákkal összehasonlítva (lásd 1. táblázat) látható, hogy a klasszikus kategorizációt alkalmazó formális és a tapasztalaton alapuló, ún. népi kategorizációt használó funkcionális kognitív nyelvészeti irányzat miben tér el a kategóriák kialakítását és felépítését tekintve.

klasszikus kategorizáció	tapasztalati alapú kategorizáció
a kategóriák minden tagja egyenrangú	a kategória nem minden példánya egyenrangú
az alárendelt fogalom a fölérendelt kategória minden tulajdonságával rendelkezik	az alárendelt fogalom a fölérendelt kategória nem minden tulajdonságával kell, hogy rendelkezzen
a kategóriába tartozás igen–nem kérdése (a példány vagy valami, vagy nem az)	a kategóriába tartozás nem igen–nem kérdése (a példány, ha valami, még lehet valami más is)
a kategóriák határai határozottak	a kategóriák határai elmosódottak, a kategóriák egymással érintkeznek
a kategóriák szükséges és elégséges feltételekkel leírhatók (mivel a tagok egyenrangúak)	a kategóriák a családi hasonlóság elvével írhatók le (mivel a tagok nem egyenrangúak)

1. táblázat: A klasszikus és a tapasztalati alapú kategorizáció alapján létrejövő kategóriák jellemzői

A jelentés tehát a tapasztalat sematizálásával, absztrahálásával és kategorizálásával jön létre. Ezért a holista kognitív nyelvleírás központi fogalma a séma, amely a több megismerési eseményben feldolgozott, közös mozzanatokot szervezi meg általánosságban. A tapasztalati alapú jelentéssémák, és ebből következő

London, Academic, 1977, 1–49; Michael W. Eysenck – Mark T. Keane: *Kognitív pszichológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 280–287; Dirk Geeraerts: *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*, Oxford, Clarendon, 1997, 10–22.

a fogalmi reprezentációk összetettek és dekontextualizáltak, illetve mögöttes alapbeállítás szerinti sematikus kontextust idézhetnek föl. Mindazonáltal a diszkurzusokban konkrét, aktuális jelentéseket konstruálunk: alakítunk ki és dolgozunk fel, amelyek a sémák megvalósulásaiként értelmeződnek.

A konstruálás folyamatában¹³ a beszélő/szövegalkotó és a hallgató/befogadó nyelvi kifejezések és grammatikai szerkezetek által fogalmi tartalmakat tesz hozzáférhetővé, illetve dolgoz fel. „A konstruálás egy világbeli esemény, egy jelenet feldolgozó (elemző) megértése és fogalmi megalkotása valamilyen módon, több lehetséges módozat közül.”¹⁴ Ezen folyamatban meghatározó műveleti tényezővé válik a figyelem irányítása, a profilálás, a hatókör, a feltűnőség és a nézőpont.

Ugyanazt a jelenetet, eseményt, viszonyt többféleképpen lehet szemantikailag kidolgozni és hozzáférhetővé tenni. A konstruálás során egy vagy néhány összetevőre irányítható a figyelem, mely(ek) így a figyelem fókuszába kerülve a többi összetevőhöz képest a figyelem előterébe kerülnek, a többi összetevő pedig háttérként működik, az előtérbe kerülés konceptuális alapját képezve. Az összetevők egymás jelentését dolgozzák ki: egy nyelvi kifejezésben az előtér–háttér viszonyban profilálódik az előtérbe kerülő összetevő, a szemantikailag profilált elem az adott nyelvi kifejezés aktuális jelentését eredményezi. Az előtér–háttér viszony megvalósulásban a háttér szemantikailag körülhatárolt: konceptuális határa a nyelvi kifejezés szemantikai hatóköre. A nyelvi konstrukciókban a fogalmak és a fogalmi tartományok konceptuális hatókörrel rendelkeznek, a figyelem irányításával a fogalmi jelentés egy része aktivizálódik.

A figyelem irányítása összefüggésbe hozható a feltűnőséggel és a hozzáférhetőséggel is. Feltűnő „az a jelenség, amelyre az észlelő, megismerő ember felfigyel, amelyet nem feltétlenül tudatosan figyelme középpontjába helyez, miközben e jelenség a környezetét a háttérbe helyezi”.¹⁵ Ez összefügg a hozzáférhetőséggel, illetve annak mértékével. A feltűnőség, de emellett a hozzáférhetőség a megismerésen alapuló tudással és a kontextussal is kapcsolatban áll. A hozzáférhetőség mértéke ugyanis függ attól, hogy a fogalom mennyire gyakran aktivizált, emellett függ a nyelvi kifejezés használatának gyakoriságától, a jól begyakorlottságtól és a konvencionálizáltság fokától. Kontextuális szempontból a kontextualizációt¹⁶ nagyban elősegíti, ha a fogalom, a nyelvi eszköz könnyen hozzáférhető, illetve

¹³ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 42–50; vö. még Langacker: *Foundations*, 118–120.

¹⁴ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 42; vö. még Ronald W. Langacker: *Cognitive grammar. A basic introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 55.

¹⁵ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 47.

¹⁶ A kontextualizáló viszonyokra lásd Imrényi András: Mondattan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 743–747; a kontextualizáció fogalmára lásd Jef Verschueren: *Understanding pragmatics*, London – New York – Sydney – Auckland, Arnold, 1999, 111–112; Tátrai Szilárd: Pragmatika, in Tolcsvai Nagy (szerk.): *Nyelvtan*, 947–951.

a szövegvilágban már bevezetett, az újonnan említett dolgok ezekhez viszonyítva lehetnek nehezebben hozzáférhetőek, de ezzel együtt feltűnők – bár mindkettőt erősen befolyásolja a begyakorlottság mértéke.¹⁷

Végezetül a konstruálás rövid összegzésében szót kell ejteni a perspektívaltság, illetve a nézőpont szerepéről. Az események, jelenetek, viszonyok konstruálása során kiemelt szerepe van annak a nézőpontnak, amelyből feldolgozott tudás tapasztalhatóvá válik. A nézőpont a figyelemirányítás eszköze is: egy adott nézőpontból készült világreprezentáció szükségszerűen valamire irányítja a figyelmet, ezáltal a nyelvi konstrukciók által kifejezett jelentésekben a figyelem valamire irányul. A konstruálást meghatározó nézőpont kiindulópontként funkcionál: ez az a helyzet, ahonnan egy dolgot, egy jelenetet, egy viszonyt szemlélünk, majd a konstruálás során nyelvi konstrukciók által hozzáférhetővé és elérhetővé teszünk a nyelvi interakcióban más, illetve mások számára. A kiindulópontnak három fajtáját lehet elkülöníteni. Ezek együttes érvényesülése adja a megnyilatkozás nézőpontoszerkezetét. A kiindulópontok a következők:¹⁸

- referenciális központ: ez a mindenkori beszélő/szövegalkotó kiindulópontja; jelölői az első személy, a jelen idő és az aktuális helyzetre utaló, rámutató, azt leképező helymegjelenítések;
- semleges kiindulópont: egy mondatbeli figura fogalmi perspektívája; a kiindulópont működése a megnevezett/jelölt entitás fogalmához, annak jelentéséhez köthető, mely aktivizál egy fogalmi tartományt, amely meghatározza, e fogalmi tartományba mi tartozhat. Emiatt az elnevezés: a „semleges” itt arra utal, hogy ezen kiindulópontnak alapvetően nincs köze a szövegvilág aktuális személy-, tér- és időviszonyaihoz. Egy szövegrészben vagy akár mondatban több semleges kiindulópont is működésbe léphet;
- tudatosság szubjektuma: annak a kiindulópontja, aki felelőssé tehető a szövegben kifejtett vagy bennfoglalt információkért, akitől származik az információ.¹⁹

¹⁷ Vö. uo.

¹⁸ Lásd Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 48–50; vö. még José Sanders – Wilbert Spooren: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, in Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1997, 85–112; Tátrai: Pragmatika, 940–942.

¹⁹ E kiindulópontokat a beszélő teljes mértékben vagy részlegesen át is adhatja egy másik beszélőnek, az idézés prototipikus műveletét eredményezve. Ezért a munka a nézőpontok, illetve a szakszövegben működő nézőpontok-szerkezet leírását *Az idézés működése a tudomány szakszövegeiben* című fejezet végzi el.

A PRAGMATIKA MINT SZEMLÉLETMÓD RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A nyelvészeti pragmatika a nyelv használatának, vagyis a nyelvi tevékenységnek a tanulmányozását foglalja magába. A nyelv pragmatikai szemléletmódú leírásában a grammatikai és a pragmatikai szempontok nem válnak el élesen egymástól: a pragmatika ezen értelmezése és alkalmazása a nyelvi konstrukciók megértéséhez a társas megismerő tevékenység hangsúlyozásával járul hozzá, mégpedig azon társas-kognitív tevékenységhez, melyben a nyelvhasználók nyelvi szimbólumokat, konstrukciókat működtetnek.²⁰ A pragmatika ezen ága a nyelvi szimbólumoknak, illetve konstrukcióknak a jelentésképzésben betöltött szerepét a diskurzus és a kontextus felől közelíti meg, lehetőséget kínálva a fenti fogalmak diszkurzív és kontextuális megvalósulásának vizsgálhatóságára.

E megközelítési mód a nyelvi tevékenység tanulmányozásának kognitív és szociokulturális kölcsönviszonyára koncentrálva a grammatikai szerkezeteket és műveleteket társas kognitív képességnek tartja, a nyelvtant illetően nem csupán a forma és a jelentés szimbolikus kapcsolatára koncentrál, hanem e szimbólumokat a használókhoz köti: forma és jelentés kapcsolatát a jelentést konvencióként működtető közösségével egészíti ki. Ebből kiindulva a jelentést nem csupán enciklopédikus tudásként értelmezi, hanem hangsúlyozza az írott vagy beszélt diskurzust folytatók nyelvi tevékenységét, mellyel a konstruálást – a kommunikációs igények kielégítése céljából folytatott tevékenységként – a kontextus összetevőihöz, a választás, az egyezkedés és az adaptáció műveleteihez köti. Mindebből következően a konstruálás műveletében, illetve a konstrukciók működésében a séma és megvalósulás közötti viszonyban a hangsúly a megvalósulásra helyeződik át. Előtérbe a kontextuális jelentés és -képzés, a nyelvi szimbólumok alkalmazása kerül, a diskurzus kereteiben kialakuló interszjektív viszonyként értelmezve, melyekhez hozzáfűződik a kontextuális ismeretek mozgásba hozása.

A pragmatikai szemléletmód a fentebb tárgyalt fogalmakat a társalgásban, illetve a szövegben betöltött szerepükre koncentrálva vizsgálja, a diszkurzivitás alapvető feltételei között. Ekképp a nyelvi reprezentációkat, illetve a hozzájuk köthető absztrakciót, sematizációt vagy kategorizációt az interakcionális ismeretszerzés körülménye között értelmezi, hangsúlyozva az ismeretszerzés kontextualizált és a dekontextualizált jellegét, továbbá az ezekből absztrahált és sematizált jelentés kialakítását. Mindebből kiindulva, általánosságban a nyelvi

²⁰ Az itt szereplő rövid összegzés alapja Tátrai Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011; uő.: *Pragmatika*; Jef Verschueren: *Pragmatic perspective*, in Jef Verschueren – Jan-Olga Östman – Jan Blommaert (eds.): *Handbook of pragmatics*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1995, 1–19; uő.: *Understanding pragmatics*.

megismerés diszkurzív alapjára helyezve a hangsúlyt, a nyelvi reprezentációknak nemcsak a kialakításában, hanem a működtetésükben is nyomatékosítja a társas interakciók szerepét: „A nyelvi interakciók a tapasztalatok másokkal történő megosztásának a képességét feltételezik, és annak a lehetőségét teremtik meg. A nyelvi reprezentációk lényegi jellemzője, hogy a tapasztalatok megosztására szolgáló szociokulturális konvenciók egyik fajtájaként kommunikációs szimbólumokként funkcionálnak.”²¹

A diszkurzivitás előtérbe helyezésének következménye az is, hogy a figyelemirányítás és a hozzáférhetőség műveletei már önmagukban a diskurzus feltételeiként határozhatók meg: a diskurzusok közös figyelmi jelenetként történő értelmezése azzal jár, hogy a referenciális jelenetben a nyelvi szimbólumok azáltal, hogy jelentéseket tesznek hozzáférhetővé, a figyelmet a diskurzus egyik összetevőjére irányítják. A közös figyelmi és hozzáférhetővé válást biztosító interakciók teremtik meg azt az interszubjektív kontextust, amelyben a nyelvi szimbólumok működésbe lépnek – szövegalkotói és befogadói oldalról is tranzakcionális és interperszonális funkciót töltenek be. A nyelvi szimbólumok működtetése a diskurzusvilágban (szövegvilágban) válik értelmezhetővé, ebben zajlik tehát a dinamikus jelentésképzés. A dinamikus jelentésképzés során itt is előtérbe kerül a perspektivitás, a konstruálás és a figyelemirányítás kérdése.

A későbbiekben releváns kérdéssé válik, ezért már itt érdemes hangsúlyozni a pragmatika mint szemléletmód azon összetevőjét, mely diskurzusok metafunkciójához köthető. A beszélő/szövegalkotó a fentiekben hangsúlyozott, kontextusban zajló konstruálási folyamata arra is lehetőséget ad, hogy saját vagy mások diskurzusához tegyen reflexiókat. Ekképp a metareflexióként értelmezhető metapragmatikai tudatosság azon műveleteket, illetve kifejezőeszközöket azon nyelvi konstrukciókat öleli fel, melyeket a diskurzus résztvevői tesznek saját vagy a befogadó, illetve egy harmadik személy nyelvi tevékenységéhez, megnyilatkozásához, valamint magához a befogadási folyamathoz, azoknak nyelvi konstrukcióihoz vagy a velük összefüggő kognitív folyamatihoz, illetve szociokulturális elvárásokhoz.²²

²¹ Tátrai: Pragmatika, 905; vö. még Michael Tomasello: *Gondolkodás és kultúra*, ford. Gervain Judit, Budapest, Osiris, 2002, 103–143.

²² Verschueren: *Understanding pragmatics*, 187–198; Tátrai: Pragmatika, 1045–1053.

A SZÖVEG FOGALMA

Az 1970-es évek szövegnyelvészeti kutatásai elsősorban a formális, strukturális és generatív alapú nyelvészet elméletéből és módszertani eljárásaiból indultak ki, az 1980-as évekre viszont a pragmatikai kutatások fellendülésének is köszönhetően olyan kérdések merültek fel a szöveg fogalmával kapcsolatban, melyekre a kezdeti elméleti megközelítések nem tudtak választ adni. Röviden ez abban összegezhető, hogy egyre inkább előtérbe került a szöveg szerkezete és jelentése közötti kapcsolat tisztázásának igénye, a szöveg funkciójának kérdése, valamint a szövegalkotó és a szöveg befogadója között létrejövő jelentésképzési folyamat vizsgálata. Mindezekből következően a szöveg fogalmának az addig alapvetően formális alapú leírása már nem volt elégséges.

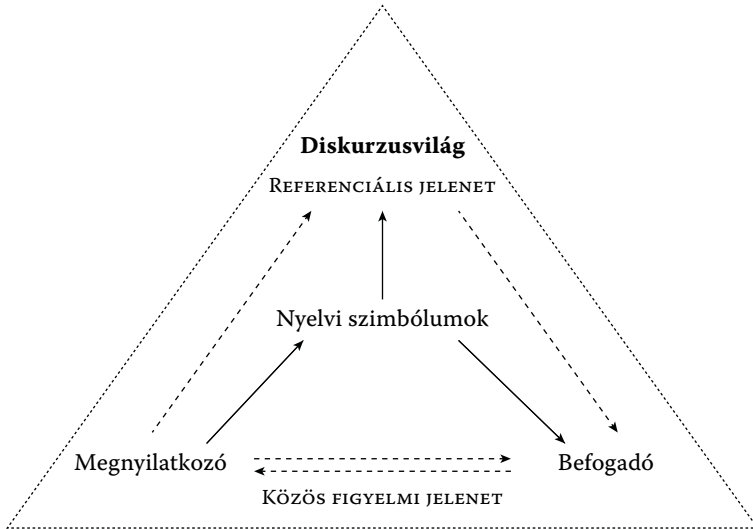
A szövegtani kutatások kognitív fordulata alapvetően két elméleti és módszertani összetevővel jellemezhető: egyfelől előtérbe került a szöveg szemantikai összetevőjének vizsgálata, másfelől a nyelvi egységek szerkezete, tehát a szöveg szerkezet mellett azonos hangsúllyal jelent meg azok feldolgozásának folyamata, a szöveg művelői vizsgálata. Ezen elméleti keretben (újra)értelmezett szövegfogalom a következőkben összegezhető.

A szöveg – melynek jelen munkában szűkebb, medialitását tekintve írott értelmezése kerül érvényesítésre – értelmi egységnek tekinthető, mely – amellett, hogy társas kapcsolatok felvételét és fenntartását teszi lehetővé – összetett világrészletet, tudást, tapasztalatot reprezentál fogalmilag többé-kevésbé konvencionizált nyelvi eszközök által.²³ A szöveg ezáltal egyfelől produktum és produkció, másfelől művelet és szerkezet. Produktum, mert egy nyelvi interakcióban létrehozott emberi terméknek tekinthető, de ezzel egyidejűleg produkció, mert létrehozói és megértői folyamatként, műveletként értelmezhető. Továbbá művelet és szerkezet, mivel a szövegalkotó az általa kifejezni szándékozott fogalmi tartalmat jeleníti meg nyelvi eszközök által, annak keres kifejező nyelvi formát és formai szerkezetet. A szöveg formája és szerkezete, a benne található nyelvi eszközök alkalmazása annak az eredménye, hogy a szövegalkotó megjelentsze azt a tartalmat, melyet céljai elérésének érdekében az adott beszédhelyzetben a befogadó elvárásaival összhangban kifejezésre kíván juttatni.

Mint arról már volt szó, egy fogalom, a tudás, a tapasztalat nyelvi konstruálása többfajta módon is végbemehet, és mindezzel együtt a figyelem irányításával is jár. A szövegalkotó a befogadóval interaktív viszonyban nyelvi eszközök által

²³ Vö. Tolcsvai Nagy Gábor: A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 64–90.

jelentéseket tesz hozzáférhetővé, melynek eredményeképpen a szöveg egy-egy összetevője kerül a figyelem előterébe, és ezzel együtt a befogadó figyelmét egy-egy összetevőre irányítja (lásd 1. ábra).²⁴

1. ábra: A nyelvi tevékenység triadikus sémája²⁵

Az interakcióban a triadikus viszony a szövegalkotó és a szöveg, valamint a szöveg és a befogadója között létesül. Az alkotás és a befogadás folyamatában a szöveg által közvetített nyelvi reprezentációk a figyelmet ugyanazon referenciális jelenetre, illetve annak összetevőire irányítják. A referenciális jelenet és összetevői az alkotó és a befogadó között a szöveg által reprezentált diskurzusvilágban vagy szövegvilágban válnak értelmezhetővé. A diskurzusvilág vagy szövegvilág a szövegben kifejtett, illetve bennfoglalt, valamint az ezek által az elmében aktivizált tudást jelenti, melyben a szöveg referenciális értelmezése zajlik.

A fentebbi összegzésből az is látható, hogy a szöveg diszkurzív jellege előtérbe kerül. A diskurzus fogalma több értelemben használható. Jelen munkában a diszkurzus két vagy több ember közötti nyelvi tevékenységet jelenít meg. A terminus általános használatát a kommunikáló felek közötti konstruktív együttműködés indokolja. A diskurzuson belül megkülönböztethető prototipikus beszélt és prototipikus írott nyelvi tevékenység. Előbbire a társalgást, utóbbira a szöveg terminust alkalmazza, hiszen a szöveg funkcionális megközelítése a szövegalkotó

²⁴ Lásd Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 13–14, 38–54, 62–64.

²⁵ Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 31.

és a befogadó közötti interaktív viszonyt helyezi előtérbe. Ezekhez kapcsolódóan – akárcsak jelen munka – használja a megnyilatkozás fogalmát is. Egy megnyilatkozás addig tart, míg a beszélő/szövegalkotó magánál tartja a szót.²⁶

A szöveg diskurzusként történő értelmezése azzal az előnnyel jár, hogy a nyelvi produktum és annak összetevői az alkotás és a befogadás folyamatában, interakcióban válnak értelmezhetővé. A medialitást tekintve írott nyelvi diskurzus – összehasonlítva a szóbelivel – közvetett interakcióval jellemezhető. A közvetett interakcióban nem érvényesül a beszélő és a befogadó szituációja közötti szoros egység. A szövegalkotás és -befogadás folyamata aszimmetrikussá válik, aminek következtében a szöveg eltávolodik a létrehozásának szituációjától. A szövegalkotónak ennél fogva a szemtől szembeni kommunikációhoz kapcsolódó lehetőségek hiányával számolva kell érvényesíteni a stratégiáit.²⁷ A közvetett interakcióval jellemezhető prototipikus írott nyelvi diskurzusokat (szövegeket) alapvetően a tervezettség, a műfaji elvárások nagyobb mértékű kodifikáltsága, monologikusság jellemzi. A medialitás kérdése felől – a munka további fejezetei miatt is – érdemes az írott nyelvi szövegek mellett napjaink közvetítettségi lehetőségéről is szólni: az internetes diskurzusok medialitásukat tekintve ugyan írottak, de más jellemzőik alapján (pl. interakció közvetettsége, jelentéstulajdonítás módja, figyelemirányítás, tervezettség foka, kidolgozottság, forma, szerkezet) a prototipikus beszélt és a prototipikus írott nyelvi diskurzus között helyezhetők el.²⁸

A SZÖVEGTIPOLÓGIAI KUTATÁSOK ÁTTEKINTÉSE

A szövegek elemzésének egyik lehetséges módja a szövegtípusok vizsgálata.²⁹ A szövegtipológiai kutatások nem alkotnak homogén kategóriát: köztük aszerint lehet különbséget tenni, hogy miként közelítik meg magát a szöveget, illetve a vizsgálathoz milyen elméleti megközelítést alkalmaznak.

²⁶ Vö. Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 69.

²⁷ Wolfgang Iser: Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete, in Kiss Attila Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I*, Szeged, Ictus, 1996, 241–264; Walter Ong: Nyomtatás, tér, lezárás, in Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség, írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, Budapest, Áron, 1998, 245–267.

²⁸ Vö. Tátrai: *Pragmatika*, 988–996.

²⁹ Jelen tanulmány a szövegtipológiai megközelítések, elméletek összegző leírását adja. A mai szövegtipológiai irányzatok részletes ismertetését lásd Wolfgang Heinemann: *Aspekte der Textsortendifferenzierung*, in Klaus Brinker – Gerd Antos – Wolfgang Heinemann – Sven Frederol Sager (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, HSK 16.1., Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2000, 523–546; uő.: *Textsorte – Textmuster – Texttyp*, Uo., 507–523; Kocsány Piroska: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és szövegtípus*,

A szövegtipológiai kutatások történeti áttekintése során a 20. század hetvenes éveitől két fő irány jelölhető ki. Az egyik irány nyelvészeti és nyelvészeti pragmatikai elvek alapján szövegtípus-kritériumokat állít fel, ezek felhasználásával kívánja jellemezni a szövegtípusokat.³⁰ Az elméletek közös pontja az, hogy a kritériumrendszer segítségével leírhatónak és elkülöníthetőnek tartják az egyes szövegtípusokat. Sandig tipológiájának tipikus jegyei például: +/- beszélt, +/- spontán, +/- monologikus. Véleménye szerint e három fő jellemző kombinációjának alapján leírhatók a hétköznapi szövegek.³¹ A későbbiekben a három jegy még eggyel bővül: +/- hagyományos. Vater a következő kritériumok alapján különíti el a szövegtípusokat: tárgy és cél; a szövegben előforduló részszövegek típusa; kommunikációorientált szempontok.³² A szövegtípus fogalmának meghatározásában is érvényesül ez a fajta leírási mód. Lux szerint például a szövegtípus „formálisan jegyek kombinációjaként írható le (melyeknek száma szövegfajtánként állapítható meg)”.³³

Ez az elmélet tehát valamilyen szinten bevonja a pragmatikai szempontot, de még ezzel együtt is a kritériumok merev érvényesítését vallja, ezáltal statikus leírását adja a szövegeknek, illetve a szövegtípusoknak.

Az elméleti megközelítés kritikája is a statikus leíráshoz kapcsolódik. Egyfelől ahhoz, hogy ez a fajta besorolási mód több olyan szövegtípust azonosnak minősít, amelyek nyilvánvalóan különböznek egymástól. Például az elmélet alapján egy csoportba kerülne a levél (hivatali és magán), a hivatalos irat, a határozat, a hír, a glossza, a kommentár, a vezércikk, a tanulmány, a lexikon, a szótár stb., hiszen ezek mind – a fenti kritériumokat működtetve – írottak, monologikusak, tervezettek és hagyományosak. Ezen tipológiai irányzathoz kapcsolódóan továbbá felmerül a kérdés, hogy valóban megvalósítható-e egy olyan egységes elméleti

Szövegtipológiai tanulmányok, Budapest, Tinta, 2006, 17–26; Kuna–Simon: Műfaj, szövegtípus, szövegfajta, 257–275; tudománytörténetét pedig lásd Fehér Erzsébet: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 27–63.

³⁰ Lásd pl. Heinz Vater: *Einführung in die Textlinguistik*, München, W. Fink, 1992; vö. még Barbara Sandig: Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten in Deutschen, in E. Gülich – W. Raible (Hg.): *Textsorten Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, Frankfurt, Athenäum, 1972, 113–124; Karl Ermert: *Briefsorten. Untersuchungen zur Theorie und Empirie der Textklassifikation*, Tübingen, Niemeyer, 1979; Friedemann Lux: *Text, Situation, Textsorte*, Tübingen, Narr, 1981.

³¹ Sandig: Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten in Deutschen, 113–124.

³² Vater: *Einführung*.

³³ Lux: *Text*, 273.

alap és egységes kritériumrendszer létrehozása, mellyel lehetséges a szövegek adta sokféleséget rendszerezni, illetve egy szinkrón szempontú rendszerezés magyarázatot tud-e adni szövegtípusok, műfajok történeti változataira.³⁴

A második irányt Beaugrande–Dressler nyitja meg azzal, hogy a fentebb említett statikus kritériumrendszeren alapuló szövegtípust és szövegtipológiát az intertextualitás fogalmának bevonásával a dinamikus felé tolja el. Az elmélet a szövegtípus értelmezését a szövegek közötti összefüggésekre építi. Mindez azt jelenti, hogy elismerik, a szövegek nem önmagukban, hanem egymással érintkezve, más szövegekkel kapcsolatban jelennek meg. Egy szöveg, illetve szövegtípus nem azáltal válik szöveggé, illetve szövegtípussá, hogy önmagában hordoz csak rá jellemző jegyeket, hanem éppen azáltal, hogy más szövegekhez hasonlóan eltéréseket vagy hasonlóságokat mutat.³⁵ Mindez – előreutalva a későbbi szövegtipológiai megközelítésekre – egyfelől azt jelenti, hogy a szövegalkotás és -befogadás során képesek vagyunk a szövegre jellemző sajátosságokat előhívni, mert a megismert szövegek összehasonlításával az elménk tárolni képes azt, mi jellemez bizonyos szövegfajtákat; másfelől a szövegek és a szövegtípusok az egymással való kölcsönös viszonyban nem alkotnak merev kategóriát, az intertextualitás miatt a szövegtípusok határai elmosódtak: lehetséges, hogy egy szöveg egyszerre több szövegtípusba is sorolható.

Beaugrande–Dresslerhez hasonlóan Gülich is dinamikus szövegtipológiai megközelítést hoz létre azáltal, hogy elméletében a pragmatikai tényezők domináns bevonása válik meghatározóvá. Amint írja: „[...] azért foglalkozom a szövegfajtákkal, mert úgy vélem, hogy a szövegfajták közötti különbségtevés a kommunikációban részt vevők számára fontos, és mert a különböző szövegtípusok jellemzőiről való tudás e résztvevők mindennapi tudásához tartozik”.³⁶

Az ebben a keretben zajló szövegtipológiai kutatások – a retorikai hagyományokat is követve – a beszédmódot is meghatározó tényezőnek tartják. A már idézett Beaugrande–Dressler például a szövegekre jellemzővé váló beszédmódok alapján is csoportosíthatónak vélik a szövegeket. Az általuk meghatározott

³⁴ Vö. Kocsány Piroska: Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvésze, *Filológiai Közöny*, 35. évf., 1989/1, 37–41; uő.: *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus*, Nyelvtudományi Értekezések 151, Budapest, Akadémiai, 2002, 9–11, 52–64; a különböző szempontú tipológiákra Eöry Vilma: Szövegtipológia – stílustipológia, in Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 130–145; Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 331–338.

³⁵ Robert-Alain de Beaugrande – Wolfgang U. Dressler: *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, Niemeyer, 1981, magyarul: uők: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, ford. Siptár Péter, Budapest, Corvina, 2000.

³⁶ Elisabeth Gülich: Textsorten in der Kommunikationspraxis, in W. Kallmeyer (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Schwann, Düsseldorf, 1986, idézi Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 334.

beszédmódok a következők: leírás, elbeszélés, érvelés.³⁷ Hasonlóan jár el Werlich, aki a három felsorolt beszédmódot (nála szövegfajtát) kiegészíti a tájékoztatással és az instrukciókkal.³⁸

A funkcionális, szövegtipológiai irányhoz sorolható a kognitív szemléletű szövegtipológia is. Mint minden szövegtipológiát, a kognitív szemléletűt is az határozza meg, miként értelmezi a szöveget. A fentiekben összegzett szövegfogalmat felhasználva, kognitív megközelítésben a szövegtípusok olyan kognitív minták, sémák, amelyek bizonyos kommunikatív helyzethez, beszédeseményhez kötődnek, abból kiindulva jönnek létre, a kommunikatív igényekhez igazodva rögzülnek, konvencionalizálódnak vagy módosulnak, alakulnak. A szövegek az alkotás és a befogadás folyamata során a tipikus beszédhelyzetre jellemzővé válnak. A szövegalkotó, illetve a befogadó, azaz a cselekvők a beszédhelyzetben képessé vál(hat)nak arra, hogy aktivizálják az adott kommunikatív helyzethez szükséges szövegalkotási és -befogadási stratégiákat, cselekvéseket. A cselekvések részét képezi a már felismert és az elmében tárolt tudás, mely az adott szövegre az adott beszédhelyzetben jellemzővé vált. Vagyis mind a szövegalkotónak, mind a befogadónak van valamilyen szövegtípustudása.³⁹

Ez a tudás a forgatókönyv⁴⁰ fogalmával írható le. A fentebb már ismertetett forgatókönyv fogalma a szövegekre, illetve a szövegtípus kialakítására alkalmazva úgy összegezzhető, hogy annak tudása, hogy a szövegalkotás és -befogadás folyamatában az adott helyzetben 'mit hogyan kell tenni'.⁴¹

A szövegtípus létrejöttében kiemelkedő szerepe a beszédhelyzetnek, illetve az abban résztvevők szándékainak, elvárásainak, mentális állapotainak van, illetve annak a célnak, amelyet az interakciókban résztvevők végre kívánnak hajtani. De ezek mellett a résztvevők között lévő társadalmi viszony, illetve

³⁷ Beaugrande–Dressler: *Bevezetés*, 237.

³⁸ Idézi Kocsány Piroska: *Szöveg, szövegtípus, jelentés: A mondás mint szövegtípus*, Nyelvtudományi Értekezések 151, Budapest, Akadémiai, 2002, 53.

³⁹ Vö. Heinemann: *Aspekte*, 517.

⁴⁰ A forgatókönyv fogalmáról bővebben lásd Charles Fillmore: *Scenes-and-frames semantics*, in Antonio Zampolli (ed.): *Linguistics structures processing*, Amsterdam – New York, North Holland Publishing Company, 1977, 55–81; Werner Nothdurft: *Das Muster in Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster*, in Werner Kallmeyer (ed.): *Kommunikationstypologie, Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Düsseldorf, Schwann, 1986, 92–116; Eysenck–Keane: *Kognitív pszichológia*.

⁴¹ Vö. Klaus Uwe Panther – Linda L. Thornburg: *Speech act metonymies*, in Wolf-Andreas Lieber – Gisela Redeker – Linda Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Current Issues in Linguistic Theory 151, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1997, 205–219; uők: *A cognitive approach to inferencing in conversation*, *Journal of Pragmatics*, Vol. 30, 1998, 755–769.

szociokulturális meghatározottságuk is befolyásoló tényezővé válik. Mindezen tényezők a beszédhelyzetre jellemző tranzakciókat és interakciókat ölelik fel, tehát a tudás átadását és a tudás átadásának módját.

A kognitív szemléletű szövegtipológia számára a tipikus beszédhelyzetekben létrejövő szövegek a kategorizáció mentén sorolhatók kategóriákba.⁴² A besorolás alapja a tapasztalat, tehát a már meglévő tudás aktivizálása, bizonyos összetevők felismerése egy szöveget illetően. A kategóriák működtetése egyaránt érinti a szövegalkotás- és befogadás folyamatát.

A tapasztalati alapú mindennapi megismerés, illetve kategorizáció ugyanakkor nem *a priori*, nem szükséges és elégséges feltételekkel dolgozik, legalábbis nem mindig. A kategóriák – a kategorizáció fentebb ismertetett fogalmát (vö. 1. táblázat) összekötve a szöveg fogalmával – az alábbi jellemzők mentén írhatók le:

- a felismert tulajdonságok alapján sorolódnak be szövegpéldányok a kategóriákba;
- a besorolás fő elve a családi hasonlóság, tehát addig sorolhatunk egy szöveget egy szövegtípusba, ameddig a kategória legalább egy jellemzőjéhez hasonlít;
- a kategóriába sorolás fokozat kérdése, vannak középponti, „jó” szövegpéldányok, és vannak kevésbé jók, amelyek kevesebb tulajdonságnak felelnek meg;
- a kategóriák körvonalai nem határozottak, egymást átfedhetik.⁴³

A megismert szövegeket addig soroljuk kategóriákba, amíg annak valami okát látjuk, azaz olyan tulajdonságot fedezünk fel bennük, amely a kategóriára általában jellemző. Szövegek vagy szövegtípusok kognitív leírására a tapasztalati alapú, prototípuselvű kategóriaelmélet egyrészt azzal az előnnyel járhat, hogy a szövegek ekképp a szövegtípusok is – nem a különbségek alapján határolódnak el egymástól, hanem a közöttük levő hasonlóságok tartják össze őket, miközben bizonyos jellemzővé váló tulajdonságban különbözhetnek is egymástól, másrészt az újonnan tapasztalt szövegek a bennük felismert tulajdonságok alapján besorolhatóvá válnak egy már meglévő kategóriába, vagy új kategória kialakítását

⁴² Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 51–52; uő.: Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról és egymáshoz való viszonyáról, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 302–310.

⁴³ Lásd Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 49; vö. még Rosch: *Human Categorization*, 1–49; Eysenck–Keane: *Kognitív pszichológia*, 280–287; John R. Taylor: *Linguistic Categorization*, Oxford, Clarendon, 1991; Dirk Geeraerts: *Diachronic prototype semantics*, 10–22; George Lakoff: *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago, The University of Chicago, 1987, 5–154; Kiefer Ferenc: *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina, 2000, 92–119.

követelhetik meg, harmadrészt: a szövegek és a szövegtípusok működésükben és alakulástörténetükben válhatnak leírhatóvá, mivel a kategóriákba történő besorolás a jellemző jegyek mentén zajlik.

A kognitív szemléletű szövegtipológia tehát a szövegtípusokat nem mint szükséges és elégséges feltételekkel leírható, hanem egymással érintkező, elmosódott határáú kategóriaként kezeli. A szövegtípus mint kategória jellemzését a prototipikus vagy tipikus példány(ok) leírásával lehet megtenni, de az attól való eltérés nem jelenti azt, hogy az adott szöveg nem tartozhatna az adott kategóriába. Mindezek alapján ez az elméleti megközelítés is számol az intertextualitás fogalmával. A szövegek ugyanis egymáshoz való viszonyukban sorolódnak kategóriákba, mindeközben folyamatos kölcsönviszonyba kerülnek egymással.

A kategorizáción alapuló kognitív szövegtipológia a szöveg jellegzetes műveleti és szerkezeti sajátosságaiából kiindulva látja elvégezhetőnek a kategóriákba sorolást, illetve a szövegtípusok megalkotását. Tolcsvai Nagy⁴⁴ ezzel kapcsolatban az alábbi szempontokat hangsúlyozza:

- a szövegtest szövegtipológiai vonatkozásai és változói között, a szöveg
 - határoltsága,
 - kiterjedése, mérete,
 - tagoltsága;
- a szöveg műveleti szerkezetéhez kapcsolódóan:
 - a szövegvilág és nézőpont, a szubjektívizáció,
 - a figyelem irányítása;
- a mikroszintű változók között a szövegben megvalósuló
 - deixis és koreferencia;
- a mezoszintű változók között
 - a szövegtopik és a szövegfókusz megoszlása, a mezoszinten is megvalósuló koreferencia jelenségével is kapcsolatban,
 - a mondatok közötti mellérendelés szerepe,
 - a fogalmi sémák szerepe,
 - a tagmondatok szemantikai telítettségének mértéke,
 - a bekezdések és a párbeszédjek jelenléte, végezetül, mindezen együttállásokat összefoglalva;
- a szöveg általános szerkezet és összegző szerkezete;
- a szöveg stílusz szerkezete műveleti értelemben.

⁴⁴ Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 53–62.

A fentebbi nézőpontbeli váltás szülte funkcionális szövegtipológiai kutatások a vizsgálat alapját képező kiindulópontok, kérdések, szövegfogalom-értelmezések alapján számos megközelítési irányt javasolnak a szövegek vizsgálatához, a szövegtipológiai kutatások ezáltal más-más elméleti összetevőt előtérbe állítva folynak. Heinemann ezen lehetőséggel foglalkozik, mikor a tipológiai leírásában négyféle szövegtipológiai eljárást különít el: a) a szignál típusú modellekben a formai és grammatikai jegyek és azoknak a szövegkoherenciával történő összefüggései kerülnek a kutatás előtérbe; b) a szekvenciális és tartalomközpontú modellekben a szituatív kontextus tényezői alapján történik a szövegek tipizálása. Ezek alapján elkülöníthetők deskriptív, narratív, expozitorikus, argumentatív és instruktív szövegfajták; c) a situációs modellekben alapvetően pragmatikai tényezők játszanak szerepet. Ezáltal a beszélők viszonyai és a kommunikáció egyéb tényezői kerülnek előtérbe; d) az ún. többsíkú modellek, melyek alapját a mindennapi szövegminták szolgáltatják, melyeket több dimenzió mentén, komplex módon vizsgálnak, valamint ezek hálózati jellegű kapcsolatának leírására tartják meghatározó szempontnak.⁴⁵ A magyar szakirodalomban Kocsány a szövegtípusok vizsgálatát az azokkal releváns viszonyba kerülő összetevő vizsgálata mentén jelöli ki. Ezek alapján a szövegtipológiai kutatásoknak a következő irányvonalait határozza meg: a) a szövegtípus mint intertextualitás; b) a szövegtípus mint funkcionális és kognitív kategória; c) a szövegtípus mint empirikus adatokból visszakövetkeztethető és általánosítható formáció és tudás.⁴⁶ Majd ezekkel kapcsolatban a szövegtípusok vizsgálatának irányait a következőkben látja: a) történeti, b) szociológiai, c) kognitív strukturális, d) pragmatikai funkcionális. Ezen irányokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy ezek szoros kapcsolatban állnak egymással, ezért a szövegtipológiai vizsgálatok tudományköziséget és módszertani pluralizmust kívánnak meg.⁴⁷

SZÖVEGFAJTA, SZÖVEGTÍPUS, MŰFAJ

A szövegtipológiai kutatások releváns kérdése, hogy miként válik értelmezhetővé a szövegtípus fogalma, illetve az azzal szoros kapcsolatban álló *szövegfajta*, illetve *műfaj*. Az elméleti megközelítések, illetve a szövegtipológiával foglalkozó tanulmányok több esetben eltérő módon értelmezik e három fogalmat; megfigyelhető a *szövegfajta* és a *szövegtípus* terminológiai keveredése, illetve a *szövegtípus* és a *műfaj* egymáshoz való viszonya is sokszor tisztázatlan. A német szakirodalomban például általában a *Textsorte* ('szövegfajta') és a ritkábban használt *Texttyp*

⁴⁵ Heinemann: *Aspekte der Textsortendifferenzierung*, 525–538.

⁴⁶ Lásd bővebben Kocsány: *A szövegtipológia eredményei*, 11–15.

⁴⁷ Uo., 16.

(‘szövegtípus’) terminus keveredik.⁴⁸ Angolul a *text type* és a *kind* (szövegfajta) fogalom is létezik, leggyakrabban mégis a *genre*, *discourse genre* (magyarul: *műfaj*, *beszédműfaj*, *zsáner*⁴⁹) kifejezések használatosak.

A nemzetközi szakirodalomban számos tanulmány sürgeti a *text type* és a *genre* fogalmi és terminológiai elkülönítését,⁵⁰ de a magyarban is a kérdések központjában áll e terminológiai probléma, kiegészítve e problémakört a *szövegfajta* – *szövegtípus* – *műfaj* hármásának egymáshoz való viszonyának értelmezésével. A magyar szövegnyelvészeti hagyományban kisebb mértékben az angol, leginkább a német szakirodalom terminusait alkalmazzák a kutatók. De még így is számos keveredés figyelhető meg az említett három fogalom között, aminek az az alapja, hogy figyelembe veszik, melyik jelöli a nagyobb, általános érvényű kategóriát, és melyik az azon belül létrejövő kisebb alkategóriákat.⁵¹ Kocsány Piroska például a *szövegfajta* és a *szövegtípus* meghatározására koncentrálna, egymáshoz kapcsolódó viszonyukat előtérbe állítva határozott definíciót alkot, alkalmazásukra világos és átlátható rendszert javasol, melyben a *szövegtípus* alkalmazása mellett érvel.⁵² Hasonlóan jár el Kuna Ágnes és Simon Gábor, akik tanulmányukban szintén felhívják a figyelmet a szövegtipológiához kapcsolódó terminológiai kérdésekre, elsősorban a három fogalom (*szövegfajta*, *-típus* és *műfaj*) tisztázatlan kapcsolatára, váltakozó alkalmazásukra. A *műfaj* és a *szövegtípus* lényegileg azonos voltára rámutatva javaslatot tesznek e három fogalom újraértelmezésére.⁵³ Hangsúlyozva a *szövegtípus* és a *műfaj* szinte szinonim használatát, a *műfaj* alkalmazását szorgalmazzák a *genre*-kategória megnevezésére (de megjegyzi, hogy erre éppúgy megfelelő lenne a *szövegtípus* is), míg a *text type* ‘alapforma’ kategóriát a *szövegfajta* kifejezéssel jelölik. Fontos megjegyezni ugyanakkor azt is, hogy a *szövegtípus* és a *műfaj* közötti választás kifejtése

⁴⁸ Vö. pl. Barbara Sandig: *Stilistik der deutschen Sprache*, Berlin – New York, de Gruyter, 1986; Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 334.

⁴⁹ Bartha Csilla: *A szociolingvisztika alapjai*, Budapest, ELTE BTK, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1998.

⁵⁰ Vö. pl. Douglas Biber: *Variation across speech and writing*, Cambridge, Cambridge University, 1988; Douglas Biber – Susan Conrad: *Register, genre, and style*, Cambridge, Cambridge University, 1989; Brian Paltridge: Genre, text types, and the language class room, *ELT Journal*, Vol. 50, 1996, 237–243; David Lee: Genres, registers, text types, domains, and styles: clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle, *Language Learning and Technology*, Vol. 5, 2001/3, 37–72; Irma Taavitsainen: Changing conventions of writing: the dynamics of genres, text type, and text traditions, *European Journal of English Studies*, Vol. 5, 2001/2, 139–150; Heinemann: *Textsorte–Textmuster–Texttyp*, 507–523.

⁵¹ Vö. Eöry: Szövegtipológia – stílustipológia, 139.

⁵² Kocsány: *Szöveg, szövegtípus, jelentés*.

⁵³ Lásd Kuna–Simon: *Műfaj, szövegtípus, szövegfajta*, 257–275. A *műfaj* és a *szövegtípus* lényegileg azonos jellegét hangsúlyozza továbbá Tátrai Szilárd: Esti Kornél és a beégés. Megjegyzések a *műfaj*ság pragmatikai vonatkozásához, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 290–301.

során a szerzők – korpuszalapú vizsgálattal igazolva – azt is előtérbe helyezik, hogy a *szövegtípus* kezdetektől fogva a mindennapi szövegek leírásához kötődő megnevezésnek tekinthető, míg a *műfaj* elsősorban a tudományos használathoz kötődik (lásd pl. *regény műfaja – ?regény szövegtípusa, ?recept műfaja – recept szövegtípusa*). Tolcsvai Nagy Gábor a kategorizáció és a szövegfogalom funkcionális értelmezése felől megközelítve a *műfaj* és a *szövegtípus* fogalmát amellett érvel, hogy a funkcionális kognitív nyelvreírás számára a lényegi különbség nem a műfaj és a szövegtípus, hanem a kategorizáció klasszikus, szükséges és elégséges kritériumrendszer felállító, illetve a humán perspektívát érvényesítő, prototipikussággal is számoló, tapasztalati alapú megközelítése között van.⁵⁴ Heinemann pedig – áthidalva a terminológiai kérdést – javaslatot tesz a *szöveg-minta* bevezetésére, mely a tipológiai alapformák kognitív modelljének megnevezésére szolgálhatna, a szövegek alapját képező fogalmi sémára vonatkozva.⁵⁵

Jelen kötet mellett érvel, hogy a szakszöveg nem alkot egyetlen szövegtípust (lásd bővebben *Szakszövegtípus értelmezése. A szakszöveg-tipológia egy lehetséges megközelítése* című fejezetet). Azon dimenziók, műveleti sorok és szerkezetek összegzését kívánja megragadni, melyek egy lehetséges szakszöveg-tipológia irányait jelölik ki. Ebből következően a fentebb összegzett Tolcsvai Nagy-féle megközelítést⁵⁶ alkalmazza akkor, mikor a kognitív nyelvészeti és pragmatikai szemléletmód elméleti alapjain nyugvó szakszöveg-tipológiát a kategorizáció művelete felől, azt központi szerepbe állítva vizsgálja. Tolcsvai Nagy álláspontját követve az elsődleges kérdés – a munka jellegéből adódva is – tehát nem az, hogy hogyan lehet elkülöníteni a *szövegtípus*, *műfaj*, illetve *szövegfajta* terminusokat, hanem az, hogyan szerveződnek, mely tényezők köré csoportosulnak azon szövegek, melyeket szakszövegnek minősítünk, ebből következően, mely dimenziók bevonásával alakulhatnak ki és egyben írhatók le azon kategóriák, melyek a szakszöveg tipizálását szervezik, az így kialakított kategóriát vagy kategóriákat mi jellemzi, illetve ezen kategória vagy kategóriák milyen viszonyban állnak más kategóriákkal.

A terminológiai egyértelműség célja érdekében a *szövegtípus/műfaj* választási lehetőség közül a munka – a hétköznapi(bb) megnyilatkozásokra inkább használatos⁵⁷ – *szövegtípust* használja. A tudományos szakszöveg esetében viszont működésbe lép – a fentebb már említett – azon tényező, hogy a tudomány szövegeire a *műfaj* megjelölés (is) alkalmazható. A nyelvészeti hagyományt követve a tudományos szövegeket, illetve a tudomány szakszövegeit bemutató fejezetben a *műfaj* alkalmazása ezért indokolttá válik.

⁵⁴ Tolcsvai Nagy: Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról, 302–310.

⁵⁵ Idézi Kocsány: *Szöveg, szövegtípus, jelentés*, 55–56.

⁵⁶ Tolcsvai Nagy: Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról, 302–310.

⁵⁷ Vö. Kuna–Simon: *Műfaj, szövegtípus, szövegfajta*, 263.

SZAKSZÖVEG – SZAKSZÖVEGTÍPUS

Egy társas-kognitív keretben működtetett szakszöveg-tipológia a szövegtípust a szövegek megjelenési formáiból visszakövetkeztetett és általánosított tudásnak tekinti. E tudás összetételével kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy a szövegtípus bizonyos interaktív célok megvalósításához felhasznált kognitív minták összetett nyelvi leképeződései, bizonyos jegyek összekapcsolódásából létrejövő, a szövegpéldányok mentén kialakuló kategóriának tekinthető. Hangsúlyozza, hogy a szövegtípusokat nemcsak formai és szerkezeti jegyek határozzák meg, hanem a széles értelemben felfogott kontextusok és beszédhelyzetek, valamint a bennük zajló jelentésátadás, illetve -képzés. A beszédhelyzetekhez tapadva mint kommunikatív funkciók prototipikus reprezentációi rögzülnek, illetve a kommunikációs összetevők alakulásával változhatnak. Az alakulástörténetből, a széles értelemben vett beszédhelyzetekből adódóan ezen kategóriák nem tekinthetők lezártnak, szükséges és elégséges jegyek mentén leírhatóknak, hanem nyitott sort alkotnak, lehetővé téve a szövegek, az egyes szövegtípusok érintkezését a hasonló vagy azonos összetevők, jegyek mentén.

A társas-kognitív keretben megvalósuló, kategorizáción (lásd *A kognitív nyelvészet rövid áttekintése* című fejezet) alapuló szövegtipológiai keretben az egyéni tudás és a műveletek mellett a társas és kulturális tényezők is szerepet kapnak. E felfogás a szövegek jellemző típusait, illetve azok létrejöttét összekapcsolja a konvencionizált, enciklopédikus tudáson és a beszélők/nyelvhasználók mindennapi tapasztalatán alapuló tudás összetevőivel. A szövegtípusokat tudásnak, tapasztalatnak tekinti, mely egyfelől az empirikus alapú, a mindennapi szövegtudásból származik, másfelől a nyelvhasználói közösség társas tevékenysége, a kultúra és a szocializáció során konvencionizálódó és elsajátított szakszövegtudásból.

A kognitív nyelvészettel és a pragmatikai szemléletmóddal összhangban a szövegtípust, illetve műfajokat ezen megközelítési mód kognitív sémának tekinti, ezen belül egyfelől forogatókönyv-jellegű sémának, amely alapján a társas cselekvéseket

hajtjuk végre.⁵⁸ Mivel a szövegtípus jellemzően a tudás átadásával és jellegzetes cselekvésekkel kapcsolódik össze, az összetett sémák (tudáskeret és forgatókönyv) egyaránt a figyelem előterébe kerülnek, de némiképp kiemelkedik a forgatókönyv, mivel az a társas élet cselekményeivel kapcsolatos tudást tartalmazza és szervezi, időbeli, sorrendi és szerepekre vonatkozó összetevőkkel együtt.

A szövegtípusokat a kognitív igény, valamint a kommunikatív és társas kapcsolat hozza létre és működteti.⁵⁹ A kategorizáció mentén létrejövő szövegtípusok keretet kínálnak a nyelvi tevékenységhez. Ezen keret – a tapasztalati alapú kategorizációból következő – ismert, illetve tapasztalható, elsajátítható, vagy azokká válhat a beszélők számára. Ezáltal egy szöveg, illetve az abban funkcionáló konstrukciók elfogadhatóvá vagy konvencionálissá is válhatnak: mind azonosításukban, mind létrehozásukban mintául szolgálhatnak. A szövegtípus tehát nem valódi jelentés, hanem minta: a konstruálás, illetve a beszédhelyzetre jellemzővé váló konstruálási mód,⁶⁰ az interakció során a szövegértelem létrehozását vagy kialakítását teszi lehetővé. A kategorizáción alapuló szövegtípus ezért egyszerre válhat a szövegalkotás során a nyelvi tevékenység kiindulópontjává, egyszerre mutat rá interakcionális, illetve szociokulturális konvenciókra, de mindezek mellett keretet biztosít az enciklopédikus és a tapasztalati alapú tudás kialakításához és kialakulásához, valamint sémát ad a társas interakciókban a nyelvi megvalósításához, felismeréséhez, a séma mentén történő, abból kiinduló jelentések átadásához és képzéséhez.

Ezen értelmezői keretben a szövegtípusok leírásakor előtérbe kerülnek azok a sematizálódó mintázatok, amelyek felhasználásával a szövegalkotás és a -befogadás mentális műveletei reprezentálódnak, illetve amelyekkel a társas-kognitív cselekvések során a szövegek létrehozhatók, illetve megérthetők. Hangsúlyozni szükséges továbbá a tradicionálisan felismerhető, tipikus nyelvi jellemzőkből álló szerkezetek meglétét, mert e szerkezetek mint nyelvi konstrukciók a sémák felhasználásával történő konstruálás eredményeinek tekinthetők.⁶¹ Ezekkel kapcsolatban azt is a figyelem előterébe kell állítani, hogy a nyelvi interakcióban miként és minek a hatására történik meg e sémák alkalmazásba vétele: csupán a tapasztalati alapú tudás jön mozgásba, vagy a tapasztalati alapú tudásra építő konvencionalizált konstruálási mód is meghatározza a nyelvi konstrukciót, a szöveg szerkezetét, kialakítását, összetevőit.

⁵⁸ Vö. Schank–Abelson: *Scripts, Plans, Goals and Understanding*.

⁵⁹ Heinemann: *Textsorte – Textmuster – Texttyp*, 520; Kocsány P.: *Szöveg, szövegtípus, jelentés*, 54–56.

⁶⁰ A konstruálás folyamatára lásd Tolcsvai Nagy: *Bevezetés*, 42–50; vö. még Langacker: *Foundations*, 118–120.

⁶¹ Vö. Kárpáti Eszter – Kleiber Judit: A mentális állapot változásának szerepe egy diskurzus szerveződésében. *Iskolakultúra*, 28. évf., 2018/5–6, 28–39.

<https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2018.5-6.28> (Letöltés: 2020. szeptember 14.)

A SZAKSZÖVEG FOGALMA

A szakszövegtípusok vizsgálatához tisztázni szükséges, mit is jelent a szakszöveg, illetve ebből kiindulva: a szakszöveg egyetlen szövegtípust alkot-e. A szakszöveg fogalmának, közelebbről ezen fogalom alapvető összetevőinek tisztázására van először szükség ahhoz, hogy az ezen alapuló szakszöveg-tipológia lehetséges irányvonalai megragadhatóvá váljanak.

A szakszöveg fogalmához kapcsolódva a központi kérdés az, hogyan, és főként mi alapján határozhatók meg azon tipikus összetevők, amelyek a szakszövegre utalnak. Ezen jegyek meghatározása során mennyiben alkalmazhatóak a már meglevő definíciók: a szakszöveg fogalmi konstrukciójának deduktív vagy induktív módon történő leírása vezet-e eredményre; ebből következő, mi a viszony a létező, tudományosnak nevezhető definíció(k) és az elmében lokalizált szakszövegfogalom között.

A holista kognitív nyelvészeti keret, illetve az abban a keretben értelmezett szövegfogalom⁶² szükségszerűen megadja a fenti kérdésekre a választ, és ezáltal a kutatás alapvető módszerét és irányvonalát is kirajzolja. A szakszöveg fogalma ebben az elméleti keretben két alapvető összetevőt tartalmazhat:

- Tapasztalati alapú tudás: ez a szövegpéldányokat és szövegtípusokat a szöveg befogadóival köti össze. A szöveg befogadója a szöveg megértése és értelmezése során képes a szöveg jellemző jegyeit/tulajdonságait felismerni, és a sematizáció és az absztrahálás műveletén keresztül⁶³ tárolni az elméjében, kialakítva a szakszövegtípusokat és a szakszöveg fogalmát.
- Intézményesített tudás: tudományos tapasztalaton, tudáskonvenciókon alapuló tudás, melyet a nyelvhasználó elsősorban például az oktatás során sajátít el, főként az erősen konvencionizált, írott diskurzusokkal kapcsolatban. Ez a fajta tudás a szakszöveget kritériumok alapján írja le.

Az intézményesített tudásnak még egy olyan összetevője van, amely nagyban meghatározza a nyelvhasználók szakszövegfogalmát. A szakszövegek létrehozása ugyanis intézményesített tudás mentén megy végbe: jelen munka központi összetevőire koncentrálna, dokumentáció, szabvány, törvény szabályozhatja a szöveg tartalmi és formai összetevőit, de ide sorolhatók például a tudományos szövegek stíluslapjai is, valamint a kereskedelmi forgalomba megjelenő termékek esetében a marketing.

⁶² Lásd Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 13–14, 38–54, 62–64.

⁶³ Vö. Tolcsvai Nagy: *Bevezetés*, 33, 34–35; Langacker: *Foundations*, 116–137.

A munka – mielőtt a szakszöveg szövegtípusként történő értelmezését vázolná – szükségesnek tartja a szakszöveg fogalmát e két tudásösszetevő szerint vizsgálni. A szakszöveg sémájának jellemzéséhez, szövegtípuslétének kialakításához két, eltérő célú kutatás eredményeit veszi alapul. Az első a szakszöveghez kapcsolódó intézményesített tudás összetevőit elemzi a szakszöveg-definíciók alapján, röviden kitérve a szövegek létrehozását meghatározó törvények, szabványok stb. jelentőségére; a második pedig a nyelvhasználók tudására rákérdezve próbálja a mindennapi tapasztalati alapú tudás összetevőit vizsgálni.

A tapasztalati tudást felmérő kutatás alap gondolata az volt, hogy az adatközlőktől nem várható el teljes körű és részletes meghatározás a szakszöveg fogalmával kapcsolatban, de a legkönnyebben előhívhatók, aktiválódók, vagyis a prototipikus jellemzők fognak megjelenni, melyek között egyaránt jelen lehetnek az intézményesített tudás összetevői, illetve a szövegpéldányok feldolgozásának eredményeként létrejövő tudás. Ezért a válaszok arra mutathatnak rá, hogy mely szövegpéldányok, illetve tulajdonságok válhatnak meghatározóvá a szövegtípus sémájának kialakításakor, ezen tulajdonságok mint a szakszöveg fogalmának összetevői miként kapcsolódnak össze, illetve ezek alapján milyen kategóriákat és alkategóriákat eredményezhet a tapasztalat, valamint ezek min alapulnak. A válaszokban adott tudáselemek gyakorisága továbbá rámutathat arra, a nyelvhasználók miként és mi alapján kategorizálják a szakszövegeket, ezek közül mi a meghatározó és gyakori, illetve a kevésbé lényeges, periférikus.

Az intézményesített tudás összetevői

Definíciók

Az intézményesített tudás vizsgálatához először a szakszöveg fogalmát leíró meghatározások áttekintése szükséges. A szakszöveg fogalmát leíró tudományos definíciók a szakszöveget a szaknyelvi diskurzus írott nyelvi termékének tekintik. A szakszöveg meghatározásainak vizsgálata után viszont megállapítható, hogy e definíciók elsősorban a szövegek formai jellegzetességeit emelik ki, formális leírását adva a szakszövegnek. A pragmatikai összetevők közül – amennyiben alkalmazza a definíció – leginkább a szövegalkotó és -befogadó szerepe válik hangsúlyossá, illetve a kettejük interakcióját jellemző megértési, megértetési szándék.⁶⁴

⁶⁴ Lásd pl. Maria Teresa Cabré: *Terminology. Theory, methods and applications*, Amsterdam, John Benjamins, 1999; Kurtán Zsuzsa: *Szakmai nyelvhasználat*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

A szakszöveg a vizsgált definíciókban⁶⁵ megjelenő közös összetevők alapján az alábbi tulajdonságokkal jellemezhető:

- a szaknyelvi diskurzus írott nyelvi terméke;
- a téma pontos, tömör, világos kifejtése jellemzi;
- egy bizonyos szakterülethez/foglalkozáshoz köthető;
- dominánsan szakszavak használata jellemzi (a terminológia jelenlétének hangsúlyozása);
- a téma körülhatároltsága figyelhető meg;
- a szöveg felépítése/formája erősen konvencionizált, a téma nyelvi megjelenítésének tipikus jegye a szintaktikai szerkezetek (összetett mondatok) hangsúlyozása;
- szimbólumok, ábrák, diagramok ágyazódhatnak a szövegbe.

Néhány további, részletező kiegészítés: a COTSOES és Cabré a nyelvi eszközök közötti választással kapcsolatban külön hangsúlyozzák, hogy a szakszövegeket elsősorban a nominalizáció jellemzi.⁶⁶ Arntz és Picht erre irányuló kutatása kimutatja, hogy a szakszövegekben a főnevek aránya más szövegtípusokhoz képest 44%–28%, más szófajtani kategóriák (pl. a nem szakszövegekben működő névmások alkalmazása a koreferencia megteremtése érdekében) kisebb szerepet kapnak ezekben a szövegekben.⁶⁷ A tömörebb szerkezeti megoldás miatt Cabré szerint az alárendelés is ritkábbnak tekinthető, mint más szövegek esetében.

A lexikai sajátosságok közül – mint az a fentebbi felsorolásból is látható – kiemelkedik a szakterminusok alkalmazása, Wright–Budin például amellet

⁶⁵ A vizsgálathoz a következő munkákat használta fel a kutatás: Fóris Ágota: A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban, *Magyar Tudomány*, 2006/6, 737–745; Fóris Ágota: A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya, *Magyar Nyelvőr*, 130 évf., 2006/1, 49–59; Felber, Helmut: *Terminology Manual*, Párizs, UNESCO–Infoterm, 1984; Janusz Bańcerowski: A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságai, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 446–452; Jennifer Pearson: *Terms in Context*, Amsterdam, John Benjamins, 1998; Cabré: *Terminology*; Pátrovics Péter: A medicina nyelve, *Magyar Orvosi Nyelv*, 2004/1, 11–24; Kurtán: *Szakmai nyelvhasználat*; Sue Ellen Wright – Gerhard Budin: *Handbook of Terminology Management*, Vol. 1–2, Amsterdam, John Benjamins, 1997; Reiner Arntz – Heribert Picht: *Einführung in die Übersetzungsbezogene Terminologearbeit*, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1982; COTSOES: *Recommendations for Terminology Work*, MediaCenter of the Confederation, Bern, 2002.

⁶⁶ COTSOES; Cabré: *Terminology*.

⁶⁷ Arntz–Picht: *Einführung*.

érvel, hogy a szaknyelv legfőbb és legsajátosabb jellemzője a terminológia.⁶⁸ Bańcerowski az idegen szavak, kölcsönzések magas jelenlétét és elsősorban a klasszikus nyelvek szókincsének alkalmazását emeli ki.⁶⁹

A pragmatikai összetevők közül előtérbe kerül a befogadót jelölő nyelvi lehetőségek kérdése is. Elsősorban a személytelenség megnyilvánulásának tekinti Arntz és Picht azt, hogy e szövegek előszeretettel alkalmazzák – az adott nyelvtől függően – a kijelentő mód, jelen idő és E/3 személyű, illetve T/1 személyű általános alanyt megjelenítő formát.⁷⁰

A szakszövegalkotást meghatározó intézményesített tudásösszetevők

A szakszövegek fogalmának kialakításakor meghatározó tényezővé válhat az is, hogy létrehozásukat dokumentumok szabályozzák (stíluslap, szabvány, törvény stb.). Ezek a tényezők a szakszövegek egészét tekintve eltérő mértékben, de befolyásolják a szövegek kialakítását, ezáltal hatással lehetnek a fentebb látható definíciókra és a tapasztalati alapú tudásra is. Az intézményesített tudás ezen erősen intézményesített összetevője a szövegalkotó és a -befogadó szakszövegtudására, illetve szakszövegelvárására is különböző mértékű hatást gyakorolhat.

Az intézményesített tudás dokumentumai olyan metadiskurzusoknak tekinthetők, melyek különböző mértékben határozhatják meg szöveg kialakítását. Lehet előírás (törvény, szabvány), vagy ajánlás, elvárás (például a tudományos munkákhoz készült stíluslapok). A következőkben ezen szövegeket csak jelzés szinten tárgyalja a fejezet (részletes kifejtésüket lásd *A szövegalkotást meghatározó tényezők* című fejezetben).

- *Az intézményesített tudás mint előírás:* a szakírásban dokumentációnak nevezzük a termékek, illetve szolgáltatások használatát szabályozó és segítő szövegeket, vizuális vagy online tartalmakat.⁷¹ Az intézményesített tudás a dokumentáció folyamatában törvényekben és szabványokban jelenik meg. A dokumentáció tagolását, tartalmát, megjelenítését – csupán a jelen munkában megjelenő szakszövegtípusokkal kapcsolatban említve néhány

⁶⁸ Wright–Budin: *Handbook*.

⁶⁹ Bańcerowski: A szaknyelvek.

⁷⁰ Arntz–Picht: *Einführung*.

⁷¹ Vö. Fóris Ágota – Faludi Andrea: A dokumentáció és a dokumentum-menedzsment kapcsolatai, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 27–30; Uők: A szakírás és a dokumentáció mint nyelven belüli szakfordítás, uo. 38–40; B. Papp Eszter: A professzionális dokumentáció a 21. században, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 60–61.

nyat – egyfelől a Magyarországon is bevezetett, de magyar nyelven még nem elérhető szabványok rögzítik, például a MSZ EN 62023:2001 *Műszaki tájékoztató és dokumentáció felépítése*; MSZ EN 82079-1:2013 *Használati utasítások készítése. Tagolás, tartalom, megjelenítés. 1. rész: Általános elvek és részletes követelmények*; MSZ EN ISO 11442:2006 *Termékek műszaki dokumentációja. Dokumentumkezelés szabványok*. Másfelől a dokumentáció tartalmát, formáját és felépítését a 2012. évi LXXXVIII. törvény több pontja is szabályozza.⁷² Emellett az Európai Unió CE jelzésének alkalmazási feltételei – 93/68 1993. július 22-i európai bizottsági irányelv alapján – között is szerepel a dokumentáció elkészítése, illetve a használati kézikönyv, valamint annak szerkezeti felépítésére vonatkozó szabályzat.⁷³ Továbbá a magyar fogyasztóvédelmi előírások (1997. évi CLV. törvény)⁷⁴ további előírásokat tartalmaznak a vizsgált szakszövegek tartalmát és fajtáját illetően (jelen munkában vizsgált szakszövegtípusokat illetően lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők* fejezetben).

- *Az intézményesített tudás mint elvárásrendszer*: a fentiekben bemutatottaktól némiképp eltérnek a tudomány szakszövegeihez kapcsolódó azon dokumentumok, melyek a szöveg kialakítását határozzák meg. Ezek a stíluslapok, illetve a tartalmi-formai tájékoztatók. Elméleti szinten ezeket is éppúgy dokumentációnak lehet tekinteni, hiszen metadiskurzusként a tudományos szöveg létrehozásának fontos összetevőit tartalmazzák. A törvényekhez, szabványokhoz képest viszont az intézményesítés folyamata vagy mértéke alacsonyabb szintű, a fenti dokumentumokhoz viszonyítva leginkább elvárásrendszernek tekinthetők. Ezen dokumentumok tartalmi kifejtettségét leginkább az határozza meg, hogy kiknek készülnek. A dokumentumok egyaránt tartalmazhatják a tudomány szakszövegeinek tartalmi és formai elvárásait (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők*);
- *Az intézményesített tudás mint hatásmechanizmus*: a szakszövegek alkotásához kapcsolódóan érdemes a recepció kérdéséről is szólni. A szakszövegalkotást ugyanis meghatározhatja az is, hogy a szövegek a meggyőzés eszközzé válva hatást kívánnak kiváltani a befogadóból. Ezen, a prototipikusan a meggyőzéssel összegezhető funkció a szakszöveg egészét is átfoghatja, vagy annak egy részletében válhat kidolgozottá. A meggyőzés érvényesítésének lehetőségeivel például a kereskedelmi forgalomba kerülő árukhoz

⁷² <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200088.tv> (Letöltés: 2020. május 15.)

⁷³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:01993L0068-19980812&from=HR> (Letöltés: 2020. április 12.)

⁷⁴ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700155.tv> (Letöltés: 2020. május 15.)

kapcsolódóan a marketing foglalkozik,⁷⁵ de a szakszövegírás folyamatának is meghatározó tényezőjévé válik⁷⁶ (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők*).

A tapasztalati alapú tudás összetevői (kérdőíves vizsgálat)

A kérdőív ismertetése, hipotézisek

A tapasztalati alapú tudás felmérése kérdőíves vizsgálatlal történt. A kategoriális és numerikus kérdések után (nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás) a kérdések a szakszöveg fogalmára, de ezzel együtt a lehetséges szakszövegtípusokra, illetve azok jellemzőire irányultak. A vizsgálat csak nyitott kérdéseket alkalmazott, nem használt feleletválasztós vagy egyéb olyan kérdéstípust, melyben valamilyen fokon megjelent volna a szakszöveg fogalma, fajtái, szövegtípusai stb. A cél az volt, hogy az adatközlők azt a tudást írják le, melyet a megismert szakszövegek feldolgozása során az elméjükben tárolnak.

A kérdések a következők voltak:

1. Fogalmazza meg, mi a szakszöveg!
2. Soroljon fel szakszövegeket!
3. Ön szerint mi jellemzi a szakszövegeket? Írjon legalább 5 tulajdonságot!
4. Ha csoportosítani kellene a szakszövegeket, sorolja fel, milyen csoportokat tudna megadni!
5. Fogalmazza meg, mi(k)re jók a szakszövegek!
6. Sorolja fel, a mindennapi életben hol találkozhatunk szakszövegekkel!

A hipotézisek a következők voltak:

- a szakszöveg fogalmában mindkét fajta tudásösszetevő megjelenik,
- a szakszöveg nem alkot homogén kategóriát,
- a csomópontokba rendeződés alapja a szövegekben megfigyelhető TUDÁS és megosztásának módja, a szövegekben működő forgatókönyv, illetve az ezeket kidolgozó nyelvi konstrukciók,

⁷⁵ Lásd például Antalovits Miklós – Süle Margit (szerk.): *Termékmenedzsment*, Budapest, Typotex, 2012; Rekettye Gábor – Töröcsik Mária – Hetesi Erzsébet: *Bevezetés a marketingbe*, Budapest, Akadémiai, 2016.

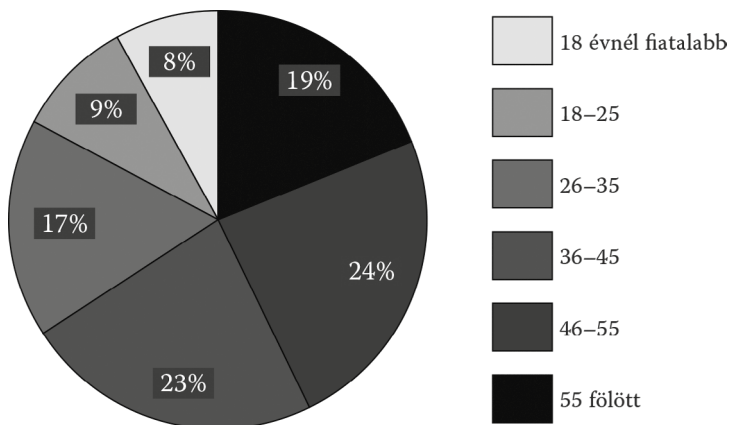
⁷⁶ Vö. Czinkóczi Ágnes – Fehér Ildikó: *Hogyan készül a szakszöveg?*, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés, szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 126–129.

- az adatközlők a már megismert példányokból a sematizáció és az absztrahálás műveletén kategorizálják a szövegeket, a szakszövegtípus leírásakor a kategóriák tulajdonságai fognak előtérbe kerülni,
- eltérés lesz a laikus és a nem laikus adatközlők szakszövegfogalma között,
- a válaszokban megjelennek azok a sémák, minták, melyek a nyelvi megformáltságot eredményezik, így a szakszövegeket, illetve azok típusait létrehozzák.

Eredmények

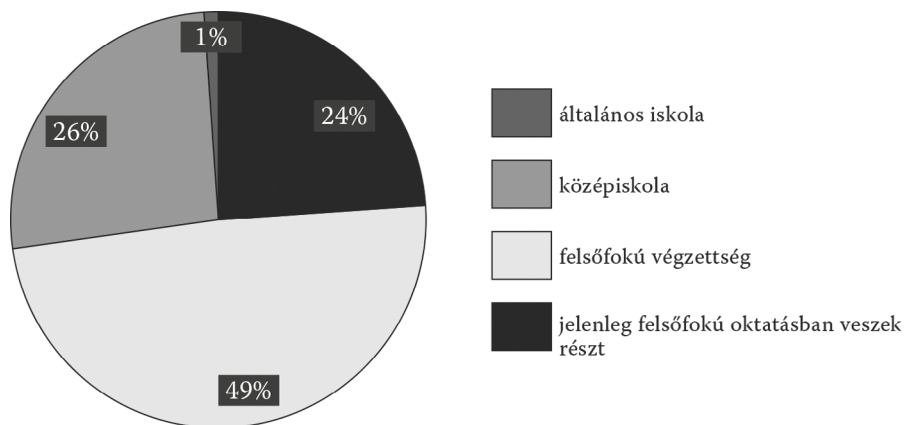
A kérdőív a Facebookon került megosztásra, és hólabdamódszerrel 200 adatközlő töltötte ki.

Az adatközlők 70%-a nő, 30%-a férfi volt, életkor szerinti eloszlásukat az alábbi 2. ábra mutatja.

2. ábra: Az adatközlők életkor szerinti eloszlása (%)

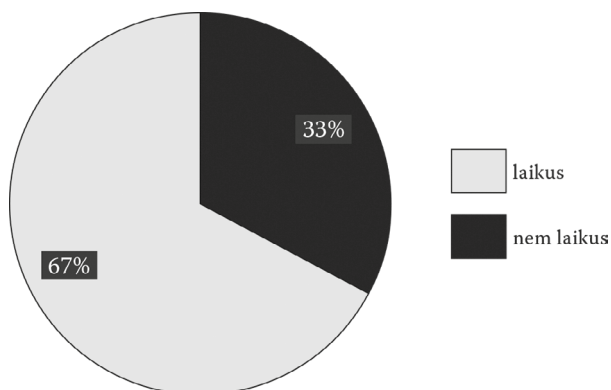
Az adatközlők iskolai végzettsége (lásd 3. ábra) a fogalmi összetevők miatt vált fontossá. Az oktatási folyamatban ugyanis az intézményesített tudás összetevői sajátíthatók el.

3. ábra: Az adatközlők iskolai végzettség szerinti eloszlása (%)

Mint a 3. ábrából látható, a kérdőívet kitöltők nagyobb része több esetben is találkozhatott tanulmányai során a szakszöveg definíciójával.

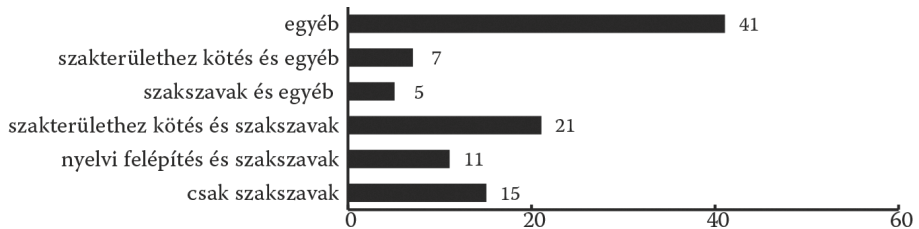
A szakszövegről való tudás összetettségének, az intézményesített tudás mértékének megállapítása miatt a kutatás külön szűrte az adatközlők foglalkozását, illetve rákérdezett arra, hogy foglalkoznak-e szakszövegírással. A válaszok alapján a kutatás az adatközlők között laikus és nem laikus kategóriát különített el (lásd 4. ábra). Laikusnak tekintette azokat az adatközlőket, akik – saját megítélésük szerint – nem foglalkoznak szakszöveg létrehozásával és a foglalkozásuk megjelölése is ezt erősítette meg. A nem laikus adatközlők pedig a foglalkozásukból adódóan szakszövegek létrehozásával (ide értve a fordítást is) vagy azzal is foglalkoznak. A két csoport közötti különbség csak két esetben vált meghatározóvá. Ezt a két esetet a kutatás külön elemzi.

4. ábra: Laikus – nem laikus adatközlők eloszlása (%)

A laikus adatközlő (67%) megjelölés csupán a nem laikushoz (33%) képest értelmezhető: feltételezhető, hogy a nem laikus adatközlő foglalkozásából adódóan a szakszöveg fogalmának kialakításához a mindennapjai során tapasztalt és alkalmazott intézményesített tudást, illetve annak bizonyos összetevőjét közvetlen módon használja, ezáltal az a szakszöveg fogalmát dominánsabban meghatározza. A laikus felhasználók tudása viszont elsősorban a mindennapi tapasztalaton alapszik, az intézményesített tudás birtokában is lehetnek, de annak megszerzése és alkalmazása döntően a szövegek feldolgozásából származik.

A kérdőív központi kérdéseire rátérve, a szakszövegek definiálása (*Fogalmazza meg, mi a szakszöveg!*) során már némiképp előtérbe került a két kialakított adatközlői csoport: a laikus és a nem laikus adatközlők válaszai között különbség volt megfigyelhető (az összesített eredményekre lásd 5. ábra, a két adatközlői csoport közötti különbségekre lásd 6. ábra).

5. ábra: A szakszöveg-definíciók összetevői (%)⁷⁷

Mint az az 5. ábrából látható, az adatközlők definíciói között több esetben megjelentek azon összetevők, melyeket az előző fejezet ismertetett. A válaszadók 15%-a szerint a szakszöveg tipikus jegye a szakszavak, terminusok alkalmazása, ők csak ezen jellemzővel definiálták a szakszövegeket. 11% ennél már összetettebb meghatározást adott: a szakszavak mellett a szövegre jellemzővé váló felépítést, illetve nyelvi kifejezésmódot is hangsúlyozta. Az adatközlők 21%-a úgy definiálta a szakszövegeket, mint olyan szövegek, melyek jellemzően egy szakmához köthetők. Náluk szintén megjelent a szakszavak használata. Ezen csoportok válaszaitól némiképp különböznek azon adatközlői válaszok (5% + 7%), melyek a szakszavak, illetve az egy bizonyos szakmához való kötés mellett egyéb, eddig fel nem sorolt, illetve az előző fejezetben meg nem jelenített jelentés-összetevőt tartalmaznak. Az 5. ábrából az is látható, hogy a válaszadók majdnem fele a „hivatalos definíciók” egyetlen összetevőjét sem említette, hanem elsősorban funkcionális szempontból írta le a szakszöveget – ezeket jelöli az „egyéb”.

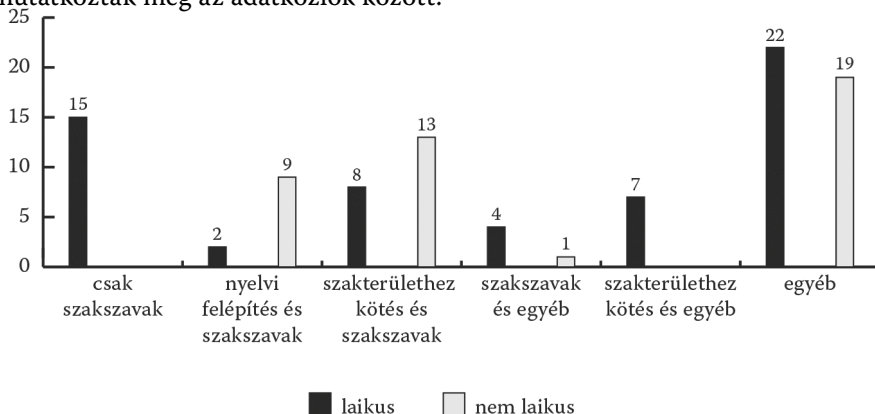
⁷⁷ A diagramokban feltüntetett adatfeliratok a százalékos eloszlást jelenítik meg a munka teljes terjedelmében.

Bővebben kifejtve, mit is jelent az „egyéb”-nek minősített kategória. „Egyéb”-nek az minősült, amikor olyan jelentés-összetevő leírása mentén (is) történt a szakszöveg meghatározása, mely az előző fejezetben megjelölt összetevőktől különbözik. Néhány válasz ebből a kategóriából:

- az adott szakterületre, vagy inkább egy szakmára vonatkozó közlést, információt ad vissza;
- az adott terület céljaira készült szöveg;
- az a szöveg, ami elmondja vagy leírja azt, hogy valami hogyan működjön, hogy lehet megcsinálni, hogy az jó legyen stb.;
- információ átadása az elsődleges, vannak benne szakszavak;
- egy adott problémát megoldó szöveg;
- részletes magyarázat vagy utasítás;
- feladatok leírása;
- egy szöveg, ami elmagyarázza, hogy mi mire jó, hogy kell csinálni, mit kell tudni, egyfajta tudást ad át, amit mi (én) nem tudok, vagy nem egészében tudok;
- egy adott diszciplína témájában írt narratíva.

Mint az a példákból látható, ezen meghatározásokban olykor szerepelnek a szakszavak, illetve a szakmához való kötés, de előtérbe a szöveg funkciója, célja, illetve beszédmódja kerül.

Ezt a kérdést érdemes a megállapított adatközlői csoportok alapján is vizsgálni, ez volt ugyanis az egyik olyan kérdés, amelyben releváns különbségek mutatkoztak meg az adatközlők között.

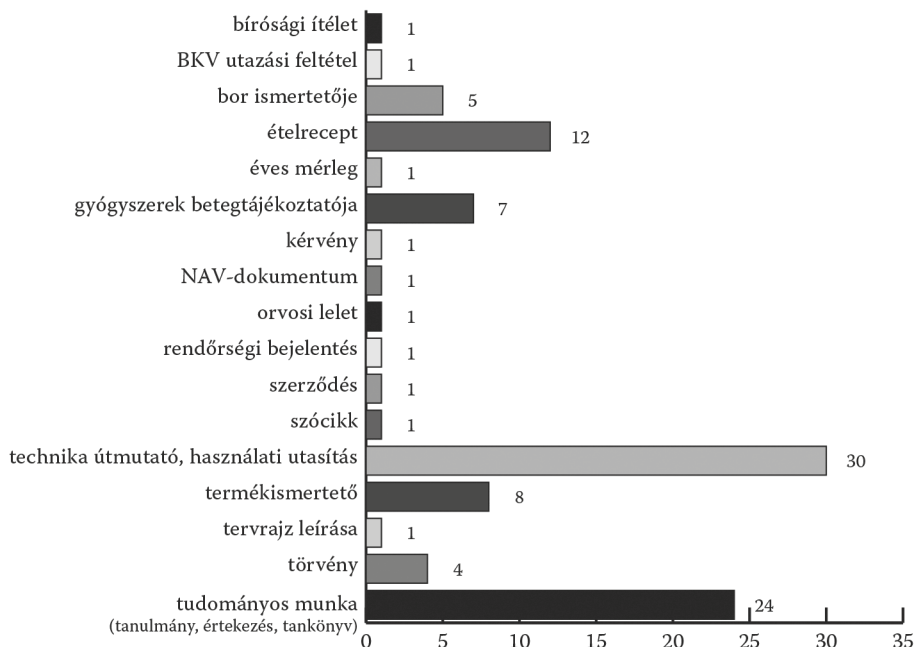
6. ábra: A szakszöveg-definíciók összetevői:
A válaszok eloszlása az adatközlőcsoportok szerint (%)

A 6. ábrából látható, hogy a „csak szakszavak” (15%), illetve a „szakterület-hez kötés és egyéb” (7%) választ csupán a laikusnak tekinthető adatközlők adták. Ugyanakkor a meghatározásokban náluk fordult elő nagyobb mértékben az „egyéb” (22%). Mindez azzal magyarázható, hogy a szöveg befogadása során előtérbe helyezkedő összetevők (szakszavak és a cím, mely utalhat magára a szakterületre) feldolgozása által minősítenek valamit szakszövegnek, illetve valamilyen beszédhelyzetre válik jellemzővé számukra a szakszöveg (ez eredményezheti a szakterülethez való kötést). Az „egyéb” kategória már a szövegek értelmezett befogadását jeleníti meg. Ebben az esetben a szövegnek a feldolgozás folyamatát jellemző, az adott beszédhelyzethez köthető funkciója kerül a figyelem előterébe, tehát röviden az, hogy miről szól, mihez kapcsolódik, illetve mi a célja szövegnek.

A nem laikus adatközlők „egyéb” válaszai szintén a legnagyobb mértékű volt (19%). Itt arról is lehet szó, hogy a szöveg műveleti sajátosságait képesek akár a szöveg alkotása során sematizálni, de a laikus adatközlők motivációjához kapcsolva, a szövegalkotás során reflektálnak a szöveg kontextuális összetevőire (kinek szól, mi a célja, milyen beszédcselekvés valósul meg benne stb.). A többi tényező szerepeltetése a válaszaikban annak eredményének tekinthető, hogy ezek a szövegalkotás során működésbe lépnek, mert működésbe kell lépnie az intézményesített tudásnak (törvény, szabvány, elvárásrendszerek stb.). Ők tehát ezen összetevőket a tudatos szövegalkotás, illetve a szakszövegekre jellemzővé váló stílus miatt alkalmazzák, a szakszövegfogalom összetevőit ezért szükségszerűen meghatározzák.

Hogy a mindennapi tapasztalat mennyire meghatározza az egyes szövegekről, illetve szövegtípusokról való tudást, azt a 2. kérdésre (*Soroljon fel szakszövegeket!*) adott válaszok is jól szemléltetik. Itt ugyanis a legkülönbözőbb szöveg-példányok jelentek meg (lásd 7. ábra).

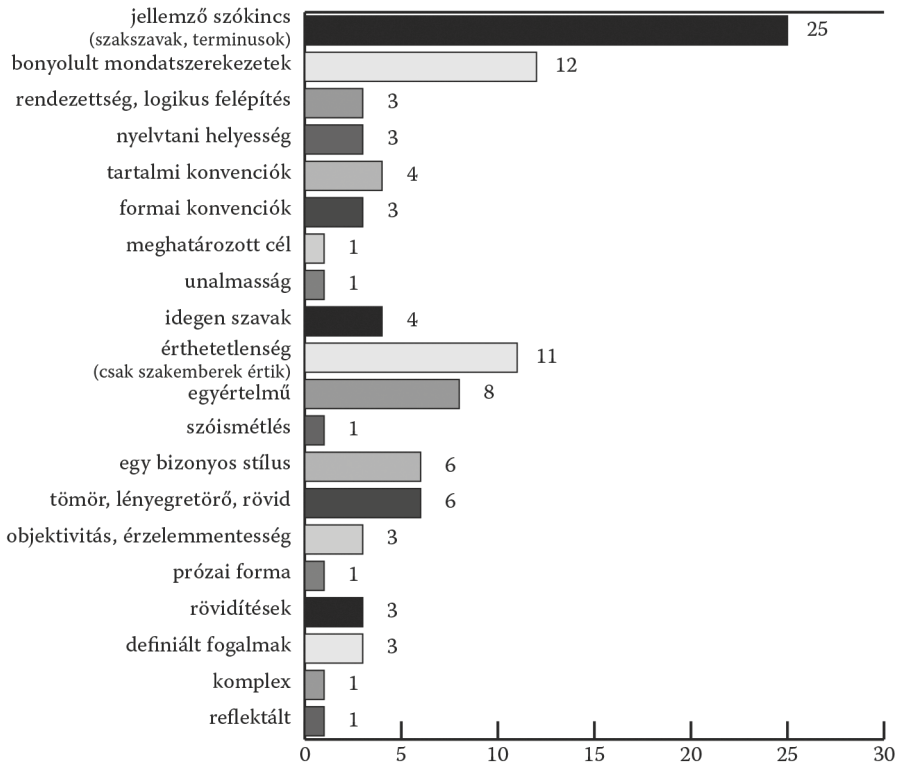
SZAKSZÖVEG – SZAKSZÖVEGTÍPUS

7. ábra: Szakszövegpéldányok az adatközlők válaszaik alapján (%)

A 7. ábrán látható, hogy az adatközlők elsősorban olyan szövegeket jelöltek meg szakszöveggé, amelyekkel a mindennapjaikban találkozhatnak. Itt nem volt releváns különbség laikus és nem laikus adatközlők között. A szövegek említése a szakszöveg mibenlétének meghatározásához is hozzájárul, hiszen ezek azok a tipikus szövegpéldányok, -típusok, amelyekkel az adatközlők jellemezni tudták a szakszöveg (szub)kategóriáját. Mint már ebből az ábrából is látható, a szakszöveg nem alkot homogén kategóriát: több szöveg bizonyos összetevők működésében hasonlít egymáshoz, míg mások ezen összetevőkben különböznek. Ugyanakkor ezen példányok arra hívják fel a figyelmet, hogy az adatközlők nem a megismert és konvencionális definíciót hozzák mozgásba, hívják elő a szakszöveg meghatározásakor, hanem elsősorban az általuk megismert és a mindennapjaik részévé vált szövegeket. Ezt támaszthatja alá, hogy a nagy gyakorisággal nevezték meg a *használati utasítást* (30%), emellett a *tudományos szöveget* (24%), valamint a használati utasítással műveleti, de akár a nyelvi konstruálás szempontjából is hasonlóságot fenntartó *ételreceptet* (12%). E szövegek az adatközlők válaszaik alapján az általuk kialakított szakszöveg kategóriájának prototipikus tagjainak tekinthetők, míg az 1%-ban említettek (pl. *NAV-dokumentum*, *kérvény*) a periférikus példányoknak.

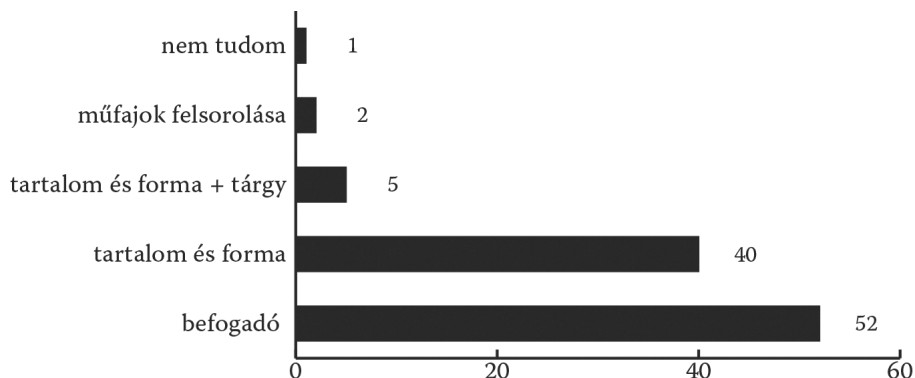
A 3. kérdésre (Ön szerint mi jellemzi a szakszövegeket? Írjon legalább 5 tulajdonságot!) az alábbi válaszok érkeztek.

8. ábra: A szakszövegek jellemzői (%)

A szakszövegek jellemzőinek felsorolásában több olyan összetevő köszön vissza, melyek az ismertetett definíciókban megjelennek. A válaszok alapján ugyanakkor az is látható, hogy az adatközlők a szöveg művelési és szerkezeti részét ugyanolyan fontosnak tartják a szakszövegek esetében. A 8. ábra eredményei ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a szakszavak, illetve terminusok alkalmazása nagyban meghatározza azt, hogy az adatközlők valamit szakszövegnek minősítsenek. Felvethető, hogy szerkezeti szinten leginkább ezen összetevőhöz tudják kötni a szakszövegeket, illetve ez horgonyozza le számukra azt, hogy a TUDÁS átadása szakmailag adekvát.

A 4. kérdés (*Ha csoportosítani kellene a szakszövegeket, sorolja fel, milyen csoportokat tudna megadni!*) arra kívánt rákérdezni, hogy a megismert, az eddig ismertetett tulajdonságok és szakszövegnek minősített példányok milyen lehetséges dimenziók mentén szerveződnek kategóriákba (lásd 9. ábra).

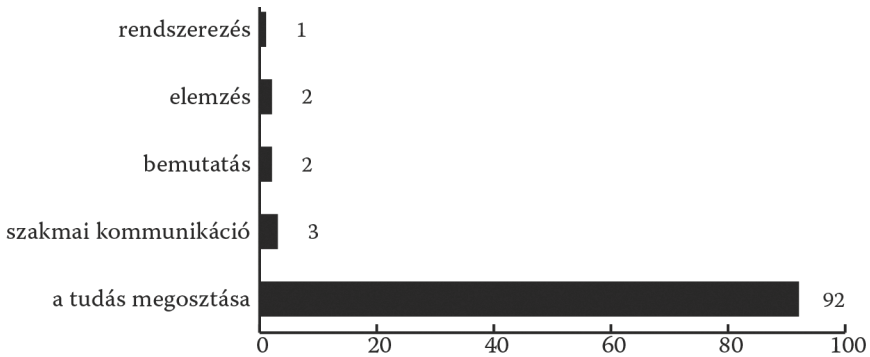
9. ábra: A szakszövegek kategóriáit kialakító dimenziók (%)

Az adatközlők 40%-a a szakszövegeket tartalom és forma mentén határozta el. A tartalmat minden esetben tovább bontották. Ezek megjelölése 32%-ban különböző szakmák voltak (pl. *műszaki, orvosi, jogi*), 18%-ban pedig a *humán–reál* kategóriákat nevezték meg. A forma dimenzióján belül minden esetben az írott–beszélt kategóriákat jelentek meg. Az adatközlők 5%-a tartalmat és a formát kiegészítette a tárggyal, tehát azzal, hogy mire irányul a szöveg.⁷⁸ A válaszadók legnagyobb csoportja (52%) a befogadó előtérbe helyezésével, a „kinek szól” a szöveg dimenzió mentén kategorizálta a szakszövegeket. E tényező szempontjából az alábbi kategóriákat hozták létre: *tudományos, szakembereknek szóló, nem szakembereknek szóló*, illetve *nem laikusoknak szóló, hétköznapi felhasználóknak, laikusoknak szóló*. Csupán egy esetben jelent meg a *tudományos – nem tudományos* opposíció, illetve a válaszadók 12%-a a *tudományos* és a *szakembereknek szóló* között megjelölt még egy kategóriát: az *áltudományost* is. Ezen dimenziókon és az ezek alapján létrejövő kategóriákon kívül a válaszokban megjelent különböző műfajok felsorolása (2%). Valamint (csupán) 1%-ban a válasz a „nem tudom” volt.

Az 5. kérdés (*Fogalmazza meg, mi(k)re jók a szakszövegek!*) a szakszöveg funkciójára, illetve céljára kívánt rákérdezni, némiképp kiegészítve az 1. kérdést is.

⁷⁸ Bár láthatólag a tárgy a tartalom része, itt azt fontos hangsúlyozni, hogy azok az adatközlők, akik külön megemlítették, hogy a szakszövegeket tárgyak szerint is lehet csoportosítani, előtte megadták a tartalom szerinti, fentebb leírt csoportokat is.

A SZAKSZÖVEG FOGALMA

10. ábra: A szakszöveg funkciója (%)

Az adatközlők a szakszöveg funkciójaként a következő válaszokat adták: *tájékoztató, tudás átadása, információ átadása, információforrás, felvilágosítást nyújt, segítséget ad, valami megismerhető belőle, összegzi az ismereteket, egy terület ismerhető meg belőle, magyaráz, segít, egy konkrét cél eléréséhez szükséges információt ad.* Ezen válaszok sematizált közös összetevője a TUDÁS MEGOSZTÁSA, illetve a TUDÁS megosztása valamilyen CÉL-ból. A TUDÁS megosztásának IRÁNY-a, MÓD-ja, MINŐSÉG-e változik ezen válaszokban (lásd bővebben *A szakszövegtípus értelmezése. A szakszöveg-típológia egy lehetséges megközelítése* című fejezetet). A további válaszok esetében (lásd 10. ábra) szintén felvethető a TUDÁS megosztásának mozzanata, de előtérbe más összetevő kerül. A *rendszerzés* esetében a TUDÁS STRUKTURÁLÁS-a, a *bemutató*snál a LEÍRÁS-a, az *elemzés*nél a részletezőbb KIFEJTÉS-e, a *szakmai kommunikációnál* pedig az INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLAT.

Az utolsó, 6. kérdés esetében (*Sorolja fel, a mindennapi életben hol találkozhatunk szakszövegekkel!*), mely a 2. kérdés kiegészítésére szolgált, diagram helyett egyetlen válasszal szemléltetném a beérkezett válaszokat: „kb. mindenhol”. Az adatközlők valóban a mindennapi tapasztalati tér számos szituációját és helyzetét felsorolták, például *nagyon sok helyen: az orvosi rendelőtől az iskolai kréta használati útmutatóján keresztül a termékek összetevőinek leírásán át egészen a ruhacímkekig; háztartásban a gépek üzembe helyezése, összeszerelése, munkahelyeken működési szabályzatok, gyógyszerek útmutatói, gyógyászati eszközök útmutatói, utazásnál járművekkel kapcsolatos utazási feltételek, de az élet minden területén a különböző feltételek szakszerű leírása; menürend, ételrecept, orvosi lelet/beutaló, műszaki leírások gépekhez; folyóiratokban, online felületeken, könyvtárban, egyetemen; lift, ügyvéd, Media Markt, lépcsőház, IKEA, vényköteles vagy recept nélkül kapható gyógyszerek dobozaiban.* A fenti példák közül egy összetevő válik ismét hangsúlyossá:

az adatközlők leginkább a mindennapok során észlelt és feldolgozott szövegek mentén alakítják ki a szakszöveg fogalmát; a szakszövegtudásban tehát nagy szerepet játszanak az ún. hétköznapi beszédműfajok⁷⁹ is.

Konklúzió

Míg a tudományos szakszöveg-meghatározásokban a terminusok, szakszavak hangsúlyozása mellett elsősorban a formai jellegzetességek kaptak helyet, addig a nyelvhasználók szakszöveg-fogalmának összetevői dominánsabban érintették a szöveg célját, a befogadók szerepét, azt, hogy ezek a szövegek valamilyen TUDÁS-t adnak át, illetve jellemzővé válhat rájuk a TUDÁS átadásának módja. Az adatközlői válaszok arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a szakszöveg fogalmának kialakításához a tudományos munkákból származó tapasztalataik mellett nagyban hozzájárul a hétköznapiak során megértett és értelmezett szövegekből származó tapasztalat. Ezek mentén képessé válnak arra, hogy valamit szakszövegnek, valamit ne annak minősítsenek. A válaszok alapján az is látható, hogy a minősítés alapja az, hogy a megismert példányokat egymáshoz hasonlítják, a szövegeket viszonyba hozzák egymással, méghozzá a közös tulajdonságok alapján.

A válaszok arra mutatnak rá, hogy a szakszöveg nem alkot homogén kategóriát, feldolgozásuk legtöbb esetben együtt jár azzal, hogy különböző dimenziók mentén kategóriákba lehet őket sorolni. A kategóriák alapja a tapasztalati tudásszerzés során leginkább a figyelem előterébe kerülő tulajdonságok. A kategóriák a közös tulajdonságok alapján érintkeznek egymással. A szakszövegtípus prototipikus tagja a *használati utasítás*, mellette a különféle *tudományos szakszövegek*. Az előbbivel érintkező szövegek és az utóbbin belül értelmezhető szövegek jelentek meg leginkább a válaszokban. A kategóriák kialakítása és működésük több dimenzióban valósulhat meg, ezek közül meghatározóvá vált az, hogy kiknek szól a szöveg: szakembereknek, nem szakembereknek / nem laikusnak, laikusoknak. A szövegek kategorizációját tehát ebben az esetben is a TUDÁS, illetve a TUDÁS-nak az interakciókban zajló megosztási módja irányítja.

A kutatás jól mutatja a szakszöveg sémájának összetettségét. Ezt az összetettséget egyfelől a kétfajta tudásösszetevő (*intézményesített, tapasztalati alapú*) határozza meg, másfelől a szakszöveg fogalmának heterogenitása. A tényezők sokfélesége, változatossága és gyakorisága az adatközlők válaszaiban alátámasztja azokat a kognitív kategorizációval kapcsolatos meglátásokat, melyek a kategóriák nyitottságára, rugalmasságára, a viszonyok és így a különbségek, illetve hasonlóságok alapján történő besorolásra, a prototipikus és kevésbé prototipikus

⁷⁹ Vö. Bahtyin: A beszéd műfajai, 357–419.

jegyek meglétére utalnak. Azt is meg lehet figyelni, hogy az adatközlők több esetben nem önmagukban, elszigetelten neveztek meg jellegzetességeket, tehát az összetevők nem elszigetelten aktiválódnak. Mindez arra mutathat rá, hogy az összetevők, a tudáselemek között kapcsolat áll fenn, bizonyos jellemzők előtérbe kerülhetnek az aktuális körülményektől függően.

Mindezekkel kapcsolatban a vizsgálatok arra irányították rá a figyelmet, hogy a szakszövegek nem önmagukban állnak: a szövegek azonosításához és a szöveg-fogalom kialakításához a már – a szövegek feldolgozása során – megismert és rögzített tudást alkalmazza a nyelvhasználó, ezáltal kevésbé szakszövegtudásról, sokkal inkább szakszövegtípus-tudásról lehet beszélni,⁸⁰ mely mintát szolgáltat mind a szövegpéldányok azonosításához, mind azok létrehozásához.

A SZAKSZÖVEGTÍPUS ÉRTELMEZÉSE.

A SZAKSZÖVEG-TIPOLÓGIA EGY LEHETSÉGES MEGKÖZELÍTÉSE

Az eddig bemutatott elméleti keretet, valamint a szakszövegfogalom részletező vizsgálatának eredményeit felhasználva jelen munka a következőkben látja egy lehetséges szakszöveg-tipológia alapjait.

A vizsgálatok alapján a prototipikus szakszöveg a következő jellemzők mentén összegezhető: írott, formális beszédhelyzetben egy entitáshoz köthető szakterületi TUDÁS átadása valamilyen cél érdekében, a befogadónak, illetve a befogadó tudásának viszonyában egy jellemző útvonal mint megértési mód alapján. Alapvetően a kifejtettség jellemzi, létrehozását eltérő fokú intézményesített konvenciók irányíthatják. A TUDÁS elérhetővé tételének mértéke meghatározóvá válhat, a konstruálási mód a nyelvi megformáltságot is jellemzi és sajátos szerkezeti felépítést eredményez. A szakszöveg értelmezésében egyaránt helyet kapnak a tudomány⁸¹ szövegtípusai, valamint az ún. hétköznapi beszédműfajokként értelmezhető szakszövegtípusok.

A szakszövegek közös összetevője a TUDÁS és annak megosztása. A *megosztást* fontos külön kiemelni, hiszen nem a szövegalkotó elsőbbségét hangsúlyozó

⁸⁰ Vö. Kocsány: Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvésze, 26–43.

⁸¹ Jelen munka a *tudományos szakszöveg* helyett – a szakszövegre jellemzővé váló diskurzustartomány előtérbe helyezése miatt is – a *tudomány szakszövegei* megnevezést használja (lásd bővebben a *Tudományos szakszövegtípus(ok) – A tudomány szakszövegei* című fejezetet).

átadásáról van szó, hanem a szövegalkotó és befogadója közötti párbeszédéről, melyben a befogadó a szövegek megértésével és értelmezésével hozzájárul a szövegek megteremtéséhez, ezzel egyidejűleg a TUDÁS megosztásának lehetőségéhez.⁸²

A TUDÁS megosztásában meghatározóvá válik a TÁRGY (vagy TÁRGY-ként működő dolog), amire a TUDÁS irányul, illetve a CÉL, ami miatt történik a TUDÁS megosztása. A beszédhelyzetben a TUDÁS megosztása a szövegalkotó és befogadó interakciójában jön létre. A TUDÁS jellemzően a szövegalkotónál van, közte és a befogadó között létrejövő közös figyelmi jelenetben a figyelem a TÁRGY-ra és az ahhoz kapcsolódó TUDÁS-ra irányul. A séma magában foglalja mindazon tipikus összetevőket, melyek az egyes szövegek alkotásánál, de akár befogadásánál működésbe léphetnek. A szövegek a beszédhelyzetekben másként konstruálhatják meg ezen jegyeket, egy cél érdekében a szövegalkotó és befogadója közötti interszjektív viszonyban a TÁRGY-ból, illetve a hozzá kapcsolódó TUDÁS-ból bizonyos összetevők dolgozódnak ki és kerülnek a figyelem középpontjába; a szövegekben eltérő módon válhat hozzáférhetővé a TÁRGY és az ahhoz kapcsolódó TUDÁS.

A TUDÁS megosztása több útvonalon, több módon is megvalósulhat. A módok beszédhelyzetre jellemzővé válnak. Ezáltal a szakszöveg nem alkot homogén kategóriát, illetve nem tekinthető egyetlen szövegtípusnak. A csomópontokba való rendeződés alapja, hogy a séma összetevőiből mi, hogyan és milyen mértékben dolgozódik ki, és miként válik hozzáférhetővé a szövegalkotó és a befogadó közötti interszjektív viszony során. Röviden összegezve itt a széles értelemben vett TUDÁS megosztásáról, a konstruálás lehetséges MÓD-jairól van szó.

A szövegtípus a TUDÁS–TÁRGY viszonyát az interakciókhoz kötve konstruálja, egyszerre jeleníti meg a TUDÁS reprezentálását valaminek a viszonylatában és a TUDÁS elrendezését. A konstruálás valamely cél érdekében az interakciók során elérhetővé teszi a TÁRGY-lyal kapcsolatos TUDÁS-t, annak bizonyos összetevőit a figyelem előterébe, míg másokat a háttérbe helyezve. Mindezzel együtt a TUDÁS–TÁRGY viszonyában az aktív figyelem zónájába egy SZAKTERÜLET-re jellemző TUDÁS-t helyez, de ennek csak azon része dolgozódik ki, kerül megosztásra, mely a szövegalkotó és a befogadója közötti interakcióban az adott cél elérése érdekében meghatározóvá válik a tárggyal kapcsolatban. Ugyanígy a tárggyal kapcsolatban sem a TÁRGY egész sémája kerül kidolgozásra, csupán az, ami az adott cél érdekében a szakterületi TUDÁS megosztásához szükséges

⁸² Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1984, 211, 276; Kulcsár Szabó Ernő: Megértés – történés – létesülés, in Tolcsvai Nagy Gábor: *Megértés és megértetés. Magyarázat a bölcsészettudományokban*, Budapest, Gondolat, 2017, 14–18. Lásd bővebben *A tudomány szakszövegei* című fejezetet.

az interakció során. Ekképp a TÁRGY és a szakterületi TUDÁS diskurzustartományként⁸³ értelmezhetők, melyek az interakció során egy cél elérésének érdekében szolgáltatják a lehetséges összetevőket.

A SZAKSZÖVEG szubkategóriának tekinthető, mely a lehetséges konstruálási eljáráshoz szolgáltatja az összetevőket. A szubkategória ekképp a szövegtípusokat mint kategóriákat átfogó, azoknak közös, jellemző összetevőit tartalmazó keretnek tekinthető, mely összetevők a beszédhelyzetben működésbe léphetnek, lehetőséget adva az egyes szövegtípus mint kategória kialakulására és kialakítására. A lehetséges és meglevő kategóriák létehez viszonyítva felvethető e szubkategória. A szakszövegek csomópontba rendeződésének alapja a konstruálási mód, melybe szükségszerűen beletartoznak a konstruálás során működésbe lépő, a konstruálást meghatározó összetevők és azoknak a hozzáférhetővé tétele. A konstruálási módok a beszédhelyzetre jellemzővé válva adják a kategóriák alapját. Az adott beszédhelyzetre jellemzővé válva a kategória forgatókönyvként értelmezhető: tartalmazza mindazon összetevőket és a hozzájuk kapcsolódó tudást, melyek a konstruálást meghatározzák, és ezek működésbe lépésének folyamatát.

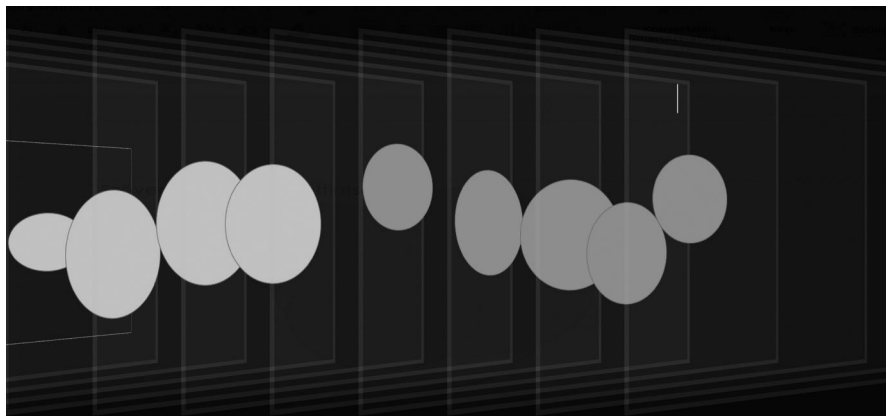
A kategóriák a szubkategóriához a konstruálás folyamatán keresztül csatlakoznak úgy, hogy a konstruálás során a szubkategóriából dolgoznak ki, tesznek elérhetővé tudásösszetevőket. A kategória központi összetevője az a prototipikus konstruálási mód, mely egy TÁRGY-ra irányuló szakterületi TUDÁS-t tesz hozzáférhetővé egy CÉL érdekében a szövegalkotó és befogadója közötti interakcióban. A kategóriák jellemzése ezáltal a következő összetevőkkel tehető meg: tárgy, szakterületi tudás, cél és befogadó, illetve az a konstruálási mód, mely összetevők között létesülő kapcsolat vagy viszony hatására elérhetővé teszi a TÁRGY-gyal kapcsolatos szakterületi TUDÁS-t egy CÉL érdekében egy BEFOGADÓ(csoport) számára.

A szövegek addig sorolódhatnak egy kategóriába, míg a TUDÁS hozzáférhetővé tétele hasonló összetevőkre, hasonló módon zajlik. Mindeközben más kategóriába is tartozhatnak az őket képező összetevők, illetve a konstruálási módban megfigyelhető hasonlóságok alapján. A kategóriák hálózatot⁸⁴ alkotnak (lásd 11. ábra). A hálózat alapja, hogy a kategóriák nem merev határokkal jellemezhetők: a konstruálás módja és alapját képező összetevők viszonylatában a konstruálási folyamat egyszerre válhat jellemzővé egy kategóriára, és egyszerre

⁸³ Vö. Irma Taavitsainen – Andreas H. Jucker: Trends and developments in historical pragmatics, in Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (eds.): *Historical pragmatics*, Handbooks of pragmatics 8, Berlin – New York, De Gruyter Mouton, 2010, 3–30; a diskurzustartományok a szövegtípusok kialakításában betöltött szerepéről lásd továbbá Kuna: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században, 388–389.

⁸⁴ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 39–40, 68.

nyithatja meg a kategória határait olyan kategóriák felé, melyekben az összetevők elrendezése, a TUDÁS elérhetővé tétele hasonló módon megy végbe, de az összetevők és a TUDÁS minősége eltérő (lásd pl. az instrukción alapuló *használati utasítás* és a *konyhai recept* példáját a következő fejezetben). Új szövegek besorolása is a kategória jellemző összetevőire és a közöttük levő viszony kifejeződési módjához való hasonlítás alapján történik. Amennyiben a besorolás nem lehetséges, új kategória létrehozatala is elvégezhető.

11. ábra: A szakszöveg-kategória hálózatos elrendezése

A TUDÁS megosztása, illetve annak MÓD-ja a beszédhelyzetre jellemzővé válva adja a kategória alapját. Az összetevők közül több is jellemzővé válhat egy beszédhelyzetre, a kategórián belüli lehetséges alkategóriákat megteremtve. A szakszöveg sémájából a konstruálás során tehát különböző összetevők kerülhetnek előtérbe. A konstruálás egyszerre nyelvi konstruálás, ekképp a nyelvi konstruálás is jellemzővé válik a szövegtípusokra. Akárcsak a szöveg formája, mely ebben a keretben nem csupán formai jellemzőnek tekinthető, hanem azzá alakul. Alkalmazásukat az határozza meg, hogy a TUDÁS–TÁRGY viszonylatában a megosztásra kerülő tudásösszetevők közül az interakciók során jellemzően mi kerül a figyelem középpontjába, mi járul hozzá a központi TUDÁS kidolgozásához, de emellett az összetevők előtér–háttér elrendeződését, ezáltal a TUDÁS hozzáférhetővé válásának útvonalát mutathatják (lásd például a tagolás kérdése: fejezetekre, alfejezetekre történő osztás).

Ezekhez szükséges még azt is hozzátenni, hogy a szakszövegtípusok alapját képező konstruálási mód jellemzően konvencionizált, de a konvencionizáltság eltérő fokozatosságot mutat: bizonyos szövegek konstruálásának (rész)folyamatait intézményesített tudástartalmak szabályozzák (törvény, szabvány), bizonyos

szövegét pedig elvárásrendszerek vagy hatásrendszerek. A konstruálás során az előző esetben kisebb mozgástérben lehetséges a TUDÁS megosztási módjának módosítása, ezáltal a kategória leírása határozottabban elvégezhető, a kategória tagjai ugyanis kevésbé térnek el egymástól. Ahol viszont a kategória kialakítását meghatározó konstruálási folyamat elvárásként vagy hatásmechanizmusként működik, a kategória dominánsabban érvényesítheti a centrum–periféria elvet, változatosabb alkategóriák kialakításának lehetőségét eredményezve. Ebben az esetben a prototipikus tag vagy tagoknak tekinthető példányok leírásával mehet végbe a szövegtípus jellemzése.

A szakszöveg hagyományos felfogásának központi összetevőivel összevetve ezen értelmezési lehetőséget az mondható el, hogy a szakterület diskurzustartományként a kategóriák meghatározó jegyivé válik. Ezzel együtt ez az értelmezési mód feloldja a szakszöveg és a nem szakszöveg közötti merev szembeállást: a konstruálás elérhetővé tehet olyan tudásösszetevőket, melyek a szakszöveg és a nem szakszöveg között átmeneti kategóriákat eredményezhetnek. Itt érdemes röviden az áltudományos szövegekről is szólni, melyekben a tudományosság érzetét a bennük működő, bizonyos szakszövegtípusra jellemzővé váló konstruálási mód teszi lehetővé, egyfajta (fiktív) TUDÁS megosztása zajlik a konstruálás szintjén, a szövegek alapját képező TUDÁS viszont nem köthető szakterülethez vagy az adott szakterülethez.

Végezetül a szakszöveg – nem szakszöveg viszonyában érdemes szólni a szakszövegtípus–tudásról. A szakszövegtípusok esetében ezt a tudást – mint azt a szakszöveg fogalmára rákérdező vizsgálat válaszai is mutatták – nagyban meghatározza, hogy a nyelvhasználó milyen szövegekkel találkozik a hétköznapiak során, illetve melyeknek lesz csupán befogadója, de nem szövegalkotója; milyen fokon van birtokában az intézményesített tudásnak, illetve a tapasztalati alapú tudása milyen szakszövegpéldányok feldolgozásán alapul. A szövegtípustudás eltéréseket mutathat a nyelvhasználók között. Ugyanakkor a laikus tapasztalat is elég ahhoz, hogy a konstruálási mód prototipikus összetevői alapján a nyelvhasználónak valamilyen forgatókönyve alakuljon ki arról, hogy a szakszövegekben mi hogyan konstruálódik, zajlik. Más szövegtípusokhoz képest viszont ebben az esetben jellemzően nem teheti meg, hogy az „üres helyeket” a forgatókönyv működtetésével pótolja, mivel az adott tárgyra nem minden esetben rendelkezik azzal a szakterületi tudással, amit a szöveg közvetítene, illetve amit az adott cél érdekében meg kell tennie.

Vizsgálati lehetőségek

A szakszöveg tipizálásához, a szakszövegtípusok megállapításához és jellemzésükhöz a TÁRGY és a TUDÁS viszonylatában a TUDÁS megosztását megvalósító konstruálási módok vizsgálata szolgáltatja a lehetséges útvonalakat. A szakszövegtípusokat meghatározó jellemzők alapvetően a szöveg műveleti és szerkezeti összetevőihöz kapcsolhatók. Ugyanakkor érdemes még egyszer hangsúlyozni, hogy ebben a keretben funkció és forma, művelet és szerkezet nem válik ketté: a szerkezeti szint, a nyelvi megformáltság, a szöveg formája mindig motivált, a megjelenítendő tartalommal kapcsolható össze, tehát azzal, mit és hogyan kíván a szöveg a konstruálás során láthatóvá, ezáltal elérhetővé tenni. A nyelvi megformáltság, a forma és a szakszavak alkalmazása összefügg azzal a jelentéstartalommal, melyet a szöveg a diskurzusban kifejezésre kíván juttatni.

A szövegtípus kialakulását eredményező, a szövegekre jellemzővé válható összetevők, így egy lehetséges szakszöveg-tipológiai vizsgálat alapkérdései a következőkben összegezhetők:

- figyelemirányítás: mire irányul, illetve mikre irányul a figyelem, konstruálás során a TÁRGY vagy a TUDÁS kerül a figyelem előterébe, illetve a TUDÁS átadása mihez kapcsolódva, milyen fokon (kifejtettségben) zajlik;
- a központi beszédcselekvés (megvalósítása, nyelvi kifejezőeszközei), valamint az, hogy milyen egyéb összetevőket tartalmaz szöveg: mely tudásösszetevők jelennek meg, válnak meghatározóvá és milyen módon;
- a szöveg milyen beszédmóddal teszi elérhetővé a (szakterületi) TUDÁS-t;
- kinek vagy kiknek (ide értve az intertextualitás lehetőségeit) a nézőpontjából zajlik a TUDÁS megosztása, ezek megjelenítési módja, ehhez kapcsolódóan;
- a szubjektivizáció lehetőségei (pl. szövegalkotó él-e/élhet-e a TUDÁS megosztása során a szubjektivizáció eszközeivel, metapragmatikai reflexiókkal, saját és – amennyiben erre mód van – más tudásmegosztására milyen mértékben, hogyan reflektál, illetve a TUDÁS-t mennyire teszi reflexió tárgyává);
- a beszédhelyzetet jellemző interakció résztvevői szerepei (mennyiben és miként kap kifejtő jelölést a beszélő és a befogadója, a beszélő/szövegalkotó önmagára és befogadójára utal-e, ha igen, milyen formában), ezzel kapcsolatban;

- a kinek szól a szöveg: befogadó kérdése (miként zajlik a TUDÁS konstruálása laikus, nem szakember, nem laikus, szakember befogadóra számítva; milyen különbségek vannak az egyes kategóriák, illetve a konstruálás módja között), ezzel összefüggésben;
- a tudományosság foka (tudományos, ismeretterjesztő, áltudományos szövegek jellemzői);
- a szövegtípus konvencionalizáltságának foka (intézményesített tudás mozgásba jön-e, ha igen, miként határozza meg a konstruálást);
- miként módosulhat a TUDÁS megosztását elvégző konstruálási mód a mediális közvetítettség új közegében (online, internetes szövegek), illetve a formális beszédhelyzetekből informálisabb beszédhelyzetekre történő váltás milyen módosításokat eredményez a konstruálás folyamatában;
- nyelvi megformáltság (a központi beszédcselekvés és a mellette megjelenő egyéb beszédcselekvések miként konstruálódnak, jellemző nyelvi konstrukciók, szakszavak alkalmazása, kifejtettség mértéke stb.);
- a szöveg szerkezeti felépítése, fejezetekre, alfejezetekre történő tagolás;
- cím (van-e címe a szövegnek, vagy címszerű elem vezeti be a szöveget; a cím / címszerű elem mire irányul, mit reprezentál, a szövegben található összetevőkből mit állít az előtérbe, hogyan járul hozzá a TUDÁS megosztásához és a szövegtípustudás kialakulásához);
- a TUDÁS megosztásának lehetősége csak nyelvi összetevőkre terjed ki, vagy nem nyelvekre is, mi a szövegbe ágyazódó vizuális tartalmak funkciója a TUDÁS megosztásának folyamatában.

A SZÖVEGALKOTÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az előző fejezetekben már többször történt arra utalás, hogy a szakszövegek létrehozását meghatározhatják intézményesített előírások. Ezen előírások a szövegalkotás folyamatát különböző mértékben befolyásolják. Egyrészt kötelező érvényűek (pl. törvény, szabvány), másrészt elvárások lehetnek (stíluslap), harmadrészt ajánlatok – ide sorolhatók elsősorban a marketing tevékenységével összekapcsolható tényezők.

A szakszöveg és a szakszövegtípusok kialakulását továbbá érdemes a széles értelemben vett alkotás és befogadás folyamatában vizsgálni. Az ezen értelmezői kerethez járuló központi fogalom a dokumentáció (lásd *Az intézményesített tudás összetevői*), mely a szakszövegeket nem elsáncolva,⁸⁵ nemcsak az írott és nyomtatott medialitású szöveghez kapcsolva vizsgálja, hanem minden olyan tipikus beszédhelyzetben, melyben egy TÁRGY-hoz kapcsolódó TUDÁS megosztásra kerülhet. Ebben a keretben a dokumentáció mindazon szövegeket tartalmazhatja, melyek a TÁRGY-hoz készülő TUDÁS-t eltérő színtereken, a befogadó elvárásaihoz igazítva, a mediális közvetítettség alapvető jellemzőit kihasználva teszi elérhetővé, a szakszövegtípus komplexitását eredményezve. A dokumentáció lehetőségeire, színtereire épülő szakszövegtípusok nemcsak a kategóriákba rendeződés alapvető mozzanatait, hanem a kategórián belüli elrendeződést is szemléltethetővé teszik.

⁸⁵ Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 36.

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT TUDÁS MINT ELŐÍRÁS. DOKUMENTÁCIÓ, TÖRVÉNY, SZABVÁNY

Dokumentációnak⁸⁶ nevezzük a termékek, illetve szolgáltatások használatát szabályozó és segítő szövegeket, vizuális vagy online tartalmakat. A hagyományos értelmezésben belső vagy külső kommunikációs céllal készített írott anyagok tartoznak ebbe a kategóriába, melyek ábrákkal egészülnek ki. A belsők a cégen belüli, szakemberek közötti kommunikáció céljából készült anyagok, például gyártási, telepítési, üzemeltetési, karbantartási útmutatók, a külsők pedig a felhasználóknak szólók-, például használati útmutatók, kézikönyvek. A hagyományos értelmezés mellett napjainkban egyre inkább előtérbe kerülő internetes tartalmak miatt a dokumentáció fogalma bővült. Az információ 4.0⁸⁷ mindazon területeket foglalja magában, amelyek az információszerzés közegévé válhatnak. Így tehát dokumentációnak számít minden olyan információ, amely „a termékről vagy a szolgáltatásról elérhető, hozzáférhető, bármilyen formában, eszközön és fórumon”.⁸⁸ Ekképp például a *használati utasítás* bizonyos részeit előtérbe helyező kommentek, szakértői leírások, vagy a *termékleírás* különböző felületeken (például a csomagoláson, az internetes oldalakon) található változatai, illetve a termékekhez kapcsolódó felhasználói reflexiók együtt alkotják a TÁRGY-hoz kapcsolódó tudásmegosztást, de a szakszövegtípus prototipikus megjelenítését elvégző szövegektől való eltéréssel a kategórián belül alkategóriákat alkothatnak, illetve a centrum–periféria elrendeződést valósíthatják meg.

A széles értelemben vett dokumentáció keretein belül készült szövegek intézményesített tudásösszetevői a törvények és szabványok. Ezek a dokumentáció tagolását, tartalmát, megjelenítését határozhatják meg. Például a Magyarországon is bevezetett, de magyar nyelven még nem elérhető MSZ EN 62023:2001 *Műszaki tájékoztató és dokumentáció felépítése*; MSZ EN 82079-1:2013 *Használati utasítások készítése. Tagolás, tartalom, megjelenítés. 1. rész: Általános elvek és részletes követelmények*; MSZ EN ISO 11442:2006 *Termékek műszaki dokumentációja. Dokumentumkezelés szabványok a műszaki dokumentáció szakszövegeinek alkotását határozzák meg. A termék leírását és a hozzá kapcsolódó használati utasítást pedig a 2012. évi LXXXVIII. törvény több pontja is szabályozza. A törvény 11. §-ának*

⁸⁶ Vö. Fóris–Faludi: A dokumentáció és a dokumentum-menedzsment kapcsolatai, 27–30; uők: A szakírás és a dokumentáció mint nyelven belüli szakfordítás, uo. 38–40; B. Papp Eszter: A professzionális dokumentáció a 21. században, 60–61.

⁸⁷ A fogalomra lásd Ray Gallon – Andy McDonald: Content sensing and Information 4.0, *tcworld*, 2016/4, <https://www.tcworld.info/e-magazine/intelligent-information/content-sensing-and-information-40-739/> (Letöltés: 2020. június 2.), lásd még B. Papp: A professzionális dokumentáció, 61–63.

⁸⁸ B. Papp: A professzionális dokumentáció, 61.

5. bekezdése kimondja: „a használati és kezelési útmutatónak közérthetőnek és egyértelműnek kell lennie, valamint tartalmaznia kell mindazt az információt, amelyet a gyártó által csatolt idegen nyelvű használati és kezelési útmutató tartalmaz”, ha pedig „a gyártó a 8. § (5) bekezdésében vagy az importőr a 11. § (5) bekezdésében foglalt kötelezettségeinek nem tett eleget, akkor azt a forgalmazó köteles pótolni”.⁸⁹ Továbbá a törvény értelmezői rendelkezésének 13. pontja ezt írja: „használati vagy kezelési útmutató: maradandó formában a fogyasztó vagy a felhasználó számára a gyártó rendelkezésére bocsátott tájékoztatás a termék rendeltetésszerű és biztonságos használatának, eltarthatóságának és kezelésének módjáról”. Emellett az Európai Unió CE jelzésének alkalmazási feltételei – 93/68 1993. július 22-i európai bizottsági direktíva alapján – között is szerepel a műszaki dokumentáció elkészítése, valamint a használati kézikönyv, illetve annak szerkezeti felépítésére vonatkozó szabályzat. Továbbá a magyar fogyasztóvédelmi előírások (1997. évi CLV. törvény) további előírásokat tartalmaznak ezen szakszövegek tartalmát és fajtáját illetően.

Szintén magas fokú intézményesítés jellemzi a gyógyszerekhez készítendő dokumentációt.⁹⁰ A 2005. évi XCV. törvény (*Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerekről, és a gyógyszerpiacot szabályozó törvények módosításáról*) például kimondja:

Az Országgyűlés az emberi egészség védelmét és helyreállítását szolgáló állami tevékenység részeként, az ezért viselt felelősségtől vezérelve, szem előtt tartva, hogy a gyógyszerek gyártására, forgalmazására és felhasználására vonatkozó szabályok legfontosabb célja az emberi egészség megóvása, és a gyógyszerek forgalmazását és felhasználását illető intézkedések a mindenkori egészségpolitika részeként azt célozzák, hogy mindenki hozzájuthasson a gyógykezeléséhez szükséges gyógyszerhez, felismerve ugyanakkor, hogy emberi felhasználásra kerülő gyógyszerek piacának jellemzője, hogy a gyógyszer végső felhasználójának, a betegeknek jelenleg még csekély a befolyása a gyógyszer kiválasztása során, és figyelembe véve a fentiek mellett, hogy e célkitűzéseket olyan eszközökkel kell elérni, amelyek nem hátráltatják a gyógyszerkutatás és -fejlesztés fejlődését, illetve az Európai Unión belüli gyógyszer-kereskedelmet a következő törvényt alkotja.⁹¹

Törvények és rendeletek – jelen kötet témájára koncentrálva – több paragrafusa foglalkozik a gyógyszerek fajtáival, illetve a beteg tájékoztatók szerepével, felépítésével és tartalmával. Így a gyógyszer különböző típusaihoz (pl. *gyógyszer, homeopátiás*

⁸⁹ 2012. évi LXXXVIII. törvény 13. § (3). (Letöltés: 2020. május 15.)

⁹⁰ A forgalomba kerülő gyógyszerek dokumentációjának folyamatával és összetételével – az idézett törvényen kívül – több törvény és rendelet foglalkozik, vö. <https://net.jogtar.hu>

⁹¹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

gyógyszer, magisztrális gyógyszer stb.)⁹² a különböző befogadócsoporthoz, illetve ezen tájékoztatók helyzete (gyógyszerhez mellékelte, csomagoláson található információk) és kifejtettsége alapján különböző szövegtípusok, illetve azoknak altípusai különíthetők el (pl. *alkalmazási előírás és betegtájékoztató*,⁹³ lásd bővebben *Betegtájékoztatók*). A jelen munkában részletesebben ismertetésre kerülő, felhasználóknak szóló *betegtájékoztatóval* kapcsolatban az idézett törvény például úgy fogalmaz, hogy ez a „gyógyszerhez mellékelte, a felhasználóknak (betegnek) szóló, e törvény szerinti közérthető tájékoztatás”.⁹⁴ A gyógyszer forgalomba hozatalának alapvető dokumentációja a gyógyszer azonosító adatain kívül tartalmazza:

- a. forgalomba hozatali engedélyének számát, a forgalomba hozatali engedélyének jogosultját és a gyártójának székhelyét,
- b. alkalmazási előírását,
- c. címkeszövegét,
- d. betegtájékoztatóját,
- e. osztályozását,
- f. lejárati idejét és tárolásának körülményeit.⁹⁵

Majd *A címke és a betegtájékoztató* részben több paragrafus foglalkozik a gyógyszer megnevezésével, illetve azzal, mit kell tartalmaznia a betegtájékoztatónak:

8. § Ha e törvény másként nem rendelkezik, a gyógyszer külső csomagolásán – amennyiben van –, valamint a közvetlen csomagolásán fel kell tüntetni a külön jogszabályban foglalt adatokat.

9. § A gyógyszerek csomagolásához betegtájékoztatót kell mellékelni, amennyiben a külön jogszabályban meghatározott adatok nincsenek feltüntetve a külső vagy a közvetlen csomagoláson.

10. § (1) A forgalomba hozatali engedély iránti kérelem mellékleteként a gyógyszer külső csomagolásának és közvetlen csomagolásának, valamint a betegtájékoztató tervezetének mintáját is be kell nyújtani a gyógyszerészeti államigazgatási szervhez.

(2) Az alkalmazási előírással nem kapcsolatos, de a címkézésre vagy a betegtájékoztatóra vonatkozó módosítási kérelmeket a gyógyszerészeti államigazgatási szerv-

⁹² 1 § 1–6, vö. még 52/2005. (XI. 18.) EüM rendelet 18. §, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0500052.EUM&searchUrl=/gyorskereso%3Fkeyword%3Dbetegt%25C3%25A1j%25C3%25A9koztat%25C3%25B3> (Letöltés: 2020. június 12.)

⁹³ 1 § 17–18.

⁹⁴ 1 § 18.

⁹⁵ 5 § 5.

hez kell benyújtani. Amennyiben a gyógyszerészeti államigazgatási szerv a kérelem megérkezését követő naptól számított 90 napon belül nem hoz döntést a módosítási kérelemmel kapcsolatban, a hozzájárulást megadottnak kell tekinteni.

(3) A betegtájékoztatót úgy kell megírni és megszerkeszteni, hogy a beteg megfelelően tudja alkalmazni a gyógyszert, szükség esetén az egészségügyi szakember segítségével. A betegtájékoztató szövegének jól olvashatóan, magyar nyelven kell tartalmaznia a külön jogszabályban meghatározott adatokat. Az adatok a magyar nyelven kívül több nyelven is feltüntethetők, amennyiben mindegyik nyelven tartalmilag ugyanazok az információk szerepelnek.

(4) Amennyiben a gyógyszert nem közvetlenül a betegnek való kiadásra szánják, vagy a gyógyszer elérhetőségével kapcsolatban súlyos zavarok merültek fel, vagy a forgalomba hozatali engedélyt a 6. § (1) bekezdése alapján adják ki, és az a betegek egészségét nem veszélyezteti, a gyógyszerészeti államigazgatási szerv eltekinthet attól, hogy a csomagoláson és betegtájékoztatón minden egyes adat feltüntetésre kerüljön, továbbá attól, hogy a csomagoláson és a betegtájékoztatón szereplő adatok magyar nyelven kerüljenek feltüntetésre.⁹⁶

A jelen vizsgálat tárgyát képező *termékleírások*at illetően az Oltalom alatt álló eredet-megjelölés (OEM) és az Oltalom alatt álló földrajzi jelzés (OFJ) árujelzést kapó termékek leírása is szabályozott. Az ezen jelzésekkel rendelkező *termékleírások*nak tartalmazniuk kell a termék megnevezését, a termék meghatározását, a földrajzi terület meghatározását, a földrajzi területről származás igazolását, a termék előállítását igazoló dokumentumot és a termék előállításának módját.⁹⁷ Az 510/2006/EK (2006. március 20.) *A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek földrajzi jelzéseinek és eredetmegjelöléseinek oltalmáról szóló rendelete* szerint⁹⁸ ezeket a minősítéseket csak az azokat „elnyerő” termékek esetében lehet használni. Egyéb esetben fel kell tüntetni, hogy a termék csak valamire hasonlít a következő nyelvi konstrukció alkalmazásával: *jellegű, típusú, eljárással készített, utánzat* stb. Hasonlóan a – szintén az egyik fejezet témájává váló – borászati termékhez készülő leírásokhoz, melyek tartalmát a Bortörvény 13/A. § 8. bekezdése szabályozza.⁹⁹ Ez a törvény részletes leírást a földrajzi területekhez kötve ad, kitérve a bor (termék) leírására (a bortípusok analitikai előírásai szerint: *vörös, fehér, rosé* stb.; érzékszervi jellemzők *SZÍN, ILLAT* és *ÍZ* fogalmi sémák köré

⁹⁶ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

⁹⁷ Vö. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32014R0664> (Letöltés: 2020. június 29.)

⁹⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0510&from=LV> (Letöltés: 2020. június 15.)

⁹⁹ <https://boraszat.kormany.hu/termekleirasok2> (Letöltés: 2020. június 15.)

rendezve, például *A badacsonyi fehérbor színében a halványsárga színtónus dominál. Illatában karakteresen a rezedá és ásványi illatjegyek jelennek meg. A fehérborok gerincét a lekerekedett savak adják*), a különös borászati eljárásokra (pl. minimális cukortartalom), a terület körülhatárolására, az engedélyezett szőlőfajtákra (pl. fehér bor esetében: *Budai, Cserszegi fűszeres, Hárslevelű*) kiterjedő fajtajelölésekre. A TÁRGY (*bor*) leírása ennek megfelelően a következő felépítést mutathatja:

Badacsonyi borok: gerincét a lekerekedett savak adják. Ízükben a magas glicerin-tartalomtól adódóan édeskés ízérzet, a Balaton közelségének köszönhető tüzességgel, a bazalt altalaj hatásra visszavezethető enyhén sós ízjegyekkel és a helyi fajtákra jellemző kesernyés ízvilággal egészül ki. A badacsonyi borokra jellemző, hogy komplex aromastruktúrájuk ellenére illatintenzitásuk közepes.¹⁰⁰

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT TUDÁS MINT ELVÁRÁSRENDSZER

A fentiekben bemutatottaktól némiképp eltérnek azon, szintén metadiskurzusként értelmezhető dokumentumok, melyek a szakszövegek létrehozását ugyan meghatározzák, de mint elvárásrendszer működnek. Ezek például a stíluslapok, illetve a tartalmi-formai tájékoztatók. Ezen elvárásrendszerként működő metadiskurzusokban a törvényekhez, szabványokhoz képest az intézményesítés folyamata vagy mértéke alacsonyabb szintű, a fenti dokumentumokhoz viszonyítva leginkább elvárásrendszernek tekinthetők.

E dokumentumok prototipikus tagjainak tekinthetők a tudomány szakszövegeinek létrehozását befolyásoló tartalmi és formai elvárások. Az egyetemi képzésben (alapképzés, MA, és doktori képzés) használatos és a tudományos munkáknál (kötetek, tankönyvek, folyóiratok) alkalmazott stíluslapokat vizsgálva a következő összegző megállapítások tehetők.

Az egyetemi képzésben (is) használt, illetve használható stíluslapokat vagy dokumentációkat alapvetően a kifejtettség jellemzi.¹⁰¹ Ezekben helyet kapnak a szöveg tartalmi (az egyes részekhez kapcsolható tartalmi elvárások, például hipotézis megfogalmazása, mit tartalmaz a bevezetés, az összegzés, mi kerül a

¹⁰⁰ https://boraszat.kormany.hu/download/b/e0/b0000/BADACSONY_termekleiras%2BJAV_kn.pdf (Letöltés: 2020. június 01.)

¹⁰¹ Vö. például https://bbtms.files.wordpress.com/2011/07/stilus_szovegminoseg.pdf (Letöltés: 2020. június 1.); <http://www.kre.hu/nyelvezet/index.php/szakdolgozati-koevetelmenyek-atanszeken> (Letöltés: 2020. május 30.); Gyurgyák János: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, Budapest, Osiris, 2005; uő.: *A tudományos írás alapjai. Útmutató szemináriumi és tudományos diákköri értekezést, szakdolgozatot és disszertációt írónak*, Budapest, Osiris, 2019.

lábjegyzetbe) és formai elvárásai (bekezdésekre történő tagolás kérdése, a hivatkozási rendszer részletes bemutatása és a bibliográfia elkészítése). Szintén a formához sorolható az ábrák, táblázatok elkészítésének és megjelenítésének módja, valamint a főszöveg és a címek, illetve az alcímek betűtípusának, a térköznek, a behúzásnak, a margóknak, az oldalszám elhelyezésének, a lábjegyzetek formájának a kérdése. Néhány esetben¹⁰² a szöveg stílusára is vonatkoznak tanácsok (pl. miként kerülendő a laikus fogalmazás, az érzelmekre ható, népszerűsítő stílus, a szóismétlés, a homályosság és kétértelműség).

A tudomány szakszövegeit szabályozó dokumentumok a fentebbihez képest rövidebb terjedelműek, és elsősorban a formai sajátosságra koncentrálnak. Ezek lehetnek a szöveg terjedelmi korlátának meghatározása, a szöveg formázása (betűtípus, sorköz, margók, szövegtest megjelenítése stb.), de csupán annak mértékére kitérve; a címhierarchia jelölése/decimális számozás kérdése, a kiemelés betűtípusa, majd leginkább az idézés és a hivatkozás formai sajátosságai, valamint ehhez a kérdéshez kapcsolódva, a bibliográfiai tétel felépítése. Megjelenhet még az ábrák, képek, táblázatok szerkesztésének és elnevezésének kérdése. A formai jellemzők mellett a főszöveg paratextusaiként¹⁰³ értelmezhető absztrakt és affiliáció tartalmi és formai elvárásainak leírása is helyet kaphat a szövegekben.¹⁰⁴

Mіндеzen rövid összegzésből látható, hogy a tudományos szakszövegekhez, illetve a tudomány szakszövegeihez járuló tartalmi és formai tudnivalók is tekinthetők dokumentációnak, de ezen dokumentumokat összevetve a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek dokumentációjával, az intézményesítettség alacsonyabb fokáról lehet beszélni: a dokumentumokban szereplő tartalmak elvárásokként konstruálódnak meg.

Mindkettő típusba sorolható szövegek közös tartalmi összetevője lehet a szakszöveg kötelező részeinek ismertetése, a figyelem előterébe viszont a szakszöveg szerkezeti felépítésének és leginkább formai sajátosságainak leírása kerül.

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez kapcsolódó szövegekhez is készülnek ilyen elvárásrendszerként működő tartalmi és formai tájékoztatók.¹⁰⁵

¹⁰² Lásd pl. https://bbtems.files.wordpress.com/2011/07/stilus_szovegminoseg.pdf (Letöltés: 2020. június 1.)

¹⁰³ Gérard Genette: *Transtextualité, Palimpsestes, la littérature au second degré*, Paris, Éditions de Seuil, 1982; magyarul *Transtextualitás, Helikon*, 42. évf., 1996/1–2, 82–90.

¹⁰⁴ Lásd pl. <http://nyelvor.c3.hu/figyelm.htm> (Letöltés: 2020. június 2.);

Szerzőink figyelmébe <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/> (Letöltés: 2020. június 2.);

https://btk.kre.hu/images/doc/Stiluslap_friss_2018_final.pdf (Letöltés: 2020. május 30.)

¹⁰⁵ Vö. John R. Kohl: *The Global English Style Guide: Writing Clear, Translatable Documentation for a Global Market*, h. n., SAS Institute, 2008; Sharon J. Gerson – Steven M. Gerson: *Technical Communication, Process and Product*, Ninth Edition, New Jersey, Pearson, 2017; Czinkóczi–Fehér: *Hogyan készül a műszaki szakszöveg?*, 111–129.

Ezek a szövegek elsősorban a szakszövegtípusokba sorolható szövegek formájának és stílusának kérdését érintik, valamint a dokumentáció szövegeinek fontosságát hangsúlyozzák.

Néhány kulcskérdés ezen szövegekből a hétköznapi szakszövegeinek létrehozásához kapcsolódóan. A szakszövegek elkészítésének folyamatát – a szakdolgozat, illetve a szemináriumi dolgozat tartalmi és formai tájékoztatójához hasonlóan – a tervezéstől kezdik el. Hangsúlyozzák, hogy a dokumentáció készítése egy adott termék tervezésével, fejlesztésével és a piacon történő megjelenésével párhuzamosan zajlik, de nem zárul le az utóbbi lépésnél: a terméken végzett bármilyen módosítás érinti a dokumentációt, illetve a kapcsolódó szakszöveg módosítását is. A dokumentációval kapcsolatban tehát minden esetben kiemelkedővé válik a szövegek aktualizálása.¹⁰⁶

A szakszöveg létrehozását a *Prewrite – Write – Rewrite* hármas egységre bontva elemzik.¹⁰⁷ A *prewrite* szakasz a felhasználók (célközönség) igényeinek a felmérése, az információgyűjtés, a kommunikáció céljainak és a mediális közvetíthetőségének meghatározása. Ezek közül kiemelkedik a cél, hiszen ez nagymértékben határozza meg a szöveg nyelvi megformáltságát, stílusát, szerkezetét. Ezek alapján négy különböző típusú szövegről beszélnek: meggyőzés, utasítás, tájékoztatás és bizalomépítés. A *write* szakaszában a *prewrite* szakaszban megszerzett információk rendszerezése és elrendezése történik meg. A *rewrite*-ben pedig a tartalom megformálása, véglegesítése és javítása. Ennek legfőbb módszere a használhatósági tesztelés (*usability testing*) és a korrektúraolvasás (*proofreading*). Mindkettő folyamat központjában a célközönségként meghatározott felhasználó áll: a tesztelés arra vonatkozik, hogy a felhasználó mennyire érti meg, képes megvalósítani azokat a cselekvéseket, információkat, tudásokat, melyeket a szöveg közvetít számára, megoszt vele.

A fentiekkel kapcsolatban Britta Görs bevezeti az ún. ALPHA-modellt (*Auftragsklärung, Liste der Themen besprechen, Positionen auf dahinterliegende Interessen untersuchen, Heureka (neue Lösungen finden), Abschlussvereinbarung*), majd a szöveg kidolgozására az ún. ALASKA-modell alkalmazását javasolja,¹⁰⁸ mely a következőkben összegezhető:

- **A** = *Auftragsklärung*: a termék összetevőinek felmérése, információk a termék típusához és céljaihoz igazítva;
- **L** = *Listen*: a szöveg résztvevőinek meghatározása, a témák gyűjtése;

¹⁰⁶ Vö. Czinkóczi–Fehér: Hogyan készül a műszaki szakszöveg?, 111–129.

¹⁰⁷ Vö. Gerson–Gerson: *Technical communication*.

¹⁰⁸ Lásd Britta Görs: ALASKA, https://www.researchgate.net/publication/332572999_Alaska (Léptöltés: 2020. június 1.).

- **A** = *Analyse*: a felhasználói célcsoport elemzése, elvárásainak felmérése (adaptáció folyamata);
- **S** = *Strukturieren, Schreiben*: az adaptált szövegalkotás folyamata;
- **K** = *Korrektur, Kontrolle*: visszacsatolás, ellenőrzés és javítás;
- **A** = *Abschluss*: megjelentetés (fordítás és megjelentetés).

A szöveg tartalmi és formai elrendezésére irányuló elvárásokhoz kapcsolódóan ezen dokumentumok kiemelten hangsúlyozzák a felhasználók (célcsoport, célközönség) igényeinek, tudásának és elvárásainak megismerését, a tömör és egyszerű fogalmazásmódot. Utóbbiak kifejtettebben, a következő eljárásmodokat tartalmazhatják:

- a beszélt nyelvi diskurzus imitálása: a befogadás, a megértés és értelmezés miatt fontosnak tartják, hogy a szöveg – amennyire csak lehetséges – a szóbeli kommunikációra hasonlítson;
- a szakszavak alkalmazása helyett (!) gyakori, (köz)érthető szavak és kifejezések alkalmazása;
- rövid mondatok és egyszerű mondat szerkesztés: legyen egyértelmű, mire irányul a TUDÁS és a CSELEKVÉS;
- jelen időben történő fogalmazás, aktív szerkezetek preferálása: cselekvés jelen idejű eseményt vagy eseménysort jelenítsen meg;
- pontos, rövid és tömör megfogalmazásmód: csupán annyi információt tartalmazzon a szöveg, amennyi az adott cselekvés, illetve cél eléréséhez elengedhetetlen. A cél az, hogy a felhasználó minél rövidebb idő alatt tudja hatékonyan szervezni a munkáját, illetve értse meg az cselekvéseket, információkat.¹⁰⁹

AZ INTÉZMÉNYESÍTETT TUDÁS MINT HATÁSMECHANIZMUS

A szakszövegek alkotásához kapcsolódóan érdemes a recepció kérdéséről is szólni. A szakszövegalkotást ugyanis meghatározhatja az is, hogy a szövegek a meggyőzés érdekében hatást kívánnak kiváltani a befogadóból. Ezen, a prototipikusan a meggyőzéssel összegezzhető funkció a szakszöveg egészét

¹⁰⁹ Vö. Czinkóczi–Fehér: *Hogyan készül a műszaki szakszöveg?*, 127–128; Kohl: *The Global English Style Guide*.

is átfoghatja, vagy annak egy részletében válhat kidolgozottá (ezeknek bővebb kifejtését lásd *A használati utasítás mint szövegtípus* és a *Termékleírás mint szövegtípus* című fejezetekben).

A hatékony meggyőzés érdekében a szövegalkotás során különböző tényezők előtérbe kerülhetnek. Ezen tényezők az alábbiakban összegezhetők:¹¹⁰

- a felhasználó megszólítása (a marketing ebből a szempontból előnyben részesíti a tegező formák alkalmazását a magázókkal szemben), a vele folytatott diszkurzív viszony előtérbe helyezése: a szövegben tehát nem a termék kerül előtérbe, hanem a felhasználócsoport igényeihez adaptált leírása;
- a termék összetevőiből a figyelem előterébe a központi összetevő állítása, a konstruálás annak hangsúlyozásával megy végbe;
- a termék és a felhasználója közötti diszkurzív viszony megteremtése, melyben a felhasználó motiválttá válik a termék választására. Ez egyfelől a már említett, a felhasználó közvetlen megszólításával érhető el, másfelől azazal, hogy a szöveg egy olyan eseménysorba ágyazva közvetíti a terméket a felhasználó felé, melyben a felhasználó saját magát is el tudja helyezni, magára ismer;
- a termék megnevezése úgy, hogy az reprezentálja a termék központi összetevőjét (pl. *Klimin Nyugalom*) vagy előnyét (pl. *Advil ultra forte*);
- a megnevezés után alcímként funkcionáló címszerű elem, mely a termék előnyét összegzi úgy, hogy annak összetevőiből azt állítja előtérbe, mellyel a célcsoport leginkább elérhető (*Kilimin Nyugalom, Változókori hőhullámok és ingerlékenység esetén*);
- a termékhez készült honlap további, a meggyőzést elősegítő tartalmakat tehet elérhetővé (felhasználói beszámolók, „sikertörténetek” stb.).¹¹¹

¹¹⁰ Az itt szereplő felsorolás csupán a szövegalkotást meghatározható központi tényezők ismertetésére terjed ki, célja elsősorban annak szemléltetése, miként alakíthatja a marketing a szakszövegeket. A téma bővebb kifejtésére lásd például Antalovits–Süle (szerk.): *Termékmenedzsment; Rekettye–Töröcsik–Hetesi: Bevezetés a marketingbe*; Papp-Váry Árpád: *Márkázott szórakoztatás: A termék megjelenítés nemzetközi és hazai alkalmazása*, Budapest, Akadémiai, 2016.

¹¹¹ Lásd pl. <https://www.nestle.hu/tortenetek> (Letöltés: 2020. október 28.)

A VIZUÁLIS ELEMELK SZEREPE A SZAKSZÖVEGBEN

A szakszöveg megértését, a kontextus tényezőinek közvetlen feldolgozását a képek, illetve a táblázatok, diagramok, ábrák is segíthetik. Ezen vizuális (kép, ábra) vagy a vizualitás lehetőségével élő, azt kihasználó (diagram), a szövegbe ágyazódó eszközök a szövegvilág részévé vagy egy külső entitást tesznek, vagy a szöveg egy részét, illetve a szöveg részei közötti összefüggést folyamatként képezik le. Alkalmazásukkal a szövegvilágon belül a deixis művelete valósítható meg: a közvetlen rámutatás a vizuális eszköz és a verbális rész között valósul meg. A vizuális elemek által vagy egy entitás, illetve a szöveg egy összetevőjének működése érthető meg, vagy egy folyamat válik hozzáférhetővé. A vizuális eszközök jelentésüket tekintve metonimikusak: az összetett fogalmi sémák, illetve forgatókönyvek helyett az abból kiemelkedő összetevők ábrázolásával, vagy a folyamat sematikus leképezésével járulnak hozzá a szöveg megértéséhez.

A VIZUÁLIS ESZKÖZ ÉRTELMEZÉSE ÉS FUNKCIÓJA

A vizuális eszköz az ábrázolási mód alapján se nem tiszta utalás, se nem tiszta képviselés. Nem tekinthető utalásnak, mivel – bár tartalmazza az utalás mozzanatát arra, ami benne megmutatkozik – saját jelentéstartalma révén tölti be azt, és – bár megmutat és képvisel valamit – nem tekinthető tiszta képviselésnek, mivel azt önmagában végzi el.

A vizuális eszköz a világról – ideértve a szövegvilágot is – alkotott ismeretek leírását teszi meg. Ez a leírás viszont nem a valóság vagy a verbális szöveg egy részletének pusztán leképezése, hanem egy nézőpontból történő értelmezett, a figyelem irányításával járó reprezentációja. Ennek megfelelően a vizuális eszköz saját jelentésfunkcióval rendelkező képződmény, léte a megmutatásban áll, ez különbözteti meg a leképezett lététől.

Az előbbiek értelmében a vizuális eszköz már az alkotás folyamata felől sem reprodukció, hanem az alkotónak a világ, illetve a szövegvilágának megértéséből és értelmezéséből fakadó interpretációja. A vizuális eszköz alkotásakor egy esemény vagy eseménysor konstruálása történik meg, mely a verbális eszközökkel kapcsolatba kerülve, azzal való viszonyban válik értelmezhetővé a szövegvilágban. A vizuális eszköz tehát nem tekinthető statikusnak és atemporálisnak.

A vizuális eszközök által közvetített TUDÁS egy összetevője a befogadás folyamatában válik láthatóvá és egyben „olvashatóvá”: ezen elemek esetében is diskurzusról lehet beszélni, a befogadó az értelmezői folyamatában hozza létre ezen eszközök jelentését.

A befogadó számára a képvilágban válnak értelmezhetővé a vizuális jelek. A képvilág a szövegvilág¹¹² mintájára létrehozott mentális modell, mely a kontextusból, illetve a vizuális elemekben kifejtett és bennfoglalt jelentésekből, valamint az általuk az elmében aktivizált reprezentációkból áll össze. A szövegvilágtól eltérően a képvilágban ezen összetevők ugyanakkor egyszerre jelennek meg, a képvilág megteremtése tehát nem az időbeli linearitásban, hanem a szimultánitásban rejlik.

A vizuális feldolgozás során, a megértés és értelmezés folyamatában, a képvilág létrehozásakor a vizuális elemekben reprezentáltak a befogadó elméjében összekapcsolódnak a szövegvilág egy összetevőjével, aktivizálva, előhívva az ábrához, képhez stb. köthető tudáskeretet és forgatókönyvet. Ezen folyamat során jön létre az elem jelentése: az összetett világrepresentáció.

VIZUÁLIS ELEMELK A SZAKSZÖVEGBEN

A vizuális eszközök funkciója a szakszövegekben némiképp módosul: néhány tipikus esettől eltekintve (pl. IKEA összeszerelési útmutató bizonyos esetei, illetve a kereskedelmi forgalmazáshoz elengedhetetlen piktogramok (ruhák kezelési útmutatója)) a szövegbe ágyazódva, nyelvi reprezentációkkal kiegészülve jelennek meg, ezáltal illusztrációként funkcionálnak, és ekképp járulnak hozzá az írott szöveg megértési folyamatához. Az alkotás és a befogadás folyamatában zajló jelentésképzés felől tekintve az illusztráció és a nyelvi szöveg viszonya kettős figyelemirányítással jellemezhető bizsziáció¹¹³ folyamatnak tekinthető. A bizsziáció a két, medialitásukban eltérő jelentésképző elem összekapcsolását teszi lehetővé. A kettős figyelemirányítás ott mutatkozik meg, hogy a vizuális

¹¹² Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 121–125.

¹¹³ Arthur Koestler: *A teremtés*, Budapest, Európa, 1998.

elem és a szöveg kiegészítik egymást a befogadás folyamatában. Ha a vizuális eszköz jeleníti meg a releváns jelentéstartalmat, akkor – a figyelemirányítás és -irányulás szempontjából – kezdetben az kerül a figyelem központjába, majd – a kiterjedő aktivációval, melynek során ezen elem által aktivizált és asszociált jelentés miatt a szöveg értelmezése könnyen hozzáférhetővé válik – a nyelvi reprezentáció. A megértés ebben az esetben tehát a vizuális elemtől a szöveg felé halad. Ha a szöveg válik központi összetevővé, akkor pedig a folyamat fordítottjáról lehet beszélni.

A kettős figyelemirányítás a képi anyag és a szöveg értelmezésekor létrejövő diskurzusokat is érinti. Ha a vizuális összetevő kerül először a figyelem előterébe, a vizuális eszköz által közvetített jelentés megteremtése hatással lehet a szöveg megértésre, kiegészítheti, segítheti azt; ha a megértés és az értelmezés folyamatában a szöveghez képest háttérbe kerül, akkor a szöveg bizonyos jelentéselemeinek reprezentációját végzi el.

Alapvetően a vizuális eszközök két fajtáját lehet a szakszövegekben megkülönböztetni: (1) centrális megjelenítést alkalmazókat: ezek a TUDÁS egyik összetevőjének, a tudáskeretnek a megértését segítik (például a *használati utasítás*okban a tárgy sematikus rajza, az ételreceptekben a kész termék képe), (2) szeriális elemek: ezek az adott szakszöveg forgatókönyvének (például *használati utasítás*soknál a 'miképp kell eljárni, hogy [rendeltetésszerűen] működjön') megértését, illetve előhívását teszik meg. Ide sorolható azon eset is, mikor a vizuális eszköz folyamatokat ábrázol, illetve több adat, szövegösszetevő viszonyának összevetését teszi lehetővé (pl. folyamatábrák, képsorozatok, diagramok). Itt érdemes a svéd bútorgyár sajátos összeszerelési útmutatójáról, illetve a kereskedelmi forgalmazáshoz elengedhetetlen piktogramokról is szólni. Ezek – mint arról fentebb már volt szó – verbális összetevő nélkül jelenítik meg a TUDÁS-t vagy annak egy összetevőjét, illetve egy jellemző forgatókönyvet (pl. 'hogyan kell valamit összeszerelni', 'hogyan kell valamit tisztítani' stb.).

Mint már a fentebb elmondottakból is érzékelhető, a vizuális elemek több fajtájával lehet találkozni a szakszövegekben: kép, ábra (egy összetevőre vagy a folyamatra vonatkozó), diagram. Közöttük akképp lehet különbséget tenni, hogy

- egy szövegrészt, annak egy összetevőjét, vagy egy folyamatot jelenítenek meg, ezáltal
- egy külső entitást vonnak-e be a szövegvilágba, vagy a szöveg egy részét jelenítik meg,
- milyen fokú sematizációval jellemezhetők (megőrzik-e képjellegüket vagy sematizálva adják azt vissza), ehhez kapcsolódóan

- mennyire képesek önmagukban megjeleníteni a szöveg összetevőjét (mennyire járul hozzájuk verbális rész, mennyiben szemléltetnek vagy önmagukban reprezentálnak),
- milyen minőségben és fokon járulnak hozzá a szövegvilág kialakításához (aktívan vesznek részt: egy szövegrész helyett álnak vagy csupán szemléltetnek).

Ezen tényezők alkalmazásával ezek az elemek a különböző funkcióval jellemezhetőek, a szöveg jelentéséhez különböző fokon járulnak hozzá, az egyes szakszövegtípusokra jellemzővé válnak.

A vizuális elemek a hétköznapi szakszövegekben

A forgalmazásba kerülő termékek összefoglaló elnevezése több, egymással szorosban érintkező szövegtípust foglal magába, melyek közül – az adatközlői válasszokból is láthatóan – a *használati utasítás* tekinthető prototipikusnak. Az ezekkel kapcsolatos vizuális eszközök alkalmazása szabályokhoz kötött. A 2012. évi LXXXVIII. törvény 11.§ (5) kimondja: „(...) az importőr a termékhez mellékeli a használati és kezelési útmutatót, valamint a biztonságot érintő figyelmeztetéseket magyar nyelven”. Az útmutatóban szöveges magyarázat helyett vagy mellett közérthető és egyértelmű ábrákat, rajzokat, jelképeket (szimbólumokat) is alkalmazhat a gyártó (utóbbira lásd pl. a textíliák). Ezek elkészítése szabályozott. Az ábrákra, rajzokra vonatkozó ismereteket és alapelveket a ICS (*International Classification for Standards*) szerinti 01.100-as szabványcsalád rögzíti. A rajzdokumentáció tartalmazza a termék ábráit, amelyek alapján értelmezni lehet a verbális tartalmat. A rajzok fajtái szakmánként különbözők lehetnek (pl. alap- és homlokzatrajzok, villamos- vagy gépészrajz). A rajzokon szöveges információk is elhelyezhetők, ezek módját (helyüket, betűméretüket stb.) az MSZ EN ISO 3098 szabványcsalád írja elő.¹¹⁴ A textíliákon elhelyezett jelképekre vonatkozóan az MSZ EN ISO 3758:2012 *Textíliák. Jelképekkel megadott kezelési útmutató* című szabvány az irányadó.¹¹⁵

A *használati utasítások*ba ágyazódó vizuális eszközök (képek, rajzdokumentációk) egy külső entitást vonnak a szövegvilágba. A képhez kapcsolódó szöveges magyarázatok hivatkozások által mutatnak rá a kép összetevőire, megteremtve a megértés útvonaltát a befogadóban. Verbális szinten tehát nem, vagy nem mindig válik elérhetővé az, amit a kép képvisel. A 12. ábra például a TÁRGY-ra

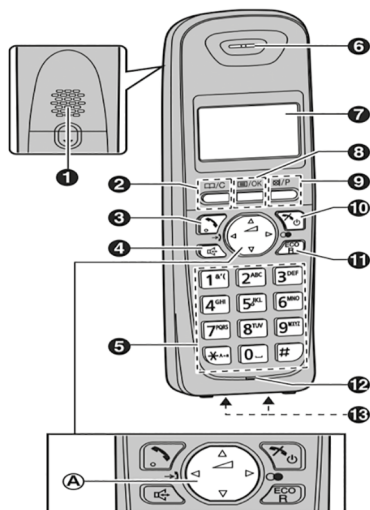
¹¹⁴ Vö. Fóris–Faludi: A dokumentáció és a dokumentum-menedzsment kapcsolatai, 29.

¹¹⁵ <http://www.mszt.hu/web/guest/textilkezeles> (Letöltés: 2020. 07. 30.)

irányuló TUDÁS kidolgozásához, elérhetővé tételéhez és a TÁRGY tudáskeretének megértéséhez járul hozzá. A képi ábrázolás a külső világ egy entitását a szövegvilág részévé teszi, a hozzá kapcsolódó magyarázat a deixis műveletét valósíthatja meg azáltal, hogy közvetlenül tud rámutatni a szövegvilág részévé vált képvilág összetevőire.

Kezelőszervek

Hordozható készülék

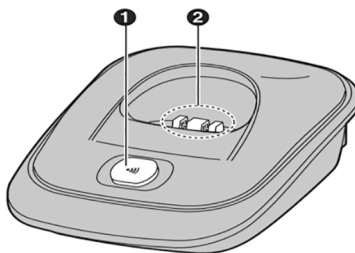

- 1 Hangszóró
- 2 [☐/C] (Telefonkönyv/Törlés)
- 3 [☎] (Beszéd) gomb
- 4 [☎] (Kihangosítás) gomb

A Navigátor gomb

- [▲], [▼], [←], vagy [→]: Különböző listák és adatok görgetése.
- (Hangerő: [▲] vagy [▼]): A hallgató illetve a hangszóró hangerő beállítása beszélgetés közben.
- [←] (→): Bejövő híváslista): A bejövő híváslista megtekintése.
- [→] (☎): Újratárcsázás): A kimenő híváslista megtekintése.

Bázisállomás

- Az ábrán a KX-TG2511 típus látható.

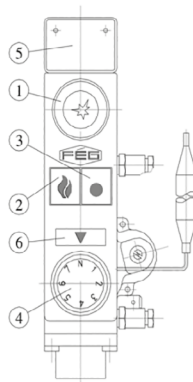
- 1 [☎] (Készülékkereső)
- 2 Töltőérintkezők

12. ábra: http://www.copystar.hu/panasonic-telefon/panasonic-telefon%20leiras/kx-tg2511hg_2512hg_2521hg_hun.pdf

A 13. ábra a *használati utasításra* jellemző forgatókönyv (lásd bővebben *A használati utasítás mint szövegtípus*) megvalósításához járul hozzá. A forgatókönyv egy részletét (*begyűjtás*) elérhetővé tevő szöveg bizonyos összetevői ebben az esetben is az ábrára történő rámutatás műveletével válnak hozzáférhetővé. Az ún. bizsziációs folyamat útvonala a szövegtől az ábra felé halad: a szöveg megértéséhez a kép illusztrációként társul.

Begyűtás (kijelzőműszerrel rendelkező CR6-os gázzelep esetén)

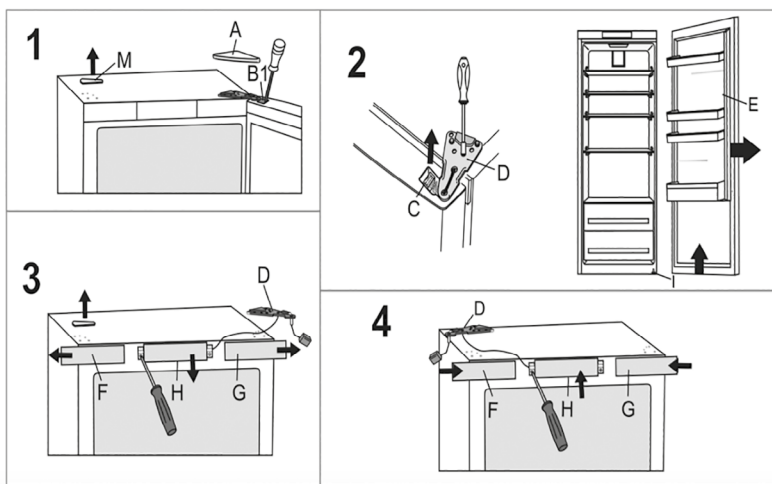
- A készülék előtti gázcsapot nyissa meg.
- A gyűjtógomb (2) benyomásakor kinyitja a biztonsági szelepet (1. ábra). Ebben a helyzetben csak a gyűjtógőg kap gázt. A gyűjtógombot 5-10 másodpercig ütközésig benyomva kell tartani, majd a piezoelektromos gyűjtógombot (1) két - háromszor megnyomva a gyűjtógőgnél kiáramló gáz meggyullad. A piezoelektromos gyűjtő működtetésekor a kijelző műszer (5) aktiválódik, melyet a piros LED kigyulladás jelez. Amennyiben a gyűjtés sikeres volt, a piros LED elalszik és a zöld LED kigyullad. Eközben a gyűjtógombot ütközésig benyomva kell tartani kb. 30 másodpercig. A zöld LED kigyulladásával a gyűjtési folyamat befejeződött és a gyűjtógombot elengedheti. A főgő végig begyullad, ha a környezeti hőmérséklet alacsonyabb mint a hőfokszabályzó gomb beállítása által meghatározott érték. Ezzel a készülék üzemképes állapotba kerül. A kijelző műszer az utolsó elektromos szikra kiadását követően, 20 s elteltével alapállapotba kerül, nem világít. Amennyiben a gyűjtőláng elalszik, az eddig elvégzett műveleteket megismételjük. Hosszabb üzemszünet után a gyűjtógombot hosszabb ideig kell nyomva tartani (1-2 perc), hogy a vezetékben levő levegő eltávozhasson.

1. ábra CR6 Gázzelep működésfázisai

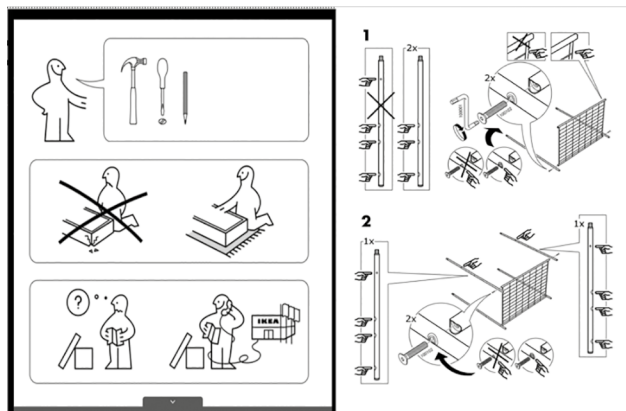
13. ábra: https://www.ventil.hu/product_attachments/298f70e6316e60437d766784f1db355c34f75f17.pdf

A 14. ábra szintén az egész *használati utasítás* forgatókönyvének egy részletét dolgozza ki, de itt már – a 13. ábrával összehasonlítva – nem arról van szó, hogy annak megértését segíti, hanem a képi anyag annak lépéseit (összetevőit) teszi elérhetővé.

14. ábra: http://www.masinak.hu/upload_files/documents/hasznalati_3838942053917.pdf

A 12–14. ábrát összevetve az mondható, hogy ebben a szövegtípusban a vizuális eszköz egy külső entitást a szövegvilág részévé tesz, és összetevőinek megjelenítésével a TÁRGY-ra irányuló TUDÁS kidolgozásához, vagy a TÁRGY-hoz kapcsolódó, a szövegtípus központi forgatókönyvének megértéséhez járul hozzá, illetve azt dolgozza ki. Mindhárom esetben megvalósul a biszociációs folyamat: az ábrákat szöveg kíséri, melyhez a vizuális eszköz szemléltető eszközként, illetve illusztrációként járul. Ekképp a képvilág és a szövegvilág a biszociációs folyamaton és a deixis műveletén keresztül kapcsolódik össze, a vizuális elem által reprezentált metonimikus jelentés a szöveg jelentésképzéséhez járul hozzá.

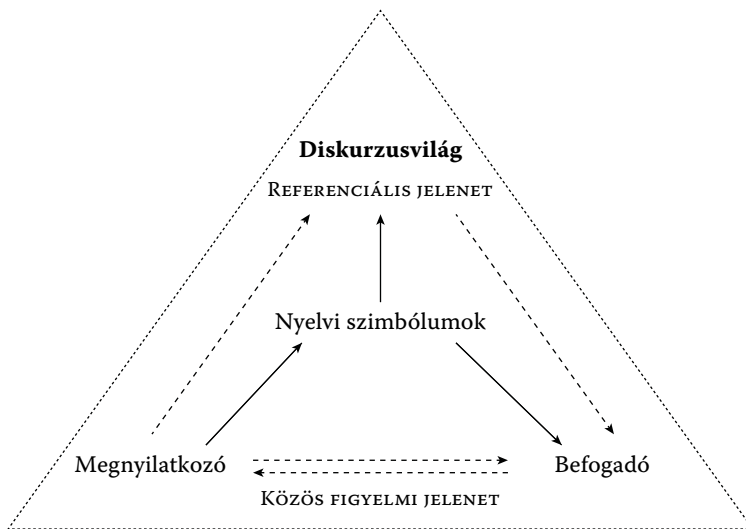

15. ábra: Az IKEA útmutatók jellemző összetevői

A 15. ábra azon tipikus helyzet jellemzőit szemlélteti, amelyben a vizuális eszköz önmagában képezi le mind a TUDÁS-t, mind annak forgatókönyvét. A 12–14. ábrához képest ezekben az esetekben mindent a képi anyagban kell felismerhetővé és nyilvánvalóvá tenni, hiszen a befogadó csak ezeket felhasználva tudja végrehajtani a képpel közvetített „beszédcselekvést”, melynek célja a TÁRGY rendeltetésszerű használata.

Vizuális elemek a tudomány szakszövegeiben

A tudományos szakszövegeket az ábrákon – a képi sematizáció felől értelmezve rajzokon – kívül diagramok alkalmazása jellemzi. A diagramok – kedvező esetben – nem állnak magyarázat nélkül. Mind az ábrák, mind a diagramok esetében az válik jellemzővé, hogy nem egy külső világ entitás bevonását végzik el, hanem a szövegvilág egy részét ábrázolják.

16. ábra: A nyelvi tevékenység mint interszjektív megismerés és interperszonális kapcsolatteremtés¹¹⁶

A tudomány szakszövegeibe ágyazódó ábrák a TUDÁS megosztásához járulnak hozzá. Ugyanakkor hozzájárulásuk más természetű, mint a kereskedelmi forgalmazásba kerülő termékek esetében. A vizuális eszköz itt ugyanis a szöveg vagy a szöveg egyes részei mögött meghúzódó absztrakt, a vizuális eszközzel leképezhető jelenséget vagy folyamatát jeleníti meg, vagy bizonyos szövegrészek (adatok, jelenségek) összefüggéseit képes ábrázolni. Ebben az esetben a vizuális eszköz azon jellemzőjét használhatja ki a szövegalkotó, hogy ezen elem képes egyszerre több összetevő egymáshoz való viszonyának térbeli elrendeződését visszaadni, illetve egy összetett jelenség sematikus képével a működésére rámutatni. Az ábra ugyan – akárcsak az írott nyelvi szöveg – kétdimenziós, de az elemei között létesülő folyamatjelleg, és ezzel egy időben az előtér és a háttér mozgása szimultaneitásban hozza működésbe azon elemeket, melyeket az írott nyelvi szöveg csak linearitásban tud visszaadni (lásd 16. ábra). Ezzel hozható összefüggésbe az, hogy ezekben a szövegekben – ellentétben az előző típusba sorolható szövegekkel – az ábra megelőzi a verbális magyarázatot, az értelmezés bisszociációs folyamata tehát a vizuális eszköztől a verbális kifejtés felé halad. Valamint az is megfigyelhető, hogy ezen vizuális eszközöket a sematizáció nagyobb foka jellemzi: nem a képi kidolgozottság segítségével visszaadható egy-egy elem azonosítását végzik el, sokkal inkább az absztrakciót teszik láthatóvá.

¹¹⁶ Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 39.

A HÉTKÖZNAPOK SZAKSZÖVEGEI. LEÍRÁS ÉS INSTRUKCIÓ

A szakszöveg fogalmának elemzése során előtérbe került, hogy a szakszövegek két nagy csoportba oszthatók, ezek a hétköznapok szakszövegei és a tudomány szakszövegei. Egy korábbi kutatás alapján¹¹⁷ az is láthatóvá vált, hogy a hétköznapok szakszövegei sem alkotnak egyetlen szövegtípust. E kutatás során viszont megfigyelhető volt, hogy e szakszövegek egyik jellemző csoportja a kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez kapcsolható. Ezen szövegeket a széles értelemben vett dokumentáció tartja össze, mely kimondja, hogy a termékekhez olyan tájékoztatót kell készíteni, melyben a termék leírása és a használatára vonatkozó utasítások is elérhetővé válnak. Ezért a fejezet a továbbiakban a hétköznapi beszédműfajok¹¹⁸ mintájára létrehozott a *hétköznapok szakszövegei* megnevezést alkalmazva a felhasználóknak készült és a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek jellemző szövegtípusait vizsgálja.

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékek jellemző szövegeinek létrehozását tehát intézményesített előírások szabályozzák, melyek kimondják, hogy a termékekhez készült dokumentációnak tartalmaznia kell a termékre vonatkozó leírást és használati utasítást. Így e szövegek jellemző összetevőjévé a leírás és az instrukció válik. E két összetevőt a szövegek viszont eltérő mértékben dolgozzák ki, valamint a szövegekben más összetevők is szerepet kaphatnak. E szövegeket a leírás és az instrukció tartja össze, a csomópontokba való rendeződés alapja viszont az, hogy a szövegek mire vonatkoznak, mely diskurzustartomány kidolgozása megy bennük végbe, milyen mértékben valósítják meg a leírást és az instrukciót, milyen egyéb összetevők jönnek bennük mozgásba. Ezen tényezők alapján a szövegek szövegtípusokba rendezhetők.

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékek jellemző szövegtípusainak leírása egyfelől a lehetséges szövegtípusok bemutatását, másfelől e szövegtípusok

¹¹⁷ Csontos Nóra: A műszaki szöveg szövegtipológiai elemzése. A használati utasítás szövegtipológiai elemzése, in Fóris–Bölcskei (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, 147–168.

¹¹⁸ Bahtyin: A beszéd műfajai, 357–419.

érintkezését valósítja meg. A leírás és az instrukció más szövegekre is jellemzővé válnak, a szakszövegtípusok közötti kapcsolatot eredményezve. Ezért a fejezet egy olyan szövegtípus elemző bemutatásával is kiegészül, mely elválnak a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek szakszövegtípusaitól, de éppúgy jellemzi a leírás, illetve a használatra történő instrukcionális rész. A széles értelemben vett *konyhai receptek*, közelebből az *ételreceptek* elemző vizsgálatát azért végzi el a fejezet, hogy bemutassa, a szakszövegtípusok a bennük érvényesülő összetevők és tudáskidolgozás által miként érintkezhetnek.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A felhasználóknak készült, a kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek jellemző szövegtípusainak, illetve a *konyhai recept*nek az elméleti megközelítésben ismertetett szempontok alapján történő vizsgálatát a kutatás szövegpéldányok elemzésével végezte el. Az elemzés egy irányított és egy nem irányított korpuszszal is dolgozott. Az irányított korpusznál a szövegek gyűjtése a termékek és a szövegtípustudás alapján történt (célzott kereséssel). A nem irányított korpusz összeállítását az motiválta, hogy az irányított korpuszt meghatározta, laikusként mit tudunk a kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek szövegtípusairól. Ezért ez a korpuszrész olyan szövegpéldányokat tartalmazott, melyeket a dokumentációt készítő szakemberek (szakírók, szakszöveg-fordítók) szolgáltatottak a dokumentáció, illetve a szakszöveg fogalmához kapcsolódóan. A kérés csupán az volt felőlük, hogy küldjenek szakszövegeket.

Az így kialakított korpusz egyaránt magában foglalt interneten elérhető és nyomtatott szövegeket (a *betegtájékoztatók*, illetve a *termékleírások* esetében a csomagoláson található szövegeket is ideértve). A korpusz összeállítása során az is meghatározóvá vált, hogy ezen szövegek a bennük működő sémát tekintve mennyire konvencionálisak. A konvencionálisitás foka nagyban meghatározta, hogy hány szövegpéldány elemzését tartotta fontosnak a kutatás. A kereskedelmi forgalomban megjelenő termékek jellemző szövegtípusainak megállapításakor a *betegtájékoztató* és a *használati utasítás* a konvencionálisitás magasabb fokával jellemezhetőek, mint a *termékleírások* (lásd bővebben később), ezért utóbbiból több szövegpéldány elemzését végezte el a vizsgálat.

A kvalitatív vizsgálatokhoz felhasznált minta összesen 125 db szövegből állt. Az ezt kiegészítő kvantitatív vizsgálat további 90 db szöveget tartalmazott. A kvalitatív vizsgálatokhoz felhasznált szövegek eloszlása a korpuszon belül megállapítható lehetséges szövegtípusok szerint a következő: 15 db az interneten elérhető

használati utasítás;¹¹⁹ 5 db az interneten elérhető összeszerelési útmutató 5;¹²⁰ 30 db nyomtatott, a termék mellett elhelyezett *betegtájékoztató* (vényköteles gyógyszer 8 db, nem vényköteles gyógyszer 10 db, étrend-kiegészítő 12 db),¹²¹ valamint ezen termékek csomagolásán található tájékoztatók; 55 db *termékleírás*;¹²² 20 db *konyhai*

¹¹⁹ <http://colt-info.hu/wp-content/uploads/2017/06/Caloris-klimatechnika.pdf>; http://kepzesevolucioja.hu/dmdocuments/4ap/17_0005_tartalomlem_010_munkaanyag_091231.pdf; http://klima.hu/wp-content/uploads/2018/06/CH-Alpha_Veritas-serias-Owners-Manual-HU.pdf; [http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_\(pn9373420019-v1hu\).doc](http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_(pn9373420019-v1hu).doc); http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf; http://www.copystar.hu/panasonic-telefon/panasonic-telefon%20leiras/kx-tg2511hg_2521hg_2521hg_hun.pdf; <http://www.kazanpont.hu/dokumentumok/Gepkonyv.pdf>; http://www.masinak.hu/upload_files/documents/hasznalati_3838942053917.pdf; http://www.metker.hu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Utmutato_a_gepjarmu_klimaberendezesek_diagnosztikajahoz_kicsi.pdf; http://www.metker.hu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Utmutato_a_gepjarmu_klimaberendezesek_diagnosztikajahoz_kicsi.pdf; http://www.oktoklima.hu/downloads/201401071129080.RePuro_halozat.pdf; https://www.fujitsuklima.hu/vmf/files/attachments/FJ_OM_AUYG30-36-45-54LRLA_LRLE_9378589100_v1_Hu.pdf; https://www.markabolt.hu/files/30/484/d_00000484.pdf; https://www.technoform.hu/bolt/resources/user_manual/makita/p/prm0700.pdf; https://www.ventil.hu/product_attachment/s/298f70e6316e60437d766784fdb355c34f75f17.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

¹²⁰ https://www.ikea.com/ms/hu_HU/pdf/buying_guides/METHOD/FY19/Installation_guide_FY19_HU.pdf; <https://manuall.hu/ikea-aneboda-gardrob/>; <https://www.hasznalati-utasitasok.hu/ikea/beddinge/kézikönyv/>; https://www.ikea.com/ms/hu_HU/pdf/buying_guides/METHOD/B_W_Installation_guide_HU_FY18.pdf; <https://sanimix.hu/dokumentumok/22.180.pdf> (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

¹²¹ Vényköteles: *Algopyrin 500 mg filmtabletta, Aktil 500 mg filmtabletta, Aktil Duo 400 mg por belsőleg szuszpenzióhoz, Augmentin 125 mg filmtabletta, Ceclor 500 mg kemény kapszula, Fucidin 200mg/g kenőcs, Salbutamol spray, Sumamed 250 mg kemény kapszula*; nem vényköteles: *Alcoflex 400 mg filmtabletta, Apranax Dolo filmtabletta, Cataflam 50 mg bevont tablettá, Coldrex citrom ízű por, Glycosept szájnyalvakártyán alkalmazott oldat, Septosyl szemkenőcs, Allegra 120 mg filmtabletta, Cetigen 10 mg filmtabletta, Advil ultra forte lágy kapszula, Magne B6 bevont tablettá*; étrend-kiegészítő: *Klimin Nyugalom, Ördögnyelv Forte kapszula zöldkávával és krómmal, BioCo Ginkgo biloba + 1000 mg lecitin kapszula, Króm-karnitin tablettá, Dr. Schulze Mutivitamin gyógynövény és vitamin tartalmú por, Dr. Herz 100% hidegen sajtolt szőlőmag olaj, C-vitamin 500mg filmtabletta, Flavono Növényi kivonatokat tartalmazó étrend-kiegészítő, Máriatövis plusz kapszula, Helia-D Regenero Szépségvitamin filmtabletta, Q10 Coenzym lágy zselékapszula*; <https://www.magneb6.hu/megoldasaink/magne-b6-express/termekleiras> (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

¹²² A termékcsomagoláson található *termékleírások*: *Maggi instant levesek (Zöldségleves kagylótésztával, Húsgombóclevés csigatésztával, Tyúkhúsleves metéltésztával)*; *Domestos* termékcsalád (*Domestos Extended Power fertőtlenítő, Domestos Higiénikus Törölőkendő, Domestos Power5 WC-fertőtlenítő, Domestos Zéró WC Vízköoldó, Domestos Fehértő*); a *Dettol* termékcsalád (*Dettol Original antibakteriális felülettisztító spray, Dettol kézmosó gél nyugtató levendula kivonattal, Dettol antibakteriális felülettisztító törölőkendő*); a *Cornexi Instant zabkásák* (sós karamellás instant zabkása proteinnel, instant zabkása kókuszos-mandulás chia maggal); a *Bioderma* és a *La Roche Posay* arckrémeknek a csomagolásán található leírása, valamint a *Nestlé* termékek közül a kakaók, a reggelizőpelyhek és kávék interneten található *termékleírása* (<https://www.nestle.hu>); továbbá a következő, interneten található *termékleírások*:

recept (ételrecept), melyből 5-5 db két szakácskönyvből (Hemző Károly – Lajos Mari: *99 házi sütemény – 33 színes fotóval*, Budapest, Centrál Médiacsoport Zrt., 2013 és Horváth Ilona: *Szakácskönyv*, Budapest, Vince, 1997) lett véletlenszerűen kiválasztva, 10 db pedig internetes receptportálokról származott.¹²³ A *termékleírás* esetében a kvalitatív elemzés kiegészült kvantitatív elemzéssel is. Ehhez a vizsgálat további 90 *termékleírás*t elemzett (ezeknek részletes leírását lásd a *Tudásmegosztás a bor termékleírásában* fejezet *Anyag és módszer* című részében).

A lehetséges szövegtípusok megállapítását, illetve a rájuk jellemző összetevők és konstruálási mód leírását a két összetevőjű korpusz szövegpéldányainak kvalitatív vizsgálata képezte, elemzési szempontjait pedig az elméleti megközelítésben felsorolt szempontok alkották. A megfigyelhető szövegtípusok leírása során a fejezet csupán szemléltetésre használja fel ezeket a szövegeket.

A KERESKEDELMI FORGALOMBAN MEGJELENŐ TERMÉKEK JELLEMZŐ SZÖVEGTÍPUSAI

Egy társas-kognitív keretben megvalósuló szövegtipológiai kutatást talán a legnagyobb kihívások elé olyan szövegek kategorizálása állítja, melyeknek alakulását a jelenben zajló, széles értelemben vett társadalmi változások igen erősen meghatározzák. Ilyen esetben ugyanis nem történetileg kialakult szövegtípusokról és azok módosulásairól lehet beszélni, hanem egy éppen alakuló közeg jellemző szövegeinek kategóriákba rendeződéséről kell vagy kellene szólni. Mindezen, kérdésekkel teli folyamatnak jelenleg a kereskedelmi forgalomban megjelenő termékekhez kapcsolódó szövegek kategorizálása tekinthető. Ezen szövegek ugyanis a folyamatosan megjelenő új termékek hatására egy folyamatosan mozgó közeget adnak, melynek során a meglévő szövegek, illetve szövegtípusok is módosulhatnak.

<https://www.bioderma.hu/termekeink/atoderm/olajtusfurdo>; <https://kremmania.hu/kremek/eucerin-ph5-intenziv-krem>; <https://kremmania.hu/kremek/helia-d-classic-hidratalo-ejszakai-krem>; <https://kremmania.hu/kremek/la-roche-posay-effaclar-duo>; <https://kremmania.hu/kremek/uriage-tolederm-hydra-soothing-cream>; <https://www.gyogyszerfutar.hu/termek/la-roche-posay-toleriane-ultra-intenziv-nyugtato-borapolo> (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

¹²³ <https://cookpad.com/hu/receptek/12321587-egyszeru-kenyer-bogres>; <https://cookpad.com/hu/receptek/1925541-majonez-recept-fotokkal>; <https://hu.wikibooks.org/wiki/Szakacskonyv/Martasok/Majonez>; <https://izeselet.hu/magazin/keszitsuk-otthon-a-majonezt/>; <https://sobors.hu/receptek/hazi-csokoladeontet-recept/>; <https://www.bulkshop.hu/vegan-magvas-croissant-recept/>; <https://www.nosalty.hu/recept/amerikai-almas-pite-maskepp/>; <https://receptneked.hu/levesek/husgomboc-leves-gazdagon/>; <https://receptneked.hu/palacsintak/almas-palacsinta-3/>; https://cookpad.com/hu/receptek/12787228-karpataljai-borscs-leves?via=guest_feed (Letöltés: 2020. szeptember 3.)

A kereskedelmi forgalomban megjelenő termékekhez kapcsolódó szövegek meghatározó jelenléte három alapvető tényezővel hozható összefüggésbe. Az első azon egyszerű tény, hogy a kereskedelmi forgalomban egyre nagyobb számú termék jelenik meg. A második a 2012. évi LXXXVIII. törvény,¹²⁴ melynek több pontja kimondja, hogy a forgalomba kerülő termékekhez minden esetben csatolni kell a termék rendeltetésszerű és biztonságos használatára vonatkozó tájékoztatót (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők* című fejezetet). A harmadikat pedig egyfelől a marketing, másfelől az interneten zajló kereskedelem motiválja,¹²⁵ és röviden úgy összegezhető, hogy a termék eladása elősegíthető a forgalomba kerülő árukhoz készült termékleírással, -ismertetővel. Ez a folyamat az internetes kereskedelem során kiemelkedővé válhat, hiszen a vevő olykor csak a virtuális térben „találkozik” a termékkel, a termékleírásokból szerezheti a megvételre motiváló információkat.¹²⁶

A szövegtípusok általános jellemzése

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékek külső kommunikációt megvalósító, felhasználóknak szóló szakszövegtípusai alapvetően három szövegösszetevővel jellemezhetők: a termék leírása, használati utasítás és a dokumentáció egyéb kötelező elemeit megvalósító szövegrészek (pl. a forgalmazó megnevezése, nettó tömeg, a csomagolás tartalma, minőség megőrzésének ideje). Ehhez járulhat még a cím vagy a címszerű elem, mely nem minden szövegre vált jellemzővé. A cím vagy a címszerű elem tipológiai címnek¹²⁷ tekinthető, mely ennél fogva – a cím metatextuális funkciójából¹²⁸ adódóan – a szövegtípuslétre utal: a cím alkalmazása a konvencionálizálódott tartalmi és szerkezeti összetevőkkel rendelkező szövegek jellemzőjévé válik.

A termék leírása és a dokumentáció egyéb elemei a TÁRGY-ra irányuló tudáskeretet adják meg, illetve hozzák mozgásba az interakcióban egy diskurzus-tartományhoz kapcsolódóan. Alapvetően tehát leírást valósítanak meg, mégpedig szerkezetileg úgy, hogy a használatra vonatkozó instrukciókat fogják közre:

¹²⁴ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200088.tv> (Letöltés: 2020. május 15.)

¹²⁵ Vö. például <https://www.slideshare.net/netkreativ/webruhaz-vgykelt-termklers>;

<https://marketingmorzsak.hu/tokeletes-termekleiras-7-lepesben/>;

<https://webshippy.com/blog/a-tokeletes-termekleiras-anatomiaja/> (Letöltés: 2020. június 10.)

¹²⁶ Hogy utóbbi tényező milyen domináns szerepet tölt be a termékekhez készült szövegek létrejöttében, az is mutatja, hogy a marketing tudományos szakszövegei mellett számos internetes oldal foglalkozik azzal, hogyan lehet minél hatékonyabban eladhatóvá tenni egy terméket egy jó leírással (lásd az előző lábjegyzet).

¹²⁷ Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 326.

¹²⁸ Uo., 325.

a termék leírását elvégző rész jellemzően a szöveg elején, a dokumentáció egyéb összetevői pedig a végén helyezkedik el. Ebből a szempontból felvethető, hogy ezen részek a beszédmód szempontjából nem, vagy nem minden esetben a leírást valósítják meg, hanem narrációként értelmezhetők.¹²⁹

Az instrukciókat tartalmazó rész a TÁRGY-ra irányuló HASZNÁLAT forgatókönyvét jeleníti meg, tehát azt, hogy 'mi hogyan működik', a HASZNÁLAT lépéseit TEVÉKENYSÉG-ként konstruálva az összetevőket eseményként reprezentálja, melyek jellemzően kronologikus eseménysorba rendeződnek.

E négy alapvető összetevőből álló séma különböző módon és kifejtettségben megjelenő összjátéka eredményezi a termékekhez kapcsolódó szövegtípusokat. A konstruálás során a TÁRGY (termék) jellegéből adódóan egyes részek például fakultatívvá válhatnak vagy elmaradhatnak; az összetevők kifejtettsége eltérő fokúvá válhat, illetve a TUDÁS konstruálásának módjában is különbségek lehetnek egyes kategóriák és az azokat alkotó alkategóriák között. A szövegtípusok ezáltal mind a bennük érvényre jutó összetevők, mind azoknak kifejtettsége szempontjából fokozatokat alkotnak.

A továbbiakban a megállapítható és némiképp elkülöníthető szakszövegtípusok részletező leírása a TUDÁS megosztásának széles értelemben vett módja alapján történik meg, a lehetséges szövegtípusokat egymáshoz való viszonyukban elemezve.

A vizsgálati minta részletes elemzése után a következő összegző megállapítások tehetők. A szakszövegek a következő összetevők alapján rendeződtek csomópontokba: 1. tartalmi összetevők: a) jellemző diskurzustartományhoz kapcsolódó TUDÁS (SZAKTERÜLETI TUDÁS), b) a TÁRGY, amelyre a TUDÁS irányul (mely szakterületet jellemzi, és egyszerű vagy összetett), c) a tudásmegosztás célja, d) célcsoport (kinek szól a szöveg), e) a dokumentáció központi vagy periférikus eleme, f) a központi célt megvalósító beszédcselekvéseken kívül milyen egyéb szövegrészek találhatóak a szövegben, 2. formai összetevők, g) felépítés, h) medialitás kérdése, i) a szöveg hol található (dobozon, terméken, külön nyomtatott lapon, interneten stb.), j) címmel ellátott és cím nélküli szövegek, k) ábrák alkalmazása. Ezen összetevők mentén kialakuló szövegekre jellemzővé vált a TUDÁS megosztásának, tehát az összetevők fogalmi és nyelvi konstruálásának a módja. Ezek alapján a következő szakszövegtípusok rajzolódtak ki: *használati utasítás*, *összeszerelési útmutató*, *betegtájékoztató*, *termékleírás* (jellemzően cím/tipológiai cím nélkül). Ezen szövegtípusokon belül a fenti tényezők alapján több alkategória is létrejön. Ezek közül a legváltozatosabb szövegpéldányok a *termékleírás*ban

¹²⁹ Vö. Mieke Bal: A leírás mint narráció, in Thomka Beáta (szerk.): *Történet és fikció. Narratívák 2*, Budapest, Kijárat, 1998, 135–171.

találhatók, mivel itt működésbe léphet a marketing is. A konvencionalizáltság fokának szempontjából pedig kiemelkedik a vényköteles gyógyszerre irányuló *betegtájékoztató* és a *használati utasítás*.

Ezen szövegtípusok közös sematikus jegyei a kategóriák közötti hálózatos elrendezés alapjává válnak. Ezek a következők: TÁRGY, TUDÁS, CÉL, tehát a TUDÁS megosztása mindig egy TÁRGY-ra irányul, a TÁRGY-hoz köthető TUDÁS a TÁRGY felépítése, összetevői (tudáskeret) és annak működése (forgatókönyv), a TUDÁS megosztásának célja a HASZNÁLAT-ban összegezhető. Az interakcióban ezen tényezők más és más diskurzustartományhoz (szubkategóriához) csatlakozva, eltérő módon konstruálják a tartalmat: kidolgozzák és elérhetővé teszik az összetevőket és a közöttük levő viszonyokat, amivel végső soron létrehozzák a szakszövegtípusokat és az azokra jellemző tartalmi, szerkezeti, nyelvi és formai jellegzetességeket.

A továbbiakban ezen szövegtípusok részletes elemzését végzi el a fejezet. A szövegtípusok elemzésében a séma és megvalósulás alapelveit érvényesíti: a szövegpéldányokból kirajzolódó sémát a szövegekből hozott példákkal szemlélteti, továbbá a szövegtípusoknak egymással való viszonyukat is előtérbe állítja. Ez az elemzési mód egyfelől arra adhat lehetőséget, hogy a kategóriák hálózatos elrendezőse, másfelől a kategóriákon belüli szövegszerveződés megfigyelhetővé váljon. A leírás a dokumentáció prototipikus példányára koncentrál, tehát az írott és nyomtatásban megjelent vagy az interneten elérhető központi szövegtípusra. De emellett – amennyiben az indokoltá válik – röviden kitér a szövegtípushoz kapcsolódó dokumentáció egyéb lehetőségeire is.

A használati utasítás mint szövegtípus

A minta alapján az mondható, hogy a *használati utasítás* prototipikusan a műszaki diskurzustartomány összetevőit mozgásba hozva a MŰSZAKI TÁRGY működésére irányuló TUDÁS-t teszi elérhetővé a rendeltetésszerű használat céljából.¹³⁰ A szubkategória diskurzustartományként működő elemei közül tehát a MŰSZAKI TÁRGY-ra vonatkozó tudáskeret és forgatókönyv aktivizálódik, ebből a szövegtípus a cél érdekében az aktív figyelem előtérébe a HASZNÁLAT-hoz köthetőket helyezi. A tudásmegosztás a dokumentáció folyamatában erősen konvencionalizált, törvények és szabvány szabályozza a szövegtípus felépítését és tartalmi összetevőit (vö. *A szövegalkotást meghatározó tényezők*), melyek értelmében a HASZNÁLAT a szövegtípusban erősen specifikált: a rendeltetésszerű és biztonságos HASZNÁLAT-ra,

¹³⁰ Azt, hogy a *használati utasítás* szövegtípusként elsősorban a MŰSZAKI TÁRGY-hoz kapcsolható, az is mutatja, hogy a Google-kereső első 20 oldalát áttekintve kizárólag MŰSZAKI TÁRGY-ra vonatkozva jelenik meg ez az elnevezés.

illetve MŰKÖDÉS-re korlátozódik a TUDÁS átadása. A rendeltetésszerű és biztonságos használat központi beszédcselekvése instrukciók által konstruálódik, ezáltal a *használati utasítás* jellemző forgatókönyve a 'csináld így, hogy rendeltetésszerűen és biztonságosan működjön'-nel összegezhető.

A *használati utasítás* a műszaki diskurzustartományból a műszaki tárgyat és annak működését állítja a figyelem központjába. A TÁRGY-hoz kapcsolódó TUDÁSBól elsősorban a MŰKÖDÉS, HASZNÁLAT dolgozódik ki. A szövegalkotó és a befogadó közötti interaktív viszonyban a TUDÁS kérdése tehát a TÁRGY HASZNÁLAT-ára irányul. A cél pedig a TÁRGY rendeltetésszerű MŰKÖDTETÉS-e.

A szövegek tartalmát és felépítését nagyban meghatározza a szövegalkotó és befogadója közötti diszkurzív viszony. E viszonyt alapvetően a cél: a TÁRGY működésével kapcsolatos TUDÁS megosztása a rendeltetésszerű HASZNÁLAT érdekében, határozza meg. A TUDÁS a szövegalkotónál van, a diskurzus során ennek részeit osztja meg a befogadóval. A TUDÁS megosztásának módját meghatározza, hogy a szövegalkotó a TUDÁS szempontjából – bár a befogadók heterogén csoportot alkothatnak – homogén (laikus) felhasználói befogadócsoporthal számol, ezért a szövegben mindent nyelviileg explicitté tesz, ami a tárgy rendeltetésszerű és biztonságos működéséhez, használatához elengedhetetlen.

A *használati utasítás* lehetséges megnevezései: *használati utasítás, használati útmutató, kezelési útmutató, felhasználói kézikönyv, kezelési kézikönyv, használati kézikönyv*. Mindezen elnevezések nem csupán megnevezésként funkcionálnak, hanem általuk lehetővé válik a szövegeknek más szövegektől való elkülönítése (egyedítő funkció), valamint a címek reprezentálják azt, hogy a műszaki diskurzustartomány összetevőinek konstruálása során mi kerül a figyelem központjába, mire helyeződik a figyelem (tartalmi funkció).

A *használati, felhasználói és kezelési* mellékneveket összevetve az mondható el, hogy a *felhasználói* a használatot végző SZEMÉLY-t helyezi a figyelem előterébe, míg a *használati* és a *kezelési* magát a TÁRGY-at. Két utóbbi között csak árnyalatnyi különbség van. A *használati* jelentése 'valaminek a használatával kapcsolatos, valaminek a használatára vonatkozik, valamely eszközhöz, készülékhez, szerhez, szerkezethez mellékelt, használatát, kezelését megmagyarázó szöveg', a *kezelési* 'kezeléséhez tartozó, kezelésére vonatkozó, valamely megszabott ügyintézésre vonatkozó'. A két jelentés közti különbség az igei szótó jelentésével jobban elérhetővé válik: *használ* 'alkalmaz, igénybe vesz', *kezel* 'keze munkájával működtet'.¹³¹

¹³¹ Vö. Bárczi Géza – Országgh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Budapest, Akadémiai, 1959–1962.

Még inkább látható e két melléknév között a különbség, ha megnézzük, hogy a mintában mikor jelenik meg az egyik, mikor a másik elnevezés. Bár sok esetben ugyanahhoz a tárgyhoz tartozóan is megjelenhet mindkét forma,¹³² releváns különbség mutatkozik a befogadói pozíció és a TÁRGY dimenziójában. A szakembernek szóló szövegek több esetben kapják a *kezelési* melléknévet. Ha egy szövegben megjelenik mindkét befogadónak (szakembernek és fogyasztónak) szóló szövegrész, akkor a *kezelési* rész a szakembereknek, a *használati* rész a felhasználónak szól.¹³³ A TÁRGY-at illetően megfigyelhető továbbá az is, hogy a gépjárművek és egyéb tárgyak között van releváns különbség: a gépjárművekhez készült szövegekben legtöbbször esetben a *kezelési* melléknév jelenik meg.

A cím, illetve a címszerű megnevezés második összetevőjének alkalmazására ennél egyszerűbb szemantikai magyarázat adható. Az *utasítás* kiemeli, hogy a szöveg leginkább közvetlen direktívumok alkalmazásával reprezentált instrukciók által írja le a MŰKÖDÉS-t. Az útmutató a lehetséges útvonalak közül jelöl ki egyet. Ezekhez képest a *kézikönyv* a terjedelemre utal: az *utasításnál*/útmutatónál nagyobb terjedelmű szövegeket jeleníthet meg ez a megnevezés. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy elsősorban az útmutató és az *utasítás* elnevezéseket a szövegpéldányok szinonimaként alkalmazzák: a magyarban feltehetően fordítás eredményének tekinthető a két szó váltakozó alkalmazása.

A *használati utasítás* tipikus tartalmi és szerkezeti sémával jellemezhető. Ezeket a szövegben a címmel ellátott, fejezetként funkcionáló szövegrészek jelenítik meg. A fejezetek és címeik által a 'hogyan kell használni, működtetni' forgatókönyvből mindazon lépések válnak nyelviileg explicitté, melyek a TÁRGY biztonságos és rendeltetésszerű HASZNÁLAT-ához elengedhetetlenek.

A *használati utasításoknak* kötelezően tartalmazniuk kell azokat az információkat, melyekkel a befogadónak rendelkeznie kell a TÁRGY rendeltetésszerű és biztonságos HASZNÁLAT-ához. A szövegtípus a konvencionizáltság magas fokával jellemezhető. Tagolását, tartalmát, megjelenítését ugyanis – a már többször említett – Magyarországon is bevezetett, de magyar nyelven még nem elérhető MSZ EN 82079-1:2013 szabvány rögzíti, másfelől a 2012. évi LXXXVIII. törvény több pontja is e szövegtípust szabályozza (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők*).

A szövegtípus tartalmi egységei aszerint különülnek el, hogy a TÁRGY-hoz (egyszerű vagy összetett) kapcsolódó TUDÁS-ból a MŰKÖDÉS érdekében mi

¹³² Lásd pl. [http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_\(pn9373420019-v1hu\).doc](http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_(pn9373420019-v1hu).doc) és http://klima.hu/wp-content/uploads/2018/06/CH-Alpha_Veritas-serias-Owners-Manual-HU.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹³³ Vö. pl. <http://www.kazanpont.hu/dokumentumok/Gepkonyv.pdf> (Letöltés: 2018. október 15.)

dolgozódik ki, mi kerül a figyelem előterébe, illetve ez milyen forgatókönyv által valósul meg. E tematikus részek a szövegtípus szerkezeti sémájára is jellemzővé válnak.

A *használati utasítás*ban mint szövegtípusban a HASZNÁLAT céljából való MŰKÖDÉS-re irányuló TUDÁS megosztása a következő, a *használati utasítás* tartalmi egységeit és szerkezeti felépítését is meghatározó összetevők által válik kidolgozottá: (a) HASZNÁLAT, jellemzően utasítások által, mely a MŰKÖDÉS-hez szükséges TUDÁS-t jeleníti meg, mindezt cselekvések által teszi elérhetővé (tehát azt mondja ki, 'mit kell csinálni'). Ide sorolható a tiltás, mely funkcionálisan szintén azt a TUDÁS-t jeleníti meg, mely a TÁRGY rendeltetésszerű és biztonságos MŰKÖDÉS-ét teszi elérhetővé, csak tiltásként (tehát azt, 'mit ne csinálj', 'mit tilos csinálni'), illetve a figyelmeztetéseket is. A figyelmeztetések olyan eljárásokat jelölnek, melyek helytelen végrehajtása – nagy valószínűséggel – a felhasználó és/vagy a szervizszemélyzet halálát, komoly sérülését okozza vagy okozhatja, illetve vagyoni kárt okozhat (a szövegben *Vigyázat, veszély!*; *Figyelem!*; *Vigyázat!*¹³⁴ nyelvi eszközök által válnak felismerhetővé). Az utasításhoz szorosan kapcsolódik (b) a HASZNÁLATI LEHETŐSÉG. Ez a TUDÁS-ból a működéshez kapcsolódó LEHETŐSÉG-et teszi hozzáférhetővé ('mit lehet csinálni') és (c) megfelelő használatot megerősítő leírás, mely a TÁRGY rendeltetésszerű és biztonságos működésének eredményeként létrejövő ÁLLAPOT-ot jeleníti meg (tehát azt, 'ha jól csináltad, ez történik, ez látható'). Ezek a TEVÉKENYSÉG-re irányuló meggyőzés nyelvi megjelenítésének tekinthetők. Továbbá (d) a műszaki jellemzés, mely a TÁRGY működéséhez elengedhetetlen részeket és jellemzésüket tartalmazza.

Az alábbiakban három, felhasználónak szóló *használati utasítás* szerkezeti felépítését közli a fejezet. Az első (*Kezelési kézikönyv*) és a második (*Használati útmutató*) ugyanazon TÁRGY-hoz (*légkondicionáló*), a harmadik (*Használati útmutató*) ezektől eltérő TÁRGY-hoz (*mikrohullámú sütő*) készült.

¹³⁴ A *Vigyázat, veszély!* olyan eljárásokat jelöl, melyek helytelen végrehajtása nagy valószínűséggel a felhasználó vagy a szervizszemélyzet halálát vagy komoly sérülését okozza; a *Vigyázat!* olyan eljárásokat jelöl, melyek helytelen végrehajtása esetleg a felhasználó halálát vagy komoly sérülését okozhatja; a *Figyelem!* olyan eljárásokat jelöl, melyek helytelen végrehajtása a felhasználó személyi sérülését vagy esetleg vagyoni kárt okozhat.

Kezelési kézikönyv ¹³⁵	Használati útmutató ¹³⁶	Használati útmutató ¹³⁷
Biztonságtechnikai figyelmeztetések	Figyelmeztetések	A tárgy használat előtt Biztonsági tudnivalók A főzőedények alkalmazásának vizsgálata Az ételek biztonsága Sütőedények és tartozékok
A tárgy szolgáltatásai és funkciói Az alkatrészek neve	Alkotóelemek nevei	Műszaki adatok
Előkészületek		Előkészületek az üzembehelyezéshez Kicsomagolás Elhelyezés Csatlakoztatás a hálózathoz
Kezelés	Üzem módok, funkciók	Hogyan működik a tárgy?
Az időzítés működtetése		Fő részek megnevezése és funkciói
A levegőbefúvás irányának állítása		Forgótányér behelyezése
Automatikus légtérelés		Kezelőpanel
Kézi működtetés	Távírányítók Felhasználói segédlet Távírányító elemcsere	Mikrohullámú főzés
		Mikrohullámú teljesítmény táblázat Főzés grillel Sütés mikrohullám és grill kombinálásával Javaslatok grillel való főzéshez Javaslatok mikrohullámmal és grillel való sütéshez
Tisztítás és ápolás	Tisztítás, karbantartás	Mikrózási tanácsok Tisztítás és ápolás
		Belső és külső

¹³⁵ [http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_\(pn9373420019-v1hu\).doc](http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_(pn9373420019-v1hu).doc) (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

¹³⁶ http://klima.hu/wp-content/uploads/2018/06/CH-Alpha_Veritas-series-Owners-Manual-HU.pdf (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

¹³⁷ https://www.markabolt.hu/files/30/484/d_00000484.pdf (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

Kezelési kézikönyv ¹³⁵	Használati útmutató ¹³⁶	Használati útmutató ¹³⁷
Hibakeresés	Hiba azonosítás Hibakódok	Üzemzavarok és pótalkatrészek
Tipppek az üzemeltetéshez		
	Jótállási jegy	Jótállás

2. táblázat: A használati utasítások szerkezeti felépítése

A tartalmi egységek a *használati utasítások* szerkezeti sémáját is meghatározzák. A szövegtípus a konvencionalizáltság magas foka miatt tartalmaz kötelező, a MŰKÖDÉS-hez elengedhetetlen részeket, de emellett – mint az a táblázatból látható – szerkezetileg megjelennek fakultatív részek is. A szövegtípus szerkezeti sémájának kötelező részei:

- *a berendezés elhelyezési és üzemeltetési feltételei;*
- *a termék alapvető funkcionális kezelőszerveinek bemutatása, rendeltetései;*
- *a kezeléssel, rendeltetésszerű használattal kapcsolatos tudnivalók;*
- *az előírt műszaki állapot fenntartásához szükséges rendszeres ápolási, beállítási, gondozási feladatok leírása, azok időbeni ütemezése; mindezekhez kapcsolódva, külön megjelenítve*
- *figyelmeztetések; továbbá*
- *a termék teljesítményére, energiafogyasztására, egyéb üzemi jellemzőire vonatkozó műszaki adatok.*

Ezen részek kidolgozottsága a szöveg befogadója és a TÁRGY összetettsége szerint változhat. Emellett megjelenhetnek fakultatív részek: *javaslat, tanács, megjegyzés* (a jobb működés, a hosszabb élettartam, az energiafelhasználás csökkentése stb. érdekében). A *használati utasítás* részévé válhat továbbá a *jótállás/garancialevél/szervizelés* is.

A fakultatív részekhez kapcsolódóan érdemes még egyről beszélni: a meggyőzéről. A *használati utasítások*ban olykor a TÁRGY-at, és főként az adott MÁRKÁ-t előtérbe helyező, a befogadó választását elismerő, a jó választást hangsúlyozó, pozitív attitűdöt kialakító szövegrész ékelődhet. Ez a rész – mely jellemzően a *használati utasítás* elején található – mind a felhasználóknak, mind a szakembereknek szóló szövegekben megjelenhet. Például:

Gratulálunk az új mikrohullámú sütő megvásárlásához. Köszönjük, hogy az (cégnév) termékét választotta. Meggyőződésünk, hogy nagyon hasznosnak találja majd az új mikrohullámú sütőt, amely nagyszerű segítőtársa lesz. Mint minden konyhai készülék,

ez is megköveteli, hogy megismerje a fő részeket és azok funkcióit, mivel a készülék nélkülözhetetlen lesz majd az Ön számára. (*Használati útmutató* mikrohullámú sütőhöz)¹³⁸

A *használati utasítás*okat a kifejtettség jellemzi: bennük minden olyan információ nyelviileg explicitté válik, mely a rendeltetészerű és biztonságos HASZNÁLAT-hoz elengedhetetlen. A funkcionálisan elkülönülő tartalmi egységek eltérő nyelvi megformáltsággal jellemezhetők.

A *használati utasítás* kötelező részei és az abból is kiemelkedő kezeléssel kapcsolatos rész a szövegtípus központi beszédaktusát: az utasítást valósítják meg. Az utasítások direktívumként¹³⁹ működnek. Az utasításokat reprezentáló nyelvi eszközök: felszólító mód, deontikus modalitás,¹⁴⁰ kijelentő mód.

A felszólító módú igék a közvetlen direktívumot valósítják meg. Ez a nyelvi eszköz jeleníti meg az utasítások legnagyobb részét. A felszólító mód kombinálódhat kijelentő móddal, illetve a *ha (akkor)* szerkezettel. Előbbivel jellemzően akkor élnek, mikor a MŰKÖDÉS-hez szükséges utasítások elő-, illetve utóidejűsége kerül a figyelem előterébe, sematikusan 'csinálja ezt, ez történik', például „Nyomja meg a START/STOP gombot. A beltéri egység működésjelző lámpája (vörös) világítani kezd. A légkondicionáló működni kezd.”¹⁴¹ Utóbbi alkalmazása a lehetőségek közötti választás esetében jelenik meg ('ha ezt választja/ha ezt akarja, akkor ezt csinálja'), például „Ha az időzítést törölni akarja, nyomja meg a DELETE gombot.”¹⁴²

Az utasításokat megjelenítő deontikus modalitás nyelvi kifejezőeszközei: *kell* + főnévi igenév, *tud* + főnévi igenév, *szükséges* + főnévi igenév, *szükségessé válik*, például „A villásdugót olyan megfelelő konnektorba kell csatlakoztatni, ami a helyi szabályoknak és rendeleteknek megfelelően került kialakításra”,¹⁴³ „ezzel be tudja kapcsolni a gyerekszék”, „szükségessé válik a légkondicionáló rendszer felülvizsgálata”.¹⁴⁴

¹³⁸ https://www.markabolt.hu/files/30/484/d_00000484.pdf (Letöltés: 2018. augusztus 15.)

¹³⁹ John Searle: *Elme, nyelv és társadalom*, Budapest, Vince, 2000, 147–152; a direktívumok forgatókönyvére lásd Panther–Thornburg: *Speech act metonymies*, 208.

¹⁴⁰ Kiefer Ferenc: *Lehetőség és szükségszerűség*, Budapest, Tinta, 2005, 60; Tolcsvai Nagy: *Jelentés-tan*, 480–485.

¹⁴¹ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁴² https://www.fujitsuklima.hu/vmfiles/attachments/FJ_OM_AUYG30-36-45-54LRLA_LRLE_9378589100_v1_Hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁴³ *Használati utasítás*, Gorenje, GV53214.

¹⁴⁴ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

Néhány esetben az utasítások kijelentő módban is megjelenhetnek, például „ha ismételten legalább 2 másodpercig megnyomja ezeket a gombokat, akkor kikapcsol a gyerekszár”.¹⁴⁵

Az utasításokkal szoros kapcsolatban levő tiltások (‘mit ne csinálj’) szintén megjelenhetnek közvetlen direktívumként. Ezekben az esetekben a tiltást kifejező (*soha*) *ne* után felszólító mód áll: „Ne próbálja egyedül telepíteni a távirányítót”, „Ne dugja be az ujjait, de semmilyen tárgyat sem a vezérlő belsejébe”,¹⁴⁶ „Soha ne használjon maró tisztítószeret.”¹⁴⁷ Emellett deontikus modalitás jeleníti meg ezeket a részeket: (*nem*) *szabad* + főnévi igenév, *tilos* + főnévi igenév, például „A készüléket új csövek segítségével kell a vízhálózatra csatlakoztatni. A régi csöveket nem szabad újra felhasználni.”¹⁴⁸

A működéshez kapcsolódó lehetőségek (bizonyos funkciók fakultatív használata, több lépés közötti választás lehetősége) tipikus nyelvi kifejezőeszköze a deontikus modalitás: *lehet* + főnévi igenév, *-hat/-het*, például „a szűrő megtisztítása után a jelzés az alábbi módon törölhető”.¹⁴⁹

Mindkét nyelvi eszköz kombinálódhat a *ha* (*akkor*), *amennyiben* (*akkor*) szerkezettel azokban az esetekben, mikor az adott szövegrész elő-, utóidejűséget kíván kifejezni. Ilyen esetekben a LEHETŐSÉG-et megjelenítő nyelvi eszköz legtöbbször kijelentő móddal társul, például „ha nyomva tartja a gombot, az aktuális időt 10 perces lépésekben változtathatja”.¹⁵⁰

A megfelelő működés leírását tartalmazó, a tárgynak a megfelelő cselekvés eredményeképpen létrejövő ÁLLAPOT-át megjelenítő rész jellemző nyelvi kifejezőeszköze a kijelentő mód, mely legtöbbször – az előidejű CSELEKVÉS-t és az utóidejű ÁLLAPOT-ot kifejezve – *ha* (*akkor*) szerkezettel társul, például „Amikor a működési idő be van állítva, a (jelzés ábrája) jelenik meg”.¹⁵¹

¹⁴⁵ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁴⁶ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁴⁷ http://www.masinak.hu/upload_files/documents/hasznalati_3838942053917.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁴⁸ Használati utasítás, Gorenje, GV53214, 20.

¹⁴⁹ [http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_\(pn9373420019-v1hu\).doc](http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_(pn9373420019-v1hu).doc) (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁵⁰ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁵¹ http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

A műszaki jellemzés a TÁRGY összetevőit jeleníti meg. A leírás – amennyiben az szövegesen is megjelenik – kijelentő módú ígék alkalmazásával történik, például „A fagyasztó hőfokának digitális kijelzője a beállított hőmérsékletet mutatja, -16°C és -24°C között.”¹⁵²

A nézőpont jelöltségére jellemző, hogy az aktuális beszélő nem jelöli magát nyelvi eszközzel, hiszen a figyelem fókuszában a TÁRGY és annak HASZNÁLAT-a áll. A szövegtípus egy (fakultatív) részében figyelhető meg, hogy az aktuális beszélő önmagát is jelöltté teheti, ez pedig a meggyőzés funkciójára használt szövegrész. Ebben a részben ugyanis TÁRGY, illetve annak MÁRKÁ-ja kerül a figyelem előterébe. Itt megjelenhet a T/1 személyű exkluzív 'mi', ami ebben az esetben metonimikusan a gyártó céget jeleníti meg, például „Köszönjük a bizalmat, amit a termék megvásárlásával *irántunk* tanúsított. Kívánjuk, hogy sok örömben legyen része a készülék használata során.”¹⁵³

A szövegalkotó (aktuális beszélő) és befogadója közötti interperszonális viszonyra jellemző, hogy a szövegtípus E/3 (Önöző) formában teszi hozzáférhetővé a releváns információkat. A kettejük közötti diszkurzív viszony olykor előtérbe kerülhet a befogadót jelölő megszólítás által (Ön), például „Az összes utasítás az Ön biztonságát szolgálja.”¹⁵⁴

A *használati utasítások* ábrákkal is kiegészülhetnek. Az ábrák TUDÁS átadását, illetve a megértést és értelmezést segítik azáltal, hogy a sematikus képi megjelenítés a világ egy entitását képes a diskurzus részévé tenni, ezáltal – a deixis műveletét is megvalósítva¹⁵⁵ – az utasítások, és az állapotok, műszaki jellemzők leírása során közvetlen rámutatással történhet meg a TÁRGY vagy a TÁRGY egy részének azonosítása és az ahhoz kapcsolódó CSELEKVÉS megértése (lásd bővebben *A vizuális elemek szerepe a szakszövegben*).

Összeszerelési útmutató

A fejezet bevezetőjében már történt arra utalás, hogy a szövegtípusok elkülönítése a folyamatosan megjelenő termékek és a rájuk jellemzővé váló, a termék összetevőit és használatát kifejtő szövegek miatt alakuló folyamatnak tekinthető. Ekképp kérdésessé válhat, hogy bizonyos szövegek önálló szövegtípusként funkcionálnak, vagy egy kategória periférikus tagjainak tekinthetők, finom átmenetet megvalósítva egy másik, éppen létrejövő kategória között. Ezen alakulásfolyamat

¹⁵² www.parafalo.hu_fhe_302_iw.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁵³ http://www.masinak.hu/upload_files/documents/hasznalati_3838942053917.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁵⁴ https://www.markabolt.hu/files/30/484/d_00000484.pdf (Letöltés: 2018. október 15.)

¹⁵⁵ Vö. Tátrai: Pragmatika, 953–955.

jellemző példája az összeszerelési útmutató, mely leginkább a *használati utasítással* mutat hasonlóságot. A címben megjelölt tudástartalom összegzése némiképp elkülöníti ezen szövegeket a *használati utasítástól*, valamint a figyelem előterébe a HASZNÁLAT-ot hozzáférhetővé tevő folyamatleírás közül csupán egy összetevő kidolgozása (összeszerelés) kerül, de ezen szövegek a *használati utasításokra* jellemző forgatókönyvét valósítják meg.

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez kapcsolható szövegtípusok három központi összetevője közül ebben a szövegtípusban a használathoz szükséges tevékenységek bemutatása történik meg, jellemzően ábrák (képek) segítségével. A fentebb tárgyalt *használati utasításoktól* abban is különböznek, hogy ezen szövegek esetében a TÁRGY, amelyre a TUDÁS irányul, nem műszaki eszköz, hanem legtöbb esetben *bútor*. A jellemzően a svéd bútorgyár termékeihez mellékelte dokumentumokban ugyanakkor megfigyelhető, hogy a HASZNÁLAT-hoz szükséges TUDÁS megalkotása során a képek eseménysorba rendeződnek, egy narratívát adva a felhasználók számára. A központi esemény a termék összeállítása, de emellett megjelennek előidejű és utóidejű események is: például a képek arra is felhívják a figyelmet, mi kell az összeállításhoz, illetve ha az nem sikerül, miként lehet értesíteni az összeszerelést elvégző szakembereket.

Az összeszerelési útmutató kiegészülhet szöveggel is. Ebben az esetben a *használati utasítások* tartalmi kifejtését és szerkezeti felépítését követik azzal a különbséggel, hogy ezen dokumentumokban a kép uralja a TUDÁS megosztását, a szöveg csupán kiegészíti azokat. A felhasználó megértési és értelmezési útvonalán itt tehát a vizuális eszközöktől halad a verbális felé (lásd bővebben *A vizuális elemek szerepe a szakszövegben*).

Ezen szövegek létrejöttét nagyban befolyásolta a svéd bútorgyár jelenléte Magyarországon, hiszen ezzel vált lehetővé, hogy szakember segítsége nélkül is összeállítsuk a bútordarabokat. Ehhez a folyamathoz viszont olyan szövegek létrehozása vált szükségessé, melyek a *használati utasítás* forgatókönyvét működtetve elérhetővé teszik bárki számára az ÖSSZESZERELÉS-hez szükséges TUDÁS-t.

A betegtájékoztató

A *betegtájékoztató* esetében is – akárcsak a *használati utasításnál* – meghatározóvá válik, hogy létrejöttét törvény szabályozza. Az 2005. évi XCV. törvény (*Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerekről és a gyógyszerpiacot szabályozó*

törvények módosításáról) 1. § 18. pontja például kimondja, hogy a „*betegtájékoztató*: gyógyszerhez mellékelte, a felhasználónak (betegnek) szóló, e törvény szerinti közérthető tájékoztatás”.¹⁵⁶ A 10. § (3) pedig így fogalmaz:

A betegtájékoztatót úgy kell megírni és megszerkeszteni, hogy a beteg megfelelően tudja alkalmazni a gyógyszert, szükség esetén az egészségügyi szakember segítségével. A betegtájékoztató szövegének jól olvashatóan, magyar nyelven kell tartalmaznia a külön jogszabályban meghatározott adatokat. Az adatok a magyar nyelven kívül több nyelven is feltüntethetők, amennyiben mindegyik nyelven tartalmilag ugyanazok az információk szerepelnek.¹⁵⁷

A *betegtájékoztató* – a *használati utasításhoz* hasonlóan – szintén írott és a felhasználóknak szóló szövegtípus. (Utóbbit a szövegtípus az alcímben nyelvileg explicitté is teszi: *Betegtájékoztató: Információk a felhasználók számára.*) Mivel itt a nyomtatásban megjelent, illetve a dobozon található tájékoztató között a szöveg bizonyos részeit tekintve eltérések lehetnek, ezért először a nyomtatásban megjelent, a termék mellett található szöveget elemzi a vizsgálat. Majd ebből kiindulva teszi reflexió tárgyává a másik lehetőséget.

A szövegtípus igen erősen konvencionizált, a *betegtájékoztató* tartalmi összetevőit és szerkezetét (ideértve a mellékelte betegtájékoztató felépítését és a dobozon található információk összetételét) törvények és rendeletek szabályozzák. Ezért a fejezet a 30/2005. (VIII. 2.) EüM rendelet (*Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerek címkéjéről és betegtájékoztatójáról*) alapján először azt ismerteti, mire irányulnak ezek a szabályok, hiszen ez nagyban meghatározza a szövegtípus tartalmát, szerkezetét és formáját (a teljes rendeletet lásd *1. számú Melléklet*). Majd ezek után a TUDÁS megosztása felől elemzi a felhasználóknak szóló *betegtájékoztatót*, bemutatva, miként érvényesülhet a TUDÁS megosztásán alapuló szövegtípológiai keret ebben a szövegtípusban.

Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerekről és egyéb, a gyógyszerpiacot szabályozó törvények módosításáról szóló 2005. évi XCV. törvény (Gytv.)¹⁵⁸ 32. § (5) bekezdése *n*) pontja alapján a 30/2005. (VIII. 2.) EüM rendelet¹⁵⁹ egyaránt szabályozza azt, hogy a gyógyszer a) külső és b) közvetlen csomagolásán mit kell feltüntetni, majd a 3. § (1) kimondja, hogy a gyógyszerek csomagolásához betegtájékoztatót kell mellékelni, kivéve azokat az eseteket, amikor a következőkben ismertetésre kerülő adatok a külső vagy a közvetlen csomagoláson kerülnek feltüntetésre.

¹⁵⁶ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁵⁷ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁵⁸ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁵⁹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500030.eum> (Letöltés: 2020. június 12.)

A *betegtájékoztató*nak az alábbi adatokat kell tartalmaznia:

- a gyógyszer neve, ezt követően hatáserőssége és gyógyszerformája, valamint, amennyiben szükséges, fel kell tüntetni, hogy csecsemőnek, gyermeknek vagy felnőttnek szánják-e, meg kell adni a nemzetközi szabadnevet nevet is, amennyiben a termék csak egy hatóanyagot tartalmaz, a neve pedig fantázianév;
- a gyógyszer terápiás csoportja vagy hatása a beteg számára könnyen érthető formában;
- terápiás javallatok;
- a gyógyszer felhasználása előtt szükséges tájékoztatás:
 - ellenjavallatok,
 - a felhasználáskor szükséges óvintézkedések,
 - más gyógyszerekkel való kölcsönhatása és a kölcsönhatás egyéb formái (pl. alkohol, dohány és élelmiszerek), amelyek befolyásolhatják a gyógyszer hatását,
 - különleges figyelmeztetések;
- a helyes alkalmazásához szükséges szokásos utasítások, különösen:
 - az adagolás,
 - az alkalmazással kapcsolatos tudnivalók és szükség esetén az alkalmazás módja,
 - az alkalmazás gyakorisága, szükség esetén annak az időpontnak a megjelölésével, amikor alkalmazni kell vagy lehet a gyógyszert,
 - a gyógyszer jellegétől függően a kezelés időtartama, amennyiben azt korlátozni kell, a túladagolás esetén alkalmazandó eljárás (pl. tünetek, elsősegély), a teendők akkor, ha egy vagy több adagot nem vettek be, szükség esetén a megvonási tünetek feltüntetése, továbbá kifejezett ajánlás arra vonatkozóan, hogy adott esetben a betegek konzultáljanak orvosukkal vagy gyógyszerészükkel a termék használatának tisztázása érdekében;
- a gyógyszer szokásos alkalmazása során esetleg fellépő mellékhatások, és az ilyenkor szükséges teendők leírása;
- hivatkozás a címkén szereplő lejárati időre, illetve figyelmeztetés arra, hogy a jelzett időpont után a gyógyszert nem szabad felhasználni;
- szükség esetén a különleges tárolási óvintézkedések;
- szükség esetén figyelmeztetés a bomlás látható jeleire;
- hatóanyagok és segédanyagok teljes körű megnevezése és a hatóanyagok mennyiségének megadása minden egyes hatáserősségre;
- a gyógyszer minden egyes kiszerelese esetén a hatóanyag-tartalom tömegben vagy térfogatban kifejezve, illetve az adagolási egységek;

- a forgalomba hozatali engedély jogosultjának neve és címe;
- a gyártó neve és címe;
- az egyes államokban engedélyezett nevek jegyzéke;
- a betegtájékoztató legutóbbi átdolgozásának időpontja.

A gyógyszer felhasználása előtti tájékoztatási kötelezettség külön részletező kifejtést kap. Ebben feltüntetésre kerül, hogy a tájékoztatónak

- figyelembe kell vennie bizonyos felhasználói csoportok sajátosságait (pl. gyermekek, terhes vagy szoptató anyák, idősek, meghatározott betegségekben szenvedő személyek);
- szükség esetén meg kell említenie, hogy milyen hatással van a gyógyszer a járművezetői, illetve gépkezelői képességekre;
- fel kell sorolnia azokat a segédanyagokat, amelyeket a gyógyszer biztonságos és hatásos felhasználása érdekében fontos ismerni, és amelyek szerepelnek az Európai Unió Bizottsága által közzétett részletes útmutatásban.

A 4. § továbbá kimondja, hogy a külső csomagoláson és a betegtájékoztatóban alkalmazhatók olyan szimbólumok és piktogramok, amelyeket annak érdekében használnak, hogy egyértelművé tegyék a fentebb meghatározott információkat. De ez a paragrafus azt is rögzíti, hogy ezen információk nem tartalmazhatnak reklám jellegű elemeket.¹⁶⁰

Mint a fentebbiekből látható, ez a szövegtípus erősen konvencionizált: a megosztani kívánt TUDÁS összetevői erősen szabályozottak.

A TUDÁS konstruálásának módja alapján a szövegtípus szerveződését itt is az határozza meg, hogy a TUDÁS mire irányul. A TÁRGY szempontjából több alkategória különíthető el, melyeket a fentebb idézett, illetve a *Szövegalkotást meghatározó tényezők* fejezetben hivatkozott törvények szintén erősen befolyásolnak. A továbbiakban elsősorban az *orvosi rendelvényre*¹⁶¹ (*vényköteles*) és a *nem orvosi rendelvényre* is kiadható *gyógyszerek* (*nem vényköteles gyógyszer, illetve étrend-kiegészítő*) *betegtájékoztatójának* elemzése történik meg. Mindhárom esetben felhasználóknak szóló *betegtájékoztatókról* van szó, ezért a fejezet a megnevezésükre is a felhasználóknak szóló, a *betegtájékoztatókban* szereplő terminust alkalmazza (*vényköteles, nem vényköteles, étrend-kiegészítő*).

¹⁶⁰ Lásd bővebben 1. számú Melléklet, illetve <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0500030.EUM&searchUrl=/gyorskereso%3Fkeyword%3Dbetegt%25C3%25A1j%25C3%25A9koztat%25C3%25B3> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁶¹ A hivatalos terminusokra lásd pl. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv> (Letöltés: 2020. június 12.)

A szövegtípus prototipikus tagjának a *vényköteles gyógyszerre* irányuló tudásmegosztás tekinthető, hiszen itt minden olyan jelentéstartalmat kifejtetté és elérhetővé kell tenni, mely a vényköteles gyógyszer rendeltetésszerű és biztonságos alkalmazásához hozzájárul. Ezért a leírás az ehhez kapcsolódó konstruálási módot tekinti a szövegtípus alapjának. Majd ehhez viszonyítva reflektál arra, hogy ettől a konstruálási módtól mikor, hogyan térnek el a *nem vényköteles gyógyszerek* és az *étrend-kiegészítők szövegei*.¹⁶²

A szövegtípusok összegző leírásában megjelenített séma ebben az esetben a GYÓGYÍTÁS diskurzustartományához csatlakozik, a TUDÁS megosztása a (vényköteles vagy nem vényköteles) gyógyszerre vagy gyógyhatású készítményre (étrend-kiegészítőre) és annak HASZNÁLAT-ára vonatkozik egy vagy több tünet (tünetegyüttes) kezelése céljából. A szövegtípuson belüli szövegszerveződés is ezt a sémát valósítja meg.

A célt szükséges jobban árnyalni: ebben a szövegtípusban a BETEGSÉG fogalmi tartományából egy TÜNET vagy TÜNETEGYÜTTES kerül kidolgozásra. A termék leírását tartalmazó rész címében ugyan a BETEGSÉG válik kidolgozottá (*milyen betegség esetén alkalmazható*), de a szövegben a *gyógyszer* mint 'a betegség egy tünetének enyhítésére, csökkentésére vagy megszüntetésére szolgáló termék' konceptualizálódik,¹⁶³ mely betegségtől függően jelentheti magát a gyógyulást vagy a betegség tünetének megszűnését. Ezzel együtt a szövegtípus jellemzően nem a GYÓGYULÁS-t teszi hozzáférhetővé, hanem annak egy összetevőjét: a TÜNET tartós vagy időszakos enyhítését, csökkentését, illetve megszüntetését.

A szövegtípus forgatókönyve a HASZNÁLAT-ra vonatkozik, és a fenti összetevőket mozgásba hozva úgy adható meg, hogy 'így használd (a gyógyszert vagy az étrend-kiegészítőt), hogy csillapítható vagy megszüntethető legyen a tünet vagy a tünetegyüttes'.

A szövegtípus tartalmát és felépítését nagyban meghatározza a szövegalkotó és befogadója közötti diszkurzív viszony. E viszonyt alapvetően a cél – a TÁRGY-gal kapcsolatos TUDÁS megosztása a rendeltetésszerű HASZNÁLAT érdekében

¹⁶² A betegtájékoztatók csoportjainak (vényköteles, nem vényköteles gyógyszerek, étrend-kiegészítők) megállapításához, illetve ellenőrzéséhez a vizsgálat a következő internetes oldalakat is felhasználta: https://ogyei.gov.hu/ETREND_LISTA/#, <https://www.webbeteg.hu/gyogyszerkereso> (Letöltés: 2020. szeptember 04.)

¹⁶³ Az intézményesített dokumentációban, törvényekben és rendeletekben a *gyógyszer* meghatározása: bármely anyag vagy azok keveréke, amelyet emberi betegségek megelőzésére vagy kezelésére alkalmazható termékként jelenítenek meg, vagy azok az anyagok vagy keverékei, amelyek farmakológiai, immunológiai vagy metabolikus hatások kiváltása révén az ember valamely életani funkciójának helyreállítása, javítása vagy módosítása, illetve az orvosi diagnózis felállítása érdekében az emberi szervezetben vagy emberi szervezeten alkalmazhatók (lásd pl. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv>).

– befolyásolja. A szövegalkotó egy olyan befogadócsoporthal számol, amelyet a betegség vagy a tünet „összetart”, a rendeltetésszerű és biztonságos használat céljának érdekében a szövegben mindent nyelvileg explicitté tesz, ami a tárgy használatához elengedhetetlen.

A diszkurzív viszony a *betegtájékoztató* elején található bevezető részben explicitté válik. A *Mielőtt elkezdi alkalmazni ezt a gyógyszert, olvassa el figyelmesen az alábbi betegtájékoztatót, mert az Ön számára fontos információkat tartalmaz* szövegrész metadiskurzusnak tekinthető, mivel egyfelől a gyógyszerre vonatkozó információk célját és tartalmát (tartalomjegyzékkel) összegzi, másfelől az átadásra kerülő TUDÁS közül a legfontosabbakat előtérbe helyezi. Így a később bővebb kifejtést kapó legfontosabb összetevők, úgymint a *betegtájékoztató* jelentősége, valamint a gyógyszer alkalmazásával és a mellékhatásokkal kapcsolatos információk a figyelem középpontjába kerülnek. Mindezzel együtt ez a szövegrész a megnyilatkozó és befogadója között azt a diszkurzív viszonyt is megteremti, mely az egész *betegtájékoztató*ra jellemzővé válik, és melyben a TUDÁS megosztása zajlik. A megnyilatkozó egyfelől a közvetlen megszólítás által (Ön) a szövegvilág részévé teszi a befogadót, kettejük diszkurzív viszonyában a szövegtípusra történő reflexió által kijelöli a figyelem előtérbe kerülő entitást (*betegtájékoztató*), valamint ezt a TÁRGY viszonyában végzi el. A tárgynak a szövegvilágba való bevonását ezen szövegrészben az *ezt a gyógyszert az orvos kizárólag Önnek írta fel* végzi el, a TÁRGY a deixis művelete által közvetlen rámutatással (*ezt a gyógyszert*) válik a megnyilatkozó és befogadója közötti diszkurzív viszony, és ezáltal a szövegvilág részévé.

A megnyilatkozó és a befogadó közötti diszkurzív viszony a *betegtájékoztató* további részeiben is előtérbe kerül, például: *ha Önnél bármilyen mellékhatás jelentkezik, tájékoztassa a kezelőorvosát vagy a gyógyszerészét; ne szedje az Algopyrin tablettát, ha a fájdalomcsillapítók (...) hörgőgörcsöt vagy más túlérzékenységi reakciót (pl. csalánkiütés, orrüreggyulladás, vizenyő) váltottak ki Önnél.*¹⁶⁴ De ide sorolható az is, hogy a TUDÁS megosztása a párbeszédre jellemzően zajlik: a *betegtájékoztató* központi összetevői kérdésként jelennek meg (*Milyen típusú gyógyszer...?, milyen betegségek esetén alkalmazható?; Hogyan kell alkalmazni a(z)...?*), majd az erre adott válaszban megy végbe az információk átadása. Ez a fajta diszkurzivitás az orvos–beteg kommunikációt jellemzi, a *betegtájékoztató*ban történő alkalmazását a konzultációkra jellemző szituáció megteremtése motiválhatja.

A *betegtájékoztató*ban átadásra kerülő TUDÁS összetett: nemcsak a jelen idejű HASZNÁLAT-ra vonatkozó információkat tartalmazza, hanem – mint az az

¹⁶⁴ Ezek a példák az *Algopyrin* nyomtatott betegtájékoztatójából származnak (a betegtájékoztató az interneten is elérhető: <https://www.webbeteg.hu/gyogyszerkereso/algopyrin-500-mg/1581/betegtajekoztato> (Letöltés: 2020. június 1.)

idézett rendelkezésben is rögzítésre kerül – annak előzményeit és következményeit, előidejű és utóidejű eseményként konstruálva. A tudásmegosztás ezáltal egy széles értelemben kontextualizált eseménysorként értelmezhető. Ezen eseménysorban meghatározóvá válik, hogy kihez köthető az éppen átadásra kerülő tudásösszetevő vagy -összetevők.

A TUDÁS ebben a szövegtípusban nemcsak a szövegalkotónál van: a TUDÁS megosztása során kiemelkedővé válik, hogy a TUDÁS mely részéért vállal a beszélő felelősséget, és mely tudásösszetevőt köt más figurához. A megnyilatkozó a befogadóval kialakított közös figyelmi jelenetben a TÁRGY-ra irányuló TUDÁS konstruálása során a TUDÁS bizonyos összetevőit, illetve a hozzájuk kapcsolódó tevékenységeket egyfelől a kezelőorvoshoz, másfelől a gyógyszerészhez köti, például: *ezt a gyógyszert az orvos kizárólag Önnek írta fel; feltétlenül tájékoztassa kezelőorvosát vagy gyógyszerészét; a gyógyszert mindig a kezelőorvosa vagy a gyógyszerése által elmondottaknak megfelelően szedje.*¹⁶⁵ Az aktuális megnyilatkozó jellemzően a jelen idejű TUDÁS megosztásáért vállal felelősséget. Az ehhez képest előzményként és következményként megjelenített összetevők esetében (pl. gyógyszer felírása és gyógyszeradagolás, mellékhatások kezelése) viszont a kezelőorvos és/vagy a gyógyszerész szakterületi TUDÁS-át hozza mozgásba úgy, hogy a múlt, illetve a jövő idejű eseményként megjelenített összetevőkért őket jelöli meg a TUDÁS felelősségvállalójaként.

Mint az a hivatkozott törvényekből és rendelkezésből is látható (lásd a *Szövegalkotást meghatározó tényezők* fejezetet is), a *betegtájékoztató*nak kötelezően tartalmaznia kell azokat az információkat, melyekkel a befogadónak rendelkeznie kell a TÁRGY rendeltetésszerű és biztonságos HASZNÁLAT-ához. Ezért ez a szövegtípus a konvencionalizáltság magas fokával jellemezhető. A szövegtípus tartalmi egységei aszerint különülnek el, hogy a TÁRGY-hoz kapcsolódó TUDÁS-ból a HASZNÁLAT érdekében mi dolgozódik ki, mi kerül a figyelem előterébe, illetve ez milyen forgatókönyv által valósul meg. E tematikus részek a szövegtípus szerkezeti sémájára is jellemzővé válnak.

A *betegtájékoztató* tudáskidolgozása – a *használati utasításhoz* hasonlóan – alapvetően két sematikus összetevőhöz: a tárgy leírásához (termékleírás) és az alkalmazáshoz (használatra irányuló utasítások) köthető, tehát a GYÓGYSZER tudáskerete és a HASZNÁLAT-hoz kapcsolódó forgatókönyv válik elérhetővé. Amíg viszont a *használati utasítás* jellemzően a HASZNÁLAT-hoz kapcsolódó forgatókönyv lépéseit teszi elérhetővé, ez a szövegtípus elsősorban a HASZNÁLAT

¹⁶⁵ Mivel ezen szövegtípus erősen konvencionalizált, a vizsgált betegtájékoztatókból idézett részek minden esetben ugyanilyen kidolgozottságban, szerkesztettségben és nyelvi formában található meg a vizsgált szövegekben. Ilyen esetekben a fejezet nem jelöli külön, melyik gyógyszerhez köthető szövegből származik a példa, kiemelve ezzel a szövegrész erős konvencionalizáltságát.

ELŐZMÉNYEI-hez és KÖVETKEZMÉNYEI-hez kapcsolódó TUDÁS átadására koncentrál, és a használat körülményeinek részletes leírásába ágyazva valósítja azt meg. A HASZNÁLAT KÖRÜLMÉNYE-i válnak tehát ebben a szövegtípusban a legkidolgozottabbá, ezek ismerete esetén válik csak lehetségessé a használat végrehajtása. A KÖRÜLMÉNYEK AZON, a HASZNÁLAT-hoz képest előidejű (*tudnivalók alkalmazás előtt*) és utóidejű (*lehetséges mellékhatások*) feltételeket határozzák meg, melyekbe ágyazódva és melyekhez viszonyulva végrehajtható a cselekvés, a használat.

A *betegtájékoztató* szövegtípusában a TÜNET enyhítése, csökkentése vagy megszűnése céljából való HASZNÁLAT-ra irányuló TUDÁS a következő, a szövegtípus tartalmi egységeit és szerkezeti felépítését is meghatározó összetevők által válik kidolgozottá:

1. (a) A gyógyszer leírása (termékleírás, tudáskeret megadása), ezzel összefüggésbe hozva (b) a tünetek és a tünetek által conceptualizált betegség leírása, amelyre a gyógyszer alkalmazható. A TUDÁS itt állítások és leírás által valósul meg. A gyógyszer leírása a felhasználókhöz igazítva, a fő összetevőre koncentrálva jelenik meg. A szövegegység végén a tünettől függően megjelenhet a gyógyszer hatóideje, illetve az, hogy a hatása meddig tart (pl. *a beadást követően rövid időn belül csökkenti (...), a hatása legalább 4-6 órán keresztül tart*¹⁶⁶).

2. Előidejű események: itt azon körülmények (betegségek, tünetek, tünetegyüttesek stb.) jelennek meg, melyek fennállása nem teszi lehetővé a gyógyszer alkalmazását, tehát nem hajtható végre a *betegtájékoztató* központi cselekvése. Szerkezetileg ez a rész is két részre bontható: (a) olyan lehetséges betegségek (allergiák) felsorolása, melyek teljesen kizárják a gyógyszer alkalmazását, jellemzően tiltás által konstruálva (*Ne szedje, ha szerkezettel*); (b) *figyelmeztetések és óvintézkedések*: azon tudásösszetevőket tartalmazzák, melyek kizárhatják a gyógyszer alkalmazását. Ezen összetevők a súlyosság szempontjából fokozatokba rendeződve jelennek meg: azon betegségek és tünetek, (i) melyek megjelenésekor abba kell hagyni a gyógyszer szedését, illetve (ii) melyek mellett szigorú orvosi ellenőrzés szükséges. A nyelvi konstruálás itt alapvetően két szerkezeti megjelenítéssel dolgozik. A tünetek jellemzően a lehetőség kiemelésével az *amennyiben, (akkor)* szerkezet által jelennek meg; az utasítás arra nézve, hogy a gyógyszer használatát meg kell szakítani minden esetben a *kell + abbahagyni* szerkezet által (melyben a *kell* az utasítás beszédcselekvését valósítja meg, az *abbahagyni* pedig a tevékenység befejezését). Ezekben az esetekben az utasítás megvalósításának ideje is előtérbe kerülhet az *azonnal* által (pl. *amennyiben a csökkent fehérvérsejtszámra utaló tünetek bármelyike jelentkezik, a kezelést azonnal abba kell hagyni*).

¹⁶⁶ *Salbutamol spray* betegtájékoztatója.

Az óvintézkedések a gyógyszereszedés körülményeire (mivel együtt alkalmazható és nem alkalmazható (pl. *alkohol*), a felhasználó állapotára (életkor, terheség) vonatkoznak.

Az (1–2) a *betegtájékoztató* központi cselekvését megvalósító részéhez képest előidejű eseményeknek tekinthetők. Ezek azok a feltételek, melyek kizárhatják vagy módosíthatják a központi összetevő (a gyógyszer használata) végrehajtását.

3. A *betegtájékoztató* központi összetevője: a központi forгатókönyv megvalósítása és a hozzá kapcsolódó TUDÁS átadása történik itt meg (*hogyan kell alkalmazni a gyógyszert*). Ez alapvetően két eseményhez köthető: az adagoláshoz és az alkalmazás módjához.

Mint arról fentebb már volt szó, a *betegtájékoztató* diskurzusa során a kezelőorvos és a gyógyszerész figurák is mozgásba jönnek, mint azon személyek, akikhez a gyógyszer alkalmazásának eseményei köthetők. Ez a rész jellemzően a két figurához köthető, hivatkozott TUDÁS bevonásával kezdődik. A HASZNÁLAT lehorgonyzása a velük létesített diskurzusnak a GYÓGYSZER alkalmazására irányuló TUDÁS összetevőjét (ADAGOLÁS) hozza mozgásba. Ezen, az adagolásra vonatkozó információk átadását az aktuális megnyilatkozó csupán 'lehetőség'-ként teszi elérhetővé, minden esetben a *-hat/-het* alkalmazása által. Az adagolásért az aktuális megnyilatkozó nem vállal felelősséget, azt minden esetben a kezelőorvosra vagy a gyógyszerészre „hárítja”, például: *a gyógyszert mindig a kezelőorvosa vagy a gyógyszerésze által elmondottaknak megfelelően szedje. Amennyiben nem biztos az adagolást illetően, kérdezze meg kezelőorvosát vagy gyógyszerészét; Kezelőorvosa el fogja mondani Önnek, hogy hogyan szedje a (gyógyszert), ha bármilyen kérdése van a gyógyszer alkalmazásával kapcsolatban, kérdezze meg kezelőorvosát vagy gyógyszerészét.*

Ebben a részben csupán egy – szintén a körülményekhez sorolható – cselekvés valósul meg utasítás által, tehát jelenik meg tudásként és nem lehetőségként: a HASZNÁLAT MÓD-ja (például *a tablettát szétrágás nélkül, kevés folyadékkal kell bevenni*).

A gyógyszer adagolásához kapcsolódó utóidejű TUDÁS megosztása zajlik a *ha az előírtnál többet vett be* részben. Itt a cselekvés 'lehetőség'-ként konstruálódik a *ha*, (*akkor*) szerkezet felhasználásával.

4. Szintén a gyógyszer használatára vonatkozó tudásmegosztás utóidejű eseménysorának tekinthető a *lehetséges mellékhatások* felsorolása. Ebben a részben a tünetek felsorolásai kerülnek az előtérbe, a lehetőséget pedig a *-hat/-het* jelöli. A mellékhatások itt is fokozatok szerint tematizáltak: *allergiás reakciók* (enyhe és súlyos), illetve *ritka, nagyon ritka, nem ismert gyakoriságú mellékhatások*. A mellékhatások különböző fokozataira adott cselekvések mint instrukciók jelennek meg utasítások által. Az utasítás minden esetben a beszélő attitűdjét

megvalósító, az azonnali cselekvést megjelenítő nyelvi eszközzel válik kidolgozottá, például *azonnal, haladéktalanul*. Az utasítás először itt jelenik meg felszólító módú ige által (*tájékoztassa kezelőorvosát*), de emellett a *kell + abba-hagyni* szerkezet is megjelenik (*abba kell hagyni a készítmény alkalmazását*).

A *betegtájékoztató* végén a dokumentáció törvény által előírt elemei találhatóak: a tárolásra vonatkozó információ, a csomagolás tartalma, a lejárat idő, a forgalomba hozatali engedély jogosultja és a gyártó, valamint a dokumentáció legutóbbi felülvizsgálatának dátuma. A *betegtájékoztató* egy fontos információja még itt kerül kifejtésre, illetve pontosításra: a gyógyszer alapvető összetevőjének az (1) részben megjelenítésre került bővebb kifejtése, az összetevőkre koncentrálni, felsorolás által. Ez a tájékoztatónak a befogadócsoporthoz (felhasználók) igazítását mutatja: az összetevők közül a *betegtájékoztató* elején csupán a legfontosabb kerül a figyelem előterébe.

Ehhez kapcsolódóan érdemes a szakszavak használatáról is szólni. A *betegtájékoztató* alapvetően igazodik a befogadó elvárásaihoz és tudásához. A tünetek és a lehetséges betegségek megnevezésére a *betegtájékoztató*ban a köznyelvi és nem a szakmai nyelvhasználatot jellemző megnevezést alkalmazzák (pl. *csalánkiütés, orrüreggyulladás, vizenyő*). Amennyiben a szakmai nyelvhasználat megnevezését használják, a megnevezés után rövid magyarázat található, illetve az arra utaló tünetek felsorolása is megtörténik, például: *a metamizol miatt kialakuló pancitopénia: a vörös- és fehérvérsejtek és a vérlemezkék alacsony száma, erre utaló tünetek pl. az általános rossz közérzet, fertőzés, szűnni nem akaró láz, bőrvérzések, vérzés, sápadtság*.¹⁶⁷

A nem vényköteles gyógyszerekhez készült *betegtájékoztató* tartalmi és szerkezeti felépítésében teljesen követi a fentiekben leírtakat. Az attól való eltérés két összetevőben figyelhető meg. Az eltérés alapja a TÁRGY, amelyre a TUDÁS irányul, illetve a TUDÁS kifejtettsége. Utóbbi azzal magyarázható, hogy a gyógyszerhez való hozzájutás folyamatában a forrás nem a kezelőorvos: vagy nem ő írja elő, vagy nem előírja, csupán ajánlja a gyógyszert. Ezáltal ezen tárgycsoporthoz járuló szövegekben a tudásmegosztás folyamatában a kezelőorvos és a gyógyszerész figurák ugyan megjelennek, de a tudásmegosztás során nem kerülnek olyan fokozatba, mint a vényköteles gyógyszerek *betegtájékoztató*iban. Ezáltal ezen szövegekben a gyógyszer szedésére irányuló beszédcselekvés válik központi összetevővé: a szövegek a HASZNÁLAT KÖRÜLMÉNYEI mellett részletezően kifejtik az ADAGOLÁS-t is. Ezen szövegrész konstruálásában központi összetevővé válik a felhasználó, annak kora és testsúlya. Ezekhez igazítva történik az adagolás kifejtése. A vényköteles gyógyszereknél tehát a TUDÁS,

¹⁶⁷ Az idézett rész az *Algopyrin betegtájékoztató*jából való.

illetve az ahhoz kapcsolódó forgatókönyv a HASZNÁLAT-ra irányul, de ehhez kapcsolódóan a használat ELŐZMÉNY-e és KÖVETKEZMÉNY-e válik kidolgozottá. A nem vénykötelesben viszont a központi forgatókönyv a HASZNÁLAT jelen idejű eseménysorként válik kidolgozottá, a figyelem előterébe állítva a HASZNÁLAT-ot, annak ELŐZMÉNY-e és KÖVETKEZMÉNY-e ehhez képest a háttérbe szorul.

Mielőtt a tudásmegosztás szempontjából átmeneti kategóriaként is értelmezhető étrend-kiegészítőkhöz kapcsolódó *betegtájékoztató*kra kitérne a fejezet, érdemes a vényköteles és nem vényköteles gyógyszerek dobozán található szövegekről szólni.

A dobozon levő szövegeket nagyban meghatározza, hogy mindkét esetben konvenciókhoz (törvényhez és rendelethez) kötött szövegekről van szó. Miért válik ez fontossá? A későbbiekben bemutatásra kerülő étrend-kiegészítők a tartalmi, formai és nyelvi konvenciók alacsonyabb fokával jellemezhetők, teret engedhetnek a marketing érvényesülésének, a termék vásárlására irányuló meggyőzős nagyban meg fogja határozni a termékekhez kapcsolódó szövegtípus tartalmát és megjelenítését.

A vényköteles és nem vényköteles gyógyszerek esetében a csomagoláson megjelenő tudásösszetevők elsősorban az írott és nyomtatott *betegtájékoztató*ban megjelenített tudásösszetevők közül a legfontosabbakat helyezik előtérbe, ezáltal a felhasználók figyelmének központjába. Az összetevők célja a legfontosabb információk átadása, és nem a meggyőzés. A megjelenő információk tematikus csoportjai mindkét termékcsoport esetében törvény és rendelet által meghatározottak: a gyógyszer termékösszetevői (hatóanyagok és segédanyagok); annak feltüntetése, hogy orvosi rendelvényre vagy anélkül is kiadható gyógyszerről van szó; a dokumentáció szükséges elemei (tárolási információ, forgalomba hozatal jelzete stb.). A vényköteles gyógyszerek esetében innentől a csomagolás információja a felhasználót egy instrukciót megvalósító utasítás által tovább vezeti a *betegtájékoztató*hoz (*Használat előtt olvassa el a mellékelt betegtájékoztatót!*). A nem vényköteleseknél viszont megjelenik még a gyógyszer adagolására vonatkozó információ, valamint a gyógyszer használatának mellékhatásai. Majd csak ezután irányítja át a szöveg a felhasználót a dobozban található *betegtájékoztató*hoz.

A dobozon található információk a *betegtájékoztató*hoz való viszonyukban referenciapont-szerkezetként működve egy megértési és értelmezési útvonalat jelölnek ki a felhasználó számára: a legfontosabb összetevők kiemelése által a GYÓGYSZER és HASZNÁLAT-a fogalmi tartományát nyitják meg, elindítják a GYÓGYSZER kontextualizációját, aktivizálják a felhasználó meglevő szövegtípustudását, de mindezzel együtt az utasítás által a figyelem előterébe egy dolgot és egy célt helyeznek: a *betegtájékoztatót* és annak elolvasását.

Az étrend-kiegészítővel kapcsolatban előjáróban érdemes hangsúlyozni, hogy a szöveg létrehozását ebben az esetben nem csupán a termékleírásokra és a használati utasításokra vonatkozó törvény határozza meg, hanem a marketing is. Ezekben az esetekben ugyanis a piacon több termék közül választás lehetséges, az orvos és a gyógyszerész ajánlattevése a háttérbe, a fogyasztó egyéni döntése viszont az előtérbe kerülhet. Ezen széles értelemben vett kontextualizáló térben tehát fontossá válik, hogy a szövegek ne csak leírják a készítmény összetevőit és a használatot, hanem vásárlásra is készítsék a felhasználót. A szövegekben ezáltal előtérbe kerül a meggyőzés: e nyelvi funkció kontextualizálja vagy kontextualizálhatja mind a termékleírást, mind a használati utasításokat. Ugyanezen ok motiválja azt is, hogy ennél a szövegtípusnál a nyelvi összetevők mellett fontos szerepet kapnak a vizuális elemek is.

Ezen termékek esetében – az eddig ismertetett szövegtípusokhoz képest – a termékleírás dominánsabbá válik. A termékleírás és a használatra vonatkozó információk arányait tekintve ez a szövegtípus átmenetet képez a *használati utasítás* és a *betegtájékoztató* között – amelyek esetében a HASZNÁLAT válik kidolgozottabbá –, illetve a – TÁRGY összetevőit előtérbe helyező – *termékleírás* között.

A cím helyett címként funkcionáló szövegrész áll, melyben egyfelől a termék megnevezése kerül előtérbe, másfelől a termék besorolásához alkalmazott kategória (étrend-kiegészítő). Emellett feltüntetésre kerülhet a TÁRGY állaga (*tabletta, por* stb.), az összetevők, de bizonyos esetben a központi cél is: milyen tünet kezelésére alkalmazható a termék, például *Klimin nyugalom* – Változókorai hőhullámok és ingerlékenység esetén. Étrend-kiegészítő réti here- és citromfű kivonattal, magnéziummal és B₆-vitaminnal.

A termék ismertetése a címszerű egység után jellemzően a felhasználót megszólító, diszkurzív viszony megteremtésével kezdődik. A felhasználóra utaló nyelvi eszközök – a marketingtevékenység miatt – tegezők is lehetnek (lásd bővebben lentebb). Például:

Kiegyensúlyozott lelkiállapotra törekszel, de a munka, mindennapi teendők miatt ért terhelés ezt szinte lehetetlenné teszi? A kellemes citromízű **MAGNE B₆ EXPRESS** étrend-kiegészítő por tasakban édesítőszerrel segíthet napi 1 db tasak vízben való feloldásával és bevitelével. A termék formátumának és bevitelének köszönhetően hamarabb jut el a felszívódás helyére.¹⁶⁸

¹⁶⁸ <https://www.magneb6.hu/megoldasaink/magne-b6-express/termekleiras> (Letöltés: 2020. június 1.)

Mint a példából látható, az étrend-kiegészítő termékismertetője egy tipikus eseménysorba sűrítve jelenítheti meg mind a tünetet, mind a célt, mind ezen értelmezői keretben a TÁRGY fő összetevőjét, valamint a felhasználás módjának központi összetevőjét. Ezen szövegrész elsődleges célja a meggyőzés mellett a TUDÁS átadása.

A TUDÁS átadása részletezőbb kifejtést is kap a szöveg további részeiben. A *kiknek ajánljuk?* részben például a lehetséges felhasználókra vonatkoztatva, tünetek és események felsorolása által zajlik azon felhasználókra történő fókuszálás, akiknek érdemes a termék használata mellett dönteniük. Ez egyfelől az összetevők hangsúlyozására, másfelől az adagolás módjára terjed ki. Ezek után a dokumentáció kötelező elemei jelennek meg: összetevők felsorolása, tárolás, a minőség megőrzésének időpontja stb.

A nyelvi konstruálást erősen meghatározza, hogy a termék mindenki számára elérhetővé válhat, orvosi előírás nélkül. A termékhez kapcsolódó ADAGOLÁS megjelenítésében a szöveg nem vonja be az orvos és a gyógyszerész tudását, a megnyilatkozó a 'mi' exkluzív használatával (*kiknek szánjuk, kinek ajánljuk*) a tudásmegosztás során a TUDÁS-ért vállalt felelősséget egy, az adott termék hitelességét biztosító csoportban jeleníti meg.

A fentebb bemutatott, elsősorban a termék választására irányuló meggyőzés a cél érdekében a termék összetevőinek részletezőbb kifejtésében is megmutatkozik. Itt viszont az összetevők úgy válnak hozzáférhetővé, mint amelyeknek 'van valamilyen jótékony hatásuk' (meggyőzés), és az adott felhasználó tüneteinek megszüntetéséhez vagy enyhítéséhez is hozzájárulhatnak (cél). A meggyőzés során tehát a TÁRGY megjelenítése az összetevők előtérbe helyezésével úgy zajlik, mint az a dolog, amely 'rendelkezik a tünet enyhítéséhez szükséges összetevőkkel'. A cél 'lehetőség'-ként konstruálódik: a termék alkalmazásával – az összetevők miatt – csökkenhet, enyhülhet a tünet. A TUDÁS az összetevőkben horgonyozódik le, a megnyilatkozó azokért vállal felelősséget, a cél (tünet enyhítése vagy megszüntetése), illetve annak elérése lehetőségként konstruálódik, például *segít elviselni, hozzájárul valamihez* vagy a *-hat/-het* alkalmazásával.

Az étrend-kiegészítő második központi eleme a használatra vonatkozó forgatókönyv ismertetése. Ezen rész *fogyasztási javaslatként, adagolásként, ajánlott fogyasztási mennyiségként* jelenhet meg. Az eddig ismertetett szövegtípusokhoz képest ez a szövegrész a felsorolt megnevezések által egy egyszerűbb cselekvésre vonatkozó eseménysort mint 'ajánlatot', 'javaslatot' jelenít meg, nyelvi konstruálásában személytelen formát alkalmazva. A cselekvések mint instrukciók megjelenítése történhet főnévi igenévvel (*bő folyadékkal lenyelni*), illetve implikált

jelentésképzéssel (például *napi 2 × 2 tableta, reggel és este*), melyet a befogadó értelmezési folyamatában a cselekvésre utaló igével a HASZNÁLAT-ra vonatkozó forgatókönyv működtetésével tud kiegészíteni.

A központi forgatókönyv a HASZNÁLAT-ra irányul, ebből viszont nem a cselekvés, hanem a cselekvés körülményei válnak kidolgozottá. A HASZNÁLAT kontextualizáló elemei: a GYAKORISÁG (*naponta, napi*), a MENNYISÉG (*3 × 25 csepp, 1 × 2 kapszula*), a HASZNÁLAT IDEJE (étkezés előtt, után stb.), MÓD-ja (*vízben oldva, szétrágás nélkül, bő folyadékkal*). Ez a szerkesztettségi és kifejtettségi mód az eddig ismertetett szövegtípusokban található HASZNÁLAT-ra vonatkozó használati utasításhoz képest kidolgozottabban adja vissza a használat módját. A használati utasítás mint szövegösszetevő utolsó mondatában: *Az ajánlott fogyasztási mennyiséget ne lépje túl*, ismét a felhasználót megszólító diszkurzív viszony kerül előtérbe.

Az eddig elmondottakból is látható, hogy az étrend-kiegészítőhöz kapcsolódó szöveg központi elemei (a termékleíráshoz kapcsolódó összetevők és a használati utasítás) elsősorban a narratív beszédmódot valósítják meg. A termék központi összetevőjévé váló, narrációként értelmezhető termékleírás tehát nem csupán az összetevők felsorolását, hanem annak a szövegalkotó nézőpontjából való megkonstruálását és a cél érdekében való elrendeződését jelenti. Ez akkor is érvényesül, ha a termék összetevői látszólag leírást valósítanak meg: a szövegalkotó a hatóanyag közül bizonyos összetevőket a cél érdekében ugyanis a figyelem előtérbe helyez. A termék összetevőinek felsorolásszerű leírása ehhez képest valóban a leírás beszédmódját valósíthatja meg, mely a központi összetevőkhöz képest – a szövegek végén – a figyelem háttérbe kerül.

Érdemes még arról is szólni, hogy – mint az elemzésből is látható – az étrend-kiegészítőhöz általában nem készül írott és nyomtatott, a dobozban elhelyezett tájékoztató. Ebben az esetben a termék ismertetése (termékleírás, használati utasítás, a dokumentáció egyéb, kötelező elemei) a csomagoláson kerül feltüntetésre. A csomagolás ebben az esetben a figyelemirányítás eszközévé is válhat. Megfigyelhető ugyanis, hogy a doboz elejének megtett oldalon jelennek meg a központi összetevők (címszerű elem, a termék összetevői közül egyet a céllal összefüggésben előtérbe állítva), a hátoldalon található az összetevők részletesebb kifejtése a használati utasítással együtt, a két oldallapon pedig a dokumentáció egyéb kötelező elemei jelennek meg (pl. összetevők felsorolása, származási hely, tárolás, a doboz tartalma stb.). A csomagolás tehát megértési és értelmezési útvonalnak is tekinthető: a doboz három dimenziója a metaforikus előtér–háttér kifejeződésre is használható.

Termékleírás mint szövegtípus. Általános jellemzés

A fentiekhez a szövegösszetevők szintjén csatlakozó szakszöveg-típusnak tekinthető a *termékleírás* is. E szakszövegtípust viszont alacsonyabb konvencionizáltság jellemez, ezért a szövegpéldányok tartalma, kidolgozottsága között nagyobb eltérések figyelhetők meg.

A szakszövegtípus jellemző műveletévé a meggyőzés válik: ennek rendelődik alá mind a termék összetevőit, mind a használati utasítást, mind a dokumentáció egyéb összetevőit megvalósító szövegrész. A *termékleírás* dominánsan a termék csomagolásán, valamint a termékhez kapcsolódó online oldalakon jelenik meg, így tehát a termékhez kapcsolódó széles értelemben vett dokumentáció ad lehetőséget a szövegtípus megvalósulásának.

A felhasználóknak szóló szakszövegtípus központi műveletévé azért válhat a meggyőzés, mert a termék választása jellemzően a különböző diskurzusterekben megvalósuló *termékleírás* alapján történik, a szöveg abban az értelemben előtérbe kerül, hogy nincs feltétlenül olyan, tudással rendelkező személy (orvos, gyógyszerész), aki előírná, javasolná a terméket. A szövegalkotás során a felsorolt intézményesített tudás összetevői közül (lásd *Az intézményesített tudás összetevői*, illetve *A szövegalkotást meghatározó tényezők*) e szövegek létrehozását leginkább az intézményesített tudás mint hatásmechanizmus befolyásolja. Ez a hatásmechanizmus – a termék összetettségétől és a benne érvényesülő marketing tevékenységtől függően – a különböző diskurzustartományokhoz kapcsolódva, a termék központi összetevőjének vagy összetevőinek, illetve a használati utasításnak a szubjektívabb megjelenítését adva az eddig bemutatásra kerülő szakszövegtípusokhoz képest eltérő konstruálást eredményez.

A termékekhez készült szövegek – az étrend-kiegészítőknél megfigyelhető módon – a termék megnevezését és összetevőit helyezik előtérbe. A *termékleírás* különböző szakterületekhez tartozó termékek leírását végezheti el (pl. étel, ital, kozmetikai termék, tisztítószer stb.), a termék összetettségétől és a hozzá kapcsolódó marketing tevékenységtől függően kifejtettebb vagy kevésbé kifejtett formában, létrehozva a különböző alkategóriákat, az alkategóriák közötti átmeneti sávokat, illetve a kategórián belüli tagoltságot.

A pusztán *termékleírás* (összetevők leírása) a marketing alapvető szakirodalmi szerint¹⁶⁹ nem felel meg e szövegtípus céljainak (lásd bővebben *A szövegalkotást*

¹⁶⁹ Lásd például Antalovits–Süle (szerk.): *Termékmenedzsment*; Rekettye–Törőcsik–Hetiesi: *Bevezetés a marketingbe*. Azt, hogy a téma központi szerepet tölt be a széles értelemben vett piacon, mutathatják a laikusoknak szóló összegző tájékoztatók, pl. <https://marketingmorzsak.hu/tokeletes-termekleiras-7-lepesben/> (Letöltés: 2020. június 2.); <https://webshippy.com/blog/tokeletes-termekleiras-anatomiaja/> (Letöltés: 2020. június 2.)

meghatározó tényezők). Ebben a szövegtípusban a termék összetevőinek az adott diskurzustartományhoz, illetve a befogadókhoz (felhasználókhoz) adaptált, értelmezett megjelenítése zajlik. Ez az értelmezett megjelenítés az összetevők konstruálása során nagyobb fokon enged teret a szubjektívizációnak. Ezen folyamatnak az is kedvez, hogy ezen szövegek a konvencionalizáltság alacsonyabb fokával jellemezhetők, mint az eddig bemutatott szövegtípusok. E szövegtípusban a termék leírása határozottan mint narráció¹⁷⁰ jelenik meg, tehát az összetevőknek nem csupán felsorolása, hanem értelmezett bemutatása zajlik az előtér-háttér konstruálási műveletet alkalmazva és kihasználva. Például:

Instant zabkása proteinnel. Próbáld ki hideg vízzel! 1 perc és kész.

- a fehérje (vagy protein), a szénhidrátok és a zsírok mellett egyike a három tápanyag-félének, melyre szervezetünknek a kimagasló teljesítőképességhez szüksége van az élet minden területén
- a búzafehérjének magas a glutamintartalma, így megfelelő kiegészítője az állati eredetű tejfehérjéknek (...).¹⁷¹

A fenti példából látható, hogy a *termékleírás* nem különül el külön cím által (mint pl. *Betegtájékoztató, Használati utasítás*). A címszerű elem a figyelem előterébe állított termékösszetevőt jeleníti meg (pl. *instant, proteinnel* vagy *Kakaós krémmel töltött nápolyi szelet kakaós bevonattal és fruktózzal*), kontextualizálva a termék központi elemét: magát a termék fajtájának a megnevezését (pl. *zabkása, nápolyi szelet*). A címszerű elem kettős funkciót végez el: megnevezi a terméket (*ablaktisztító, fogkrém*), mellyel előhívható a termékhez köthető tudásközlő és forgatókönyv, de emellett specifikálja is a terméket a TÁRGY (TERMÉK) fogalmi tartományán belül. Ezen kontextualizáló eszközök a megnevezés összetevői által a figyelem előteréből állítanak a TÁRGY-ra jellemzővé váló összetevőket, ezáltal a többi hasonló TÁRGY-tól való elkülönítést végzik el. Ezen összetevőkkel azonosulhat a befogadó. A címszerű elem tehát már önmagában a meggyőzés eszközének tekinthető. A címszerű elemet kiegészíthetik további, a TÁRGY összetevőire vagy a HASZNÁLAT-ra vonatkozó összegző megállapítások (a fenti példában: *1 perc és kész*). Ezen nyelvi elemek szintén a TÁRGY egyedítését végzik el, hozzájárulva a TÁRGY jellemzőinek előtérbe helyezéséhez, ezáltal a felhasználó meggyőzéséhez.

A címszerű elem a termék előnyeinek, központi összetevőinek kiemelésére szolgál, a többi összetevőt a szöveg tartalmazza. Ezek szintén tartalom szerint – akár csak az eddig ismertetésre kerülő szakszövegtípusoknál – tömbökbe

¹⁷⁰ Vö. Bal: A leírás mint narráció.

¹⁷¹ *Cornexi Instant zabkása* csomagolásán található leírás.

rendeződnek. A rendeződés alapja a *termékleírás* útvonalát is adja: az adott terméket illetően a legfontosabb tudásösszetevőktől halad a kevésbé fontosak felé, a tartalom kifejtésének iránya. Ezen figyelemirányítói útvonal kifejtettségét és összetettségét erősen jellemzi a TERMÉK összetettsége. Minimálisan három tömb jelenik meg: a címszerű megnevezés, az összetevők leírása és a figyelmeztetés (pl. *Tartalmazhat földimogyorót, diót, tojást és szezámmagot; A termék nem helyettesíti a kiegyensúlyozott, vegyes étrendet és az egészséges életmódot; Gyermekek elől elzárva tartandó!*), illetve a termék forgalmazásának dokumentációjához kapcsolódó egyéb információk (pl. élelmiszerek esetében az átlagos tápérték, a minőségmegőrzés dátuma stb.). A nyelvi megformáltságot két központi tényező irányítja a termék céljának elérése felé: az előnyök hangsúlyozása és a diszkurzív viszony.

A címszerű elem után a szöveg további részei először a címben megjelenített összetevők lehorgonyzását végzik el a szövegvilágban azáltal, hogy a figyelem előterébe került összetevőkhöz kapcsolódó TUDÁS megosztását végzik el (pl. a fenti idézetben a *protein*hez kapcsolódva). Majd a TÁRGY-hoz kapcsolódó HASZNÁLAT kidolgozása történhet meg a használati utasítás (*felhasználási javaslat, elkészítési javaslat, elkészítési ajánlat, használat, útmutató* stb.) által. Ebben a részben a TUDÁS megosztása a *használati utasításokra* jellemzően instrukciók által megy végbe. Az instrukciók utasítások által válnak kidolgozottá. Az utasításokat megvalósító nyelvi eszközök e szövegtípusban a felszólító mód (pl. *a tasak tartalmát öntsd egy tálkába, használja reggel és este az arc, szem, nyak területén*) és az inkluzív T/1 személyű kijelentő mód (pl. *a tasak tartalmát forrásban levő vízhez öntjük*). A HASZNÁLAT-hoz kapcsolódó lehetőség tipikus kifejezőeszköze továbbá a deontikus modalitás kifejezését elvégző *-hat(ó)/-het(ő)* (pl. *1 perc múlva fogyaszthatod; szem környékére is használható*). Az utasítások a HASZNÁLAT összetevői közül csupán azon központi eseményeket jelenítik meg, melyek a HASZNÁLAT-hoz szükségesek. Ezen események – a használati utasításra jellemzően – lineárisan megvalósuló, a narratívákra jellemző eseménysort alkotnak. A cselekvések megvalósításának kontextualizáló elemei mindazon elemek, melyek a TÁRGY-hoz kapcsolódó TUDÁS viszonyában kidolgozottá teszi a HASZNÁLAT-ot, a 'hogyan használd' forgatókönyvet. A használati utasítás, illetve annak központi eseményei ábrákkal egészülhetnek ki.

A fenti példák arra is felhívják a figyelmet, hogy ebben a szövegtípusban a TÁRGY jellemző előnyei a szövegalkotó és a felhasználó közötti diszkurzív viszonyban válhat elérhetővé. A szöveg a magázó vagy a tegező nyelvi eszközökkel a heterogén befogadócsoporthoz értelmezhető felhasználót a szövegvilág részévé teszi. Az eddig bemutatásra kerülő szakszövegtípusoktól eltérően erre a szövegtípusra – a hatás, a meggyőzés miatti közvetlen(ebb) megszólíttóság

célja miatt – jellemzővé válik a tegező formák alkalmazása is (például *próbáld ki, öntsd a tálba*), de emellett a magázók alkalmazása is megfigyelhető (pl. *használja minden nap*). A konstruálás ugyanakkor – mellőzve a megnyilatkozó és a befogadó közötti diszkurzív viszony megteremtését – csupán a TÁRGY előtérbe helyezésével, személytelen nyelvi eszközök alkalmazásával is megvalósulhat, például: *normál és kombinált bőrre egyaránt alkalmas*;¹⁷² *használatakor a formula tisztaságát az új generációs, ultra-hermetikus csomagolás biztosítja*;¹⁷³ *mindennapi használat után (...) hosszan tartó komfortérzetet nyújt*.¹⁷⁴

A szövegösszetevők e szakszövegtípusban különböző mértékben válhatnak kifejtetté. A kifejtettség mértéke attól függ, hogy mennyire szükséges a TÁRGY-ra jellemző vagy jellemzővé váló TUDÁS-t megosztani a HASZNÁLAT érdekében, illetve az adott szöveg mennyire kíván a meggyőzés funkciójával élni. A HASZNÁLAT-ra irányuló tudásmegosztás ebben a szakszöveg-típusban minimálisra is csökkenhet (például borok esetében: *behűtve fogyassza; 16 és 18 Celsius-fok között hűtve szervírozzuk*), ezzel együtt a termék leírása válik kidolgozottá. Bizonyos termékek esetében a HASZNÁLAT kidolgozásában a figyelmeztetések válhatnak kifejtetté (pl. tisztítószeresek). De ugyanilyen figyelmeztetésnek minősül például az élelmiszereken feltüntetésre kerülő allergének felsorolása. A figyelmeztetések fokozatokat alkotnak, melyeket az azokat megjelenítő nyelvi eszközök is reprezentálnak. A figyelmeztetés ezáltal megvalósulhat utasításokkal, jellemzően felszólító módú igék alkalmazásával (*szembejutás esetén azonnal öblítse ki a szemét*), *kell* + főnévi igenévvel (*a hatásidő letelte után a szer maradványait a kezelt felületekről alapos öblítéssel el kell távolítani*) vagy kijelentésekkel, kijelentő módú igék használatával (*a termék tojást tartalmaz*). Az egészségkárosodáshoz vagy más termék károsodásához vezető tevékenységek a HASZNÁLAT-hoz kapcsolódóan tiltások által jelenítődnek meg ('mit ne csinálj' forgatókönyvet működtetve). A tiltás nyelvi eszközei: *tilos* + főnévi igenév (*más tisztító- és fertőtlenítőszerrel keverni tilos*), *ne* + felszólító mód (*ne nyelje le; ne használja a terméket bőr, gyapjú vagy selyem tisztítására*).

A *termékleírás*ként meghatározható kategória tagjai tehát különböző kifejtettségben dolgozhatják ki a TUDÁS-t. A kidolgozottság mértékének alapja az, hogy mire irányul a TUDÁS, ezáltal az adott beszédhelyzetben mi válik szükségessé ahhoz, hogy – a termékre irányuló meggyőzés mellett – megértsük, miről

¹⁷² Lásd pl. *Uriage Toléderm krém* termékleírása, <https://kremmania.hu/kremek/uriage-tolederm-hydra-soothing-cream> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁷³ Lásd pl. *La Roche Posay Toleriana ultra intenzív krém* termékleírása, <https://www.gyogyszerfutar.hu/termek/la-roche-posay-toleriana-ultra-intenziv-nyugtato-borapolo> (Letöltés: 2020. június 12.)

¹⁷⁴ Lásd pl. *Bioderma olajos tusfürdő* termékleírása, <https://www.bioderma.hu/termekeink/atoderm/olajtusfurdo> (Letöltés: 2020. június 15.)

van szó, illetve miként működik a termék. A minimális kifejtettség szemléletes példája lehet a ruházathoz készült *termékleírás*. Ebben az összetevők felsorolása mellett a használati utasítást (*kezelési útmutatót*) kidolgozó rész erősen konvencionalizálódott, ún. *logózott termékleírásban* valósul meg, amelyben az ábrák felhasználásával alkotható meg a HASZNÁLAT-ra vonatkozó TUDÁS.

Tudásmegosztás a bor termékleírásában

Mint arról a fentebbi részben volt szó, annak függvényében, hogy mihez készül a *termékleírás*, a szövegtípus sémája különböző mértékben és módon jelenik meg, illetve a meggyőzés nyelvi funkciójának érvényesítése miatt a *termékleírást* elvégző rész különböző mértékben válhat kidolgozottá. A szövegtípus tematikusan elkülönülő csoportjait tehát elsősorban az határozza meg, mi a tárgy, amelyhez a *termékleírás* készül, másodsorban a tárgy viszonylatában mennyire érvényesül a meggyőzés. A *termékleírásoknak* a különböző típusú termékekhez kötődő altípusai a tematikus különbségeken túl több esetben sajátos tartalmi, formai és szerkezeti jegyeket eredményeznek. Bizonyos esetekben ez az altípusok elválásához vezethet. A *borhoz* készült *termékleírás* jellemzően elkülönül a többi *termékleírástól*. Ezért a továbbiakban egy esettanulmány keretében a borokhoz készült *termékleírásokat* vizsgálja a fejezet.

A *bor termékleírásának* bizonyos összetevőit a Bortörvény 13/A. § 8. bekezdése szabályozza.¹⁷⁵ A törvény rögzíti, hogy a leírásnak tartalmaznia kell a *bor* típusát az analitikai előírás szerint (*vörös, fehér, rosé* stb.), az érzékszervi jellemzőit, a borászati eljárást, valamint fel kell tüntetni, honnan (melyik borterületről) származik a termék, illetve meg kell jelölni – az engedélyezett szőlőfajták (pl. *fehér bor* esetében: *Budai, Csereszegi fűszeres, Hárslevelű*) alapján – a bor fajtáját (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők*).

Anyag és módszer

A *bor termékleírásának* elemzéséhez a munka a bortarsasag.hu¹⁷⁶ internetes oldalon található *termékleírásokat* vizsgálta, ezek közül is csak a magyar borokét. Az oldalon összesen 549 magyar *bor termékleírása* olvasható, ennek 42%-a a vörösborokra, 51%-a a fehér borokra, 7%-a a rosé borokra vonatkozik. Mivel a vizsgálat fajták szerint is elemezni kívánta a leírásokat, ezért a rosé leírásához viszonyítva (35 db), mindegyik bortípusból 30 db leírást vizsgált. A leírások kiválasztása a „beérkezés szerint” szűrő alapján történt, az első 30 találat került

¹⁷⁵ <https://boraszat.kormany.hu/termekleirasok2> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁷⁶ A vizsgálat 2020. július 5-én zárult. Minden, a vizsgálatban szereplő adat eddig a dátumig került letöltésre és megállapításra.

a vizsgálati anyagba. Ez lehetővé tette, hogy különböző évjáratú, különböző ár-kategóriájú borok váljanak vizsgálhatóvá. A vizsgálat a *bor termékismertetőjének* tartalmilag elkülönülő elemeit kívánta megállapítani, majd a központi részének (a termék leírásának) konstruálási módját elemezte részletesen. Ebben a részben leginkább az íz elérhetővé tétele zajlik, mégpedig jellemzően a BOR-tól eltérő fogalmi tartományok segítségével. A vizsgálat elsősorban ezen fogalmi tartományok (mint forrástartományok) megállapítására és kvantitatív elemzésére összpontosított. Mivel az íz fogalmi tartománya mint céltartomány dominánsan egy másik fogalmi tartomány felhasználásával történik meg, az ebben a részben szereplő nyelvi konstruálást dominánsan a metaforikus jelentésképzés¹⁷⁷ jellemzi. Ugyanakkor ezen konstrukciók nem minden esetben eredményeznek metaforát: némely esetben nyelviileg explicitté válik, hogy csupán a cél eléréséhez (az íz elérhetővé tétele) eszközölt hasonlításról van szó (vö. *bogyósgyümölcs íz – bogyósgyümölcsökre emlékeztető íz*).

Eredmények

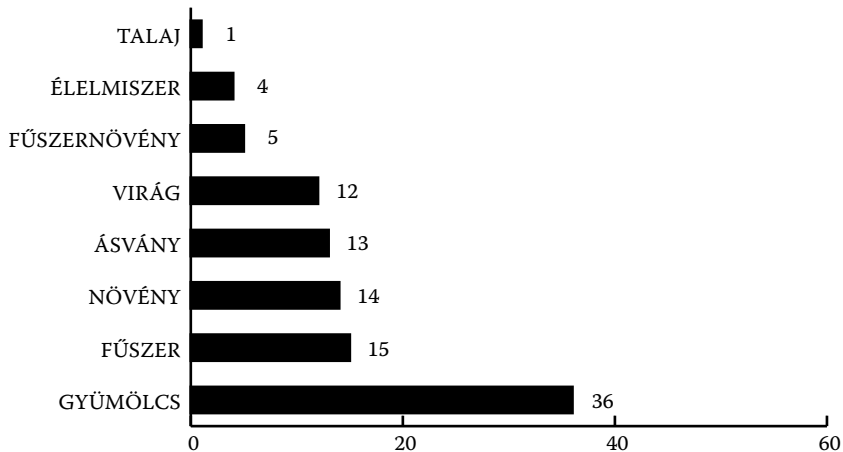
A *bor* leírása a következő elemek mentén valósul meg. A termék összetett címszerű megnevezése általában a pince megnevezését előtérbe állítva tartalmazza a fajtamegjelölést (*pinot noir*), a jellegét (pl. *fehér, száraz*) és az évjáratot. A *termékleírás* első részében a *bor* összefoglaló jellemzése után (pl. *lendületes, közepes testű, szekszárdi vörös*) a földrajzi hely leírásának különböző fokú kifejtettségével zajlik, majd az előállításának módja a borászati eljárás folyamatára koncentrálna történik. Ebben a szintén eltérő kifejtettséggel jellemezhető részben helyet kaphat a szüretelés, a feldolgozás, az érlelés és a palackozás módja és ideje (az összetevők – értelemszerűen – csak akkor jelennek meg, mikor cuvée ('házasított'¹⁷⁸) borról van szó). Ezután következik a *termékleírás* központi része: a *bor* ízének leírása. Ez alapvetően két részre osztható: az első részben általánosságban történik ez meg, majd utána a fokalizáció eljárását alkalmazva, az első „korty” élményének meghatározása zajlik. Mindkettő rész dominánsan metaforák által valósul meg. Ezután fakultatív részként megjelenhet ajánlat: a szervírozás és a fogyasztás hőmérsékletére vonatkozó instrukció, illetve ajánlat arra nézve, milyen ételhez illik a bor. A *termékleírás* része végül a dokumentáció egyéb kötelező elemei (palackozás helye, alkoholtartalom stb.). A *bor termékleírása* tehát

¹⁷⁷ Az elméleti alapra lásd George Lakoff: *The invariance hypothesis: is abstract reason based on image schemas?*, *Cognitive Linguistics*, 1, 1990/1, 39–74; George Lakoff – Mark Johnson: *Metaphors We Live By*, Chicago–London, The University of Chicago, 1980; Kövecses Zoltán: *A metafora*, Budapest, Typotex, 2005; Kövecses Zoltán – Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet*, Budapest, Akadémiai, 2010.

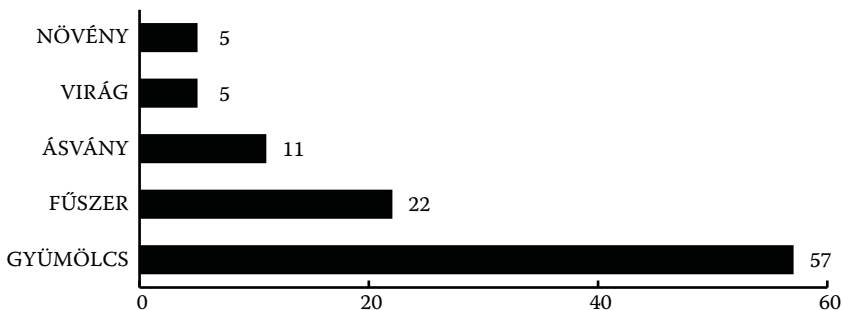
¹⁷⁸ A kifejezésre vö. pl. <https://www.boraszportal.hu/borlexikon/c-cuvee-50> (Letöltés: 2020. szeptember 4.)

a használatra vonatkozó utasításokat fakultatívvá teszi, a termék leírása a készítési folyamatára és a *bor* ízére koncentrálva zajlik. A *termékleírás* sémájával összehasonlítva az mondható el, hogy HASZNÁLAT-ra vonatkozó instrukciós rész fakultatív, a *termékleírás* a bor előállításának és központi összetevőinek előtérbe állításával megy végbe, ezek a SZÍN és az ILLAT mellett az ÍZ.

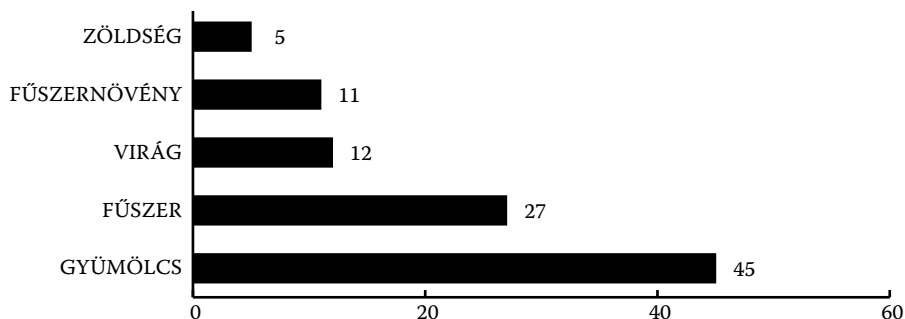
A három borfajtát összehasonlítva a *fehér bor* leírása tekinthető a legkidolgozottabbnak. Ebben szerepel egyedül az *illat* leírása, melynek alapja az ILLAT – GYÜMÖLCS (érett gyümölcs), illetve az ILLAT – VIRÁG (*fehér virág*) fogalmi metaforák. A SZÍN megjelenítése viszont csak a rosé (pl. *lazac, szürke*) és a vörösbornál (pl. *mélyvörös, bíbor*) jelenik meg. A bor íz-e válik a legkidolgozottabbá, ez az alábbi forrástartományok felhasználásával válik elérhetővé (lásd 17–19. ábra).

17. ábra: A fehér bor ízének elérhetővé tételéhez alkalmazott fogalmi tartományok (%)

18. ábra: A vörösbör ízének elérhetővé tételéhez alkalmazott fogalmi tartományok (%)

19. ábra: A rosé ízének elérhetővé tételéhez alkalmazott fogalmi tartományok (%)

Mint az 17–19. ábrából látható, az íz leginkább a GYÜMÖLCS fogalmi tartomány felhasználásával válik elérhetővé (a teljes mintában 46%). A GYÜMÖLCS-ből kikerülő nyelvi elemek íz-e mellett a SZÍN-ük is jellemzővé válik az egyes borfajtákra. Ekképp a vörösbornál jellemzően piros vagy vörös gyümölcsök szerepelnek, például *szeder*, *ribizli*, *cseresznye*, *meggy*, *szilva*, *áfonya*, *aszalt gyümölcs*; a fehér boroknál elsősorban fehér húsú gyümölcsök jelennek meg: *őszibarack*, *grapefruit*, *nektarin*, *ananasz*, *mangó*, *egres*, *alma*, *lime* és *mandula*; a rosé boroknál – a szín tekintetében némiképp átmenetet képezve – mindkét kategóriából jelennek meg összetevők, például (*fáról szedett*) *cseresznye*, *grapefruit*, *barack*, de emellett e kategória jellemzőjévé válik a *pomelo* és a *csipkebogyó*. Mivel magyar borokra terjedt ki a vizsgálat, ezért érdemes azt is kiemelni, hogy az itt megjelenő gyümölcsök elsősorban a magyar szociokultúrát jellemzik, továbbá a példányok alapvetően a GYÜMÖLCS kategória prototipikus összetevői,¹⁷⁹ kivételt képez a *mandula*, az *aszalt gyümölcs* és a *lime*.

A FŰSZER kategóriát a vizsgálat leválasztotta a FŰSZERNÖVÉNY-ről. A FŰSZERNÖVÉNY-t – az íz elérésének előtérbe helyeződése miatt – átmeneti kategóriának tekintette a NÖVÉNY és a FŰSZER között. Az ekképp elhatárolt FŰSZER kategóriájából (a teljes vizsgálati anyagban 21%) kikerülő elemek: a *só*, a *fehérbors*, a *fahéj*, a *szegfűszeg* és a *szerecsendió*, továbbá a kategória összefoglaló neve: *fűszeres*.

A FŰSZER fogalmi tartományához kapcsolódva érdemes szólni a NÖVÉNY-ről (6%). Ez a fehérbor (*csalán*, *fa*, *fű*, *széna*, *tölgy*) és a vörösbor (*dohány* és *fa*) esetében jelent meg. A két borfajtánál megjelenő példányokat összevetve az mondható el, hogy itt a példányok az íz kidolgozásához SZÍN-ükkel, illetve ILLAT-ukkal is hozzájárulhatnak, vagy azzal járulhatnak hozzá, illetve a két jelentés-összetevőhöz társítható ízvilággal vagy annak érzetével. A NÖVÉNY és a FŰSZER között

¹⁷⁹ Anna Wierzbicka: *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor, Karoma, 1985, 199–200; Geeraerts: *Diachronic Prototype Semantics*, 13–15; vö. még Tolcsvai Nagy: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, 123–124.

képezhet átmenetet a FŰSZERNÖVÉNY (5%), melynek a bor íz-ét tekintve elkülönülő kategóriaként való kezelését az is indokolja, hogy csak a könnyedebb ízvilággal jellemezhető fehér és rosé boroknál szolgáltatott az íz-hez tapasztalati alapot (például: *bazsalikom*, *rozmaring*, *kakukkfű* és általában a *zöld fűszernövény*), tehát nem csupán íz-ük, hanem – a testesebb ízű és szárazabb állagú FŰSZEREK-hez képest – ÁLLAG-uk ('friss') és SZÍN-ük is meghatározóvá válhat a (metaforikus) jelentésképzés során.

Az ÁSVÁNY és a VIRÁG a teljes vizsgálati anyagot tekintve ugyanolyan százalékarányban szerepelt (8%). Az ÁSVÁNY (ásványos) a fehér és a vörösborokra, a VIRÁG mindhárom borfajta jellemezővé vált, de a fehér és a rosé borokat dominánsabban jellemzi, mint a vöröseket. A fehérbor ízéhez felhasznált prototipikus példány a *fehér virág* (ritkábban a fajta pontos megjelölésével, pl. *liliom*, *nárcisz*, *rózsa*), a rosé boré a *rózsa*, a vöröse pedig a vörös vagy piros színű virágok (pl. *rózsa*, *pipacs*, *tulipán*). A példányok alapján – akárcsak a NÖVÉNY-ek esetében – érdemes megnézni, hogy a VIRÁG fogalmi tartományából mi kapcsolódhat össze a íz-zel. Felvethető ugyanis, hogy a virág SZÍN-e és ILLAT-a által asszociált ízvilág járul itt hozzá az íz kidolgozásához, mely a 'könnyedség' jelentéssel összegezhető leginkább. Akárcsak az ÁSVÁNY esetében: az ÁSVÁNY egy, az íz-től eltérő MINŐSÉG-e az asszociáció művelet által teremti meg, illetve árnyalja és teszi elérhetővé a bor íz-ét. Hasonló folyamaton alapul a TALAJ mint forrástartomány (a teljes vizsgált anyagban 1%-ban fordul elő, pl. *löszös*, *agyagos*). Ezekben az esetekben tehát forrástartományként működő fogalmi tartomány metaforikus, asszociatív jelentésképzés által csatlakozhat az íz kidolgozásához.

A fehérbor esetében megjelenik még az ÉLELMISZER (2%) fogalmi tartománya (*vaj*, *élesztő*), a rosénál a ZÖLDSÉG (3%), melyet egy példány reprezentál a nyelvi anyagban: a *paprika*. Ezekben az esetekben is felvethető, hogy az íz mellett a SZÍN-ük, illetve egyéb MINŐSÉG-ük (pl. a *vaj* esetében a 'krémesség', a *paprika* esetében a 'frissesség') járul hozzá az íz elérhetővé tételéhez.

Konklúziók

A bor termékismertetője a TÁRGY jellegéből adódóan előtérbe a termék leírását helyezi. A termék leírásában a SZÍN és az ILLAT kidolgozása is helyet kap, de meghatározóvá az íz válik. Az íz leírásának a termék megvásárlása előtt elérhetővé kell válnia. Ezért ez a *termékleírás-típus* több fogalmi tartomány felhasználásával teszi elérhetővé a bor ízét. Az íz elérhetővé tétele több fogalmi tartomány működtetésével valósul meg. Ezek egy része olyan fogalmi tartomány, melynek segítségével közvetlenül érthető meg az íz, illetve annak egyik összetevője. Egy másik részben viszont az íz konceptualizációja az adott fogalmi tartomány jelentés-összetevőinek előhívásával, illetve ezen összetevőkhöz kapcsolódó asszociált

jelentések mentén megy végbe. Ebben az esetben a példány metonimikusan képviseli azt a jelentéstartalmat, mely az ÍZ-hez kapcsolódva a *bor ízét* eredményezheti. A bor ízének ilyenfajta megjelenítése a marketing, illetve a meggyőzés részévé is válik, a *termékleírás* egy sajátos esetét – a többi *termékleírás*hoz képest periférius konstruálási módot – eredményezve. De mindezzel együtt a szubjektivizáció folyamatát is megvalósítja: a szövegalkotó a TÁRGY leírása során az eddig bemutatott objektivizált *termékleírást* lehetővé tevő szövegtípusokhoz képest szubjektívabban jeleníti meg a TÁRGY (termék) központi összetevőit.

A termék leírásához csatlakozó felhasználói reflexiók

A termék leírásaihoz kapcsolódóan érdemes szót ejteni a termékre irányuló felhasználói reflexiókról. A termékek leírásai internetes portálokon is elérhetővé válhatnak. Ezen internetes oldalak közül számos azzal a céllal (is) jön létre, hogy a felhasználók reflexiókat fűzhessenek a termékekhez. Ezen felhasználói vélemények a termék leírásaiban reprezentált összetevőkhöz kapcsolódnak, erősen szubjektivizálva jelenítik meg, illetve egészítik ki a termékek leírásában megjelenített TUDÁS-t. Az internet diskurzustere ezáltal a dokumentációra is hatást gyakorol: a termékhez kapcsolódó dokumentáció részévé válhatnak ezen felhasználói attitűdöt megjelenítő, termékhez fűzött reflexiók. A felhasználói véleményekre lehetőséget adó internetes oldalakon a TUDÁS megosztásának részeseivé válnak a felhasználók is, a tapasztalati alapú reflexiók által a TUDÁS kiterjesztése és értékelése megy végbe egy-egy termékkel kapcsolatban. A dokumentáció szélesebb értelmezésébe tehát ezen felhasználói vélemények is beletartoznak. Az *információ 4.0* (lásd bővebben *A szövegalkotást meghatározó tényezők*) fogalma – mely azt mondja ki, hogy a dokumentáció mindazon területeket magában foglalja, amelyek az információszerzés közegévé válhatnak¹⁸⁰ – a felhasználói reflexiókkal is kiegészíthető.

A szövegek leírásrészeinek elemzése során láthatóvá vált, hogy a közös figyelmi jelenetben létrejövő szövegek alapvetően a termék előnyeit állítják az előtérbe. A termék megnevezésének összetevői és a termék leírása komplex szemantikai hálót alkot. A címszerű elem a főnévi megnevezéssel (pl. *krém*) egy fogalmi sémát az aktív figyelem központjába helyez, de a mellette megjelenített összetevő(k) (pl. *hidratáló*) ennek elérését korlátozza (korlátozzák): a megnevezett összetevő(k)ön keresztül nem a teljes fogalmi séma, csupán annak egy része kerül a figyelem előterébe, illetve válik elérhetővé. Két internetes oldal

¹⁸⁰ A fogalomra lásd Gallon–McDonald: Content sensing and Information 4.0; lásd még B. Papp: A professzionális dokumentáció, 61–63.

(mediamarkt.hu, krémmania.hu), három nem vényköteles krémhez (*Flector Gél*,¹⁸¹ *Diclofenac-Ratiopharm*,¹⁸² *Lioton 1000 NE/G*¹⁸³), három kozmetika termékhez (arckrémhez) (*La Roche Posay Effaclar Duo*,¹⁸⁴ *Eucerin PH5 Intenzív krém*,¹⁸⁵ *Helia D Classic Hidratáló éjszakai krém*¹⁸⁶) és három műszaki tárgyhoz (*Gorenje NRK6181 PS4 No Frost kombinált hűtőszekrény*,¹⁸⁷ *Bosch SMS40E32EU mosogatógép*,¹⁸⁸ *Electrolux ESC63EB SuperCyclone porzsák nélküli porszívó*¹⁸⁹) kapcsolódó termék leírásait és felhasználói véleményeit elemezve az mondható el, hogy a felhasználói elvárások, illetve az azok mentén létrejövő felhasználói reflexiók nem a teljes fogalmi sémához, csupán a cím vagy címszerű elem részeként funkcionáló összetevőkhöz, valamint az azt kifejtő termék leírásához kapcsolódnak: azt módosítják vagy megerősítik. A felhasználói reflexiók a termék kontextualizációjában a termékekhez, illetve a termékek leírásához fűződő attitűdöt, szubjektív viszonyulást reprezentálják. A véleményeket elemezve a következő összegző megállapítások tehetők:

- A reflexiók a következő sematikus összetevőket tartalmazzák: termékhez fűződő ATTITŰD (*szeretem, bejött, nagyon rossz*), HASZNÁLAT leírása, a vásárlásra/a használatra, vagy annak mellőzésére való AJÁNLAT.¹⁹⁰
- Minél alacsonyabb fokon kifejtett a címszerű elem és a termékhez kapcsolódó leírás, annál kifejtettebbé válik a reflexió.
- Amennyiben a címszerű elem és a termék leírása erősen specifikálja a terméket, a termékhez csatlakozó vélemény csupán a címhez, annak elemeihez, illetve az azt megjelenítő *termékleírás* összetevőihez kapcsolódik.
- A tapasztalati alapú tudásmegosztás kerül előtérbe a véleményekben. A tudásmegosztás során a tapasztalaton alapuló TUDÁS konstruálása erősen

¹⁸¹ <https://kremmania.hu/kremek/egyeb-flector-gel> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸² <https://kremmania.hu/kremek/ratiopharm-diclofenac-ratiopharm> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸³ <https://kremmania.hu/kremek/egyeb-lioton-1000-ne-g> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁴ <https://kremmania.hu/kremek/la-roche-posay-effaclar-duo> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁵ <https://kremmania.hu/kremek/eucerin-ph5-intenziv-krem> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁶ <https://kremmania.hu/kremek/helia-d-classic-hidratalo-ejszakai-krem> (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁷ https://www.mediemarkt.hu/hu/product/_gorenje-nrk-6181-ps4-no-frost-kombinalt-hutooszekreny-1322077.html (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁸ https://www.mediemarkt.hu/hu/product/_bosch-sms40e32eu-mosogatogep-1092184.html (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁸⁹ https://www.mediemarkt.hu/hu/product/_electrolux-esc63eb-supercyclone-porzsak-nelkuli-porsz%C3%ADv%C3%ADt%C3%ADturbo-parketta-fejjel-fekete-1241966.html (Letöltés: 2020. június 15.)

¹⁹⁰ Az ajánlat több esetben egy több fokozatból álló (pl. 10 pontos rendszer, 5 csillag stb.) minősítésben is megvalósul.

szubjektív, E/1 személyű narratívák által megy végbe. Emellett megjelenik a mástól származó tapasztalat megosztása is (pl. *a férjem használta, az anyukám mondta*).

- A felhasználók jellemzően eseménysort jelenítenek meg, narratívába ágyazva adják vissza a termékhez fűződő véleményüket. Ezek a narratívák pontosan rögzítik – természetesen a tárgytól függően – a felhasználás okát, a tünet erősségét, a használat módját és időtartamát, majd ebből alkotják meg a termékhez kapcsolódó attitűdöt, például:

Anyukám pár hete elesett, és csúnyán megütötte a hátát. Zúzódása lett, és a doktor ezt a gélt ajánlotta neki. Sajnos nem hozta azt a pozitív hatást, amit vártunk tőle, pedig naponta 3-szor használta. Kisebb rándulásra, izomhúzódásra megfelel, de egy komolyabb sérülésre már nem elég. A hatóanyaga 10 mg/g elég kevés, de az „erősebb” Fastum gél, amiben 25 mg/g van, az sem tett csodát. Sajnos ez csak 2 csillag.¹⁹¹

Összegzés

A kereskedelmi forgalomba kerülő termékekhez készült szövegek négy központi összetevővel jellemezhetők: cím vagy címszerű elem, a termék leírása, használati utasítás és a termékhez kapcsolódó dokumentáció egyéb összetevői (a termék összetevőinek felsorolása, súly, csomagolás tartalma, gyártó megnevezése, forgalmazó stb.). A központi összetevők a TÁRGY-hoz kapcsolódó tudáskeretet és forgatókönyvet teszik elérhetővé, tehát azt, hogy miről van szó és miként használható a termék. A szövegekben a központi összetevők különböző mértékben válnak kidolgozottá. A különböző diskurzustartományból kikerülő szövegek aszerint alkotnak tipikus kategóriákat, hogy a szövegek a TUDÁS-ból mit helyeznek előtérbe, mit dolgoznak ki, és ezt miként teszik elérhetővé. A kidolgozás mértékét és módját a következő tényezők határozzák meg: (a) mire irányul a TUDÁS (TÁRGY és annak összetettsége), (b) van-e intézményesített előírás (törvény, rendelet, szabvány), mely meghatározza a szövegek tartalmát, illetve szerkezetét, (c) a központi összetevők közül a szöveg céljából adódóan mi válik legkidolgozottabbá, mi kerül a figyelem előterébe, (d) kihez vagy kikhez köthető a TUDÁS, (e) a TUDÁS konstruálásának folyamatában mennyire és miként válik explicitté a szövegalkotó és a felhasználó közötti diszkurzív viszony, (f) a szövegekre jellemzővé válik-e a meggyőzés, illetve az mire irányul, (g) a szövegek a TUDÁS

¹⁹¹ <https://kremmania.hu/kremek/egyeb-flector-gel> (Letöltés: 2020. június 4.)

megosztása során mennyire engednek teret a szubjektívizáció folyamatának, illetve melyik tudásösszetevő hozzáférhetővé tételét jellemzi a szubjektív vagy szubjektívabb megjelenítési mód.

A *használati utasítások*ban a TUDÁS a műszaki tárgyra irányul. A *betegtájékoztatók* a TÁRGY alapján tematikus csoportokba rendeződnek: orvosi rendelvényre kiadható gyógyszer (vényköteles gyógyszer), orvosi rendelvény nélkül is kiadható gyógyszer (nem vényköteles gyógyszer), illetve étrend-kiegészítő. A *termékleírások*ba pedig a többi kereskedelmi forgalomba kerülő, tematikus csoportokba rendeződő TÁRGY-ak kerülnek.

A *használati utasítás*ban a figyelem előterében a rendeltetésszerű használat áll, a szövegek célja a HASZNÁLAT-ra vonatkozó TUDÁS átadása. A *betegtájékoztató*ban a figyelem előterébe kerülő összetevőkhöz kapcsolható tudásmegosztás aszerint mozog, hogy mire irányul a szöveg. A vényköteles gyógyszereknél a TUDÁS a HASZNÁLAT-ra irányul, de annak ELŐZMÉNY-ei és KÖVETKEZMÉNY-ei kerülnek a figyelem központjába. A nem vényköteles gyógyszereknél a HASZNÁLAT MÓD-ja is kifejtésre kerül. Mindkettő esetben a termék leírása alacsonyabb kifejtettségű. Az étrend-kiegészítő esetében pedig a HASZNÁLAT előzmény és következmény nélkül konstruálódik, ugyanakkor ezekben a szövegekben a HASZNÁLAT mellett a termék és annak leírása is a figyelem előterébe kerül. A *termékleírások* esetében a termék leírása kerül előtérbe, a használati utasítás csak akkor válik kifejtetté, ha azt a termék megkívánja. A termék leírása ugyanakkor nem pusztán leírást valósít meg, hanem a termékhez kapcsolódó lehetséges összetevőből állít egyet vagy többet a figyelem előterébe, ezzel jellemezve magát a terméket.

A szövegtípusok címei és címszerű elemei is mutatják, hogy a lehetséges szövegösszetevők közül mi válik kidolgozottá. A *használati utasítás* és a *betegtájékoztató* tematikus címei a HASZNÁLAT-ra utalnak, míg a *termékleírás* és az azzal hasonlóságot mutató étrend-kiegészítőkhöz készült tájékoztatók megnevezései címszerű elemnek tekinthetők, melyek összetevői a termék megnevezése mellett a figyelem előterébe állított termékösszetevőt vagy -összetevőket tartalmazzák.

A *használati utasítás*nál a tudásmegosztás során a TUDÁS jellemzően a szövegalkotónál (aktuális megnyilatkozáson) van. A *betegtájékoztató*ban és főként a vényköteles gyógyszereknél a TUDÁS átadásának folyamatába az aktuális megnyilatkozó két további figurát (kezelőorvos és gyógyszerész) von be. Ők úgy határozhatók meg, mint akiktől a gyógyszer használatára irányuló TUDÁS származik, illetve mint akik a használat következményeként fellépő lehetséges mellékhatások kezeléséhez szolgáltatják a TUDÁS-t. A nem vényköteles gyógyszereknél a TUDÁS már jellemzőbb módon a szövegalkotónál van, az étrend-kiegészítők és *termékleírások* esetében pedig egyértelműen ő válik a tudásmegosztás kiindulópontjává.

A tudásmegosztás szempontjából fontossá válik továbbá az is, hogy a szövegalkotó mint a TUDÁS egy lehetséges birtoklója miként reflektál önmagára. A *használati utasításban* és a *termékleírásban* több esetben megfigyelhető a 'mi' exkluzív alkalmazása. A *termékleírásban* a használatra vonatkozó részekben pedig jellemzővé válik az inkluzív 'mi' alkalmazása, mellyel a felhasználókkal történő együtt cselekvés imitálása érhető el. A tudásmegosztás és -birtoklás szempontjából a szövegek fokozatokat alkotnak, ezek alapja, hogy minél nagyobb felelősség irányul a tudásmegosztás beszédcselekvésére, annál inkább megoszlik a felelősség több figura között; minél inkább – intézményesített előírás által is szabályozott – objektivizált TUDÁS átadása zajlik, annál inkább kisebb az aktuális megnyilatkozó felelősségvállalása a TUDÁS megosztásának folyamatában.

A TUDÁS egyéb konstruálási eljárásai a szövegben működő szubjektivizáció, illetve objektivizáció eszközévé is válnak. Ezáltal az mondható el, hogy a TÁRGY-hoz csatlakozó TUDÁS átadása megkonstruálható szubjektíven vagy kevésbé szubjektíven. A bemutatott szövegtípusok közül a TUDÁS objektív konstruálása figyelhető meg a *betegtájékoztatóban*, a *termékleírás* (kiemelkedően a *bor termékleírása*) a TUDÁS átadásának folyamatát tekintve a szubjektivizáció magas fokával jellemezhető.

A TUDÁS átadása a szövegalkotó és a befogadója közötti diszkurzív viszonyba ágyazódhatnak. A diszkurzív viszony minden szövegtípusra jellemzővé válik, annak mértéke és kifejezőmódja között lehet különbséget tenni közöttük. A *termékleírás* emelkedik ebből a szempontból ki a szövegek közül, illetve az azzal több ponton hasonlóságot mutató étrend-kiegészítőhöz készült tájékoztató. Ezekben a szövegtípusokban a diszkurzív viszony a meggyőzés érdekében dominánsabban az előtérbe kerül. A *termékleírás* esetében a magázó formák mellett megjelennek a tegező formák is, a szövegalkotó és a befogadója (felhasználó) közötti metaforikus távolság csökkentése céljából.

A tudásmegosztással együtt járó meggyőzés alapján is különbséget mutatnak a szövegek. Abból a szempontból, hogy mire irányul a meggyőzés, alapvetően két nagy csoportot lehet elkülöníteni a szövegek között. A *használati utasításban* és a *betegtájékoztatóban* a használatra irányuló tevékenységre vonatkozik a meggyőzés. A *használati utasításokba* ágyazódhatnak rövidebb részek, melyekben a termékre irányul ez a funkció. Az étrend-kiegészítők ismét átmeneti kategóriát alkotnak a *betegtájékoztatók* és a *termékleírások* között: ezekben a szövegekben a meggyőzés egyszerre irányul a termékre és a tevékenységre (használatra). A *termékleírásokban* a szövegek céljaiból, illetve a termék egyedítését elvágzó konstruálás miatt a meggyőzés a TÁRGY-ra, a termékre irányul.

A hatékony meggyőzés a szövegalkotás során ebben a szövegtípusban az alábbi tényezőkkal érhető el:

- a felhasználó megszólítása (a marketing ebből a szempontból előnyben részesíti a tegező formák alkalmazását a magázókkal szemben), a vele folytatott diszkurzív viszony előtérbe helyezése: a szövegben tehát nem, vagy nemcsak a termék kerül előtérbe, hanem a felhasználócsoporthoz igazított igényeihez adaptált leírása, illetve a termék egy olyan eseménysorba ágyazódva jelenik meg, melyben a felhasználó saját magát is el tudja helyezni, magára ismer;
- a termék összetevőiből a figyelem előtérbe a központi összetevő(k) kerül, illetve kerülnek, a konstruálás annak, vagy azoknak hangsúlyozásával meggyébe;
- a termék megnevezése (címszerű elem) úgy, hogy az reprezentálja a termék központi összetevőjét vagy előnyét, illetve annak az összetevőjének előtérbe állítása, mellyel a célcsoport leginkább elérhető;
- a termékhez készült honlap további, a meggyőzést elősegítő tartalmakat tehet elérhetővé (felhasználói beszámolók, „sikertörténetek” stb.).

A szövegek szerkezeti felépítését meghatározzák a szövegekre jellemző központi összetevők. Azáltal, hogy ezen összetevők milyen fokon válnak kidolgozottá, a befogadó (felhasználó) figyelmét másra irányítják, a figyelem tehát másra irányulhat. A szövegtípusokban a megértési és értelmezési útvonal – a befogadási folyamatot is elősegítve – szerkezeti szinten ugyanaz (cím vagy címszerű elem, a termék leírása, használatra vonatkozó információk, a dokumentáció egyéb összetevői), az összetevők kidolgozottsága viszont eltérő. Művelési szinten az előtérben mozgó összetevők lehorgonyzását végezhetik el a háttérben működő összetevők. A két szint együttes feldolgozásából származó tapasztalat juttatja hozzá a befogadót ahhoz a szakszövegtípus-tudáshoz, mely a szövegre jellemző forgatókönyvként és elvárásként működhet a későbbi szövegek felismerése, illetve megértése és értelmezése során.

A szövegtípusok közül elsősorban a *használati utasítás* és a *termékleírás* HASZNÁLAT-ra vonatkozó részeiben vizuális eszközöket is alkalmazhat a szöveg. A képek ebben az esetben a szövegvilág részévé teszik a tárgyat, a HASZNÁLAT-ra utaló szövegrészek a deixis műveletét megvalósítva közvetlenül juttathatják hozzá a felhasználót a rendeltetészerű cselekvés TUDÁS-ához.

Mindezek alapján a *használati utasítás* és a *betegtájékoztató* konvencionizált, formális beszédhelyzetre jellemzővé váló szövegtípusnak tekinthető. Az étrendkiegészítőhöz készült tájékoztató és a *termékleírás* összetevők szintjén tekinthetők konvencionizáltnak, a kidolgozás módja nagyobb mozgásteret ad a szövegalkotónak. A konvencionizáltság mértéke összekapcsolható azzal a tényezővel, hogy a termékhez mellékelve, külön nyomtatott dokumentumban (is) megosztásra kerül a termékre irányuló TUDÁS, vagy az csak a csomagoláson szerepel.

A fentebb bemutatott lehetséges szakszövegtípusok a központi összetevők mentén erős kapcsolatot tartanak fenn egymással. A csomópontokba vagy kategóriákba rendeződés alapja a TUDÁS irányultsága, illetve a kidolgozásának módja és mértéke. A folyamatosan változó és bővülő termékcsoportok miatt viszont a kategóriák is folyamatosan alakulnak: komplexebbekké válnak, az átmeneti kategóriák kialakulását motiválják, majd egy-egy átmeneti kategóriából újabb kategóriák jöhetnek létre egy termék köré csoportosuló és arra jellemzővé váló szövegek alapján. A fentebb bemutatott szövegtípusok éppen ezért csak a kategóriába rendeződés egyik lehetséges útját mutatják. A leírt tényezők alapján ezt úgy lehetne összegezni, hogy a *használati utasítás* és a *termékleírás* alkotja a két végpontot, melyek között a szövegek aszerint rendezhetők csomópontokba, hogy bennük a termék leírása, a használatra vonatkozó TUDÁS és a dokumentáció egyéb részei milyen fokon és módon válnak kidolgozottá, illetve a TUDÁS a megosztása során mely összetevők előtérbe állításával válik elérhetővé. A kategóriák bizonyos példányai már önmagukban is kérdéseket vehetnek fel (pl. összeszerelési útmutató, étrend-kiegészítőhöz készült tájékoztató). A kognitív nyelvészet kategóriefelfogását érvényesítve ezen lehetséges kategóriák példányai képviselhetik a prototipikus és a periférikus vagy átmeneti kategóriákat.

A KONYHAI RECEPT

A *konyhai recept* mint szövegtípus több TÁRGY-ra is irányulhat, melyek napjainkban jellemzően az ÉTKEZÉS fogalmi sémájából kerülnek ki (*étel, ital*). A *konyhai recept* alakulástörténetében viszont az is megfigyelhető, hogy ez a szövegtípus még egy TÁRGY-ra vonatkozhatott: a HÁZTARTÁS EGYÉB ESZKÖZEI-re (pl. *szappan*). Ezen szövegeket a TUDÁS, a TUDÁS megosztásának módja és a cél tartja össze: a tárgy viszonyában a SZAKTERÜLETI TUDÁS lehetséges összetevői közül azok lépnek működésbe, melyek a célként összegezhető központi forgatókönyvet megvalósítják. A forgatókönyv röviden úgy adható meg, hogy 'csináld így, hogy fogyasztható legyen'. A cél a TÁRGY elkészítése, a konstruálási mód ekképp a TEVÉKENYSÉG-et ('elkészítés') helyezi előtérbe a TÁRGY viszonyában ('valaminek az elkészítése'), ebből következően a központi beszédcselekvés ebben az esetben is jellemzően instrukciók által kerül kidolgozásra. A *konyhai recept* ezáltal – például a használati utasításhoz hasonlóan, amelyben a központi beszédcselekvést megvalósító forgatókönyv, a 'csináld így, hogy működjön' – a tevékenység kidolgozásának a végpontjára, annak elérésére koncentrálva zajlik. De a központi forgatókönyv által kapcsolódik az eddig ismertetésre kerülő szakszövegtípusokhoz is – melyek röviden összegezve a 'csináld így, hogy jó legyen'-nel írhatók le – és azoknak megjelenítéséhez.

A (*konyhai*) *recept* összetettségét mutatja, hogy a benne érvényesülő tudásmegosztás több TÁRGY-ra is irányulhat. Az eltérő minőségű TÁRGY-ra való irányultság a *recept* alakulástörténetével magyarázható (ennek bővebb kifejtését lásd alább). A korpusz, az adatközlői válaszok alapján (lásd 7. ábra) – de egyébiránt a történetiségben fennmaradt szövegek tanúságai alapján is¹⁹² – a prototipikus *konyhai recept*nek az ételrecept tekinthető, a szövegtípus periférikus tagjává válhat a háztartási eszközök receptje: ezek az *orvosi recept*ekkel érintkeznek, vagy bizonyos nézőpontból a *konyhai* és az *orvosi recept* közötti átmeneti sávba sorolhatók. Átmeneti jellegüket az is adja, hogy ezek a szövegek a TÁRGY miatt nem az ÉTKEZÉS fogalmi sémájából kerülnek ki, hanem a HASZNÁLATI ESZKÖZHÖZ kapcsolódnak.

A *recept* alakulástörténete meghatározza a mai *konyhai* vagy ételreceptek konstruálását, hiszen eredetileg egyaránt jelölte az orvosláshoz, az ételkészítéséhez, valamint egyéb háztartási eszközökhöz (pl. *tinta*, *lőpor*, *szappan*) írt, az elkészítés módját tartalmazó szövegeket. A *recept* mai jelentése is egyaránt tartalmazza ezen összetevőket: 'orvosi és konyhai recept', 'megszokott eljárási mód'.¹⁹³ Mivel a *konyhai recept* szempontjából ez a tény nagyban meghatározza a szövegtípus kialakulását – az ételreceptet előtérbe állítva –, érdemes röviden a *recept* alakulástörténetére reflektálni.

A TESz. szerint a *recept* német eredetű szó, vö. a ném. *Rezept* '(orvosi, konyha) recept'. Forrása a középkori latin *receptum* 'gyógyszerrecept', orvosi lat. *receptum* 'orvosi rendelvény'. Ez a lat. *recipere* 'visszavesz, elfogad, átvesz; elvállal' igenévi származéka. A 'gyógyszerrecept' jelentés úgy alakulhatott ki, hogy a gyógyszerész a rendelvény teljesítését, amelyre az orvos a *recipe!* 'végy' szóval utasította a gyógyszerészt, a „*receptum (est)*” 'vettem, elkészítettem' rávezetésével igazolta.¹⁹⁴ Kuna Ágnes az *orvosi recept* mint szövegtípus részletes elemzése során ezt a folyamatot a következőképpen írja le.¹⁹⁵ A *recipe* 'végy' felszólító módú igealak, illetve az ehhez kapcsolható utasítás az esemény forgatókönyvének központi elemeként az egész beszédcselekmény megnevezésévé vált. Kezdetben ez az igealak főnevesült és metonimikus címkeként először az orvosi utasítást, később

¹⁹² Például az első fennmaradt magyar nyelvű nyomtatott szakácskönyvben (*Szakácsmesterségnek könyvecskéje*, Kolozsvár, M. Tótfalusi K. Miklós, 1698) nem található használati eszközre vonatkozó recept, Zilahy Ágnes szakácskönyvében (*Valódi magyar szakácskönyv*, Budapest, A Magyar Nők lapjának kiadóhivatala, 1892) a több mint 200 ételrecept mellett csupán két használati eszköz készítésére irányuló recept van, a *mosószeré* és a *szappané*.

¹⁹³ Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*, 2., átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai, 2003.

¹⁹⁴ Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö-Zs*, Budapest, Akadémiai, 1976.

¹⁹⁵ Kuna: Az orvosi recept mint szövegtípus, 394–395.

a 'hogyan csináld' funkció más eseteit is jelölni kezdte. Az alakulástörténet tehát arra mutat rá, hogy a *recept* mai jelentései egymással összefüggnek. Ezeket az összefüggéseket Kuna így összegzi: konkrét szituációban felszólítás (E/1 és E/2 között) > felszólítás (instrukció – beszédaktus) > orvosi rendelvény > szövegtípus(ok) > 'hogyan csináld' funkció.¹⁹⁶

A *konyhai recept*, az ételrecept mint szövegtípus tehát a gyógyítás tevékenységéhez köthető eseményből alakult ki. A címszerű elnevezés alkalmazása e szövegtípusra azért is alkalmazhatóvá vált, mivel e szövegtípust – szintén a *gyógyászati receptek* mintáját követve – kezdetben jellemezte a szövegek (*receptek*) elején álló, a központi beszédeseményt megvalósító *vég* (később: *vegünk*) utasítás. Például: „Káposzta kolozsvári módon. Vég szép sós káposztát [...]”,¹⁹⁷ „Köménymagos-leves. Vegünk egy fazékba 6 személyre két és fél liter vizet [...]”.¹⁹⁸

Az ételrecept tematikusan szerveződő típusai már az első magyar nyelvű receptgyűjteményekben (szakácskönyvekben) elsősorban az ÉTEL egyik alkategóriájának megnevezésével (pl. *levesek, főzelékek*), vagy az ÉTKEZÉS-hez kapcsolódó forgatókönyv elemeinek megjelenítésével (*előétel, főétel, desszertek*) mehettek végbe. Ma ez újabb tematizálódó kategóriákkal bővül: az étel SZÁRMAZÁSI HELY-ének megjelölésével (*francia, amerikai, az eredeti magyar*), a meggyőzés eszközévé váló ATTITŰD-jelöléssel (*nagyon könnyű, kipróbált, olcsó és gazdaságos, pofonegyszerű receptek* stb.), az IDŐ előterbe helyezésével (*10 perc alatt elkészülő receptek*), valamint a BEFOGADÓI CSOPORT megjelölésével (*egytálételek férfiaknak, receptek kezdőknek*).¹⁹⁹

A *konyhai receptekre* – akárcsak az eddig bemutatott szövegtípusokra – jellemzővé válik a TÁRGY viszonylatában zajló tudásmegosztás, illetve az azt megjelenítő szerkezeti felépítés. Ennek részletesebb bemutatását ismét érdemes az alakulástörténetben vizsgálni.

(1a) Majonéz

Vég 2 kávéscsészényi olvasztott aszpikot, 1 kis csészényi tiszta friss aixi olajat, 1 késhegynyi törött borsot, 1 egész citromnak a levét és 1 evőkanálnyi fehér ecetet,

¹⁹⁶ Uo., 394.

¹⁹⁷ *Szakácsmesterségnek könyvecskéje*, Kolozsvár, M. Tótfalusi K. Miklós, 1698, 6. Az idézeteket eredeti írásmódban közli a fejezet.

¹⁹⁸ Zilahy Ágnes: *Valódi magyar szakácskönyv*, Második bővített kiadás, Budapest, A „Magyar Nők Lapja”-nak kiadóhivatala, 1892, 13.

¹⁹⁹ A tematikus csoportok kialakításához a kutatás a következő receptportálok vizsgálatával jött létre: www.nosalty.hu, www.mindmegette.hu, www.cookpad.com, www.receptneked.hu.

tedd mindezt egy mély befőzőmedencébe a jégre és habard vagy verd mindaddig a habverővesszővel, míg fényes, kemény anyaggá lett; ezt adhatni azután hideg hús- és halétkek mellé.²⁰⁰

(1b) Majonéz házilag

Hozzávalók: 2 db tojássárgája, 2 csipet só, 2 csipet kristálycukor, 1 evőkanál mustár, 250 ml étolaj, 2 teáskanál citromlé

Elkészítés

A tojássárgákhoz egy habverővel keverjük hozzá a sót, cukrot és a mustárt. Vékony sugárban, folyamatos keverés mellett, keverjük hozzá az olajat is. Jó minőségű olajat használj, mert a gyenge minőségű étolajtól borzalmas íze lesz. Ha felvette az olajat, ízlés szerint kevés citromlével ízesítsük. Ha elkevertük, kész a majonéz.²⁰¹

(1c) Majonéz

Nehéz az üzletekben igazán finom, krémes majonézt kifogni, ráadásul ha házilag készítesz, garantáltan tudni fogjátok az összetevők pontos listáját. És nem utolsósorban, úgy ízesítesz, ahogy csak szeretnétek. Lássuk, hogyan lesz igazán jó az adalékmentes otthoni majonéz!

A majonéz két fő alapanyaga a tojássárgája és az olaj. Mivel a tojás nyersen kerül bele, mindenképpen frissből készítsük, és feltörés előtt alaposan sikkasztjuk le a héját. Fontos, hogy a felhasznált alapanyagok azonos hőmérsékletűek legyenek. Tegyük 4 tojássárgáját egy tálba (fehérje semmiképpen se kerüljön bele), és habverővel vagy kézi mixerrel keverjük habosra. Közben adjuk hozzá a savas összetevőt, ez lehet ízlés szerint ecet, mustár vagy citromlé, legjobb mixelni. (...) (Miután kialakult a majonéz állag, érdemes megkóstolni, kerülhet még bele savas hozzávaló.) Sózzuk, borsozzuk meg ízlés szerint, illetve ekkor adhatunk hozzá még extra fűszereket (például citromborsot, kurkumát), majd keverjük tovább.

Ezután jön az azonos hőmérsékletű olaj, és ennél a pontnál muszáj türelmesnek lenni. Először cseppenként (és tényleg cseppenként) adjuk hozzá az olajat folyamatos habverés mellett. (...) Aztán ha már kezd kialakulni az állag, jöhet hozzá egészen vékony sugárban az olaj, egészen addig, amíg krémes majonézt nem kapunk. Az olaj pontos mennyisége függ a tojássárgáják méretétől, 4 tojássárgájához kb. 4 dl olajjal kell számolni. Mindenképpen semleges ízű olajat válasszunk, például napraforgóolajat. Ehhez aztán ízlés szerint tehetünk kevés tejfölt vagy például krémesebb sajtokat (gorgonzola). Végül még egyszer beállítjuk az ízeket: mehet bele további citromlé, só vagy bors.

²⁰⁰ *Szegedi szakácskönyv. Ezernél több ételkészítési utasítással*, írta Rézi néni, Budapest, Athenaeum, 1907, 40.

²⁰¹ <https://cookpad.com/hu/receptek/1925541-majonez-recept-fotokkal> (Letöltés: 2020. július 1.)

Ahogy gorgonzolásra, úgy más ízesítésűre is készíthetjük a majonézünket. Lehet fokhagymás (finomra reszelt fokhagymával, ilyen a franciák híres aiolija), wasabis, aszalt paradicsomos, bazsalikomos, kapros vagy éppen tárkonyos. A zöld fűszerekhez akár főtt tojást is reszelhetünk, isteni lesz.

Az elkészült majonézt lefedve tároljuk hűtőben, és mindig csak annyit készítségünk, ami lehetőleg aznap elfogy.²⁰²

Mint az az (1a–c) példából látható, a konstruálási mód a történetiségben, de napjainkban is alakuló folyamat. Mindezen változások a társadalmi, kulturális tér változását, illetve a befogadóhoz történő igazítás kérdését érintik.

Az ételrecept mint szövegtípus alakulástörténetében egyfelől a funkcionális egységek mutatnak különbséget. A kezdeti receptekre az volt jellemző, hogy a *recept* sémájában nem különült el a hozzávalók ismertetése. A vizsgált receptek alapján az mondható el, hogy az a 20. században válik elkülönülő egységgé. Létrehozását a közös figyelmi keretben zajló tudásmegosztás minőségi változása adja: a szövegtípus – egyébiránt az eddig ismertetett szövegtípusok, főként a *használati utasítások* és a *termékleírások* szerkezeti jellemzőihez igazítva – azért jeleníti meg külön a hozzávalókat és az *elkészítésre vonatkozó utasításokat* (*elkészítés, elkészítés módja* fejezetcím alatt), hogy ezzel a figyelem előterébe ne csak a központi forgatókönyv kerüljön, hanem a tevékenységhez szükséges összetevők ismertetése is (1b). A külön megjelenített összetevők (HOZZÁVALÓK) a szövegtípus központi elemét, a tevékenység (KÉSZÍTÉS) forgatókönyvét kontextualizálják. Itt sem egyszerű leírásról, hanem narrációról van tehát szó, hiszen ezen összetevők lesznek azon narratívának a figurái, melyeket az elkészítés tesz kidolgozottá. Ezzel együtt a megismert, instrukciókon alapuló szövegtípusok (*használati utasítás, termékleírás, betegájékoztató*) sémája jöhet működésbe, és a befogadás folyamata, a szöveg megértése és értelmezése is könnyebbé válhat.

A szövegtípus központi egysége a szövegtípus alapját is adó tartalmat jeleníti meg, tehát azt a forgatókönyvet, mely, a KÉSZÍTÉS-hez kapcsolódó cselekvéseket tartalmazza. Ebben leginkább a *használati utasításhoz* hasonló narratív, az egyes elemi események kronologikus megjelenítésén alapuló eseménysor által válik elérhetővé a TUDÁS. A KÉSZÍTÉS tevékenységének konstruálása során tehát a TÁRGY-hoz (*ételhez* vagy *italhoz*) kapcsolódó készítés forgatókönyve összetett eseményként jelenítődik meg, melyben nem csupán az eseménysor, hanem az időben egymásra következő lépések válnak meghatározóvá, ezáltal kidolgozottá. Az eseménysor megalkotása során kiemelkedő, hogy a lépések nem cserélhetők fel. Ez az esemény összetevőinek megjelenítésekor az időben

²⁰² <https://izeselet.hu/magazin/keszitsuk-otthon-a-majonezt/> (Letöltés: 2020. július 1.)

egymásra következést jelölő deiktikus nyelvi elemek alkalmazásával válik explicitté (pl. *közben, ekkor, akkor, majd, ezután, először, aztán, még egyszer*), melyek a tevékenység lépéseinek szerveződését végzik el úgy, hogy a deixis műveletét prototipikus módon megvalósítva – a fenti példákából a palatális hangrendű elemek²⁰³ –, illetve koreferens kapcsolatban egyszerre utalnak vissza a tevékenység egy korábbi fázisára, és egyszerre helyezik a figyelem előterébe az azt követő elemi eseményt.

Mint az az (1a–b) és (1c) példából látható, ezen elemi eseményekből összeálló eseménysor válhat kifejtettebbé és kevésbé kifejtetté. A kifejtettség mértékét egyrészt a TÁRGY (étel) összetettsége határozza meg, másrészt az, kinek szól a szöveg. De itt fontos hangsúlyozni, hogy a szövegtípus sémájának – akárcsak az eddigi szövegtípusok esetében – mindig ugyanazon mértékű TUDÁS az alapja: ez az a tudásmennyiség, mely az ÉTEL-hez kapcsolódóan maradéktalanul megjeleníti a központi forgatókönyvet, az 'ehető étel elkészítésé'-t. Ebből a szempontból az mondható el, hogy a nagyobb kifejtettséggel jellemezhető szövegek nyelvileg teszik a TUDÁS-t explicitebbé, nem több, hanem árnyaltabb, részletezőbb TUDÁS-t adnak át, feltételezve, hogy a befogadó a receptet látva nem tudja minden fázisra nézve működtetni a már megismert forgatókönyvét, illetve feltételezve azt, hogy a befogadó nem is rendelkezik az adott ételre nézve a megfelelő tudással.

A hozzávalók és a készítés egy kerettörténetbe is ágyazódhatnak (1c), melynek elsődleges célja a meggyőzés. A meggyőzés ezen fajtája a laikus felhasználóknak készült recepteket jellemzi. A *recept* végén a lehetséges HASZNÁLAT-ra, a KÉSZÍTÉSI MÓD-ra, a TÁLALÁS-ra vonatkozó ajánlatok is állhatnak (például *mennyi ideig felhasználható az étel, mivel lehet kombinálni az elkészült ételt vagy a hozzávalókat mivel lehet bővíteni*).

A mai *konyhai recept* tipikus szerkezeti sémája: HOZZÁVALÓK, melyek megjelenítése önállóan, vagy az elkészítésbe ágyazódva történhet meg, ELKÉSZÍTÉS (kötelező elem), ALKALMAZÁS, melynek jelenléte fakultatív. Ez a séma – a közös eredetet hangsúlyozva – egybevág az orvosi receptek szerkezetével.²⁰⁴

A *konyhai receptet*, közelebről az ételreceptet változatos nyelvi reprezentáció jellemzi. A *receptet* cím vezeti be, mely megnyitja az ÉTEL fogalmi tartományát, illetve kontextualizálja a *recept* további részeit. A címek – a tartalmi funkciójukból adódóan – utalhatnak a *recept* TARTALMÁ-ra (étel megnevezése), de emellett

²⁰³ Vö. Laczkó Krisztina: A diskurzusedeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I., Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium, 2019, 244–247.

²⁰⁴ Vö. Kuna: Az orvosi recept mint szövegtípus, 396.

kiemelhetik annak egyik HOZZÁVALÓ-ját (*túrós derelye*)²⁰⁵ vagy annak hiányát (*élesztő nélküli pogácsa*), ÍZ-ét (*sós, édes, csípős, erős*), EREDET-ét (*francia hagyományes*), az ÉTEL MINŐSÉGÉ-t (*gazdag franciasaláta, lecsó gazdagon, egészséges kenyér, vegán Wellington*), elkészítés MÓD-ját (*egyszerű káposztaleves, palacsinta egyszerűen*), IDEJÉ-t (*gyors gyros*), a BEFOGADÓCSOPORT-ot (*képviselőfánk kezdőknek, lusta túrós*), az ételre, illetve annak receptjére irányuló ATTITÚD-öt (*isteni pisztáciás baklava, finom baklava, mennyei ragu*), de a cím lehet metaforikus (*hólabda*) is. Néhány esetben a felsorolt lehetőség metonimikusan képviselik az étel megnevezését (*non plus ultra*).

A *konyhai recept* központi része a KÉSZÍTÉS forgatókönyvét kidolgozó instrukciós rész. Ez azon utasításokat tartalmazza, melyeket meg kell tenni a cél elérése érdekében. Az instrukciókat – az eseménysor-jellegből adódóan – leginkább igék jelenítik meg. Az elkészítés tevékenysége több konstruálási móddal válhat kidolgozottá. Megjelenhetnek utasításként, a központi tevékenységet megvalósító eseményeket közvetlen direktívumként konstruálva, E/2, E/3 (önöző) vagy inkluzív T/1 felszólító módot alkalmazva. Emellett jellemző még az inkluzív T/1, ritkább esetben az E/1 kijelentő mód alkalmazása, valamint néhány esetben a deontikus modalitást megvalósító *kell* + főnévi igenév. Az utóbbi két esetet leszámítva, ezen igei formákkal a beszélő és a befogadója közötti diszkurzív viszonyt is megjelenítve konstruálódnak az események: vagy úgy, hogy ezen eseményekben a TUDÁS birtoklójának tekintett beszélő saját magát is elhelyezi (T/1 inkluzív alkalmazása), vagy úgy, hogy a befogadóját szólítja fel a cselekvések megtételére (E/2 [tegező] és E/3 [magázó] felszólító módú igealakok), ezzel megteremtve egyfajta hierarchiát a szövegalkotó és a befogadója közt, melynek alapja az, hogy kinél van a TUDÁS. Szintén a TUDÁS birtoklása, ezáltal a beszélő és a befogadója között egyfajta hierarchikus viszony kerül előtérbe az E/1 kijelentő módú igei formák, valamint a *kell* + főnévi igenév alkalmazásakor.

A *receptek*be ékelődhetnek olyan részek, melyek megtétele fakultatív, például az ételkészítés során fellépő problémákat miként lehet kijavítani (*ha esetleg túl kemény, kevés citromlével hígítjuk, ha a majonézmártás összefutna, ezen úgy segítünk*)²⁰⁶. Ezen részek jellemzően mint lehetőségek konstruálódnak a *ha*, (*akkor*) szerkezet által. Céljuk az, hogy az étel elkészítése – a fellépő probléma ellenére – lehetővé váljon. Szintén lehetőségként jelennek meg azon fakultatív részek, melyek az elkészítési mód egyik összetevőjére több lehetséges tevékenységet kínálnak fel. Ezek szintén a *ha*, (*akkor*) szerkezettel vagy a *lehet* + főnévi igenév által válnak

²⁰⁵ A csoportok kialakításához felhasznált oldalak: www.nosalty.hu, www.mindmegette.hu, www.cookpad.com, www.receptneked.hu. A példák a [nosalty.hu](http://www.nosalty.hu) internetes oldalról származnak.

²⁰⁶ <https://hu.wikibooks.org/wiki/Szakácskönyv/Mártások/Majonéz> (Letöltés: 2020. június 28.)

elérhetővé (pl. *ha valaki édesebben szereti, dobja meg egy kis cukorral;*²⁰⁷ *a tetejét tojással be lehet kenni*²⁰⁸). Ezen fakultatív részek a szövegekben jellemzően azon eseményt követik, mely kifejti az elkészítés egy kötelező lépését.

A séma és megvalósuláshoz kapcsolódóan érdemes még arról is szólni, hogy a *recept* olyan szövegtípusnak tekinthető, mely a konstruálás folyamatában nagyobb mozgásteret biztosít a szövegalkotónak, akár a hozzávalókat, akár az elkészítés módját tekintve a módosítások megtételére, egy-egy ételhez kapcsolódóan számos receptvariánst eredményezve. Ezen szövegváltozatok vagy a hozzávalóknak, vagy a forgatókönyv fakultatív részeinek módosításával jöhetnek létre (pl. *vegán croissant,*²⁰⁹ *amerikai almás pite – másképp: az alma mellett körtével és lime-mal*²¹⁰). De emellett az is kiemelkedővé válik, hogy ezen szövegtípus esetében bárkiből válhat szövegalkotó, aki valamilyen szintű szakterületi tudással rendelkezik. Ez a befogadó pozíciójára is hatással van: nemcsak laikus és nem laikus befogadókat lehet elkülöníteni, hanem – az internetes receptportáloknak köszönhetően – a kettő között megjelennek olyan befogadók, akik nemcsak módosíthatnak egy-egy szöveget, hanem bármikor szövegalkotóvá is válhatnak.

Mіндеzen változások alapja egyfelől az, hogy e szövegtípus az eddig bemutatottakhoz képest alacsonyabb fokú konvencionizáltsággal jellemezhető, intézményesített tudás nem szabályozza létrehozását, a szöveg célja, az ehető étel létrehozása határozza meg a szöveget. Másfelől kiemelendő a napjaink szociokulturájában megfigyelhető intenzív érdeklődés a konyhaművészet iránt, melynek hatására a szakterületi tudás akár a mindennapok részévé válhat. Ehhez kapcsolódik a mediális közvetítettség kérdése: az internet ugyanis lehetővé teszi, hogy a *recept* befogadója – a termékleírásoknál is megfigyelhető módon – reflektáljon a receptben átadott tudástartalomra. Ezen metapragmatikai reflexiók a receptben megjelenő TUDÁST-t is módosíthatják,²¹¹ a TUDÁS megosztása ilyen esetben nem csupán a receptben zajlik: egy ételhez kapcsolódó tudástartalom a recept és a hozzá kapcsolódó hozzászólásokból tevődhet össze (vö. *A termék leírásához csatlakozó felhasználói reflexiók*). De a befogadó bármikor szövegalkotóvá is válhat.

Mivel ezen szövegtípus alapját képező TUDÁS napjaink szociokulturális változásai miatt könnyebben hozzáférhetővé válik a befogadók számára, az is megfigyelhető, hogy a szövegek dominánsabban alkalmaznak a SZAKTERÜLETI TUDÁST-t megjelenítő, arra jellemzővé váló terminusokat. Ezek a – leginkább a francia nyelvből átvett – terminusok elsősorban az elkészítés módját jelölik

²⁰⁷ <https://sobors.hu/receptek/hazi-csokoladeontet-recept/> (Letöltés: 2020. június 28.)

²⁰⁸ <https://cookpad.com/hu/receptek/12321587-egyszeru-kenyer-bogres> (Letöltés: 2020. június 28.)

²⁰⁹ <https://www.bulkshop.hu/vegan-magvas-croissant-recept> (Letöltés: 2020. június 1.)

²¹⁰ <https://www.nosalty.hu/recept/amerikai-almas-pite-maskepp> (Letöltés: 2020. június 1.)

²¹¹ Vö. Ballagó: Az internetes receptportálok, 322–331.

(pl. *posírozás, konfitálás, abálás, szuvidálás, marinálás*²¹²); alkalmazásuk gyakorisága lehetővé teszi, hogy a befogadó a szakszövegtípus-tudással ezen terminusokat elsajátítsa, valamint ezen szakszavak annak eredményeképpen, hogy a laikus felhasználóknak írt szövegeket is jellemzik vagy jellemezhetik, a köznyelv részévé is válhatnak.

²¹² A kifejezések újszerű voltát az is mutatja, hogy íráskéjükben több esetben még őrzik az eredeti formát (pl. *sous vide* vagy *sous vide-álás*).

A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEI

A tudományos szöveg fogalmával, felépítésével, továbbá – mindezekből kiemelkedve – a tudományos stílusréteg kérdésével több munka foglalkozik,²¹³ ezért a fejezet nem kívánja az ezen munkákban szereplő állításokat részletekbe menően, az eddig ismertetésre kerülő szakszövegtípusokhoz hasonlóan ismertetni. Sokkal inkább arra kíván törekedni, hogy olyan kérdésköröket vizsgáljon, melyek a széles értelemben vett szakszövegtípusoknak egymáshoz való viszonyát képes árnyalni abból a célból, hogy ezen szövegek hasonlósága és különbözősége az egymáshoz való viszonyuk által a fokozatiság elve alapján szemléltethetővé váljon.

Az eddig bemutatott szakszövegtípusoknál megfigyelhető, hogy – mint azt a munka többször hangsúlyozta – a TUDÁS megosztása jellemzően a szövegalkotó perspektívájának explicit megjelenítésének a mellőzésével zajlik, de bizonyos szövegtípusokban a TUDÁS konstruálása történhet szubjektívabban is, átmenetet képezve az objektív és a szubjektív tudáskonstruálás között. Emellett a szövegalkotó jellemzően – a diskurzusdeiktikus nyelvi eszközök által – a szöveg szerveződését teszi/teheti reflexió tárgyává, a TUDÁS-t és annak átadási folyamatát nem értékeli: nem fűz reflexiókat a nyelvi tevékenységéhez, a megértés, a közös jelentésképzés folyamatához stb. Ezen szövegek mind a témakifejtésüket, mind a szerkezetüket tekintve erősen konvencionizáltak, létrehozásuk intézményesített előírásokhoz köthető.

²¹³ Lásd pl. Helmut Gruber – Markus Rheindorf – Karin Wetschanow – Martin Reisigl – Peter Muntigl – Christine Czinglar: *Genre, Habitus und wissenschaftliches Schreiben*, Münster, LIT, 2006; Szathmári István: *Stilisztikai lexikon*, Budapest, Tinta, 2004; Veszelszki Ágnes: Formális szövegek, in Antalné Szabó Ágnes – Raáts Judit – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvről és a nyelvhasználatról. Segédkönyv az anyanyelvi kritériumvizsgálathoz*, Budapest, ELTE, 2015, 108–120; Fóris Ágota: *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008; Kurtán: *Szaknyelv*, 685–687; Helmut Gruber – Brigit Huemer: *Studentisches Schreiben erforschen und lehren: Grundlagenforschung und ihre Umsetzung in ein Kursprogramm*, *ZFHE*, 11. Jg., 2016/2, 88; Karen Benett: *English Academic Style Manuals: A Survey*, *Journal of English for Academic Purposes*, 2009/8, 43–54.

A tudományos diskurzusban, illetve a tudomány szakszövegeiben – azzal is összefüggésben, hogy esetükben az intézményesített tudásösszetevő mint elvárásrendszer jelenik meg (vö. *A szövegalkotást meghatározó tényezők*) – a TUDÁS megosztását nagyobb mértékű metapragmatikai tudatosság jellemzi. Ez, a TUDÁS konstruálását befolyásoló tényező a szakszövegben előtérbe kerülő metadiskurzus következményeként kiterjedhet a diskurzusban kidolgozásra kerülő TÁRGY-ra és a hozzá kapcsolódó kidolgozási MÓD-ra, a nyelvi tevékenység értékelésére, az ahhoz fűzött attitűdjelölésre stb. is. De emellett ezen szövegekre az is jellemzővé válik, hogy – az intertextualitás lehetőségét kihasználva – más személy nyelvi tevékenysége is mozgásba jön, az ahhoz való reflexív viszonyulás kifejeződése által kísérve.

A tudományos diskurzus eddigi leírásának összegző bemutatása mellett ezért jelen fejezet először arra reflektál, hogy (a) miként viszonyul a tudományos diskurzus a szaknyelvi diskurzusokhoz: miként értelmezhetők a tudományos műfajok, illetve miképp írhatók le szaknyelvi műfajokként, (b) milyen alapséma működhet a tudományos szövegek létrehozásakor, a szövegalkotás során a meglevő, a tudományos szövegek jellemzőiként számon tartott tényezőkön kívül mi válhat meghatározóvá a TUDÁS konstruálása során. Ennek felhasználásával a tudományos szöveg értelmezői keretén belül a tudományosság fokának és jellemző színtereinek kiemelésével a tudomány szakszövegeinek elhatárolásával él, e szövegek jellemző összetevőjeként a TUDÁS konstruálása során kiemelkedő *meta* tényezőt előtérbe állítva. Az így metadiskurzusként funkcionáló szövegekből a *meta* összetevőt kidolgozó és megjelenítő folyamatra koncentrálna a metapragmatikai tudatosság kérdéskörébe tartozó jelenségeket esettanulmányokon keresztül vizsgálja.

TUDOMÁNYOS SZAKSZÖVEGTÍPUS(OK) – A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEI

A tudományos szövegeket a fejezet a tudomány szakszövegeiként értelmezi. Ezen értelmezés látszólag leszűkíti magát az értelmezői keretet, de lehetőséget ad a szakszöveg és a szakszövegtípusok sajátosságainak leírásához, illetve e szövegeknek más szakszövegtípusokhoz való viszonyának a bemutatásához. A *tudományos* jelző lecserélése a nominális *tudományra* azzal jár, hogy elkülönülnek azon szövegek, melyek az adott beszédhelyzetben tudományosnak tekinthetők, de nem a tudomány diskurzustartományát dolgozzák ki, illetve nem a tudomány befogadócsoportjának szólnak. Az elkülönítés viszont korántsem jelent elhatárolást: a tudomány szakszövegei és a nem a tudomány szakszövegei közötti átmeneti kategóriába számos olyan szöveg sorolható, melyek a széles értelemben

vett kontextuális körülményekhez igazodva vagy igazítva különböző mértékben jelenítik meg a SZAKTERÜLETI TUDÁS-t, figyelembe véve például a befogadók elvárásrendszerét a téma kidolgozási módjában. Így e szövegek a bennük érvényesített SZAKTERÜLETI TUDÁS mértéke és kidolgozottsági módja alapján fokozatiságot mutatnak. A tipikus beszédhelyzetek tekintve a tudomány szakszövegei azon prototipikus szakszövegeket ölelik fel, melyekben a SZAKTERÜLETI TUDÁS, valamint annak átadása zajlik egy olyan befogadócsoporthoz számítva, akiknek elvárása e szövegekkel kapcsolatban szintén a SZAKTERÜLETI TUDÁS érvényre jutása. A SZAKTERÜLETI TUDÁS konstruálása például másképp zajlik, ha a befogadócsoporthoz az előzőkhez képest laikusnak mondható, a szövegek pedig leginkább a tudományos (ismeretterjesztő) jelzővel jellemezhetők. A szakterületi tudás mértéke a befogadói csoporthoz és természetesen a különböző célokhoz igazítva kategóriákat alakít ki, a tudomány szakszövegei – a fokozatok mentén – érintkeznek olyan szakszövegekkel, melyekben a tudományosság mértéke alacsonyabb. Ezen, a tudományosság fokán alapuló átmeneti kategóriák végpontját képezhetik az előző fejezetekben ismertetett ún. hétköznapi szakszövegei. A tudományosság tehát egy olyan dimenziójává válhat a szakszövegeknek, mely nem egy kategóriát jelöl ki, hanem több kategóriát jellemez. A tudomány szakszövegei jellemzésére ezen dimenzió előtérbe kerül, az ún. hétköznapi szakszövegeinél más dimenzió lép ennek helyébe, a kettő között pedig a tudományosság eltérő fokozatai figyelhetők meg (lásd például az imént említett ismeretterjesztő munkákat).

Jelen munka tehát amellett érvel, hogy a TÁRGY, a TUDÁS és konstruálása a CÉL és a BEFOGADÓ közötti megjelenített viszonyból a tudományos szakszövegek fokozatokba rendeződő, nyitott kategóriát alkotnak, mely más szakszövegekkel a bennük érvényre jutó tudomány(osság) fokának érvényesülése által a tudomány szakszövegeivel érintkezhetnek, de prototipikus megvalósulásuk a tudomány szakszövegeit jelentik. Amennyiben tehát e szövegeknek a csomópontba rendeződését vizsgáljuk, a tudomány szakszövegei – nyitott tartományként – külön kategóriát képeznek.

A tudomány szakszövegeiként értelmezett diskurzusok a TÁRGY-ra vonatkozó TUDÁS átadás módja miatt metadiskurzusoknak tekinthetők. Itt ugyanis a SZAKTERÜLETI TUDÁS egy nézőpontból történő konstruálási módja lép előtérbe: nem(csak) arról van szó, hogy a TÁRGY-hoz köthető alapvető TUDÁS kerül átadásra, hanem sokkal inkább a TÁRGY-gyal kapcsolatos TUDÁS-nak a beszélő perspektívájából történő értelmezése és annak megosztása zajlik.

Itt érdemes és szükséges a munka elméleti megközelítésében (lásd *A szakszövegtípus értelmezése. A szakszöveg-tipológia egy lehetséges megközelítése* című fejezetet) hangsúlyozott *megosztás* műveletét, illetve folyamatjellegét ismét előtérbe helyezni. Ezen szakszövegeknél ugyanis dominánsan érvényesül az a folyamat,

amelyet az átadás és a *megosztás* közötti jelentésbeli különbség képes reprezentálni. A TUDÁS átadása „olyan műveletre utal, amely csak a továbbítás egyirányú kommunikációelméleti modelljében működik. Éspedig úgy, mint valami már birtokunkba vett *meglevőnek* a másokhoz való eljuttatása”.²¹⁴ Ezen szövegek esetében a TUDÁS *megosztása* dominánsan nem ér véget az átadás műveleténél, hanem a befogadónak lehetősége van arra, hogy a megosztott jelentéstartalmakra reflektáljon: a megértési és értelmezési folyamata során elfogadja, vagy kritikával illesse a szöveg által megosztott TUDÁS-t. A szövegek jellemzően ezt is várják el a befogadójuktól. A TUDÁS konstruálása során a szövegalkotó a metareflexiói által kísért (lásd a további fejezetek) tudásmegosztással késztetni befogadóját arra az együttgondolkodásra, melynek céljából e szövegeket létrehozta. E szövegekkel kapcsolatban tehát azt érdemes hangsúlyozni, hogy valódi diszkurzivitásukat azáltal nyerik el, hogy a szövegalkotó és a befogadója közötti közös jelentésképzés műveletnek hatékony megtételére alapoznak, lehetőséget adva mind az alkotás, mind a befogadás folyamatában a szöveg által implikált, elvárt, vagy inkább lehetővé tett metadiskurzusok és metareflexiók megtételére.²¹⁵

A tudományos szövegek szakszöveggé váló értelmezésében a szakirodalom alapján is két, egymással szoros kapcsolatot fenntartó irányt lehet elkülöníteni. Az egyikben a tudományos szakszöveg olyan metadiskurzusként értelmeződik, melyben a „tudományos” minősítő a szakmai diskurzushoz kapcsolódóan jelenhet meg úgy, hogy figyelembe vesszük, nem minden szakmai diskurzus tekinthető egyben tudományosnak is.²¹⁶ A másik, szűkebb értelmezés a többi szakszöveggel való viszonyában határozza meg e szövegeket. Ebből a megközelítésből a tudomány szakszövegeiről lehet beszélni, kiemelve azt, hogy itt a tudomány nem minősítőként, hanem önálló szakterületként jelenik meg.²¹⁷ A két álláspont közötti különbség abban látható, hogy a tudományos diskurzust mihez való viszonyában határozzák meg ezek a munkák, illetve abban, hogy a tudományt önálló szakterületnek tekintik-e. A második lehetőségből kiinduló munkák hangsúlyozzák, hogy a tudomány szakszövegei nem alkotnak homogén kategóriát. Gruber és szerzőtársai²¹⁸

²¹⁴ Kulcsár Szabó: Megértés – történet – létesülés, 14.

²¹⁵ Vö. uo., 13–36; Tolcsvai Nagy: A nyelv emberi lényege, 39–46, 56–58.

²¹⁶ Vö. Giovanni Parodi: Written genres in University Studies: Evidence from an Academic Corpus of Spanish in Four Disciplines, in Charles Bazerman et al. (eds.): *Genre in changing world*, Colorado, WAC Clearinghouse, 2009, 484.

²¹⁷ Vö. Strucz Zoltán: Megállapítások és felvetések a műszaki tudományok nyelvéről, in Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*, Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetem – Tinta, 2010, 421.

²¹⁸ Gruber – Rheindorf – Wetschanow – Reisigl – Muntigl – Czinglar: *Genre, Habitus und wissenschaftliches Schreiben*, Münster, 26; vö. még Dér Csilla Ilona: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, in Fóris–Bölcskei (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, 132–134.

– Bourdieu nyomán²¹⁹ – például elkülönítik egymástól a tudományos és az egyetemi írást, a tudományos és az egyetemi szociokultúra eltérő kommunikációs szinterei, illetve a két területhez tartozó szövegek célja alapján.²²⁰ Parodi a tudományos diskurzust mint metadiskurzust az iskolaival együtt számos más diskurzussal hozza kapcsolatba: elsősorban a munkahelyi szakmai és a felsőoktatási diskurzussal, ezen keresztül pedig a középiskolai szakmaival. A lényegi összetevő nála a felsőoktatási és az akadémiai tudományos szinterek szétválasztása.²²¹

De röviden foglaljuk össze, miben látják – akár stílusrétegnek, akár szövegtípusnak minősítve – a meglévő kutatások a tudományos szövegek jellemzőit, illetve milyen kategorizációs kérdéseket, problémákat érintenek ezek a munkák.²²²

A főbb jellegzetességek között első helyen jelenik meg a tudományra jellemző terminusok használata, majd az értelmi, objektivizált kifejezésmód és a választékos fogalmazás. Emellett a szöveg-, illetve mondat szerkesztéshez kapcsolódóan: az összetett mondatok alkalmazásának hangsúlyozása a tartalmi összetevők logikus kifejeződésének érdekében, illetve az ezt kifejezésre juttató jelölt grammatikai kapcsolatok, főként tagmondati szinten, szerkezeti sajátosságként pedig a bekezdésekre történő tagolás. Minden esetben megjelenik az idézések és a hivatkozások alkalmazása, valamint az érvelés fontosságának, továbbá a megfelelően alátámasztott véleménynek a hangsúlyozása. Benett²²³ kategóriákba rendezi ezen összetevőket. Ezen kategóriák – néhány példával szemléltetve – a következők:

- *általános elvek*: világosság, objektivitás, érvelés, koherencia, kohézió;
- *a szöveg formai megjelenítését érintő elvek*: bekezdések alkalmazása, fejezetek, alfejezetek használata;
- *grammatikai kérdések*: mondaszerkezet, mondat hosszúság, alá- és mellérendelés használata, modalitás, időviszonyok kérdése;
- *lexikai jellemzők*: terminusok, szakszókincs használata;
- *egyéb*: hivatkozások, idézés, elméletek beépítése, empirikus adatok bemutatása.

²¹⁹ Pierre Bourdieu: *Homo academicus*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984.

²²⁰ Gruber – Rheindorf – Wetschanow – Reisigl – Muntigl – Czinglar: *Genre, Habitus und wissenschaftliches Schreiben*, 26.

²²¹ Parodi: *Written genres in University Studies*, 484–485.

²²² Az összegzés alapját képező munkák: Szathmári István: *Stilisztikai lexikon*; Veszelszki Ágnes: *Formális szövegek*, 108–120; Fóris: *Kutatásról nyelvészeknek*; Kurtán: *Szaknyelv*, 685–687; Gruber–Huemer: *Studentisches Schreiben erforschen und lehren*, 88.

²²³ Benett: *English Academic Style Manuals: A Survey*, 43–54.

Kurtán a fenti jellemzőket még kiegészíti a vizuális eszközök (ábrák, táblázatok, diagramok) alkalmazásának jelentőségével, hangsúlyozva a vizuális eszközök verbális megjelenítésének fontosságát is:

A szakszövegekben tipikusan gyakran fordulnak elő verbális és nem verbális (képletek, diagramok, táblázatok, matematikai és egyéb jelek stb.) kifejezésmódok, amelyek sohasem függetlenek egymástól. A nem verbális módon megjelenített beszédszándékok jelentésének tisztázásához mindig szükség van a verbális nyelvre. A kétféle megjelenítés kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy a vizuális jelek vagy szorosan illeszkednek a szövegbe (például matematikai és kémiai egyenletek), annak szerves részét képezve, vagy a folyamatosan olvasható verbális szövegen kívül helyezkednek el (például táblázatok és ábrák).²²⁴

A tudományos diskurzushoz, a tudomány szakszövegeihez kapcsolódva előtérbe kerül annak a kérdése is, hogy ezen területhez kapcsolódóan milyen szövegtípusokról, illetve műfajokról lehet beszélni;²²⁵ melyeket fogad el a legtöbb tudományterület önállóan létező műfajokként,²²⁶ melyeket nem.

Gruber és szerzőtársai a következő főbb műfajokat említik meg: *jegyzet, recenzió, kivonat* az egyetemi diskurzustérben; *monográfia, folyóiratcikk, kézikönyv, recenzió* a tudományos diskurzustérben; átmeneti kategóriába sorolják továbbá a *szemináriumi dolgozatot* és a *szakdolgozatot*.²²⁷ Dér Parodira hivatkozva amellet érvel, hogy a műfajokat először a felsőoktatási, tudományos és szakmai diskurzustérhez érdemes kötni. A felsőoktatási diskurzust nem csak tudományos műfajok jellemzik, mivel abban pedagógia-didaktikai (pl. *szemináriumi*

²²⁴ Kurtán: Szaknyelv, 686.

²²⁵ Vö. pl. John M. Swales: *Genre analysis: English in academic and research settings*, New York, Cambridge University Press, 1990; uő.: *Research genres. Explorations and applications*, New York, Cambridge University Press, 2004, Fóris: *Kutatásról nyelvészeknek*, 143–184; Dér: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, 134–144; Dudás Anikó: Bibliográfiai kérdések az MTMT-ben: A Bibliográfiai Szakbizottság munkája, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 61. évf., 2014/1, https://www.researchgate.net/publication/266255921_Bibliografiai_kerdesek_az_MTMT-ben_-_a_Bibliografiai_Szakbizottsag_munkaja_Database_of_Hungarian_Scholarly_Works_-_Bibliographical_Issues (Letöltés: 2020. július 10.)

²²⁶ Itt érdemes arra reflektálni, hogy ezen szövegek esetében a *műfaj* szó használata milyen fokon adekvát. Mint azt a *Szövegfajta, szövegtípus, műfaj* című fejezet már kifejtette, a *szövegtípus* és a műfaj alkalmazása közötti választást befolyásolja, hogy a *szövegtípus* a mindennapi (hétköznapi) szövegek leírásához kötődő megnevezésnek tekinthető, míg a *műfaj* elsősorban a tudományos használathoz kötődik (lásd pl. *regény műfaja* – *regény szövegtípusa*, *recept műfaja* – *recept szövegtípusa*). Ezen szövegek esetében a szakirodalom is elsősorban a *műfaj* megjelölést használja, a fejezet ezért a továbbiakban dominánsabban alkalmazza ezt a megjelölést is.

²²⁷ Gruber – Rheindorf – Wetschanow – Reisigl – Muntigl – Czinglar: *Genre, Habitus und wissenschaftliches Schreiben*.

dolgozat) és intézményi szempontok is meghatározó szerepet játszanak (utóbbi tipikus szakszövegei lehetnek a *hallgatói kérelmek, kiküldetési nyilatkozat, tételsorok* stb.), illetve más szakmai diskurzustartományt kidolgozó szövegek is működésbe lépnek (pl. *adóelőleg-nyilatkozat, körlevél*). A *szakdolgozatot* ő is az átmeneti kategóriába sorolja, mivel publikáció alapját képezheti, illetve lehet rá hivatkozni.²²⁸ Swales munkáiban²²⁹ az akadémiai és kutatói diskurzusterekben használatos írott és beszélt műfajokat vizsgálva legrészletesebben a *tudományos cikkről*, de mellette az *absztraktról*, a *tudományos előadásról*, az *ösztöndíjpályázatokról*, a *doktori védésről*, a *disszertációról*, a *kutatási megbeszélésekről* (ezen belül a *kutatócsoport-találkozó*ról, a *konferencia-előadásról* és a *kollokviumról*), valamint az *újranyomási kérelemről* beszél. Swales a műfajok elhatárolásakor előtérbe a tudományos közösséget mint diskurzusközösséget és az általa létrehozott kommunikatív eseményeket helyezi. A műfaj létrejöttét olyan eseményekhez köti, melyeket a diskurzusközösség hoz létre egy meghatározott kommunikatív céllal. A műfajiságot nyitott kategóriának tekinti, az egyes műfajok egymástól tartalomban, formában és a pozicionálás mentén térnek el. Hangsúlyozza továbbá, hogy ezen kommunikatív célokat szolgáló események egyszerre több műfajt is ötvözhetnek (példaként említi a *konferenciát* vagy a *doktori védést*).

Mіндеzen műfaji felsorolás alapján a tudomány diskurzusát a fokozatiság elvével lehet jellemezni, mely egyfelől a téma, annak kidolgozottsága, a szerkezet és a nyelvhasználat szempontjából nyitott kategóriát képez azon szakszövegtípusok és diskurzusterek felé is, melyek a tudománnyal érintkeznek.

Felmerül annak a kérdése, hogy létezik-e egy olyan objektivizált rendszer/módszer, mely ezen szövegeket tudományosnak, illetve – szakszöveglétüket is megalapozva – prototipikusan tudományosnak vagy nem tudományosnak, illetve átmeneti kategóriának minősít. Ezen kérdéshez kapcsolódóan érdemes a *Magyar Tudományos Művek Tárát*²³⁰ és az abban rögzített műfaji besorolást, valamint azoknak jellemző jegyeit megvizsgálni.

Az MTMT célja a magyarországi tudományos teljesítmény regisztrálása és láthatóvá tétele, ebből következően jellemzően azon tulajdonságok alkotják a kritériumrendszerét, melyek a tudományos szakszövegek kategóriáját is jellemzik vagy jellemezhetik. A kritériumrendszer alapját képező összetevők a következők:²³¹

²²⁸ Dér: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, 134–135.

²²⁹ Vö. Swales: *Genre analysis*; uő.: *Research genres*, vö. még Dér: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, 136–138.

²³⁰ <https://mtmt.hu>

²³¹ Vö. Dér: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, 138–144.

- értékbeli hierarchia: egyes műfajok bibliometriai szempontból értékesebbnek minősülnek, mint mások (pl. könyv vagy könyvfejezet a konferenciakötethez, illetve az abban szereplő publikációhoz képest);
- megjelenési hely: Q1 vagy Q2 nemzetközi folyóiratban publikált idegen nyelvű tanulmány tudományos szempontból értékesebbnek számít, mint egy belföldi szaklap (ezen folyóiratok felsorolását az INT [nemzetközi folyóiratok] és a NAT [regionális/nemzeti folyóiratok] tartalmazza);²³²
- jelleg: *tudományos, oktatási, ismeretterjesztő, közérdekű, műszaki, művészeti és nem besorolt jellegű*;
- a dokumentum típusa (főtípus): *folyóiratcikk, könyvrészlet, könyv, egyéb konferenciaközlemény, oltalmi formák, disszertáció, egyéb, alkotás, tudományos adat*;
- az előző részévé válik a műfaji besorolás, mely a folyóiratcikk esetében a következő műfaji kategóriákat tartalmazza: *szakcikk, összefoglaló cikk, rövid közlemény, esszé, forráskiadás, konferenciaközlemény, ismertetés, hozzászólás, helyreigazítás, sokszerzős vagy csoportos szerzőségű közlemény, műkritika, recenzió/kritika, jelentés, absztrakt, personalia, alkalmi megemlékezés, publicisztika, bibliográfia, repertórium és nem besorolható művek*.

Az MTMT az ún. besorolási alapidokumentumban²³³ részletesen ír ezen szempontokról. Ebben kifejtetté válik, hogy mi számít tudományos, illetve nem tudományos alkotásnak, illetve a műfaji besorolás alapvető jellemzői is részletezőbb ismertetést kapnak. Mivel ez befolyásolhatja a tudományos diskurzus műfaji kategóriáit, illetve azoknak jellemző tulajdonságait, érdemes röviden összegezni az e dokumentumban található információkat.

A besorolási dokumentum tudományos jellegű munkáknak azokat minősíti, amelyek a szaktudomány normáihoz igazítva megfelelő formában, tárgyalásmóddal és ellenőrzési eljárással készültek, befogadóközösségük pedig a tudományos közösség. Témájukat tekintve ezek lehetnek elméletiek vagy empirikus kutatási eredményekről beszámoló, illetve meglevő eredményeket feldolgozó, szintetizáló, értékelő, valamint a szakirodalomban való eligazodást szolgálók. A nem tudományos kategóriába az oktatási, a közérdekű és az ismeretterjesztő

²³² Lásd bővebben Dudás Anikó: Folyóirat, ismertség, elismertség, indexelés, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 62. évf., 2015/7–8, 257–258.

²³³ https://www.mtmt.hu/system/files/tipus_jelleg_besorolas_v3.1.pdf
(Letöltés: 2020. június 20.)

jellegű munkák kerülnek. Ezek elsősorban a cél és a befogadócsoporthoz térnek el a tudományostól, például didaktikai szempontokat érvényesítve ismertetik az adott tudományterület jellemzőit, illetve nem tudományos közegnek íródnak.

A dokumentumtípusoknál a besorolás alapja a megjelenési hely, illetve a terjedelem. A műfajok ismertetése során viszont már más összetevők szolgálnak a műfajok elhatárolásához. Például a *könyv* besorolása alatt található *szakkönyv*, *monográfia*, *tanulmánykötet*, illetve *felsőoktatási tankönyv* műfaji kategóriákat a következőképpen definiálja az MTMT besorolási dokumentuma:

szakkönyv: meghatározott témakört szakszerűen, tudományos módszerekkel, elmélyülten tárgyaló hosszabb lélegzetű mű, vagy egységes keretbe foglalt, megszerkesztett gyűjteményes kiadvány. Az egyes fejezetek logikus progressziót mutatnak, összefüggenek. A könyv egyes részei lehetnek azonosak, de gyakrabban különböző szerző(k) munkái (szerkesztett szakkönyv). Természettudományokban gyakori;

monográfia: Egy témát, problémát, jelenséget stb. átfogóan, a teljesség igényével tárgyaló, fejezetekre tagolódó könyv, amely a meglévő ismereteket szintetizálására építve új, jelentős tudományos eredményeket tartalmaz. Általában egy szerző munkája;

tanulmánykötet: Valamely szempontból (pl. egy személy tiszteletére írott) összetartozó, vagy egy témához kapcsolódó, egy vagy több szerző által megírt tanulmányok egységes keretbe foglalt, általában szerkesztett gyűjteménye;

felsőoktatási tankönyv: felsőoktatási célra készült, tudományos eredményeket összefoglaló, rendszerező, a tudományos írásművek jellemzőit is magán viselő kiadvány.

Mint ezen példákból látható, a szövegek egymáshoz való viszonyukban nyelik el a műfaji jelleget. A műfajok elhatárolásakor a figyelem középpontjába azok a szempontok kerülnek, melyek a Tudás megosztásának céljához, összetevőikhez, konstruálásának módjához, kidolgozottságának mértékéhez köthetők, tehát ahhoz, mi, milyen célból, milyen módszerrel, milyen mértékben/terjedelemben válik kidolgozottá. A mindezek alapján elhatárolt műfaji kategóriák számos kérdést vehetnek fel. Ugyanakkor ráirányíthatják a figyelmet arra, hogy a tudományos diskurzustéren belül is erősen konvencionalizált, kanonizált műfaj vagy szakszövegtípus-kategóriák működnek.

A besorolási dokumentum alapján továbbá az is elmondható, hogy a tudományos munkákat jelölő megnevezések tudományterületre jellemzővé válhatnak. A dokumentum mellőzi például a bölcsészettudományban elterjedt *cikk* vagy *tanulmány* műfajmegjelölést; a *szakkönyv*vel és a *monográfiával* kapcsolatban

pedig megemlíti, hogy a két műfaj besorolása egyenértékű, szétválasztásukat azt tette szükségessé, hogy a bölcsészettudomány területén utóbbi „külön értékelési célokat szolgál”,²³⁴ más tudományterületeken (pl. élettudományok) a két megnevezés az értékelés során nem különül el.

A fentebbi megállapítások alapján – röviden összegezve és kiegészítve a fejezet elején leírtakat – az mondható tehát el, hogy a tudomány szakszövegeinek központi összetevőjévé a tudományosság mértéke válik. Ez egyaránt érinti a TUDÁS megosztásának folyamatát, a TUDÁS konstruálásának módját, a TÁRGY-at, továbbá a befogadócsoportot is: a prototipikusnak tekinthető tudomány szakszövegei nem laikus befogadónak készülnek. A tudomány szakszövegeinek kategóriákba rendeződését meghatározza a TUDÁS megosztásának módja, a szövegalkotók száma, a kidolgozottságának mértéke, ekképp a szöveg szerkesztettsége, terjedelme, nyelvi megformáltsága.

A tudomány szakszövegei nyílt, a fokozatiságot érvényesítő kategóriákba rendeződnek. Elrendeződésük sugarasnak tekinthető: a kategóriák összetevői közül több összetevő egy másik kategória jellemzőjévé is válhat. Az így kialakított kategóriák továbbá erős kapcsolatot tartanak fenn olyan kategóriákkal, melyekben a tudományosság dimenziója eltérő módon, valamely más összetevő mellett (pl. didaktikai célok) érvényesül, illetve azokkal a kategóriákkal, melyekben a befogadócsoport összetétele miatt változik a tudományosság mértéke. A szövegeknek az egymáshoz való viszonyuk alapján az mondható el, hogy a széles értelemben vett beszédhelyzet válik a műfajok alapjává.

A tudomány szakszövegeinek prototipikus példányai a TUDÁS konstruálását egymástól eltérően valósíthatják meg. A TUDÁS konstruálási módjának jellemzőivé az alábbi összetevők válhatnak:

- tudományterület;
- a téma mely része dolgozódik ki;
- a téma miként dolgozódik ki, milyen módszerrel válik elérhetővé (elmélet vagy az elmélet alkalmazása, empirikus kutatás);
- nézőpontoszerkezet: ki(k)nek a nézőpontja jön működésbe a TUDÁS megosztása során, ehhez kapcsolódóan;
- a szöveg konstruálásakor a szövegalkotó hogyan jelöli önmagát, illetve miként reflektál a saját nyelvi, tudati és nem nyelvi tevékenységére, illetve más megnyilatkozóhoz köthető nyelvi tevékenységére; miként és milyen fokon teszi reflexiók tárgyává az elmondottakat;

²³⁴ MTMT Bibliográfiai Szakbizottság, Jelleg, típus, besorolás, alkotás főtípussal bővített verzió, verzió 3.1, 2013. 02. 27., 9. oldal, 5. lábjegyzet, https://www.mtmt.hu/system/files/tipus_jelleg_beorolas_v3.1.pdf (Letöltés: 2020. június 20.)

- a cím mely összetevő(ke)t állítja előtérbe;
- mindezekkel kapcsolatban: a nyelvi konstruálás jellege, a szövegtípusra/műfajra jellemzővé váló szerkezeti felépítés.

A METAPRAGMATIKAI TUDATOSSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEIBEN

A metapragmatikai tudatosság²³⁵ a diskurzus résztvevőinek reflexív viszonyulását jelöli a nyelvi tevékenységhez, illetve a nyelvi tevékenység keretében zajló dinamikus jelentésképzéshez. Ezen reflexív tevékenység egyaránt érintheti az adott diskurzus szerveződését, a diskurzus során kifejtésre kerülő jelentések tartalmát és módját, a konstruálás folyamatát. A megnyilatkozó saját diskurzusát éppúgy reflexió tárgyává teheti, mint a mástól származó diskurzusokat, de emellett a befogadói tevékenységhez is fűzhet reflexiókat.

A metapragmatikai tudatosság nyelvi kifejezései által a figyelem a diskurzus valamely összetevőjére, illetve annak folyamatára irányul. Az aktuális megnyilatkozóknak a metapragmatikai jelzései a közös figyelmi jelenetre vagy annak létrehozására, illetve a feldolgozás folyamatára irányulhatnak, a figyelem előtérbe állítva a diskurzus valamely összetevőjét vagy annak szerveződését. A metapragmatikai tudatosság a kognitív pragmatika – mely nyelvi tevékenységként való értelmezéséből kiindulva a nyelvhasználat társas, kognitív és kulturális összetevőit átfogóan vizsgálja – felfogása által kínált tágabb értelmezésben egyaránt jelenti a metapragmatikai és az azzal fogalmilag rokon metanyelvi reflexiókat, de ide tartozhatnak azon metanyelvi és egyéb utalások is, amelyek a nyelvhasználatra és a közös figyelmi jelenetben zajló jelentésképzésre reflektálnak. Így egyaránt jelentheti (a) a nyelvi tevékenységre, a mondás aktusára, (b) a megértésre és a közös jelentésképzésre, (c) a figyelem irányulására, illetve irányítására, (d) a tudásra, a gondolkodásra, illetve annak folyamatára, (e) a diskurzusra, a diskurzus szerveződésére, folyamatára és nyelvi megformáltságára történő reflektálást.²³⁶ Mindezen összetevők egyaránt felölelik az aktuális megnyilatkozóknak a saját nyelvi tevékenységéhez fűződő, vagy más személy nyelvi tevékenységéhez kapcsolódó reflexióit. Ezen metapragmatikai jelzések a közlés

²³⁵ Vö. Verschueren: *Understanding pragmatics*, 187–198; Tátrai: *Pragmatika*, 1046–1053; uő.: *Bevezetés a pragmatikába*, 119–125.

²³⁶ Kuna Ágnes – Hámori Ágnes: „*Hallgatom, mi a panasz?*”, A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos–beteg interakcióban, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, Eötvös Collegium, 2019, 215–240; Laczkó: A diskurzuseixis, 247–248.

vagy a közöltek konstruálási folyamatában a szubjektívizáció eszközévé válhatnak, hiszen az aktuális megnyilatkozó ezen reflexiók által saját tevékenységéhez vagy a közöltekhez való szubjektív viszonyulását teheti jelöltté.

A metapragmatikai tudatosság mértéke, így a metapragmatikai jelzések jelenléte, terjedelme, nyelvi formái eltérők lehetnek különböző diskurzusokban, illetve a diskurzusokra, valamint azokban funkcionáló részekre is jellemzővé válhatnak. A kidolgozottságának mértéke fokozatiságot mutat,²³⁷ a reflexiókat kifejező nyelvi eszközök különböző szerkezetű terjedelemben valósulhatnak meg, a kifejtettebb metanyelvi reflexióktól kezdve (pl. *kívánja bemutatni, [úgy/azt] gondolom*) a rövidebb kifejezéseken keresztül (*pontosabban, összegezve*) egészen az igemódhasználatig vagy a *-hat/-het* képző alkalmazásáig. Továbbá – mint már a példákblól is látható – a diskurzusjelölők²³⁸ is lehetnek a metapragmatikai tudatosság jelölőeszközei.

A tudomány szakszövegeinek metadiskurzusként történő értelmezése már előfeltételezi azon folyamatokat, melyek a metapragmatikai tudatosság kérdéskörének vizsgálatát, illetve e vizsgálat előtérbe helyezését indokolják e szövegekben. A metadiskurzus értelmezői keret azt állítja előtérbe, hogy ezekben a szövegekben nem csupán a TUDÁS megosztása zajlik, hanem annak egy nézőpontból, szemléletmódból, elméleti keretből való értelmezett reprezentálása, illetve egy kutatási folyamathoz kapcsolódó átadása. Ezen tudásmegosztást szükségszerűen jellemeznnek azon reflexiók, melyek a TUDÁS hozzáférhetővé tételét meghatározzák.

A tudomány szakszövegeiben a metapragmatikai reflexiók (a) a szöveg szerveződésére (*a következőkben, itt, összegezve*), (b) a szövegalkotó nyelvi tevékenységére, a szövegalkotói folyamatra, azon belül a mondásra, a tudásra, a gondolkodásra (*hangsúlyozom, gondolom, hiszem*), továbbá (c) a közös jelentésképzés folyamatára, ide számítva a figyelem irányulását is (értve ezen, ez azt jelenti, megfigyelhető), (d) a szövegalkotó és a befogadó közötti interakcióra (*láthatjuk, mint látható*), (e) az elmondottak értékelésére (*nyilvánvalóan, valószínűleg, talán*) és (f) a szövegbe ágyazódó, mástól származó diskurzusokra vagy azoknak említésére irányulnak. A felsorolt metapragmatikai lehetőségek mellett e szövegekben még egy, a metapragmatikai tudatosság jelenségébe sorolható reflexiótípus figyelhető meg: (g) a nem nyelvi jellegű tevékenységre, illetve a nyelvi és a nem nyelvi tevékenység közötti átmeneti kategóriába sorolható reflexiókra, ezen belül egyfelől a szövegszerveződésre (*bemutatom, elemzem*), másfelől a megosztani kívánt TUDÁS-hoz kapcsolódó tevékenységekre (*vizsgálom, törölöm, elvetem*) irányuló reflexiók. Ezek olyan nem (tisztán) nyelvi tevékenységet

²³⁷ Vö. Verschueren: *Understanding pragmatics*, 188.

²³⁸ Dér Csilla Ilona: Mik is a diskurzusjelölők?, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, Budapest, Tinta, 293–303.

tesznek elérhetővé, melyek a tudomány szakszövegeinek közös figyelmi jelenében a TUDÁS kidolgozási módjához, ezáltal hozzáférhetővé tételéhez járulnak hozzá, az interszjektív feldolgozás és az arra való nyelvi reflektálás miatt sorolhatók a metapragmatikai tudatosság körébe. E reflexiók arra is ráirányíthatják a figyelmet, hogy a tudomány szakszövegei a narratívákhoz hasonlóan működnek: ebben a keretben elkülöníthető egy olyan szólam, mely a kutatás leírását, az értelmezői keretet, a vizsgálat folyamatát tartalmazza (narráció), illetve egy olyan, mely maga a TUDÁS és annak kifejtése (történet). A „narráció” elemei itt a „történet” megértéséhez és értelmezéséhez jelölik ki az útvonalat, keretezve, specifikálva a TUDÁS-t és annak összetevőit, ezeknek nem nyelvi összetevői – az esetükben megfigyelhető metaforikus jelentésképzés miatt – a MONDÁS aktusára, a téma, a „történet” kifejtésére való reflexióként értelmezhetők. E reflexiók a metapragmatikai tudatosság határeseiteinek is tekinthetők,²³⁹ de egyfelől azért, mert jelenlétük a tudomány szakszövegeiben dominánssá válik, másfelől azért, mert a TUDÁS konstruálásának folyamatában aktív részt vállalnak, a vizsgálat ezeket a szöveg szerveződését, illetve a szövegalkotói tevékenységet elvégző metapragmatikai reflexiók közötti átmeneti kategóriába sorolja.

A tudomány szakszövegeiben a felsorolt metapragmatikai reflexiók a TUDÁS konstruálási folyamatára reflektálnak, azt teszik feldolgozhatóvá és elérhetővé, amellett, hogy a befogadó számára kijelölnek egy megértési és értelmezési útvonalat is. Ezáltal ezek a reflexiók e szakszövegekben a megosztani kívánt TUDÁS hozzáférhetővé tételéhez járulnak nagyban hozzá.

A metapragmatikai tudatosság lehetőségei közül nem mindegyik jellemzi ugyanolyan mértékben e szakszövegeket. A fejezet ezért a következőkben a fentebb bemutatott, irányultság alapján megkülönböztethető metapragmatikai reflexiók közül csak a központiaknak részletező bemutatását végzi el esettanulmányok keretében. Először a szöveg szerveződését, majd a szövegalkotó tevékenységét, végezetül a közöltre irányuló metapragmatikai reflexiókat vizsgálja. Ezen kategóriák kialakítása során meghatározóvá az irányultság válik, de ehhez kapcsolódóan a vizsgálatok azt hangsúlyozzák, hogy a tudomány szakszövegeiben mint nyelvi tevékenységben, illetve mint közös jelentésképzésben milyen funkciót töltenek be ezek az elemek.

A vizsgálatok szem előtt tartják, hogy a metapragmatikai reflexiók funkcióik alapján nem határolhatók el élesen; az egyes kérdések, illetve azoknak nyelvi kifejezőeszközei átmeneti kategóriákat képezhetnek.

²³⁹ Ekképp jár el Kuna Ágnes és Hámori Ágnes, akik az orvos–beteg interakciókban hasonló elemeket – a diskurzusban betöltött szerepük alapján – a metapragmatikai tudatosság határeseiteként értelmeznek („Hallgatom, mi a panasz?”, A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos–beteg interakciókban, 229).

A szöveg szerveződésére irányuló metapragmatikai jelzések. A diskurzusdeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője

Az első vizsgálat központi eleme a diskurzusdeixis kérdése. A szöveg szerveződésére történő reflexiók viszont e kérdéskörnél nagyobb területet érintenek, ezért a fejezet a diskurzusdeixis műveletének elemző bemutatáshoz kapcsolva vizsgálja azon diskurzusjelölőket, melyek a textuális kategóriába sorolhatók,²⁴⁰ és melyek – a diskurzusdeixishez hasonlóan – a szöveg szerveződésére reflektálhatnak.

A deixis a társas-kognitív keretben olyan nyelvi műveletnek tekinthető, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai és társas világát. Azon kontextuális ismeretek jönnek ezáltal mozgásba, amelyek a beszédesemény tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak feldolgozásából származnak.²⁴¹

A közvetett interakcióval jellemezhető – a munka alapját képező – írott nyelvi szövegekben a deixis megvalósulása szimbolikussá válhat. A deiktikus nyelvi kifejezések szimbolikussága abban mutatkozik meg, hogy a beszédhelyzet résztvevőinek nincs lehetőségük arra, hogy a megnyilatkozás során annak fizikai körülményeiről közvetlen, érzékszervi tapasztalatot szerezzenek. A deixis szimbolikus megvalósulása elsősorban a térbeli referenciák azonosítását érinti, e kontextusfüggő viszonyítási pont feldolgozásához az írott nyelvi diskurzusok során nem használhatók fel a vizuális reprezentációk, illetve a gesztushasználat. Szimbolikusnak tekinthető a diskurzusdeixis,²⁴² mely egyfelől A DISKURZUS TÉR, valamint A DISKURZUS IDŐ metaforát kihasználva a diskurzusra, annak egy részletére, nyelvi megformáltságára, illetve a diskurzus szerveződésére való rámutatást végzi el. A diskurzusdeixis tehát nem a szövegvilág résztvevőinek fizikai és társas világát vonja be a szöveg értelmezésébe, hanem magát a diskurzust, illetve annak szerveződését teszi reflexió tárgyává; általa a diskurzusban való kontextusfüggő tájékozódás valósul meg. Mindezek alapján a diskurzusdeixis a metapragmatikai tudatosság eszközének tekinthető, e deixisfajta megvalósító deiktikus nyelvi elemek metapragmatikai reflexiókat végeznek el.²⁴³

²⁴⁰ Deborah Schiffrin: *Discourse Markers*, Cambridge, Cambridge University, 1987.

²⁴¹ A deixis és ezen belül a diskurzusdeixis fogalmára és működésére lásd Laczkó Krisztina: A mutató névmási deixisről, in Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*, Budapest, Akadémiai, 2008, 309–347; uő.: Space deixis, discourse deixis and anaphora, *Acta Linguistica*, Vol. 57, 2010/1, 99–117; Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 126–150; uő.: *Pragmatika*, 953–980.

²⁴² Stephen C. Levinson: *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 54, 85–94; Sophia S. Marmaridou: *Pragmatic meaning and cognition*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2000, 93–96; Tátrai Szilárd: *Pragmatika*, 974–976.

²⁴³ Vö. Tátrai: *Pragmatika*, 976, Laczkó: *A diskurzusdeixis*, 248–249.

A diskurzusdeixis jellegzetes kifejezőeszközei egyebek közt a mutató névmások, melyek közül a magas hangrendűek jellemzően a diskurzusdeixis műveletének megvalósításában, a mély hangrendűek pedig tipikusan a koreferencián alapuló kapcsolat jelölésében, azon belül az anaforikus viszony megjelenítésében működnek közre.²⁴⁴ Emellett használatuk során az is kiemelkedővé válhat, hogy a palatálisok a beszélőhöz viszonyított metaforikus 'közelséget', a velárisok a tőle való 'távolságot' tudják megvalósítani. A két funkciót összekapcsolva az mondható el, hogy a palatális mutató névmások a kontextusfüggő kiindulópontból történő konstruálás miatt válhatnak a diskurzusdeixis prototipikus kifejezőeszközeivé: a diskurzusdeixis megalkotásának kiindulópontja a diskurzus azon pontja, ahol a beszélő a diskurzus megalkotásának idejében és metaforikus térben tart, ezért a diskurzus részeire történő rámutatás az időben és a térben 'közeleli' részre történik, jellemzően a palatális hangrendű névmások által.²⁴⁵

A mutató névmási elemhez kapcsolódva szükséges még a konstrukciókról is szót ejteni. Amellett, hogy a palatális névmás önállóan tölti be és valósítja meg a diskurzusdeixis műveletét, ún. kifejtő használatában²⁴⁶ (pl. *ez a férfi, ilyen könyv*) a mutató névmás és egy konceptuális főnév kapcsolódik össze. Az írott, tervezett szövegtípusokra továbbá jellemzővé válhatnak olyan nyelvi kifejezések, melyek szemantikailag kidolgozottabban teszik elérhetővé a diskurzusdeixis műveletét. Ebben az esetben a diskurzustérben történő tájékozódás nyelvi eszközei jelzős szerkezetek (*az alábbi példa, az előző fejezetben*), vagy ezen jelzők főnevesült formái (*az alábbiakban, az előbbieken*), illetve határozószók (*alább, korábban*), melyek egyfelől A DISKURZUS TÉR, másfelől A DISKURZUS IDŐ metaforák által a diskurzus térbeli, illetve időbeli összetevőit helyezik a figyelem előterébe, a TÉR esetében kihasználva az írott diskurzus vizuális térfoglalásából adódó lehetőséget.

A diskurzusdeixis fontos jellemzője továbbá, hogy deiktikus funkciója mellett a koreferencia jelenségében is részt vehet, amennyiben a referenciális értelmezés megkívánja azt, hogy egy korábbi vagy egy későbbi elemet felhasználva történjen meg a feldolgozása.

²⁴⁴ Vö. Laczkó Krisztina – Tátrai Tátra Szilárd: Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban, in Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstruáció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*, Budapest, ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely, 2012, 231–257; Laczkó: A diskurzusdeixis, 242.

²⁴⁵ Vö. Laczkó: A diskurzusdeixis, 250–251.

²⁴⁶ Uo., 251.

Diskurzusdeixis és diskurzusjelölők

A szövegek szerveződését elvégző, szemantikai kidolgozottsággal jellemezhető diskurzusdeiktikus nyelvi elemek a diskurzusjelölőkkel tartanak fenn erős kapcsolatot, sőt bizonyos esetek – az értelmezői kerettől függően – tartozhatnak az egyik, vagy a másik kategóriába, a két lehetőség közötti átmeneti kategóriát eredményezve. A diskurzusdeixis és a diskurzusjelölők ilyen domináns kapcsolata jól mutatja, hogy a metapragmatikai tudatosság szoros összefüggést mutat a nyelv metafunkcióival. Jelen esetben a szövegszerveződésre irányuló reflexiók egyaránt elősegíthetik a közös figyelmi keretben zajló interszjektív megértést és az interperszonális kapcsolatteremtést.²⁴⁷ A két kategória közötti kapcsolatot a 'rámutatás' érvényesülésének mértékében lehetne összegezni, tehát abban, hogy ezen reflexiók önállóan mennyire érvényesítik, illetve mennyire képesek érvényesíteni a rámutatást, illetve mennyire jellemzi őket a szemantikai kifejtettség. A szövegszerveződés prototipikus deiktikus nyelvi elemeiben dominánsan a rámutatás valósul meg (pl. *itt, ilyen*); a szemantikai kifejtettséggel jellemezhető nyelvi elemekben pedig kisebb vagy nagyobb mértékben érvényesül még a szöveg részére történő rámutatás lehetősége (pl. *a következő fejezetben, végül*). Utóbbiak diskurzusjelölökként is (*a következő fejezetben*) vagy akként (*végül*) értelmezhetők.

A fejezet ezért a két lehetőség összefüggését – ott, ahol ez relevánssá válik – a téma kifejtése során hangsúlyozza, valamint a diskurzusdeixis jelenségéhez kapcsolódóan, a fejezet végén beszél azokról az esetekről, melyek már a diskurzusjelölők kategóriájába sorolhatók.

Anyag és módszer

A vizsgálat alapja egy összesen 188 oldalnyi, 93 158 szóból álló tanulmánykötet (Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2006) volt.²⁴⁸ A vizsgálat a mintából a szöveg szerveződésére reflektáló nyelvi elemeket manuális úton nyerte ki, majd manuális annotációval kvantitatív elemzést végzett. Ezen kvantitatív elemzések szolgáltak alapul az eredményekhez fűződő kvalitatív megállapításokhoz.

A mutató névmási elemek bemutatásához – a műfajközi összehasonlítás lehetősége miatt – a vizsgálat Laczkó Krisztina²⁴⁹ tanulmányát veszi alapul. Így az ez diskurzusdeixisként funkcionáló mutató névmási elem mellett azon palatális mutató névmási elemeket vizsgálja, melyek a tudomány szakszövegeiben

²⁴⁷ Vö. Tátrai: Pragmatika, 1052.

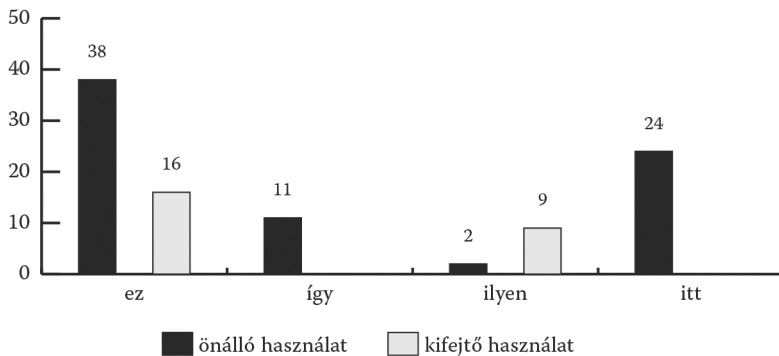
²⁴⁸ A mintából származó nyelvi példánál csak az adott tanulmányra történik hivatkozás.

²⁴⁹ Laczkó: A diskurzusdeixis, 241–264.

a diskurzuseixis pozícióját tölthetik be. Ezen elemzést jelen vizsgálat a szemantikai kidolgozott elemek elemzésével, illetve a diskurzusjelölők vizsgálatával is kiegészíti. Jelen vizsgálat kiterjedt az idézést kísérő deiktikus nyelvi elemekre is. Ezek részletes ismertetésére az idézés elemzésekor kerül sor (lásd *Az idézés működése a tudomány szakszövegeiben* című fejezet).

Eredmények

A vizsgálat eredményei először is arra irányították rá a figyelmet, hogy a tudomány szakszövegeiben megjelenő diskurzuseixis funkcionálisan igen erős kapcsolatot tart fenn a tér-, illetve a helydeixissel, a diskurzusjelölőkkel és a tagmondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolatot megjelenítő kötőszavakkal. Mindez elsősorban a mutató névmási elemeknél vált meghatározóvá. Ez összefüggésbe hozható egyfelől a diskurzuseixis kontextusfüggő tájékozódást elvégző funkciójával, mely a diskurzus tér-, illetve időbeli aspektusát emeli ki a térdeixis → idődeixis → diskurzuseixis²⁵⁰ séma mentén. Másfelől összekapcsolódik a mutató névmási elemek grammatikalizációs folyamatával.

20. ábra: Az ez, így, ilyen és itt névmásokkal konstruált önálló és kifejtő diskurzuseixisek eloszlása (%)

A mintában összesen 347 diskurzuseiktikus nyelvi elem található. A 20. ábra alapján az mondható el, hogy ezek közül az *ez*-zel konstruált elemek váltak a mintában a legjellemzőbbé (54%). Az *ez* alapvetően a diskurzusra mint téri entitásra képes reflektálni. Önálló használat esetén (38%) a diskurzus szerveződését úgy teszi reflexió tárgyává, hogy a diskurzustérben való tájékozódást valósítja meg, de emellett koreferens viszonyt is létesítve, tartalmi referenciája is érvényesül.

²⁵⁰ Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 143.

Kifejtő használata (16%) esetén (*ez az elmélet*) a tartalmi vonatkozást már a névmás után következő főnév valósítja meg, a névmás funkciója a diskurzus terében való tájékozódás megjelenítésére szűkül. A két használati mód konstruálása deiktikus helyzetben eltér egymástól, az önálló használat nagyobb mentális erőfeszítést kíván meg a befogadótól. Ez válik dominánssá a vizsgált tudományos szakszövegekben. A kifejtő használatban ugyanakkor az is felvethető, hogy a szövegszerveződés szempontjából kiemelkedő figura előtérbe állításának motivációja miatt él a szövegalkotó ezzel a szerkezettel. A minta alapján a kifejtő használat főnévi eleme (a) a szöveg szerkezetére, annak egy részére (*ez a fejezet, kutatás, összegzés*), (b) az adott, vagy mástól származó elméletre, vagy az elmélet egyik összetevőjére (*ez az elméleti keret, értelmezés, modell, megközelítés*), (c) a módszerre (*ez a rendszerezés, módszer, kutatási irány, kutatási lehetőség, kidolgozás, vizsgálat*) (d) a tárgyra, a témára (*ez a kutatás, téma, témafelvetés, kérdés, probléma*) vonatkozik. Mindezen fogalmi tartományokkal kapcsolatban az mondható el, hogy a szöveg központi összetevőit (az elmélet, a módszer, a szerkezet) teszik elérhetővé. A mutató névmás mellett megjelenő, kettős lehorgonyzással (mutató névmás és névelő által) elérhetővé váló főnév alkalmazása ezért feltehetően abból az okból motivált, hogy a szöveg témakidolgozása során a figyelem előtérbe kerüljenek azon központi összetevők, melyek a TUDÁS konstruálásának folyamatában meghatározó szerepet játszanak.

Az *ez*-zel kapcsolatban még egy dolog válhat meghatározóvá: a későbbiekben bemutatásra kerülő, szemantikai kidolgozottsággal jellemezhető jelzős szerkezetek (vagy azoknak főnevesült alakjai) és határozószók origóját tehetik explicitté ezen alakok. Az *ez* ugyanis – az *itt*-hez hasonlóan – a diskurzus éppen aktuális pozícióját jelenítheti meg. Az aktuális pozíció kifejeződését a mintában leginkább az *ezen a ponton* kifejtő használat alkalmazása tette explicitté.

Az *ilyen* névmással konstruált diskurzusdeixisek (11%) esetében szintén megfigyelhető az önálló (2%) és a kifejtő (9%) használat. A mutató névmási elem a diskurzus szerveződését mindkét esetben tulajdonságként profilálja. Önállóan szintén koreferens viszonyban vesz részt, kifejtő használatában (pl. *ilyen módon, ilyen értelmezésben*) a diskurzusdeixist – eltérően az *ez*-től – úgy valósítja meg, hogy a tulajdonságjelleg teszi hozzáférhetővé a diskurzustérben történő rámutatás során.

Az adverbálisok grammatikai jellemzőjük miatt önállóan jelennek csak meg. Az *így* (11%), és az *itt* (24%) a diskurzus szerveződésére reflektálnak. Az *így* a diskurzus szerveződését módként vagy módozatként profilálja, az *itt* a diskurzus térbeli elrendeződését jeleníti meg.

Az *így-gyel* kapcsolatban előtérbe került az a grammatikalizációs ösvény, mely a diskurzusdeixistől a diskurzusszervező funkción keresztül a tartalmi-logikai viszonyt jelölő kötőszói szerepig terjed, például:

- (2a) A szövegeket vizsgálhatjuk a bennük megjelenő illokúció szerint, *így* jár el például Coserieu (...) ²⁵¹
- (2b) Azokban a nyelvekben, amelyekben csak két (fokális) színnév van, az a lista első két tagja (...); azokban, amelyekben három (fokális) színnév van, az a lista első három tagja, és *így* tovább (...) ²⁵²
- (2c) Nyilvánvaló azonban, hogy szemléleti eltérés van a mai és a történeti változat között, *így* a nyelvészeti szövegkutatásokban felmerülő kérdésekre is különböző válaszokat kaphatunk (...) ²⁵³

A (2a) példában az *így*, amellett, hogy koreferens viszony tagjává válik, a diskurzus-deixis funkcióját is betölti. A (2b) példában a névmás deiktikus jellege háttérbe, ezzel együtt diskurzusszervező funkciója előtérbe kerül: az *így* funkciója a diskurzus továbbvitelének, a további hasonló események lehetőségének jelzése (miközben még érzékelhető az anaforikus irány). A (2c)-ben az *így* 'ezért' következtető jelentésben szerepel, a két tagmondat közötti tartalmi-logikai és grammatikai kapcsolatot megjelenítve. Ezen folyamat a vizsgált szövegekben kiemelkedővé válik, olykor átmenetet képezve az egyes grammatikalizációs fokok között. A mintában tehát az *így* nagyobb százalékban szerepelt – mint az a 22. ábrán is látható –, de ennek domináns része már az *így* deszemantizációjával, illetve az arra irányuló tendenciával jellemezhető.

Az *itt* mutató névmási elemmel kapcsolatban a minta alapján érdemes további kiegészítéseket tenni. Megfigyelhető, hogy ez a nyelvi lehetőség valósítja meg a mutató névmások közül legtisztábban a diskurzusdeixis műveletét. A névmás ugyanis a diskurzus adott terére képes rámutatni, a diskurzus térbeli elrendeződését önmagában képes reprezentálni. A diskurzustérre történő rámutatás alapján az *itt*-nek három alapvető funkcióját lehet a szövegekben megkülönböztetni. Az *itt* egyfelől metonimikusan utalhat a teljes szövegre, kijelölve az adott diskurzust más – ugyanazzal a témával, nézőponttal stb. – szövegek közül (pl. „a 'minta' fogalma *itt* ²⁵⁴ úgy értelmezhető”, ²⁵⁵ „a szövegtipológiai kutatások történetét *itt* nem szükséges részletesen összefoglalni” ²⁵⁶), másfelől a szöveg éppen aktuális pozíciójára képes rámutatni (pl. „*itt* pusztán néhány példát mutattam arra

²⁵¹ Kocsány: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei, 13.

²⁵² Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 50.

²⁵³ Fehér Erzsébet: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, 13.

²⁵⁴ A példákban a kiemelések tőlem származnak (Cs. N.).

²⁵⁵ Fehér: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, 27.

²⁵⁶ Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 45.

nézve”,²⁵⁷ „*itt* ahelyett az az érdekes”²⁵⁸). A harmadik eset azon lehetőségek jelölését öleli fel, mikor az aktuális megnyilatkozó a diskurzusában az intertextualitás lehetőségét kihasználva más szövegekre hivatkozik, majd ezen szövegekre, illetve az azokban előtérbe kerülő összetevőkre – az első esethez hasonlóan – az *itt*-tel mutat rá. Az *itt* ebben az esetben az aktuális diskurzus részévé válik, ezért az aktuális megnyilatkozó pozíciójához, illetve az aktuális diskurzushoz való ’közelség’-et kifejezve tudja elvégezni a rámutatást, például „ebből elsők között veszi ki részét Bitnitz *itt* tárgyalt munkája is”;²⁵⁹ „E szempontok alapján könyve három részre oszlik: az első az iránytan (stilisztika) általános kérdéseit tárgyalja, *itt* esik szó a műfaji alapformák mellett (...)”.²⁶⁰

Az *itt* alkalmazásával kapcsolatban a vizsgálat azt is elemezte, miért él az aktuális megnyilatkozó az adott pozícióra történő rámutatás nyelvi lehetőségével. A vizsgált mintában az *itt* deiktikus elem használatát leginkább a diskurzus szerveződésének folyamatához lehet kapcsolni, az *itt*-et ugyanis minden esetben az adott téma kifejtésének szempontjából releváns információk átadása követi. Ezek egyfelől az elmondottakhoz fűzött beszélői reflexiók, vélemények, másfelől a TUDÁS megosztásának folyamatából kiemelkedő, központi összetevők, illetve összegzések. A szövegekben a megnyilatkozó ezen összetevőkre az *itt* alkalmazásával tudja a figyelmet irányítani, a gondolatmenetében, a szöveg folyamatában az *itt* által kijelöli azt a pozíciót, melyet a TUDÁS megosztása szempontjából fontosnak vél. Mindezt az *itt*-et kísérő nyelvi eszközök is kifejtetté tehetik, például: „*Itt* említtem meg azt az emlékezet kapcsán is felmerülő problémát”²⁶¹; „Mi *itt* (...) a számunkra leginkább elfogadható felfogást foglaljuk össze”.²⁶² Mindezek mellett az *itt*, illetve az *itt*-tel jelölt diskurzusrész az origóját képezheti azon – a későbbiekben bemutatásra kerülő – szemantikai kifejtettséggel jellemezhető deiktikus nyelvi elemeknek, melyek a diskurzus korábbi vagy későbbi részeire képesek utalni.

A szemantikai kifejtettséggel jellemezhető diskurzusdeixisek a tudomány szakszövegeinek jellemzőivé válnak.²⁶³ A mintában összesen 193 előfordulásuk adatolható. A mutató névmási elemek előfordulási adatával összehasonlítottva (347)

²⁵⁷ Dobi: A formális nyelvi elemzés lehetőségei a szövegek reprezentációjában, 76.

²⁵⁸ Hámori: A társalgási műfajokról, 127.

²⁵⁹ Fehér: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, 30.

²⁶⁰ Uo., 33.

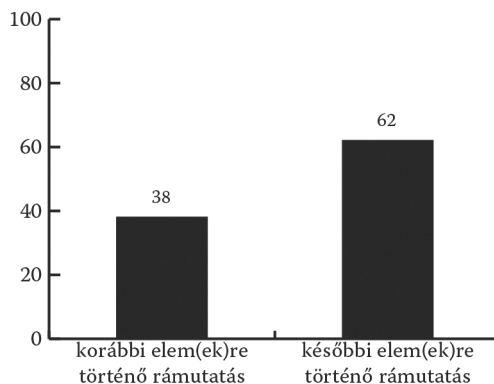
²⁶¹ Andó: A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai, 96.

²⁶² Eőry: A szöveg időszerkezete mint szövegtipológiai jellemző, 177.

²⁶³ Vö. Dér Csilla Ilona: Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*, Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 382–388; Kertes Patrícia: A metapragmatikai tudatosság jelzései érvelő érettségi szövegekben, in Várad Tamás (szerk.): *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*, Budapest, MTA, Nyelvtudományi Intézet, 2011, 70–71.

előtérbe kerülhet annak a kérdése, hogy mi az alapvető különbség a két eljárás-mód között. Mivel a szemantikai kifejtettség a határozószók, illetve a főnevesült jelzők esetében hasonlóan tekinthető, ezért ezt a magyarázó okot a vizsgálat elveti. Sokkal inkább a diskurzus szerveződésével való összefüggéssel látja ezt magyarázhatónak, közelebbről a diskurzusdeiktikus nyelvi elemek hatótávolságával, illetve a 'közelség', 'távolság' kifejeződésével. A mutató névmási elemek ugyanis elsősorban az elemi események reprezentációjaként értelmezett tagmondatok között érvényesülnek, illetve a rámutatás műveletét kisebb hatótávolságú szövegegységek esetében képesek elvégezni. A prototipikus diskurzusdeixist elvégző palatális mutató névmások – funkciójukból adódóan – az adott pozícióra, illetve a megnyilatkozóhoz közel levő entitásokra, helyzetekre, diskurzus-összetevőkre és módokra, körülményekre képesek rámutatni. A szemantikai kifejtettséggel jellemezhető nyelvi elemek viszont nagyobb hatókörrel rendelkeznek: az előre, illetve hátra utalás során jellemzően nagyobb távolságot tudnak megjeleníteni, mint a mutató névmási eszközök; funkciójuk is leginkább abban összegezhető, hogy az adott pozíciótól távolabb elhelyezkedő diskurzusrészekre képesek utalni.

A diskurzusdeixis megvalósításának tipikus nyelvi lehetőségei egyfelől aszerint kategorizálhatók, hogy az aktuális diskurzuspozíció előtt, vagy után megjelenő diskurzusrészre utalnak.

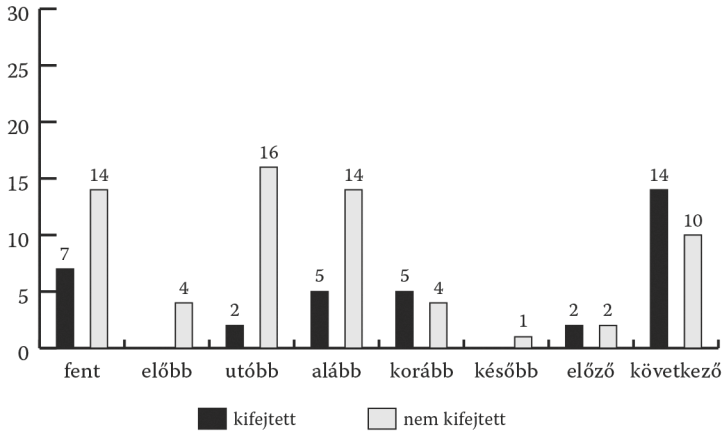

21. ábra: Szemantikai kifejtettséggel jellemezhető diskurzusdeiktikus elemek eloszlása az irány alapján (%)

A mintában az adott pozícióhoz képest korábbi szövegösszetevőre (38%), illetve a későbbiekre (62%) történő rámutatás (lásd 21. ábra) a szövegek megértési és értelmezési útvonalaát mutathatja, illetve az válhat a diskurzus szerveződésére történő reflexiók alkalmazásának alapjává. A szövegalkotó figyelembe veheti azon befogadói elvárást, hogy a fogalmilag már kifejtett tudásösszetevőket csak

akkor hozza ismét mozgásba, amikor azoknak megisméltése, hivatkozással történő felidézése, illetve újrafogalmazása az adott diskurzushelyen relevánssá válik. Ezekben az esetekben a diskurzuseixis által az adott szövegrész, tudásösszetevő ismét az aktív figyelem zónájába kerülhet úgy, hogy a diskurzus éppen aktuális helyén újrafogalmazódik, újraértelmeződik, viszonyba kerülve az azon a ponton kifejtésre kerülő tudásösszetevőkkel, fogalmi összetevőkkel. A későbbi részekre történő utalás az „új információ” fogalmát valósítja meg. Az előreutalás a befogadó számára kijelöl egy értelmezési ösvényt is, melynek során vagy végpontján egy tudásösszetevő – a szemantikai kifejtettséggel jellemezhető deiktikus nyelvi elemnek köszönhetően – már valamilyen fokon előkészítettnek tekinthető. A későbbi elemre történő, szemantikai kifejtettséggel történő utalás tehát azért válhat gyakoribbá, mert a szövegalkotó egy olyan elemet kíván működésbe, illetve viszonyba hozni az éppen aktuális pozíció egyik elemével, melynek fogalmi kifejtése még nem történt meg.

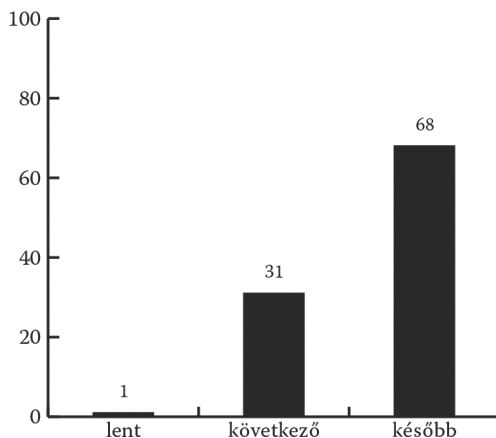
Mind az előre, mind a hátrautalást eltérő kifejtettségű elemek végezhetik el. A mintában egyaránt megtalálhatók a nagyobb kifejtettséggel jellemezhető jelzős szerkezetek (pl. *a fentebb mondottak, a fentebb szóba került, az alábbi fejezetben* stb.) és az ezen szerkezetek jelzőinek főnevesült alakjai (*a fentebbiek*), illetve különböző határozószók (pl. *lent, lentebb*). Az első konstrukcióval kapcsolatban az mondható el, hogy a deixis műveletét a jelzői szerepben álló deiktikus nyelvi elem végzi el, akárcsak a főnevesült alakok szótöve, illetve a határozószói alak. Amíg viszont a komplex szerkezet (*az alábbi fejezet*) egyszerre hoz mozgásba HELY-et (*fejezet*), illetve POZÍCIÓ-t (*alábbi*), addig a másik két alak csupán az éppen aktuálishoz viszonyított POZÍCIÓ-t profilálja, a helyzetkijelölés nem specifikálódik. Ezért a vizsgálat ezen összetettséget, jelentéskidolgozást előtérbe helyezve elemzi a továbbiakban ezen deiktikus elemeket (tehát a HELY-re való utaltság, vagy annak elmaradása alapján beszél kifejtett és nem kifejtett nyelvi elemekről).

22. ábra: A *fent*, *előbb*, *utóbb*, *alább*, *korább*, *később*, *előző* és *következő* elemekkel konstruált kifejtett és nem kifejtett diskurzuselemek aránya (%)

Mint a 22. ábrán látható, alapvetően a nem kifejtett elemek alkalmazása jellemzi a tudomány szakszövegeiből álló mintát. A kifejtett elemek (szerkezetek) főnévi tagja egyaránt megjeleníthet a szöveg szerveződésének szempontjából releváns elemet (pl. [*az előző, fentebbi*] *pont, rész, fejezet* stb.), illetve a TUDÁS összetevőit (pl. *lehetőség, elméleti keret, kérdés, mondtak, példa*). Mint arról már volt szó, ezen deiktikus nyelvi elemek nagyobb távolságot tudnak megjeleníteni, mint a mutató névmásiak. A távolság profilálása szempontjából viszont több fokozat valósul meg. Az *előbb*-bel és az *utóbb*-bal konstruált elemek alkalmazása jellemzően egy tagmondatnyi (mondatnyi) távolságban valósul meg. Ezzel magyarázható, hogy egyiket sem jellemzi a kifejtettség, hiszen a szöveg adott összetevői még az aktív figyelmi zónában lehetnek. Ebből kiindulva a többi elemre nézve a 'távolság' mértékének szempontjából az mondható el, hogy minél távolabbi összetevőt tesz reflexió tárgyává a beszélő, annál magasabb fokú kifejtettséget alkalmaz. A relatív nagyobb 'távolságot' megvalósító *fent*-tel konstruált elemek („párja” a *lent* a mintában egyszer sem fordult elő) nem kifejtő alkalmazása továbbá az 'összegző' jelentést tudja megvalósítani, tehát mindazon elemekre képes utalni, melyek az aktuális pozícióig kidolgozásra kerültek (pl. *a fentebbiek alapján* 'az eddig elmondottak alapján'). A *később(i)* emelkedik még ki a felsorolt elemek közül. Ezzel kapcsolatban a vizsgálat azzal a felvetéssel él, hogy ez az elem, illetve az ezzel az elemmel konstruált szerkezetek jellemzően a TUDÁS megosztásában, a TUDÁS összetevőinek egymáshoz való viszonyában vállalnak szerepet (pl. *a későbbi elméletek, a későbbiekben* 'időben később'), a szöveg időjelölését, az idődeixist megvalósítva. A diskurzus szerveződésére történő reflexiók megtételére talán ezért nem alkalmazzák.

A minta alapján kirajzolódó ezen felvetést a vizsgálat az MNSZ2 (v2.0.5)²⁶⁴ tudományos alkorpuszának 100-100 adatból álló véletlen listáján is elemezte. A vizsgálat a *később*-bel és az azonos irányt kidolgozó *következő*-vel konstruált nyelvi elemek közül kiválasztott 3 alakra (*később*, *későbbi*, *későbbiekben*; *következő*, *következőben*, *következőkben*) terjedt ki, illetve a *lent*-tel konstruáltak közül 4 alakra (*lent*, *lentebb*, *lentebbi*, *lenti*),²⁶⁵ mivel ez az elem nem jelent meg a vizsgált mintában. Az elemzés – az előfordulás mellett – arra koncentrált, hogy ezen elemek jellemzően a diskurzusdeixist, az idődeixist (a *következő* esetében), illetve a térdeixist (a *lent* esetében) vagy egyéb funkciót valósítanak meg.²⁶⁶ Az eredmények a következők.

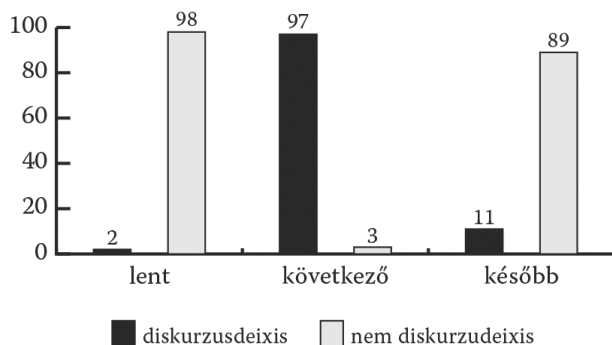
23. ábra: A *lent*, a *következő* és a *később* nyelvi elemekkel konstruált kifejezések előfordulása az MNSZ2 (v2.0.5) tudományos alkorpuszában (%)

Mint a 23. ábrán látható, a tudományos alkorpuszban a vizsgált *lent*-tel konstruált elemek száma a legalacsonyabb (1%, összesen 1621 előfordulás, a vizsgált elemekre lebontva *lent*: 870, *lentebb*: 292, *lenti*: 437, *lentebbi*: 22), a *következő* elemmel konstruáltak összesen 54 005 esetben (a vizsgált elemekre lebontva *következő*: 53 265, *következőben*: 51, *következőkben*: 689), a másik két elemhez viszonyítva 31%-ban, a *később*-bel pedig 116 400 (*később*: 88 574, *későbbi*: 24 110, *későbbiekben*: 3716), azaz 69%-ban fordultak elő. Izgalmasabbá válik a kép, ha a három elemmel konstruált 100-as listákat vizsgáljuk.

²⁶⁴ <http://mnsz.nytud.hu>.

²⁶⁵ A *később*-bel és a *következő*-vel konstruált nyelvi alakok kiválasztása az előző vizsgálat alapján történt: a három leggyakoribb elem került elemzésre; a *lent* esetében – mivel az előző vizsgálati anyagban nem jelent meg – intuíción alapján kerültek kiválasztásra az alakok.

²⁶⁶ Mind az előfordulás, mind a 100-as listák lekérdezésének időpontja: 2020. június 1.

24. ábra: A *lent*-tel, a *következő*-vel és a *később*-bel konstruált nyelvi elemek funkciói az MNSZ2 (v2.0.5) véletlenszerű mintáiban (%)

A *lent* csupán 2%-ban valósítja meg a diskurzusdeixis műveletét, de a konstruálási mód is jellemzővé válik rá: a véletlenszerű mintában leginkább hivatkozásokban szerepel (pl. *l. lent, lentebb*). Ezekben az esetekben a DISKURZUS TÉR metafora lép működésbe. A *következő* esetében ez az arány megfordul: ezen nyelvi elemmel konstruált kifejezések 97%-ban a diskurzusdeixis műveletét valósítják meg, 3%-ban pedig idődeixisként funkcionálnak (pl. *a következő munkájában, a következő években*). Így itt a diskurzusdeixis alapja a DISKURZUS IDŐ lehet. A 'távolság'/'közelség' megállapításához a vizsgálat arra is kiterjedt, hogy megnézze, milyen 'távolság'-ban levő elemekre mutatnak rá a *következő*-vel konstruált elemek: jellemzően egy tagmondatnyi a „rámutatás” távolsága (pl. *a következő:, a következő példák* stb.), kivételt képez a *következőkben*, mely – a többes szám miatt – több tagmondatnyi távolságra (is) képes rámutatni. A *később* esetében pedig 11%-ban lehet diskurzusdeixisről beszélni, a többi esetben az ezzel konstruált nyelvi elemek idődeixist valósítanak meg (pl. *későbbi századok, a későbbi munkák, a későbbiekben született elméletek*). Kiemelkedővé válik az is, hogy diskurzusdeixis megvalósítása itt is elsősorban a hivatkozások által megy végbe (az esetek 97%-ban valósult ez meg, pl. *l. később*). Ebben az esetben tehát ismét az DISKURZUS IDŐ válhat a diskurzusdeixis alapjává. A *lent*, illetve a *később* elemmel konstruált nyelvi kifejezések alkalmazása nagyobb 'távolság'-ot valósít meg, mint a *következő* esetében.

A 24. ábrán szereplő elemek elsősorban a DISKURZUS TÉR metaforát használják fel. Ennek alapja az írott nyelvi diskurzus térbeli kiterjedése lehet, tehát a diskurzus mint tárgyiasított entitás jelenik meg. A diskurzusdeixis e lehetősége így a vizualitást helyezi előtérbe a deiktikus nyelvi elemek szerveződésekor és nem az IDŐ-t előtérbe állító befogadási folyamatot.

Itt szükséges arról szólni, hogy ezen nyelvi lehetőségek szintén erős kapcsolatot tartanak fenn a diskurzusjelölőkkel. Nem csupán azért, mert az adott szövegtípusra jellemzővé válik az alkalmazásuk, hanem itt is megfigyelhető az a dezemantizáció, vagy afelé haladó grammatikalizációs folyamat, mely a mutató névmásoknál megfigyelhető. Továbbá bizonyos, a szöveg szerveződésére utaló diskurzusjelölők e deiktikus nyelvi elemekkel mutatnak igen nagy hasonlóságot, például *először – másodszer, egyrészt – másrészt* stb.

A rámutatásnak és a diskurzus szerveződésének sajátos példájává válhat még további, a szövegeket nagyban jellemző két eset, ezek a *l.* ('lásd') és a *vö.* ('vesd össze'), melyek egy külső entitásra történő rámutatás megvalósítása során a szövegvilág részévé az intertextualitás lehetőségét kihasználva tehetnek az adott szövegtől „távolabb levő” szövegeket.

Diskurzusdeixis és/vagy diskurzusjelölők

A korpuszban a szöveg szerveződéséhez kapcsolódó elemek olyan diskurzusjelölőket is tartalmazott, melyek egyfelől a diskurzusdeixis jelenségével tartanak fenn erős kapcsolatot, másfelől azon kívül helyezkedhetnek el. Ezek azon diskurzusjelölők, melyek dominánsan a szöveg szerveződését teszik reflexió tárgyává. Ezért a diskurzusdeixis jelenségéhez kapcsolódóan érdemes és szükséges röviden áttekinteni, hol is érintkezik a diskurzusjelölők kérdése a diskurzusdeixis kérdésével.

A diskurzusjelölők funkcionális leírása során Siepman²⁶⁷ több más írott műfaj mellett írott tudományos szövegekben is vizsgálta a többszavas diskurzusjelölőket.²⁶⁸ Az általa felvett funkciók közül a példaadók között (*ezek a következők*), illetve az előszámlálókban (*egyrészt – másrészt; az alábbiakban a ...-t mutatom be*) egyfelől több olyan elem található, melyek már a diskurzusdeixis ismertetése során, a szemantikai kidolgozottsággal jellemezhető elemeknél megtörtént. Ugyanakkor az előszámlálók között olyan elem is előfordul, mely kapcsolatot tart fenn a diskurzusdeixissel, de hagyományosan a diskurzusjelölők kategóriájába sorolható. Ennél árnyaltabbá válhat a kép, ha ezen felosztást Crible²⁶⁹ felosztásának egy részével is kiegészítjük, mert abban olyan diskurzusjelölő funkciók is megjelennek, melyek további, a szöveg szerveződését érintő reflexiók megtételére alkalmas nyelvi elemeket is magukba foglalnak. Crible megközelítésében

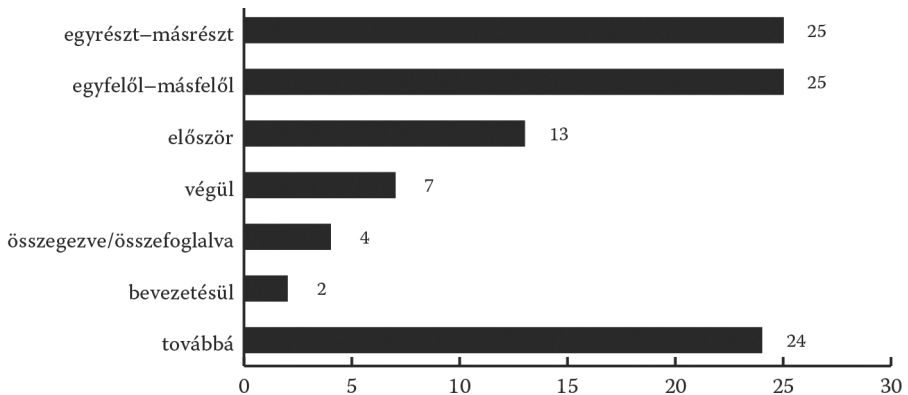
²⁶⁷ Dirk Siepman: *Discourse markers across languages. A contrastive study of second-level discourse markers in native and non-native text with implications for general and pedagogic lexicography*, Abingdon – New York, Routledge, 2005.

²⁶⁸ Vö. Dér: *Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban*, 382–388.

²⁶⁹ Ludvine Crible: *Discourse markers and (dis)fluency*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2018, idézi Furkó B. Péter: *Diskurzusjelölők és egyéb diskurzuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2019.

a diskurzusjelölők szekvenciális funkciójához kapcsolódóan olyan eseteket említ, melyek a szöveg szerveződésére vonatkoznak. Ezek a következők: tagolás, kezdő elem / határvonal jelzése, záró elem / határvonal jelzése, hozzáadás, felsorolás. A diskurzusjelölők funkcióinak meghatározásában a szövegszerveződésre történő reflexió kérdése Schiffrin²⁷⁰ munkájában is lényeges elemmé válik: ő a textuális funkcióba sorolja ezeket az elemeket.

Az elemzett mintában a diskurzusdeixissel kapcsolatot fenntartó, a szöveg szerveződését reflexió tárgyává tevő diskurzusjelölők a következők:

25. ábra: A szekvenciális funkciót megvalósító szövegszervező diskurzusjelölők a mintában (%)

A 25. ábra diskurzusjelölőinek elsődleges funkciója a szöveg szerveződésére való reflexiók megtétele. Crible felosztását követve ezek a nyelvi elemek elsősorban a tagolás, a kezdő és a záró elem jelölése, a felsorolás funkcióit valósítják meg. A tipikussá váló elemek funkciójukon kívül hatókörükben térnek el egymástól. Kisebb hatókörrel jellemezhető például az *egyrészt – másrészt*, ennél nagyobb a *végül* vagy a *bevezetésül*, illetve a már a deixis témakörében tárgyalt, átmeneti kategóriába sorolható *alábbi fejezetben, későbbi részekben*. A *továbbá* némiképp kiemelkedik ebből a sorból, hiszen ez már egyéb textuális funkcióval is jellemezhető.

A diskurzusjelölők ezen csoportjához kapcsolódóan érdemes a fejezetcímekről, illetve azok közül is kettőről szólni. Ezek a *bevezetés* és az *összegzés, összefoglalás* vagy *konklúzió*. Ezek a tudományos szakszövegekben jellemzően konvencionizált címek ismét a deixis és a diskurzusjelölők közötti kapcsolatot tehetik explicitté: egyszerre mutatnak rá egy adott szövegrészre, és egyszerre teszik reflexió tárgyává a szöveg szerveződését.

²⁷⁰ Schiffrin: *Discourse Markers*.

A szövegalkotói tevékenységekre irányuló reflexív viszonyulás kifejezésének lehetőségei

Ez a rész az irányultságot előtérbe helyezve több, a tudomány szakszövegeiben érvényesülő reflexiót ölel fel. A fejezet él tehát azzal a lehetőséggel, hogy ezen elemeket egymáshoz való viszonyukban vizsgálja, illetve az elemek előfordulása során megmutatkozó fokozatiságot érzékelhetővé tegye.

A vizsgálat eredményeinek leírása során a fejezet arra kívánja ráirányítani a figyelmet, hogy ezen reflexiók a metapragmatikai tudatosság irányultságát és főként funkciójukat tekintve nem válnak el élesen, olykor egyszerre vagy átmeneti kategóriaként valósíthatják meg a nyelvi és nem nyelvi, illetve tudati folyamatokra való reflektálást, és ezáltal a tudomány szakszövegeiben a diskurzus szerveződését, az értékelést, az információ forrását, a forrás típusát megjelenítő evidencialitás,²⁷¹ illetve a beszélő tudása alapján egy esemény fennállására, annak valószínűségi fokára reflektáló episztemikusság²⁷² jelölését, az attitűdjelölést, illetve a közös jelentésképzés folyamatát is reflexió tárgyává teszik vagy tehetik. A tudomány szakszövegeiben e reflexiók a metapragmatikai tudatosság eszközeiként a TUDÁS konstruálásához, elérhetővé tételéhez járulnak tehát hozzá.

A fejezet a szövegalkotói folyamatra irányuló nyelvi reflexiók elemzéséből indul ki. Ezután elemzi azon nyelvi elemeket, melyek széles értelemben nem a nyelvi tevékenységre, szűkebb értelmezésükben, illetve metaforikus jelentésképzésük által viszont a nyelvi tevékenységre való reflexióként értelmezhetők. Ezek után a tudati, mentális tevékenységre reflektáló elemeket vizsgálja.

²⁷¹ Lásd bővebben Kugler Nóra: Az evidencialitás és a modalitás, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 474–480.

²⁷² Lásd bővebben *uo.*, 485–494.

Anyag és módszer

A vizsgálathoz felhasznált mintából 162 oldalnyi a humán²⁷³ tudományokhoz sorolható,²⁷⁴ és egy közel ugyanilyen terjedelmű, 153 oldalnyi, a reál tudományok körébe sorolható²⁷⁵ – a műfaji összehasonlítás lehetősége miatt – folyóiratcikkből állt. A humán és a reál tudomány összevetését a vizsgálat azért látta szükségesnek, mert az előzetes elemzések során az vált láthatóvá, hogy az ebbe

²⁷³ A *humán–reál* megnevezéseket a *bölcsészettudomány* és a *természettudomány* megnevezések helyett azért alkalmazza a kutatás, mert a vizsgálathoz felhasznált folyóiratcikkek közül több a matematikatudomány területéről került ki.

²⁷⁴ Balázs Géza: Török Gábor visszhangtalan stíluselmélete, *Magyar Nyelvőr*, 141. évf., 2017/3, 340–349; Janusz Banczerowski: A kognitív nyelvészet alapelvei, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/1, 78–87; Fehér Erzsébet: A stíluselmélet archeológiája, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/2, 169–174; Golden Dániel: Bölcsészet, tudomány, pragmatizmus, *Literatura*, XXXII. évf., 2006/2, 143–153; Gósy Mária: A spontán beszédben előforduló megakadási jelenségek gyakorisága és összefüggései, *Magyar Nyelvőr*, 127. évf., 2003/3, 257–277; Halm Tamás: A nyelvi változás formális modellezése, *Magyar Nyelvőr*, 135. évf., 2011/4, 493–499; Hudi József: A veszprémi polgárság könyvkultúrája a 18–19. században, *Történelmi Szemle*, XLII. évf., 2000/1–2, 91–113; Jeney Éva: Biblioterápia, irodalomterápia, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 151–155; Kemény Gábor: A nyelvi kép mint „szabályszerűség”, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/4, 395–403; Kulcsár-Szabó Zoltán: A hang retorikája Szabó Lőrinc korai költészetében, *Literatura*, XXXV. évf., 2009/2, 163–179; Pálffy Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században, *Történelmi Szemle*, XLI. évf., 1999/3–4, 331–367; Papp Ágnes Klára: Katarzis és karnevál, *Helikon*, 62. évf., 2006/2, 181–191; Szathmári István: Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer, *Magyar Nyelvőr*, 133. évf., 2009/2, 150–155.

²⁷⁵ Bozóki Sándor: Súlyok meghatározása páros összehasonlítás mátrixok legkisebb négyzetes közelítése alapján, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 121–137; Csirmaz László: Nagy pontosságú képfeldolgozás, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 85–98; Csóka Péter – Kondor Gábor: Csódszabályok pénzügyi hálózatokban, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–13, <http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-CsokaKondor.pdf> (Letöltés: 2020. június 10.); Dósa György – Vizvári Béla: Az általánosított LPT(k) algoritmuscsalád egyforma párhuzamos gépek ütemezésére, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 17–37; Érdi Bálint: Bolygórendszerünk kaotikus dinamikája, *Természet Világa*, 134. évf., 2003/6, 256–260; Fegyverneki Sándor: Újabb statisztikai vizsgálatok az Ornstein–Uhlenbeck-folyamatról I, Elméleti háttér, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 39–57; Floriska Adél – Dobos Imre: A meg nem újuló erőforrások egy dinamikus Leontief-modellje, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 99–110; Gera Imre – London András: Gráf alapú dimenzióredukciós heurisztikák részvénytársasági korrelációs mátrixokra, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–14, <http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-GeraLondon.pdf> (Letöltés: 2020. június 21.); Gerencsér Balázs – Gerencsér László: Általánosított relatív konszenzus – éles konvergenciaátlételek, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–11, <http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-GerencserGerencser.pdf> (Letöltés: 2020. június 21.); Gyarmati József: Műszaki berendezések vizsgálata faktoranalízis segítségével, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 73–83; Kamarás Katalin: Nanotartályok és nanoállványok, *Fizikai Szemle*, LXVIII. évf., 2018/1, 8–10; Kovács Előd – Arató Miklós – Lipovits Ágnes: Modellek a magyarországi éves földrengésszámok vizsgálatára, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 25. évf., 2008, 75–97, <http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2014/03/25-Arato.pdf> (Letöltés: 2020. június 20.).

a kategóriába sorolható metapragmatikai reflexiók eltéréseket mutatnak a két tudományterület között, a diskurzusdeixis jelensége viszont nem. A humán minta elsősorban a nyelvtudományba sorolható tanulmányokat tartalmazott, de emellett vizsgált néhányat az irodalom- és a történelemtudomány szakterületéről is. A reál minta elsősorban az alkalmazott matematika területéhez kapcsolódó tanulmányokat tartalmazott, emellett a kutatás vizsgált néhány tanulmányt a fizika tudományterületéről. A vizsgálat a mintából a nyelvi elemeket manuális úton nyerte ki, majd manuális annotációval kvantitatív elemzést végzett. Ezen kvantitatív elemzések szolgálták alapot az eredményekhez fűződő kvalitatív megállapításokhoz.

Mivel a minta csupán egy töredéke a vizsgálható szövegeknek, a kutatás elsősorban arra a kérdésre irányult, hogy a humán és a reál tudományok tudáskonstruálása során mennyire, miként és miért válik jellemzővé a metapragmatikai tudatosság jelölése. Ezt a két mintarész összehasonlításával érte el a vizsgálat, a teljes mintában szereplő jelenségek számadatait a tudományterületek szerinti eloszlásban adja meg a fejezet.

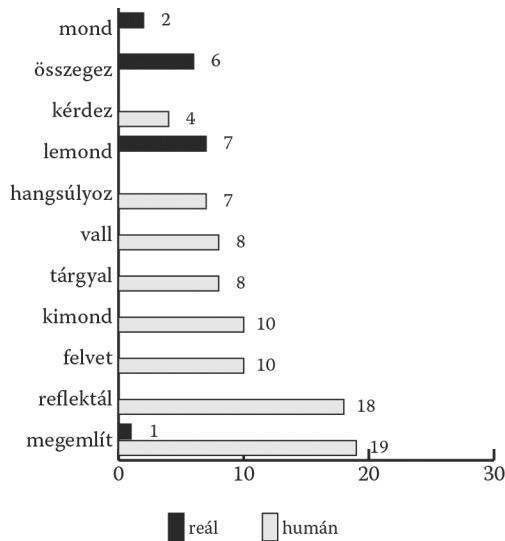
Mivel jellemzően igék valósítják meg az ismertetésre kerülő metapragmatikai lehetőséget, ezért előljáróban szólni kell arról is, hogy ezen igék a tudományos diskurzusra jellemzővé válva a nyelvi, nem nyelvi és tudati folyamatokat első személyű (E/1 és T/1) formában, de emellett személytelen formát alkalmazva is elérhetővé tehetik. Utóbbi konstrukciói a metaforizáción alapulnak, melyben vagy a teljes kutatás, vagy annak egy jellemző része mint 'személy' működik (*a kutatás arra terjed ki, a fejezet bemutatja*). Ezért a fejezet az összegző megállapításokat és egyben a kvantitatív elemzés eredményeit szemléltető diagramokban az alapalakokat közli. Ezen alapalakok viszont minden esetben az egyes számú vagy azt metaforikusan képviselő előfordulásokat jelölik.

Az itt bemutatásra kerülő reflexiók az aktuális szövegalkotói folyamathoz kapcsolódnak. A más személyhez köthető diskurzusokra történő reflexiókat a fejezet az idézés témakörének elemző bemutatása során vizsgálja.

A szövegalkotó saját nyelvi tevékenységére történő reflektálás

A TUDÁS megosztásához, illetve annak folyamatához kapcsolódó nyelvi tevékenységre történő reflektálás lehetőségei a mintában háttérbe szorulnak a nem nyelvi tevékenységre reflektálókhoz képest.

A szűken vett, a szövegalkotó nyelvi tevékenységét reflexió tárgyává tevő igék előfordulási száma a humán mintában 41, a reálban 8. Ezek kifejezőeszközei a következők:

26. ábra: A szövegalkotó saját nyelvi tevékenységére reflektáló nyelvi lehetőségek eloszlása (%)

Mint a 26. ábrából látható, humán területen a szakszövegek nemcsak nagyobb mértékben (84%) tartalmaznak ilyenfajta reflexiókat, mint reál területen (16%), hanem változatosabban is jelenítik meg az aktuális megnyilatkozó nyelvi tevékenységére vonatkozó utalásokat. Ez a TUDÁS konstruálásának és elérhetővé tételének módjával magyarázható. Ezen igék ugyanis – amellet, hogy a szövegalkotó a nyelvi tevékenységére reflektálva azt a figyelem előterébe helyezi – a MONDÁS tevékenységét eltérő módon dolgozzák ki. A szövegalkotónak tehát megvan arra a lehetősége, hogy saját nyelvi tevékenységét eltérő módon, minőségben tegye hozzáférhetővé. Ez a saját nyelvi tevékenységéhez, illetve a közölközéssel való szubjektív viszonyulást eredményezi. Mindezek alapján a 26. ábrában bemutatott igék aszerint, hogy általuk milyen fajta attitűd válik kidolgozottá, illetve ezáltal milyen funkciót töltenek be a szövegben, fokozatot alkotnak. A MONDÁS-t reprezentáló nyelvi eszközök azonos jelentés-összetevője a 'mondás aktusa'. MONDÁS aktusának kidolgozása szempontjából neutrálisnak a *mond* tekinthető. A MONDÁS-nak a nyelvi reprezentációkban profilálódó eltérő jelentés-összetevői a folyamat időszerkezetéhez és eseményszerkezetéhez köthetők. A *mond* esetében a folyamat időszerkezete a következőkben összegezhető: közepesen hosszú idejű (tartós), folyamatos (megszakíthatatlan), közepes intenzitású, sematikus kezdő- és végpont nélküli. A folyamat eseményszerkezete úgy jellemezhető, mint saját akaratból és energiaforrásból, neutrális hangsebességgel és hangmagassággal

végrehajtott kommunikáció (beszéd). A *mond* esetében a pillanatnyi állapotok sorozata ugyanazzal a minőséggel jellemezhető, egy kommunikatív eseményt tehát addig lehet *mond*-dal leképezni, amíg kommunikációt jellemző egyenlenség fennáll. A *mond*-hoz hasonló jelentésszerkezettel jellemezhető a *tárgyal* és az *összegez*, ezekben az esetekben a mondás módjában van eltérés.

Ezekhez képest a többi igében a MONDÁS aktusának egy-egy jelentés-összetevője kerül az előtérbe úgy, hogy a MONDÁS alszerkezetei közül az idő- és az eseményszerkezet módosul. A *hangsúlyoz* a MONDÁS egyik összetevőjét (a mondás intenzitását) emeli ki. A mondás forgatókönyve működésbe lép, de a beszélő a MONDÁS egészét a mondás egyik eseményének előtérbe helyezésével konstruálja meg. Az időszerkezet módosul a *kimond*-ban, az eseményszerkezet módja a *kérdesz*, a *lemond*, a *vall*, a *reflektál* és a *felvet* igékben. A *lemond* és a *felvet* némiképp ki is emelkedik ebből a sémából. Ezekben az esetekben a metaforikus jelentésképzés egy nem nyelvi tevékenység jelentéskidolgozása felé tolja az igéket, a *lemond* esetében egy cselekvés, a *felvet* esetében a mentális aktivitás kifejeződése felé.

A 26. ábra igéivel kapcsolatban azt is érdemes megemlíteni, hogy azok eltérő mértékben tehetik hozzáférhetővé a nyelvi tevékenységre történő reflexiót, illetve azt, amire maga a reflexió irányul. A MONDÁS elérhetővé tétele, a kidolgozottságának módja között alapvető különbség az, hogy a VKI MOND VALAMIT (összetett kompozitumszerkezetként) egy elemi esemény reprezentációja által válik hozzáférhetővé – például a *mond* esetében a *mond valaminek*, illetve a *mond valamit* konstrukciótípus jelent meg – vagy a VKI MOND és a VALAMIT külön eseményként (referenciapont-szerkezetként) konstruálódik meg, tehát [*azt*] *mondja*, [*hogy*] szerkezettel. Előbbi eset az aktuális megnyilatkozó perspektíváját helyezi a figyelem központjába. Utóbbi konstrukcióban viszont nemcsak a szövegalkotó perspektívája válik explicitté, hanem az külön elemi eseményként konstruálódik meg, lehetőséget adva arra, hogy az a dolog ('valamit') is kidolgozottá váljon és a figyelem előtérbe kerüljön, melyre a nyelvi tevékenység vonatkozik. Az ezeket alkalmazó szerkezetek tehát olyan kontextualizáló résznek (tagmondatnak) tekinthetők, amelyek az irányultság tárgyának referenciális értelmezését meghatározzák.

A szövegalkotó nem nyelvi tevékenységére történő reflektálás

A következőkben olyan, a tudomány szakszövegeire jellemző nyelvi elemek elemzését végzi el a fejezet, melyek ugyan nem a szövegalkotó nyelvi tevékenységére reflektálnak, de irányultságuk, működésük, a szöveg jelentésképzésében betöltött szerepük alapján a közös figyelmi jelenetben a metapragmatikai tudatosság jelölőeszközeiként értelmezhetők (vö. *Metapragmatikai reflexiók a tudomány szakszövegeiben*).

Ezen nem nyelvi tevékenységre utaló elemek közös ismérve az, hogy a nyelvekhez hasonlóan egyes számban (vagy metaforikusan véve egyes számban) tesznek reflexió tárgyává tevékenységeket. E tevékenységek jellemzően a TUDÁS kidolgozásához, az interszjektív feldolgozás sikerességéhez járulnak hozzá, és – átmeneti kategóriát létesítve a diskurzus szerveződésére utalók kategóriájával – a témakidolgozást, ezáltal a diskurzus lépéseit teszik reflexió tárgyává. Az is elmondható, hogy e nyelvi elemek – bár dekontextualizált jelentésükben nem nyelvi tevékenységet jelenítenek meg – egy nyelvi tevékenység részévé válnak, és olyan cselekvéseket tesznek hozzáférhetővé, melyek a tudomány szakszövegeinek kontextusában metaforikusan nyelviként értelmezhetők, illetve a rájuk irányuló reflexivitás, annak explicitté tétele miatt vál(hat)nak nyelvekké. Például: „*Bemutatunk egy a véletlen mátrixok elméletén alapuló, illetve több hierarchikus klaszterezést használó eljárást;*”²⁷⁶ „*Módszerünkkel az utóregések utóregéseit is töröltük;*”²⁷⁷ „*A jelen kutatásból egy spontán beszédből gyűjtött korpusz [...] másfél órás részletét dolgoztuk fel.*”²⁷⁸

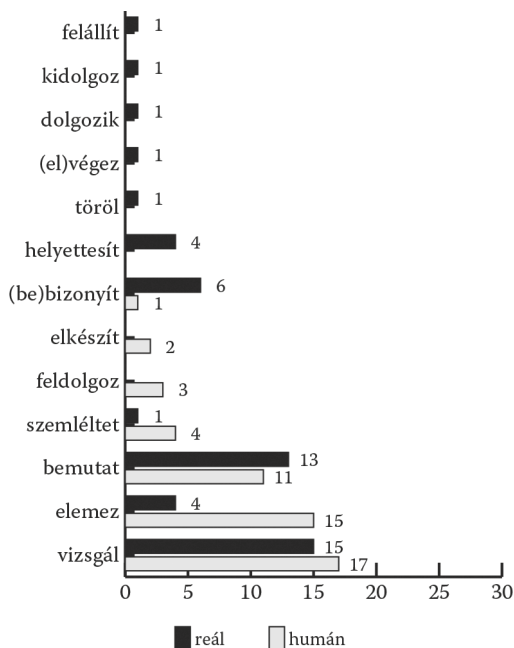
E reflexiókkal kapcsolatban felvethető, hogy egy olyan összetett eseményt vagy eseménysort jelenítenek meg, mely összetett esemény(sor) (a kutatás folyamata, az elmélet kialakítása mint tudati folyamat stb.) alapvetően nem nyelvi tevékenység, annak hozzáférhetővé tétele – a tudomány szakszövegeiben célként funkcionálva – válik nyelvivé. Az összetett esemény(sor)t képesek ezen reflexiók metonimikusan képviselni, az összetett esemény nem nyelvi összetevőjét előtérbe és a figyelem középpontjába állítani. Az összetett esemény(sor) lehorgonyozása tehát ebben az esetben nem nyelvi tevékenység előtérbe állításával történik meg. Ez a tudomány szakszövegeiben zajló tudásmegosztás módja és fázisainak explicitté tétele miatt válhat fontossá. E nyelvi lehetőségek tehát azáltal, hogy olyan összetett eseményeket vagy azok egyes részeit jelenítik meg, melyek a TUDÁS kidolgozásának lépéseire reflektálnak, a közös figyelmi jelenetben a TUDÁS konceptualizációjának útvonalát teszik explicitté, illetve ahhoz járulnak hozzá. A szövegalkotó azáltal, hogy ezen nem nyelvi tevékenységeit reflexió tárgyává teszi, a diskurzus szerveződése mellett azt is jelöli, milyen folyamatokhoz tartozik az a TUDÁS, melyet a tudomány szakszövegében hozzáférhetővé tesz mások számára.

A mintában ezen reflexiók előfordulását és eloszlásukat a 28. ábra szemlélteti.

²⁷⁶ Gera–London: Gráf alapú dimenzióredukciós heurisztikák részvénypiaci korrelációs mátrixokra, 1.

²⁷⁷ Kovács – Arató – Lipovits: Modellek a magyarországi éves földregésszámok vizsgálatára, 78.

²⁷⁸ Gósy: A spontán beszédben előforduló megakadási jelenségek gyakorisága és összefüggései, 261.

27. ábra: A szövegalkotó nem nyelvi tevékenységére reflektáló nyelvi lehetőségek és eloszlásuk tudományterület szerint (%)

Mint a 27. ábrából látható, ezen reflexiók egyfelől a diskurzus szerveződésére (is) utaló tevékenységet jelenítenek meg (pl. *bemutat*, *elemez*, *vizsgál*), másfelől az interszubjektív feldolgozás sikerességéhez, a TUDÁS hozzáférhetővé tételéhez járulnak hozzá (pl. *töröl*, *dolgozik*, *helyettesít*).

A humán–reál összevetésben ez a reflexiótípus a reál tudományterületről származó szövegekre válik jellemzővé (az előfordulást tekintve humán: 87, reál: 97).

E nyelvi kifejezőeszközök egyrészt aszerint, hogy jelentésük mennyire hordozza a nyelvi tevékenység mozzanatát, fokozatot alkotnak. E dimenzió alapján például a *bemutat*, *elemez* igék jelentéskidolgozásban, illetve irányultságukat tekintve közelebb áll a nyelvi tevékenységhez, mint például *dolgozik* vagy a *töröl*. Ha a tudomány szakszövegeinek központi tevékenységeként a TUDÁS megosztását, végcéljaként az adott figyelmi keretben zajló TUDÁS konceptualizációját tekintjük, akkor ezekkel a reflexiókkal kapcsolatban az is elmondható, hogy bizonyos reflexiók a TUDÁS megosztása során a tevékenység részfázisait jelenítik meg eseményként, azokat a figyelem előterébe helyezve (pl. *töröl*, *(be)bizonyít*, *felvet*); bizonyosak viszont vagy a teljes tevékenységet, vagy több dolgot felölélő tevékenységet tudnak összegzően leképezni (pl. *bemutat*, *szemléltet*).

Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy a szakszövegek bevezetésében, illetve összegzésében, ahol a TUDÁS kidolgozására vonatkozó összegző megállapítások találhatóak, a *bemutat*, a *szemléltet* és a *vizsgál* vált meghatározóvá, a szövegek témakidolgozása során pedig, ahol a TUDÁS kidolgozásának részei jelennek meg, a részesemények megjelenítésére alkalmas *töröl*, *helyettesít* stb.

Az igékkel alkotott konstrukciók – akárcsak az eddigi esetekben – a megnyilatkozó nem nyelvi tevékenységét egyfelől elemi eseményként tehetik elérhetővé (*bemutat valamit, feldolgoz vmit*), magát a tevékenységet, illetve a megnyilatkozó perspektíváját helyezve a figyelem előterébe, vagy külön eseményként jeleníthetik meg a nem nyelvi tevékenységre történő reflexiót, illetve azt is, amire az irányul, mindkettőt a figyelem előterébe helyezve (*[azt] szemlélteti, [hogy]; [azt] vizsgálja, hogy*).

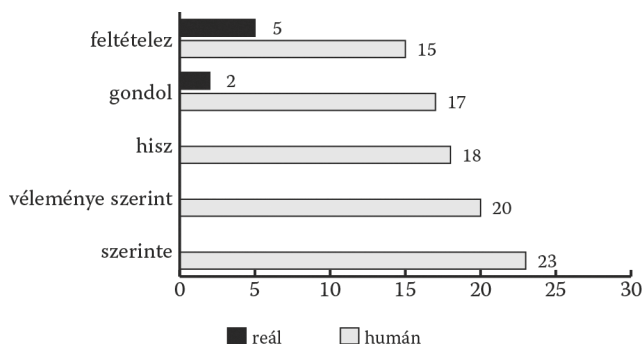
Az eddigi elmondottakhoz kapcsolódva érdemes ezen igéknek a humán–reál eloszlására visszatérni: a minta azt mutatja, hogy a TUDÁS megosztásában szerepet vállaló nem nyelvi tevékenység a reál szakszövegekben részletezőbb kifejtést kap, erről a tudományterületről kikerülő szakszövegek a TUDÁS megosztásának útvonalát határozottabban teszik felismerhetőbbé a nem nyelvi tevékenységre történő reflexiók által.

Az attitűdjelölés

A szövegalkotó, azon kívül, hogy saját nyelvi, nem nyelvi tevékenységét, valamint mindezek mellett – a következő fejezetben ismertetésre kerülő – más személytől származó megnyilatkozást reflexió tárgyává tehet, az elmondottakhoz is fűzhet reflexiókat. A TUDÁS konstruálása során tehát a szövegalkotó élhet azzal a lehetőséggel, hogy a közöltekhöz fűződő attitűdjét önmaga mentális tevékenységének előtérbe helyezésével végzi el. Ezekben az esetekben a megnyilatkozó perspektívája a reflexiót megjelenítő elemek által explicitté válik (pl. *szerintem, [úgy] gondolom, [hogy]*). De emellett azzal is élhet, hogy a TUDÁS konstruálását a TUDÁS összetevőjének előtérbe helyezésével végzi el, és annak hozzáférhetővé tétele során teszi jelöltté a közöltekhöz való szubjektív viszonyulását. Ezekben az esetekben a szövegalkotó tevékenysége nem válik reflexió tárgyává, az attitűd a közöltekhöz kapcsolódó attitűdjelölő által (pl. *valószínűleg, talán, bizonyára*) válik explicitté. Ezen eszközök a szubjektívizáció eszközévé válnak.

A szövegalkotónak a tudati folyamataira történő reflexiói a mintában az alábbi nyelvi eszközök által valósult meg.

A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEI

28. ábra: A szövegalkotó tudati folyamataira reflektáló nyelvi lehetőségek és eloszlásuk tudományterület szerint (%)

A tudati folyamatra reflektáló nyelvi lehetőségek előfordulása a humán mintában 76, a reálban mindössze öt. Utóbbit két ige (*gondol* és *feltételez*) valósítja meg.

Ezen kategóriában meghatározóvá válik, hogy a szövegalkotó tudati folyamatának megjelenítése minden esetben a 'vélekedés'-t valósítja meg, tehát nem csupán a közöltek, hanem a szövegalkotónak ahhoz való viszonyulása is explicitté válik. Ezen nyelvi lehetőségekkel az aktuális megnyilatkozó a közöltekhez való szubjektív viszonyulását teheti jelöltté, melynek során a szövegalkotó magát objektívalva a mentális aktivitását metapragmatikai reflexió tárgyává teszi.²⁷⁹

A 28. ábra alapalakjait tekintve az is elmondható, hogy ebben az esetben nemcsak ige, hanem a *szerinte* (*szerintem, szerintünk, [a fejezet] szerint*), illetve a *véleménye* (*véleményem, véleményünk*) *szerint* által is jelöltté válhat a szövegalkotó mentális aktivitása, ezen elemek – a további három igével együtt – tehát a megnyilatkozó perspektíváját teszik explicitté. A *hisz*-szel, a *gondol*-lal és a *feltételez*-zel alkotott konstrukciók viszont minden esetben külön eseményként jelenítik meg a szövegalkotó perspektíváját (*[úgy/azt] gondolja/hiszi, [hogy]*), illetve azt a dolgot, amire a tudati tevékenység irányul ('valamit'). Az *úgy* és az *azt* – melyek közül a *gondol*-ra az *úgy* (90%), a *hisz*-re az *azt* (65%) válik jellemzővé – az utalószó szerepét töltik be, de ezzel együtt azt jelölik, hogy a *gondol*, illetve a *hisz* egy figurájának részletező kifejtése ('valamit') a mellékmondatban válik elérhetővé. Utalószói szerepük mellett tehát figyelemirányítói szereppel is jellemezhetők.

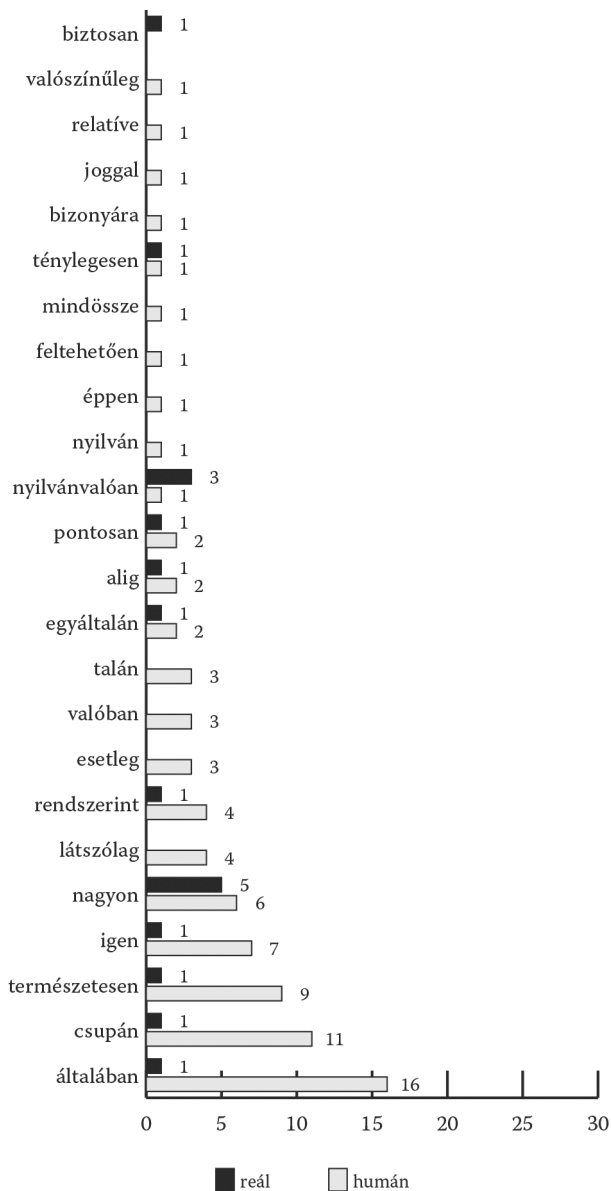
A szövegalkotó a megosztani kívánt TUDÁS-t, illetve annak összetevőit hozzáférhetővé teheti szubjektívan, kevésbé szubjektívan, illetve objektívan. A 28. ábra elemei a 29. ábra elemeitől abban különböznek, hogy az előbbieket explicitté teszik a szövegalkotó viszonyát a közöltekhez, így jelöltté és explicitté válik

²⁷⁹ Vö. Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 307; Tátrai: Pragmatika, 1048.

a megnyilatkozó perspektívája. A TUDÁS összetevőinek feldolgozása tehát úgy mehet végbe, hogy mind szövegalkotó perspektívája (viszonyulása a közöltekhez), mind a közölt tartalom a konceptualizáció során elérhetővé és objektivizáltan megfigyelhetővé válik. Az alábbi esetekben viszont a szövegalkotó perspektívája nem jelenik meg expliciten. A közöltekhez való viszonya a metapragmatikai eszközök által válik explicitté. Ezen reflexiók tehát azért válnak a szubjektívizáció eszközévé, mert szubjektív módon jelenítik meg a szövegalkotó viszonyát a közöltekhez. A 29. ábra attitűdjelölői tehát a szubjektívizáció eszközévé válnak.

A mintában az alábbi attitűdjelölők figyelhetők meg.

A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEI

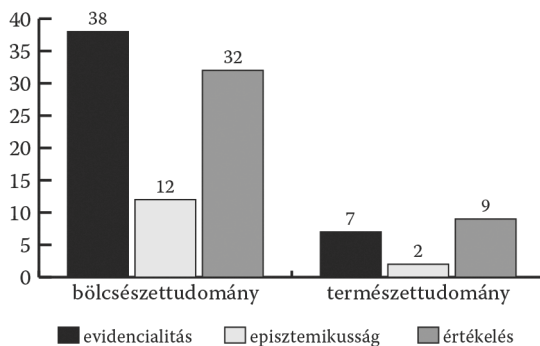

29. ábra: A közöltekre irányuló attitűdjelölés lehetőségei és eloszlásuk tudományterület szerint (%)

A 29. ábrán látható, hogy ezen elemek mind a humán, mind a reál szövegekre jellemzővé válnak. A mértékben viszont eltérnek egymástól. A mintában összesen 244 attitűdjelölőt lehet elkülöníteni. Ezen elemek nagyobb százaléka (81%) a humán tudományok területére sorolható szövegekben található, a reál tudományok szakszövegeit ezek csak 19%-ban jellemzik. Ezzel kapcsolatban érdemes azt is megnézni, miként valósítják meg ezek a nyelvi elemek a beszélői attitűd kifejezését.

Az előző kategóriához kapcsolódva azt lehet mondani, hogy míg azokban a beszélő perspektíváját a mentális folyamatokra reflektáló elemek explicitté teszik, ebben az esetben a megnyilatkozó vélekedése, viszonyulása anélkül jelenítődik meg, hogy a megnyilatkozó explicit módon utalna önmagára. A TUDÁS megosztása során az összetevők kerülnek előtérbe, az ezekre vonatkozó metareflexiókat a megnyilatkozó úgy teszi meg, hogy saját személyét nem helyezi a figyelem középpontjába önmagára, illetve a tevékenységére való utalás által.

A 29. ábrából az is látható, hogy a szövegalkotónak a közöltekhöz való szubjektív viszonyulása többféle lehet. Az attitűdjelölés így lehet értékelés (*igen, nagyon* stb.), az információ forrását, a forrás típusát megjelenítő episztemikusság²⁸⁰ (*talán, bizonyára* stb.), illetve a beszélő tudása alapján egy esemény fennállására, annak valószínűségi fokára reflektáló evidencialitás²⁸¹ (*nyilvánvalóan, valóban, rendszerint* stb.) jelölése.

30. ábra: Evidencialitás – episztemikusság – értékelés megoszlása (%)

A teljes mintát tekintve az evidencialitás 45%-ban, az episztemikusság 14%-ban, a közölte értékelése 41%-ban vált jelöltté (lásd 30. ábra). Mindez arra irányítja a figyelmet, hogy a tudomány szakszövegeiben a szövegalkotó azért él ezen

²⁸⁰ Lásd bővebben Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 474–480.

²⁸¹ Lásd bővebben *uo.*, 485–494.

nyelvi kifejezésekkel, hogy – a szubjektivizáció megvalósítása során – egyrészt a közölteket viszonyba hozza olyan információkkal, melyek a közös figyelmi jelenetben megjelenített tudásösszetevők forrásaként, viszonyítási pontjaként működhetnek (evidencialitás), másrészt az általa hozzáférhetővé tett tudásösszetevőket az értékelés műveletén keresztül előtérbe helyezze, tehát – a szakszöveg céljából adódóan – saját kutatását, véleményét is kifejezve konstruálja meg ezen folyamatokat, harmadrészt mindezen folyamatok során éljen a 'lehetőségesség' metareflexiójával.

Konklúziók

Az esettanulmányok a diskurzus szerveződését, a szövegalkotó nyelvi és nem nyelvi tevékenységét reflexió tárgyává tevő lehetőségeket, illetve az attitűdjelölést vizsgálták. A vizsgálat e lehetőségek érvényesülését külön elemezte a humán- és a reáltudományok szakszövegeiből álló mintán. A két tudományterület összehasonlítása szemléltethetővé tette, hogy ezen nyelvi elemek az egyes tudományterületekre jellemzővé válnak-e, vagy olyan kifejezésekről van szó, melyek általában jellemezhetik a tudomány szakszövegeit, e szakszövegtípus konvencionizált nyelvi reflexióit eredményezve.

A kategóriák kialakításakor az elemzés az irányultságot vette alapul, de vizsgálta azt is, hogy milyen funkciót töltenek be ezen lehetőségek a szakszövegben, illetve az abban zajló tudáskonstruálásban, valamint hogy milyen jellemző konstrukciók által végzik ezt el. A kialakított kategóriák, illetve az azokba sorolt nyelvi reflexiók és azok funkciói a fokozatissággal jellemezhetők, a funkciók nem feltétlenül egy kategóriára válnak jellemzővé, az irányultság alapján kialakított kategóriák a funkciók alapján érintkeznek egymással.

A vizsgált metapragmatikai reflexiók közül legmagasabb számban a szöveg szerveződésére utaló elemek jellemzik a szövegeket, a szövegalkotó nyelvi tevékenységére utaló reflexiók pedig a legalacsonyabb mértékben. A két tudományterület között a legnagyobb eltérés a szövegalkotó nyelvi tevékenységére történő reflexióknál és az attitűdjelölőknél figyelhető meg. Ezekben az esetekben a humán tudományok szövegeit dominánsabban jellemzik ezek a nyelvi elemek. A reáltudományi szövegekben viszont – bár a két tudományterület között kisebb mértékű az eltérés, mint az előző esetekben – a szövegalkotónak a nem nyelvi tevékenységét megjelenítő nyelvi elemek voltak nagyobb számban. Pontos számadat az elemzések után azért nem adható meg, mert a vizsgálat során az is előtérbe került, hogy ezen, a metapragmatikai tudatosságot kifejező lehetőségek több esetben nem különíthetők el élesen egymástól. Jellemzően átmeneti kategóriát alkot a szövegalkotó nem nyelvi tevékenységre történő reflektálás kérdése. Ebből

a kategóriából számos elem a diskurzus szerveződését teszi reflexió tárgyává, de mindemellett a TUDÁS sikeres feldolgozásához járulnak hozzá. A diskurzusdeixis mint metapragmatikai reflexiók eredménye arra irányította rá a figyelmet, hogy a tudomány szakszövegeiben megjelenő diskurzusdeixis funkcionálisan igen erős kapcsolatot tart fenn a tér-, illetve a helydeixissel, a diskurzusjelölőkkel és a tagmondatok közötti tartalmi-logikai kapcsolatot megjelenítő kötőszavakkal.

A metapragmatikai tudatosság jellemző kifejezőeszközei eltérő kifejtettségben járulhatnak hozzá a TUDÁS megosztásának folyamatához, annak elérhetővé tételéhez. Az összetett kompozitumszerkezetben a tevékenységre utaló reflexió kerül a figyelem előterébe. Ebben az esetben a szövegalkotó úgy teszi hozzáférhetővé a megosztani kívánt TUDÁS összetevőjét, hogy közben a saját nyelvi vagy nem nyelvi tevékenységét helyezi előtérbe. Az elemi eseményként konstruált tudásmegosztásban a megnyilatkozó perspektívája, explicitté válva, a figyelem előterébe kerül. A TUDÁS egyik összetevőjének a szövegalkotó tevékenységére történő reflexió által kísért megosztása két elemi eseményként is megvalósulhat. Az ekképp referenciapont-szerkezeteknek tekinthető konstrukciókban a megnyilatkozó perspektíváját explicitté tevő reflexió és az is, amire e reflexió vonatkozik, külön eseményként konstruálódik meg, és mindkettő kifejtő megjelenítést kap. Ebben az esetben tehát mind a megnyilatkozó perspektívája, mind a közölt tartalom, a tudásösszetevő a figyelem előterébe kerül.

A szövegalkotó a megosztani kívánt TUDÁS-t, illetve annak összetevőit szubjektívan, kevésbé szubjektívan vagy objektívan is hozzáférhetővé teheti. A metapragmatikai reflexiók közül azok, melyek a szövegalkotó (nyelvi, nem nyelvi, tudati) tevékenységeire reflektálnak, az ő perspektíváját explicitté téve, a TUDÁS összetevőinek konstruálását a jelöltté tett szövegalkotói tevékenységen keresztül teszik elérhetővé. Mivel itt mind a szövegalkotó viszonya az elmondottakhoz, mind az elmondottak explicitté válnak, e nyelvi lehetőségek az objektivizációval jellemezhetők. A szövegalkotónak a diskurzus szerveződésére történő metapragmatikai reflexiói a szubjektivizáció eszközeinek tekinthetők, mert a szövegalkotó úgy teszi reflexió tárgyává a szöveg elrendeződését, hogy saját perspektíváját közvetlen módon nem jelöli. A szövegalkotónak a közöltekhöz való attitűdje, illetve annak kifejeződése szintén a szubjektivizáció eszközévé válik, ekkor ugyanis a szövegalkotó implicit módon a konceptualizáció részévé válik, az attitűdjelölők jelölik a szubjektivizációs műveletet, mivel a TUDÁS konstruálását elvégző szövegalkotó működését jelenítik meg anélkül, hogy annak perspektívája expliciten megjelenjen.

AZ IDÉZÉS MŰKÖDÉSE A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEIBEN

A tudomány szakszövegeinek egyik jellemzőjének tekinthető, hogy a TUDÁS konstruálása során a szövegalkotó más személyektől származó TUDÁS-t is mozgásba hoz. Ezen összetevők – szintén e szövegtípusokra jellemzően – formailag is felismerhetővé válnak. Az ekképp megalkotott szövegrészek intertextuális viszonyt²⁸² teremtenek az eredeti és az aktuális szöveg között, és a szövegegészbbe különböző módon, ezáltal különböző fokon ágyazódhatnak.

A mástól származó közlés hozzáférhetővé tétele e szövegtípusban számos mintázatot hoz létre. Ezen szövegek vagy szövegrészek elérhetővé tételének prototipikus művelete az idézés. Az idézés folyamata ebben a szövegtípusban nyílt kategóriát alkot: a hivatkozott művek tudástartalmának működésbe hozása az intertextualitás dimenziójában leginkább a fokozatiság elve szerint jellemezhető. Ez szükségszerűen az idézés kategóriájának újraértelmezését, kitágítását is jelenti. A tudományos szakszövegbe ágyazódó szövegek, illetve szövegrészek vizsgálatát ezért az idézés köré szervezve érdemes vizsgálni. Az idézésből kiinduló, illetve azt előtérbe helyező vizsgálattal egyfelől azt lehet szemléltetni, hogy e nyelvi tevékenység miként valósulhat meg ebben szövegtípusban, de mindezzel együtt arra lehet rámutatni, mikor, mire és miként alkalmazható az idézés. Az idézésből kiinduló kutatás továbbá arra is rávilágíthat, hogy az IDÉZÉS megismert sémáját a szövegalkotó miként használhatja ki; az IDÉZÉS aktusának előhívása során mely összetevők előtérbe állítását használhatja fel abból a célból, hogy saját diskurzusát, illetve annak egy részletét megalapozottá, lehorgonyozottá tegye. Ezáltal ezen vizsgálat másfelől arra is szolgál, hogy bemutassa, az intertextuális kapcsolat miként alakíthatja, módosíthatja, illetve tágíthatja az idézés műveletét; a prototipikus esetek mellett átmeneti kategóriaként milyen egyéb, az intertextualitást megvalósító jelenségek válnak jellemzővé erre a szövegtípusra.

Az esettanulmány a tudományos diskurzus konvencionalizálódott jellemzője miatt azokkal az egy megnyilatkozóhoz köthető idézésekből indul ki, melyekben a perspektivizáció²⁸³ különböző fokon, de explicitté válik, feltételezve, hogy más esetek a plágium jelenségébe sorolhatók.²⁸⁴ Mivel a vizsgálat az idézés prototipikus esetéből indul ki, először az IDÉZÉS sémájának, műveletének és szerkezetének ismertetése történik meg,²⁸⁵ majd a nem laikusoknak szóló tudo-

²⁸² Genette: Transztextualitás, 1–3.

²⁸³ Vö. Sanders–Spooren: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, 86–95; Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 34–35.

²⁸⁴ Vö. Csontos Nóra: Az idézés mint adaptív tevékenység, *Idézés a tudományos diskurzusban, Jel-Kép*, 2018/4, 50–51.

²⁸⁵ Vö. Csontos Nóra: Az idézés kognitív szemantikai megközelítése, in Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*, Budapest, ELTE DiAGram Funkcionális

mányos szakszövegekbe ágyazódó idézéseket a séma megvalósulásaként, azzal összehasonlítva vizsgálja, bemutatva azt is, miként módosulhat az idézés művelete, a mástól származó TUDÁS közlése miként mehet végbe e szövegekben.

Az idézés aktusa

Idézés során más személy diskurzusát,²⁸⁶ illetve annak egy részletét kívánjuk hozzáférhetővé tenni. A KÖZLÉS aktusával összevetve IDÉZÉS-kor a perspektivizáció válik meghatározóvá, tehát az, hogy a 'közlendő jelentéstartalom' egy, a diskurzusba ágyazódó személyhez köthető, és ennek ténye különböző mértékben felismerhetővé válik. Az idézés ezért jellemzően két jelentésszerkezet révén dolgozódik ki: a VKI MOND²⁸⁷-ot megjelenítő idéző rész által, mely az eredeti diskurzus aktusát és körülményeit teszi elérhetővé, és a VALAMIT-t elérhetővé tevő, az idézni kívánt diskurzust vagy annak egy részletét reprezentálni képes idézet által. Idézőkor a két esemény – összetett jelentésszerkezetként – össze is kapcsolódik, egymás kölcsönös jelentését kidolgozva, megteremtve magát az IDÉZÉS-t.

Az idézés konstruálása

Mind az idéző rész, mind az idézet megalkotása az idéző adaptív tevékenységéhez köthető. Az idéző az IDÉZÉS aktusának konstruálása során folyamatos döntéseket hoz arról, hogy az idézni kívánt diskurzust miként teszi elérhetővé a befogadó számára. Ekképp az ő aktív tudatosságának eredménye az, hogy mit, milyen mértékben, milyen perspektívából tesz hozzáférhetővé. Például:

- (3a) A beszélő és a hallgató nem különül el teljes függetlenségben a külvilágtól és a nyelvi jellegű szövegben reprezentáltaktól, mint ahogy a külvilág és a szövegértelem sem különül el problémamentesen egymástól. Ugyanakkor ez a kapcsolat,

nyelvészeti műhely, 2012, 195–210; uő.: Az idézés mint újrakonstruálás, *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016/3, 1–19, <http://www.jeny.szte.hu/jeny-2016-csontosn> (Letöltés: 2019. január 11.); uő.: Kontextualizáció, konstruálás, idézés. Az idézés adaptív tevékenysége a *mond*-dal alkotott idézésekben, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019, 113–135.

²⁸⁶ Idézni ugyanakkor nemcsak egy másik személy, hanem az 'én' lehetséges megvalósulásainak megnyilatkozásait is lehet. Utóbbi esetben önidézéstről, illetve 'én'-idézésről lehet beszélni (vö. Csontos Nóra – Dér Csilla Ilona – Furkó Péter: Idézés – önidézés – 'én' idézés. A *mondom* szerepe az idézés jelölésében, *Magyar Nyelvőr*, 143. évf., 2019/4, 481–494).

²⁸⁷ IDÉZÉS esetében ugyanakkor nemcsak MONDÁS, hanem GONDOLAT is hozzáférhetővé válhat. De a vizsgálat témája és anyaga miatt jelen esetben az IDÉZÉS szűkebb értelmezésére koncentrálnak az elemzés.

ez az összefüggés nem parttalan és nem végtelen, a külvilág nem a maga általános és teljes voltában része a kommunikációnak. A beszélő(k) a szövegben reprezentálják valamilyen formában a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad. A szöveg ezáltal nem „tükrözi” a világot, nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon. A beszédhelyzet, a szövegbeli kifejtett és bennfoglalt, valamint a tudás által az elmében aktivizált reprezentációk rendszeréből létrehozott modell a szövegvilág, amelyben a szöveg maga és annak egyes elemei értelmezhetővé válnak. A szövegvilág ennek megfelelően a beszédhelyzet tér- és időrendszeréből, a beszédhelyzetben részt vevők viszonyrendszeréből és cselekedeteiből, a szövegben megnevezett vagy bennfoglalt dolgokból, cselekvésekből, körülményekből áll össze a résztvevők észlelései és egyéb kognitív műveleti által. Tehát olyan mentális modell, amely a szövegbeli és külső (helyzeti és szociális) információk alapján jön létre, és amely legalább részlegesen azonos a beszélő és a hallgató számára, és közeget ad a szövegértelmelemnek.²⁸⁸

(3b) Tolcsvai Nagy Gábornál a szövegvilág viszont már központi kategóriaként szerepel: „A beszélő(k) a szövegben reprezentálják valamilyen formában a világnak azt a részét, amely nyelvi cselekvésüknek teret és időt ad. A szöveg ezáltal nem »tükrözi« a világot, nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban részt vevők számára többé-kevésbé hasonló módon” (Tolcsvai Nagy 2001: 121). Ebben az értelmezésben tehát a szövegvilág a megismerő emberi gondolkodáshoz kötött fogalom. Olyan mentális modell, amely egyfelől a kifejtett, illetőleg a konvencionálisan bennfoglalt, másfelől a szituációra, cselekvésre, témára vonatkozó kontextuális ismeretek rendszeréből jön létre annak érdekében, hogy a diskurzus egésze, illetve annak egyes részei feldolgozhatóvá váljanak a résztvevők számára.²⁸⁹

A (3a–b) példák ugyanazon szövegrész megjelenítését végzik el. A (3a) az eredeti szövegnek azt a részét közli teljes terjedelemben, mely a (3b)-ben az idézés által válik hozzáférhetővé. Mint az a (3b)-ből látható, az idéző a saját diskurzushoz igazítja az idézni kívánt diskurzus tartalmát, élve azzal a lehetőséggel, hogy annak egy, az adott szövegvilágban releváns részletét kiemeli az eredeti diskurzusból és egyenes idézési móddal teszi elérhetővé, a többi résznek pedig propozicionális tartalmát összegzi. Emellett szintén az idéző adaptív tevékenységének eredménye az idézet elérhetővé tétele az idéző rész által, jelen esetben:

²⁸⁸ Tolcsvai Nagy: *A magyar nyelv szövegtana*, 121.

²⁸⁹ Tátrai Szilárd: A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 161.

Tolcsvai Nagy Gábornál a szövegvilág viszont már központi kategóriaként szerepel. Az idéző rész meghatározhatja azt, hogy a befogadó az eredetinek „vélt” diskurzust miként éri el, miként alkotja meg. A (3b)-ben egyenes idézésére koncentrálna például látható, hogy az idézett rész kontextualizációját elvégző idéző rész nyelvileg a VKI-t, az eredeti diskurzus megalkotóját, a tudatosság szubjektumát²⁹⁰ teszi nyelvileg explicitté (*Tolcsvai Nagy Gábor*), az eredeti diskurzus körülményei nem, viszont annak az idéző által való értékelése, összegzése (*központi kategóriaként szerepel*) megjelenik. Ezen összegző és értékelő attitűd egyébiránt nemcsak a (3b) példát, hanem a tudományos szakszövegek idézéseit is nagyban jellemzi. Akárcsak az a jelenség, mely a (3b) példa egyenes idézése után figyelhető meg: az idéző egy hosszabb diskurzusrész propozicionális tartalmát összegezi anélkül, hogy arra nyelvileg, idéző rész által történne reflektálás. Ebben az esetben az összegzett tartalom után alkalmazott hivatkozás képes az intertextualitásra, illetve perspektivizációra felhívni a figyelmet.

Az idéző adaptív tevékenysége az IDÉZÉS kidolgozása során a következő tényezőkre terjed ki: (a) az eredeti diskurzus kiemelése az eredeti kontextusból, (b) az eredeti diskurzusból az idézni kívánt diskurzusrész kiválasztása, (c) az idézést jellemző nézőpontszerkezet megválasztása, (d) az idéző rész és az idézet egymáshoz való viszonyának megtervezése, (e) annak eldöntése, hogy az eredeti diskurzus kontextuális körülményei közül mit kíván jelöltté tenni, mennyiben és miként kívánja kontextualizálni az eredeti diskurzust (a VKI MOND séma kidolgozottsága korlátozódhat a minimális összetevőkre [VKI MOND], de ennél kifejtettebben is megjelenítheti az eredeti mondás kontextuális körülményeit, pl. [VKI MOND] VHOGYAN, VHOL, VKINEK stb.). Ezen döntésfolyamatok eredményeképpen az idézés nyelvi konstrukciója eltérő kifejtettségben és szerkesztettségben idézheti fel az eredeti diskurzust és annak kontextusát, melynek hatására az idézés eltérő mértékű beágyazódása érhető el az új szöveggörnyezetbe, ezáltal eltérő fokon és módon járulhat hozzá az új diskurzusrész jelentéséhez.

Az idéző konstruáló tevékenysége során ugyanakkor folyamatosan játszhat azzal a ténnyel, hogy a befogadó – bár az idézést kísérő perspektivizáció jelöltté tételének (pl. idézőjel, hivatkozás által) felhasználásával, illetve feloldásával az eredeti diskurzus interszjektív ellenőrizhetőségét megteheti vagy megtehetné – az IDÉZÉS tényét megvalósító nyelvi konstrukció által előhívott IDÉZÉS aktusának megteremtésével elfogadja, hogy az idézett szövegrész elhangzott egy másik diskurzusból, megteremtve ezzel az intertextualitás tényét.

Az idéző adaptív tevékenysége tehát mind az idéző részt, illetve annak összetevőit és kifejtettségét, mind az idézetet érinti. Az idézések ezáltal megalkothatók

²⁹⁰ Tátrai: Pragmatika, 306–308.

szubjektívan és kevésbé szubjektívan. Ezzel együtt az idézésben működő figyelemirányítás többféle módon működhet. Általában először az idéző rész áll a figyelem központjába, majd – a kiterjedő aktivációval, melynek során az idéző rész által aktivizált és asszociált jelentés miatt az idézet idézetként való értelmezése könnyen hozzáférhetővé válik – az idézetként megkonstruált szövegrész. Az idéző rész működése addig áll fenn, míg a konceptualizáció – tehát az, hogy az adott szövegrészt a befogadó idézetként, a teljes szövegrészt pedig idézésként értelmezze – be nem teljesedik. Az IDÉZÉS ekképp, mint összetett jelentésszerkezet, kognitív ösvénynek tekinthető,²⁹¹ melyben az egyik összetevő teszi hozzáférhetővé a másikat, az alkotás és a befogadás folyamatában létrehozva az IDÉZÉS tényét. Ezen lehetséges értelmezésben releváns tényezővé válhat, hogy a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL séma miként jelenik meg.

Az idézés nézőpontoszerkezete

Egy adott perspektívából megalkotott nyelvi reprezentáció idézetként való újrakonstruálási folyamatában az a pozíció, vagyis nézőpont (perspektíva) is meghatározó szerepet játszik, ahonnan az idéző az eredeti diskurzussal kapcsolatos tapasztalatairól, az intertextualitás prototipikus lehetőségét kihasználva, mások számára is hozzáférhető világreprezentációt készít.²⁹² Idézéskor az idézőt jellemző nézőpont, továbbá az eredeti diskurzus nézőpontja is működésbe lép. Az idézés megalkotásának folyamatában releváns kérdéssé az válik, hogy az idéző tevékenység és az idézet kinek a kiindulópontjából reprezentálódik, ki tehető felelőssé az idézetbe reprezentált információkért, illetve az elmondottak kinek a kiindulópontjából érthetők meg. E világreprezentációk többféle kiindulópont alkalmazásával jönnek létre. A kiindulópontok együttes jelenléte, azaz kombinációja alkotja az idézés nézőpontoszerkezetét.²⁹³

Az idézés esetében a kiindulópontok három fajtája lép működésbe: a referenciális központé, a tudatosság szubjektumáé és a semleges kiindulóponté (lásd *A kognitív nyelvészet rövid áttekintése* című fejezetet).

A referenciális központ azt a tájékozódási kiindulópontot jelöli, amelyből a megnyilatkozás személyközi, valamint tér- és időviszonyai reprezentálódnak. A referenciális központot alapesetben a megnyilatkozó személye, illetve térbeli és időbeli elhelyezkedése jelöli ki. De a megnyilatkozónak arra is lehetősége van, hogy ezt

²⁹¹ A fogalomra lásd Tolcsvai Nagy: *Jelentéstan*, 57.

²⁹² Langacker: *Foundations*; Sanders–Spooren: *Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view*, 85–112; valamint vö. Tomasello: *Gondolkodás és kultúra*.

²⁹³ Vö. Tátrai Szilárd – Csontos Nóra: *Perspectivization and modes of quoting in Hungarian*, *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 56, 2009/4, 441–468; Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 159.

a tájékozdási pontot áthelyezze egy másik megnyilatkozóra.²⁹⁴ Az idéző a referenciális központ átadásával annak mértékében élhet, hogy mennyire kívánja az eredeti diskurzusnak – külön eseményként kidolgozva azt – az önállóságát megőrizni; mennyire kívánja a befogadót az eredeti diskurzusba visszavezetni. A referenciális központ működése konvencionalizálódó szerkezeti mintázatokat hoz létre. Ezek a mintázatok az idézési módokat (egyenes, függő, szabad függő) eredményezik.

(4a) Bár – mint már jeleztem – Kazinczy azt vallja: „Az író, midőn főbb okok lebegnek előtte, elhagyja a grammatika törvényeit.” (Levél Pápay Sámuelnek, 1818. máj. 31.)²⁹⁵

(4b) Geraerts lexikológiai kísérletei alapján azt állapítja meg, hogy amikor az ember a világ dolgait osztályokba sorolja, a kategória bizonyos elemeit tipikusabbnak (centrum), másokat kevésbé tipikusnak (periféria) tart (1997: 22).²⁹⁶

(4c) Kocsány Piroska 1996-ban megjelent Szövegnyelvészet és szövegten című tanulmányában (1996) – a mondatok közötti névmási utalások vizsgálatának tanulságaként – abból a kérdésből indul ki, hogy egyáltalán „nyelvészet-e a szövegnyelvészet, avagy más, önálló, független tudomány?” Nyilvánvalóvá válik számára, hogy „a szöveggé szerveződés nem nyelvészeti, nem a nyelvtudományban kezelhető kérdés” (Kocsány 1996: 152–153).²⁹⁷

A (4a–c) példákat felhasználva a referenciális központ működésével összekapcsolva az idézési módokat röviden az mondható, hogy az idéző részben az aktuális beszélő referenciális központja érvényesül, az idézetben viszont a referenciális központ áthelyezése vagy át nem helyezése hozza létre az idézés konvencionalizálódott mintázatait. A (4a)-ban az eredeti diskurzus, illetve diskurzusrészlet visszaadásának célja irányítja az idéző nyelvi tevékenységét, melynek következményeként a kimondott tartalom az eredeti diskurzust jellemző személy-, tér- és időbeli viszonyok működtetésével történik meg, egyenes idézési módot eredményezve. Az idézés mód

²⁹⁴ Sanders–Spooren : Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, 85–86; Tolcsvai Nagy: *Kognitív szemantika*, 126; Tátrai Szilárd: A nézőpont szerepe a narratív megértésben, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXI, 2005, 216; Csontos Nóra – Tátrai Szilárd: Az idézés pragmatikai megközelítése, *Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben, Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXII. évf., 2008, 67.

²⁹⁵ Szathmári István: Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer, *Magyar Nyelvőr*, 133. évf., 2009/2, 154.

²⁹⁶ Takács Szilvia: Folklorisztikai szövegtipológia – Az epikus ráolvasó imádságok, in Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Szöveg és típus*, 136.

²⁹⁷ Dobi Edit: A formális nyelvi elemzés lehetőségei a szövegek reprezentációjában, in Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Szöveg és típus*, 67.

szerkezete is ezt reprezentálja: a két rész között szemantikai kapcsolat van, melynek alapja az, hogy az idézet egy másik személytől származó diskurzust kíván szó szerint átadni. A függő idézési módra – amelyben az idéző a diskurzus propozicionális tartalmának visszaadásával is élhet – az jellemző, hogy az idézet megjelenítése során a referenciális központ nem helyeződik át arra, akihez az idézet köthető (4b). Az IDÉZÉS kidolgozása a két rész grammatikai függésével is ezt jeleníti meg: a főmondat a verbális cselekvést valósítja meg (*azt állapítja meg*), ezzel explicitté téve, hogy a mellékmondat egy szereplő megnyilatkozását közli. A mutató névmási elem – mely ugyan nem minden esetben kötelező eleme a főmondatnak –, de emellett a *hogy* kötőszó is a két eseményt reprezentáló tagmondat közötti grammatikai függést reprezentálja. Az *azt* itt az utalószó szerepét tölti be, de ezzel együtt *azt* jelöli, hogy a *megállapítja* egy figurájának részletező kifejtése (VALAMIT) a mellékmondatban válik elérhetővé.²⁹⁸ A függő idézéssel kapcsolatban érdemes továbbá már itt egy olyan kérdéstről szólni, mely a tudományos szakszövegek idézésekidolgozását nagyban érinti. Ezen idézési módban ugyanis a propozicionális tartalomnak az idéző referenciális központjából történő visszaadása oly mértékben is megvalósulhat, hogy az idézet nem külön tagmondatban kap részletező kifejtést, csupán az idézés profilját képező, az idézés tényére reflektáló nyelvi eszköz bővítmenyeként, e szerkezet tagjaként kap nyelvi kifejtést. Végül a kettő között létrejönnek azon, szabad függő idézésnek hívható esetek (4c), melyek során a referenciális központ szabad mozgása figyelhető meg: az elhangzottak hozzáférhetővé tételekor annak a referenciális központja is működésbe lép, aki elérhetővé teszi az idézetet, és annak is, akihez az eredeti diskurzus vagy annak egy részlete köthető. A (4c) példában az idézőjel alkalmazása teszi felismerhetővé azt, hogy az idézet mely részében érvényesül még az idéző referenciális központja, és mely részében zajlik az eredeti diskurzus szó szerinti idézése. Ez a példa továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy ebben a keretben szabad függő módként értelmezhető az ún. kapcsolt egyenes idézés.

A tudatosság szubjektuma Sanders–Spooren szerint „az az alany, akár beszélő, akár a szöveg szereplője, aki felelős az információkért, más szavakkal a tudatosság szubjektuma felelős a megnyilatkozás propozicionális tartalmáért és feltehetőleg a formájáért”.²⁹⁹ Az idézésért felelős szubjektum aktivitásával, az idézett rész a tudatosság szubjektumának felelősségvállalásával kapcsolatban felvethető, hogy az az eredeti diskurzus szövegalkotója és az idézés megalkotója között oszlik meg. Az idéző tevékenység ugyanis az eredeti diskurzus megértésével és értelmezésével kezdődik el, továbbá az idézet az idéző/interpretátor

²⁹⁸ Vö. Kugler Nóra: Az összetett mondat, in Tolcsvai Nagy (szerk.): *Nyelvtan*, 844–845.

²⁹⁹ Sanders–Spooren: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, 87; vö. még Tátrai: A nézőpont szerepe a narratív megértésben, 221; Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 34–35, 154–158; Csontos–Tátrai: Az idézés pragmatikai megközelítése, 68.

tevékenysége során válik hozzáférhetővé. Ez pedig azt eredményezheti, hogy az idéző/interpretátor értelmezői folyamata, újrakonstruálási, újrakontextualizáló tevékenysége is benne van, működésbe lép a szövegértelem újraélesztésében. Az idézet tudatosság szubjektuma következésképpen csupán az eredeti, idézésre szánt diskurzust teremti meg, melyből az idéző – esetenként csak egy-egy kiemelt részletet – az interpretáció során más létezésbe, más kontextusba helyez át, így az eredeti diskurzushoz képest jelentéseltolódások mehetnek végbe.

Annak függvényében viszont, hogy az idéző aktivitása csak az idézés műveletére, vagy az idézetre is kiterjed, illetve hogy az idéző a perspektivizációt mennyire kívánja a reflexió tárgyává tenni, az idéző mondatban nyelvi eszközzel jelölt tudatosság szubjektuma nem azonos mértékben lesz felelős az idézet tartalmáért. A fogalom újraértelmezett működésének árnyaltabb érzékeltetése miatt a három prototipikus idézési módot egymáshoz viszonyítva a felelősségvállalás mértékéről a következő megállapítások tehetők. Az egyenes idézésben, amelyben az eredeti diskurzusnak vagy e diskurzus egy-egy részletének szó szerinti visszaadása történik, az idéző aktivitása a legalacsonyabb, az idézett rész tudatosság szubjektuma pedig a felelősségvállalás magasabb fokával jellemezhető. Mindezzel együtt ebben az idézési módban válik leginkább reflektálttá a perspektivizáció ténye. A (4a)-ban például a tudatosság szubjektumának (*Kazinczy*) megjelenítésén kívül az idézőjel is explicitté teszi azt, hogy az idézet máshoz köthető. Ehhez képest a függő idézés során – amelyben az idéző az eredeti diskurzus propozicionális tartalmát reprezentálja, illetve aktivitása az idézet személy-, tér- és időbeli viszonyának megjelenítésére is kiterjed – az idéző nyelvi tevékenysége dominánsabban meghatározza az idézet nyelvi reprezentációját, ezért ebben az esetben az idézet tudatosság szubjektuma a felelősségvállalás alacsonyabb fokával jellemezhető. A szabad függő idézés funkcionális értelmezésébe általánosságban beleférnek azok az esetek is, amelyekben vagy hiányzik a tudatosság szubjektumának jelölése, s ily módon bizonytalanra válik, hogy ki felelős az idézett részért, vagy – a tudományos szakszövegek esetében a szöveg sajátosságaiból adódóan – annak jelölése a hivatkozásokba kerül. Mint már ebből is látható, az idézések kapcsán a tudatosság szubjektumának kérdése annak jelöltségével, illetve a perspektivizációval összefüggésben válik meghatározóvá, ezért ez a probléma a későbbiekben, a metapragmatikai tudatosság tárgyalásánál előtérbe kerül még.

A semleges kiindulópont – mely abban az értelemben tekinthető semlegesnek, hogy közvetlenül nem függ össze az idézés személy-, valamint tér- és időviszonyaival³⁰⁰ – az idéző rész és az idézet értelmezését, feldolgozását határozza meg.

³⁰⁰ Sanders–Spooren: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, 86; vö. még Csontos–Tátrai: Az idézés pragmatikai megközelítése, 68; Tolcsvai Nagy: Bevezetés, 49–50.

A semleges kiindulópont az idéző részben és az idézetben egy lexikális elemmel vagy inflexiós morfémával megjelölt entitás, mely az általa reprezentált jelentés révén megnyit egy olyan fogalmi tartományt, mely meghatározza, hogy e fogalmi tartományba mi kerülhet bele. Az idézés működésének szempontjából releváns KÖZLÉS fogalmát az idéző részben megjelenő semleges kiindulópont teszi elérhetővé, melynek meglétét az idézésre szánt diskurzus, illetve annak az idéző által történő feldolgozása teremti meg. A (4a)-ban például az idéző rész semleges kiindulópontja a *Kazinczy*. E semleges kiindulópontból értelmezhető a KÖZLÉS fogalma. Írott nyelvi szövegből való idézés esetén az idéző rész semleges kiindulópontjaként az eredeti diskurzus megjelölése is állhat. Ezekben az esetekben a fogalmi tartomány megteremtése úgy mehet végbe, hogy a befogadó feltételezi, hogy a diskurzusban van valami, ami KÖZLÉS-re kerül, illetve van valaki, aki a KÖZLÉS-t elvégzi.

A semleges kiindulópont, tágabb értelemben az idézés feldolgozási folyamatához kapcsolódva szót kell ejteni az idéző rész szerkezeti felépítéséről is. Az eddig elmondottak alapján látható, hogy az idéző tevékenységet reprezentáló idéző rész a VALAKI KÖZÖL VALAMIT-ből más-más összetevőket dolgozhat ki és állíthat előtérbe. A prototipikus esetekre koncentrálva, az idézet feldolgozása elkezdődhet a figurák közötti temporális viszonyra, ezáltal az idézés tényére, az idéző tevékenység aktivitásra történő reflektálással. Ebben az esetben a nyelvi eszközökön alkalmazott inflexiós morféma juttatja el a befogadót a semleges kiindulópont, de emellett a temporális viszony szemantikai leképeződése is működésbe lép, és vele együtt az idézés ténye aktivizálódik. A feldolgozó eljárás elindulhat az elsődleges, vagy a másodlagos figurától, előbbi az eredeti diskurzus létrehozójára, utóbbi – az idézettel létesülő reláció miatt – az idézetre irányítja a figyelmet. A nagyobb nyelvi kifejtettséggel jellemezhető idézéseknél a feldolgozás az idézés egyéb körülményével is elindítható, kisebb nyelvi kifejtettség esetében pedig az eredeti diskurzus lelőhelye, vagy csupán az idézés ténye válik reflexió tárgyává. Ezen lehetséges szerkezeti felépítésekben releváns tényezővé válik, hogy a semleges kiindulópont milyen útvonalon, kognitív ösvényen³⁰¹ érhető el, illetve a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL képi séma miként jelenik meg. Az idézés kidolgozottsága, illetve a megértési és értelmezési irányok az idéző tevékenység figyelemirányítói folyamatát reprezentálják. Nem egyszerű linearitásról van tehát szó, hanem az idézet kontextualizációjának, ezáltal az idézet megértésének és értelmezésének útvonaláról.

³⁰¹ Lakoff: *Women, Fire, and Dangerous Things*, 55–67; Tolcsvai Nagy: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, 330.

A metapragmatikai tudatosság az idézésben

A metapragmatikai tudatosság – mint arról már volt szó – a nyelvi tevékenységre történő reflexív viszonyulást jelenti. A metapragmatikai tudatosság mértéke, így a metapragmatikai jelzések jelenléte, terjedelme és kidolgozottsága eltérő lehet különböző diskurzusokban, illetve a diskurzusokat jellemző szövegrészekre is jellemzővé válhat. Az idézés az eddig bemutatásra kerülő, metapragmatikai tudatosság lehetőségeitől abban tér el, hogy itt a megnyilatkozó nem saját nyelvi tevékenységére, illetve nem a diskurzus szerveződésére reflektál, hanem egy másik személy diskurzusát vagy annak egy részletét teszi reflexió tárgyává. De mindezzel együtt, illetve ebből következően saját nyelvi tevékenységét is reflexió tárgyává teszi: az idézni kívánt rész konstruálása, az adott diskurzusba való beágyazódásának mértéke az aktuális megnyilatkozóhoz a saját diskurzusához történő reflektív hozzájárulását mutathatja. Idézés során az idéző, attól függően, hogy milyen mértékben kívánja jelölni azt, hogy az adott diskurzusrész máshoz köthető, az idézésre szánt szövegrész eredeti kontextusát különböző mértékben teheti nyelvilleg kifejtetté, illetve annak lelőhelyét jelölheti, valamint ezen információk kombinációjával is élhet. Emellett az írott nyelvi diskurzusokban konvencionizált nyelvi eszközök által (írásjellel és nyomtatásban dőlt betűvel) is explicitté válhat a perspektivizáció ténye.³⁰²

Az idéző rész a verbális cselekvést valósítja meg (vki [azt] mondja). Az idéző rész kidolgozottsága, a figurák és a köztük levő temporális viszony megteremtése nem függetleníthető magától az idézettől, és konstruálásuk során az idéző tevékenysége működésbe lép.

Az idéző rész elsődleges szereplője³⁰³ az az entitás, akihez az idézésre szánt diskurzus létrehozásának aktusa kapcsolható. A (4a–c) példákban látható, hogy az idéző rész elsődleges figurájának megnevezései (*Kazinczy, Geraerts, Kocsány*), de emellett az anaforaként működő inflexiós morfémák alkalmazása is annak az eredménye, hogy a szövegalkotó az eredeti, idézni kívánt szövegrész feldolgozása során az adott diskurzust egy megnyilatkozóhoz/megnyilatkozókhoz képes kötni; képes a már nyelvilleg reprezentált eseménnyel kapcsolatban feldolgozni, hogy kinek a perspektívájából konstruálódott meg a megidézni kívánt diskurzus.

Az idéző részben a mutató névmási elem – a (4a–b)-ben például az *azt* – másodlagos szereplőnek³⁰⁴ abban az értelemben tekinthető, hogy hozzá képest kerül

³⁰² Vö. Csontos Nóra: *Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban*, Doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2009, 137–161.

³⁰³ Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 320–322.

³⁰⁴ Uo.

a figyelem előterébe az elsődleges szereplő. Az *azt* mellett az *ezt*, de más mutató névmások is (pl. *így*, *úgy*, *ekképp*, *akképp* stb.) meglétét is egyfelől az idézet teremti meg. A mutató névmási elemekkel kapcsolatban érdemes megjegyezni azt is, hogy azon idézéseknél, ahol az idéző rész és az idézet között szemantikai viszony van, a két rész közötti kölcsönös kidolgozottságot, szemantikai kapcsolatot a deiktikus nyelvi elem teheti explicitté. Ebben az esetben a mutató névmási elemek az idézetre történő rámutatás megvalósítása során a diskurzusdeixis³⁰⁵ funkcióját töltik be (vö. *A diskurzusdeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője*), az idézetre utalnak, értelmezésüket az idézet feldolgozásával lehet megtenni. Másfelől viszont ezen mutató névmások alkalmazása – az elsődleges szereplő megalkotásának módjától eltérően – nem az eredeti diskurzus egyik elemének, hanem az eredeti diskurzus egészének feldolgozó és az idéző diskurzusalakító eljárásából fakad. A sajátos funkciómegoszlást mutató veláris-palatális mutató névmások mint a diskurzusdeixis funkcióját elvégző nyelvi elemek az általuk aktivált metaforikus jelentésképzéssel egyrészt a diskurzus szerveződését teszik reflexió tárgyává, másrészt – amennyiben arra mód nyílik³⁰⁶ – a szövegalkotótól való 'távolság'-ot, illetve a hozzá képest értelmezhető 'közelség'-et is kifejezik.³⁰⁷ Ezekben a nyelvi elemekben tehát az idéző aktív figyelemirányítói tevékenysége reprezentálódik, kifejezésre juttatva azon döntéseit, hogy mennyire kívánja az adott diskurzust a szövegvilág részévé tenni, illetve miként kívánja a figyelmet az idézetre irányítani. A grammatikai függést megvalósító konstrukciókban a főmondatban szereplő mutató névmás sematikusán képviseli azt a tartalmat, mely a mellékmondatban válik kifejtetté. Ebben a pozícióban e nyelvi elem utalószóként működik, mely egyfelől az idéző rész összetevőinek kidolgozását végzi el, másfelől – mivel az idéző részben, a főmondatban sematikusán képviseli a VALAMIT – az idézetre utal, azt a figyelem előterébe képes helyezni.

Az idéző részben a MONDÁS cselekvését, az IDÉZÉS tényének megjelenítését különböző nyelvi elemek valósíthatják meg attól függően, hogy az idéző az eseményből mit kíván kidolgozni. A MONDÁS eseménye ekképp kidolgozható az elsődleges és a másodlagos figura közötti temporális viszony reprezentálásával, ige által. De emellett előtérbe kerülhet az elsődleges figura (vki/a mű/egy csoport), ebben az esetben a *szerint* nyelvi elem hívja fel az idézés tényére a figyelmet

³⁰⁵ Levinson: *Pragmatics*, 54–55, 85–89; Marmaridou: *Pragmatic meaning and cognition*, 93–96; Tátrai: *Pragmatika*, 974–976.

³⁰⁶ E lehetőséggel jellemzően azokban az esetekben lehet élni, mikor az idéző rész megelőzi az idézetet, illetve mikor az idézés két része nem grammatikai kapcsolaton alapul.

³⁰⁷ Vö. Tátrai: *Bevezetés a pragmatikába*, 145; uő.: *Pragmatika*, 974–976.

(pl. *a szerző/a könyv/a kognitivisták szerint*). Továbbá az is megfigyelhető, hogy az elsődleges figurához tartozó MONDÁS nominális által összegezve kerül megalkotásra (pl. *vki megfogalmazásában, vki megállapítása/összegezése, [hogy]*).

Mindezen jellemzők figyelembe vételével az mondható el, hogy az idézések eltérő metapragmatikai tudatossággal jellemezhetők. Minél nagyobb fokú metapragmatikai tudatosság jellemzi az idézést, tehát minél inkább kifejtett az idéző részben a megidézett diskurzus eredeti kontextusának ismertetése, annál inkább tematizáltak tekinthető az idézni kívánt diskurzus vagy diskurzusrészlet értelmezését megkönnyítő kontextualizációs folyamat, annál könnyebb az idézetet – a befogadót visszavezetve az eredeti diskurzusbába – megérteni és értelmezni, illetve annál könnyebb létrehozni az idézés tényét. Ugyanakkor ezen, a metapragmatikai tudatosság nagyobb fokával rendelkező idézetek az önállóságukat dominánsabban megőrzik a beágyazódás során.

Anyag és módszer

A tudomány szakszövegében funkcionáló idézés bemutatásához a vizsgálat nem laikusoknak szóló tudományos szakszövegek idézéseit elemezte. A szakszövegtípus konvencionizálódott jellemzője miatt azokkal az egy megnyilatkozóhoz köthető idézésekkel foglalkozott, melyekben a perspektivizáció eltérő fokon, de explicitté vált.

Az ekképp értelmezett idézések nyílt kategóriaként működve az explicittség eltérő fokozataival jellemezhetők. Az idézés lehetséges megvalósulásai ezáltal egy egyenesen képzelhetők el, melynek egyik végpontján a maguk teljességében megjelenő idézések találhatóak, tehát azok, melyekben az idéző tevékenység és az idézet is expliciten megjelenik, emellett a perspektivizáció tényét az idézetben alkalmazott írásjel (idézőjel) is felismerhetővé teheti, és az idézést hivatkozás kíséri. A másik végpontot azok az idézések képezhetik, melyekben az idézet mellett – mely akár az eredeti diskurzus propozicionális tartalmát közvetíti – az idéző tevékenységet egy hivatkozás jeleníti meg. A két végpont között pedig az idéző tevékenységet és az idézetet különböző módon és mértékben megjelenítő idézések helyezkednek el.

A vizsgálat a diskurzusdeixishez felhasznált mintában történt (Tolcsvai Nagy Gábor [szerk.]: *Szöveg és típus, Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, Budapest, 2006), tehát összesen 188 oldalnyi, 93 158 szóból álló szöveget tartalmazott.³⁰⁸ A mintából a vizsgálat az idézéseket itt is manuális

³⁰⁸ A mintában szereplő példánknál itt is csak az adott tanulmány kerül feltüntetésre.

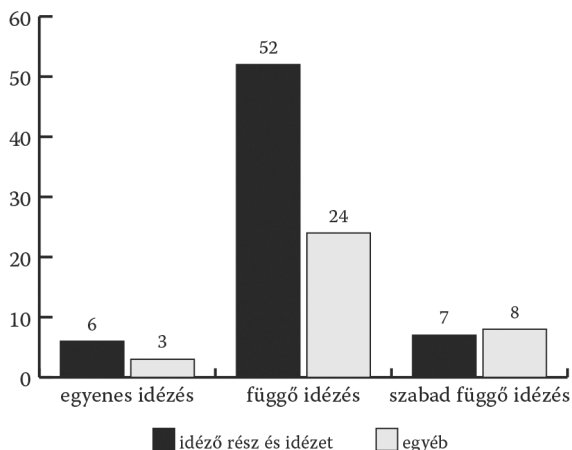
úton nyerte ki, majd manuálisan annotálta, és kvalitatív elemzést végzett. Ezen kvalitatív elemzések szolgálták alapul az eredményekhez fűződő kvantitatív megállapításokhoz.

Eredmények

A minta elemzése után a legszembetűnőbb jellemző az idézésekkel kapcsolatban az, hogy a korábbiakban összegzett sematikus idézési eljárás megvalósulása igen változatos megjelenítést mutat, ami az idéző adaptív és interiozáló tevékenységére hívja fel a figyelmet.

Az idézési módok

A szövegekben mindhárom idézési mód megjelent. Az egyes idézési módokon belül viszont aszerint mutatkozik különbség, hogy miképpen válik bennük jelöltté a perspektivizáció, tehát az, hogy egy szövegrész valaki mástól származik.

31. ábra: Az idézési módok megoszlása (%)

A mintában összesen 374 db idézés található, a leggyakoribb idézési mód a függő idézés (76%), majd a szabad függő (15%), végül az egyenes idézés (9%) (lásd 31. ábra). Az egyenes és a szabad függő idézési módban ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy nem minden esetben jelenik meg az idézetre reflektáló idéző rész. Ezekben az esetekben az írásképi megoldás és a hivatkozás reflektál az idézés tényére (vö. 5b és 5f). A két idézési módnál ezt szemlélteti az „egyéb” kategória. Mint az a 31. ábrán látható, az egyenes idézések 6%-t jellemzi, 3%-t viszont nem jellemzi

az idéző rész jelenléte, a szabad függő idézéseknél ez az arányszám 7%, illetve 8%. A függő idézések esetében viszont az „egyéb” kategória ennek ellentétjét valósítja meg. Ezekben az esetekben az idéző rész után az idézet propozicionális tartalmának visszaadása nem külön eseményként konstruálódik meg, hanem szerkezeti szinten jelenik meg: az idéző rész igéjének bővítmenyeként.

A fenti összegző leírást a mintából vett példákkal szemléltetve:

(5a) Hasonlóan fogalmaz Lux (1981) is: „A szövegfajta formálisan jegyek kombinációjaként írható le (melyeknek száma szövegfajtként állapítható meg)” (Lux 1981: 233).³⁰⁹

(5b) „A vakuemlék olyan alkalmat idéz fel, amikor rendszeren egymástól külön kezelt két narratívum – a történelem folyása és a saját életünk folyása – egy pillanatra egymás mellett sorakozik fel” (Neisser 1993: 453).³¹⁰

(5c) Mindazonáltal Tolcsvai Nagy Gábor arra is utal, hogy a szövegvilág – bár lényegét megőrzi – különböző típusú szövegek esetében különböző módon valósul meg (Tolcsvai Nagy 2001: 124).³¹¹

(5d) Rosch a kategorizációs műveletek, az elméleti feldolgozás szempontjából három tulajdonságcsoporthoz különített el adatai alapján (Rosch 1977: 41–42).³¹²

(5e) Plett (1988: 131–132) rámutat, hogy a retorikai története során átfedések, érintkezések alakultak ki az ékesszólás, a poétika és általában az irodalmi formák közt, a nyugat-európai hagyományban ezek „természetes egységeket” alkottak, de a klasszicizmusig „a retorika örködött a poetológiai gondolkodás fölött”.³¹³

(5f) Az emlékezés folyamatában elsőrendű szerepet betöltő séma „múltbeli reakciók, múltbeli tapasztalatok aktív szerveződését jelöli” (Barlett 1985: 293).³¹⁴

Az (5a–b) példák a nézőpontoszerkezet működése alapján kialakított és fentebb összegzett tényezők alapján az egyenes idézési módot valósítják meg. Az alapvető különbség a kettő között, hogy amíg a (5a)-ban az idézés tényét a hivatkozás és

³⁰⁹ Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 45

³¹⁰ Andó: A beszélt nyelvi történetmondások, 85.

³¹¹ Tátrai: A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból, 161.

³¹² Tolcsvai Nagy: A szövegtipológia megalapozása, 51.

³¹³ Fehér: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, 21.

³¹⁴ Andó: A beszélt nyelvi történetmondások, 84.

az idézőjel alkalmazása mellett az idéző mondat összetevői nyelvileg kifejtetté teszik, addig az (5b)-ben csupán az idézőjel hívja fel arra a figyelmet, hogy az idézőjellel jelölt szövegrész teljes terjedelmében a beágyazott megnyilatkozó referenciális központja érvényesül. Az idézet után alkalmazott hivatkozás feloldásával ugyanakkor az idéző rész is megalkotható: a név a tudatosság szubjektumát jelöli (*Neisser*), a diskurzus lelőhelyére utaló megjelölés a beágyazott szövegrészlet kontextualizáló elemeit hozhatja mozgásba, a perspektivizáció tényét – minimális kifejtettségi fokon – jelölheti.

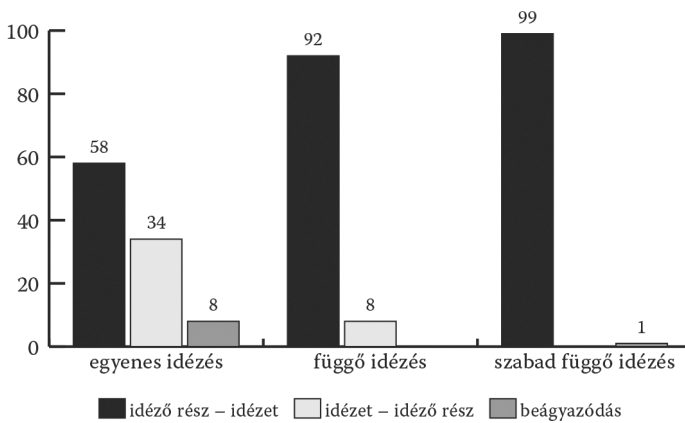
Az (5c–d) a függő idézésre példák. Az (5c) a függő idézésre jellemző – a fejezet elején bemutatott – prototipikus szerkesztettségi módot valósítja meg. Az (5d)-ben viszont az idézet nem elemi eseményt reprezentáló tagmondatként jelenik meg, hanem az idéző rész egyik összetevőjeként. Az idézés ezen, az idézet propozicionális összegzésének magas fokával jellemezhető esetei az idéző adaptív tevékenységével magyarázhatók: a függő idézési módban az idézett diskurzus propozicionális tartalmának visszaadása is megvalósulhat, mely jelen esetben oly fokon valósul meg, hogy csupán az idézés tényét explicitté tevő ige egy figurájaként, egy szerkezet összetevőjeként, és nem önálló tagmondati kifejtéssel jelenik meg. Ezáltal a figyelem előterébe nem az idézett diskurzus kerül, hanem annak az idéző általi összegzése.

Az (5e–f) példák a szabad függő idézési módba sorolhatók: az idézetben az aktuális és a beágyazott megnyilatkozó referenciális központja is megjelenik, utóbbi az idézőjel által válik felismerhetővé. Az (5e)-ben az idézés tényére történő reflexió nyelvileg is explicitté válik, az (5f)-ben az idézet anélkül ágyazódik a szövegbe. Az (5f) az (5e)-hez képest tehát a beágyazódás nagyobb fokával jellemezhető, ezáltal az aktuális szövegértelmezéshez való hozzájárulása is dominánsabban érvényesül.

Az (5a–f) példákban a tudatosság szubjektuma minden esetben megjelenik. Jelölése viszont fokozat kérdése. Amennyiben az idézést idéző rész kíséri, abban minden esetben jelöltté válik az, akihez az idézett diskurzusrész köthető. Ez történhet főnévi megnevezéssel, vagy igei személyraggal, mely az anafora szerepét betöltve képes visszautalni a szövegben korábban említett főnévre. Amennyiben az idézést nem kíséri idéző rész, akkor a hivatkozásban megjelölt tulajdonnévi – a tudomány szakszövegeiben a konvencionizált hivatkozási rendszernek eredményeképpen –, családnévi megjelölés jeleníti meg a tudatosság szubjektumát.

A semleges kiindulópont kérdéséhez szükséges rögzíteni, hogy a mintában szereplő idézések milyen szerkezeti megoldásokat, milyen százalékban alkalmaznak.

AZ IDÉZÉS MŰKÖDÉSE A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEIBEN

32. ábra: Az idéző rész – idézet sorrendje az idézési módokban (%)

Az idézési módok szerkezeti konstruálását alapvetően az jellemzi, hogy az idézet hozzáférhetővé tétele, illetve annak kontextualizáló elemeit megjelenítő, értékelésre és értelmezésre is lehetőséget adó idéző rész megjelenik (vö. 31. és 32. ábra) az idézet előtt, azután, vagy abba ágyazódva (32. ábra). Az idézés értelmezési folyamata ekképp egyfelől elindulhat magától az idézésre történő reflexiótól, az idézetet, illetve az abban közölteket előtérbe állítva. Ebben az esetben az idéző rész semleges kiindulópontja minden esetben az a személy (vagy a hozzá köthető mű, elméleti megközelítés stb.), akihez az eredeti diskurzus tartozik. Mint a 32. ábrából látható, ezen műveleti, értelmezési irány válik dominánssá a tudományos szakszövegek idézéseiben. A második konstrukciós lehetőség az, mikor az idézet megelőzi az idéző részt. Ezen szerkezeti eljárásban a feldolgozó eljárás az idézettől kezdődik el, az idézet semleges kiindulópontját előtérbe állítva. Ehhez hasonló képet ad az, mikor az idéző rész az idézetbe ágyazódik: ezen konstrukciós eljárás során is az idézet semleges kiindulópontjától indul el az idézet és az idézés értelmezése, de annak folyamatában dominánsabb szerepet játszik az idézetbe ágyazódó idéző részben működésbe hozott semleges kiindulópont.

Metapragmatikai tudatosság mértéke:
az idéző rész jelenléte, kidolgozottsága

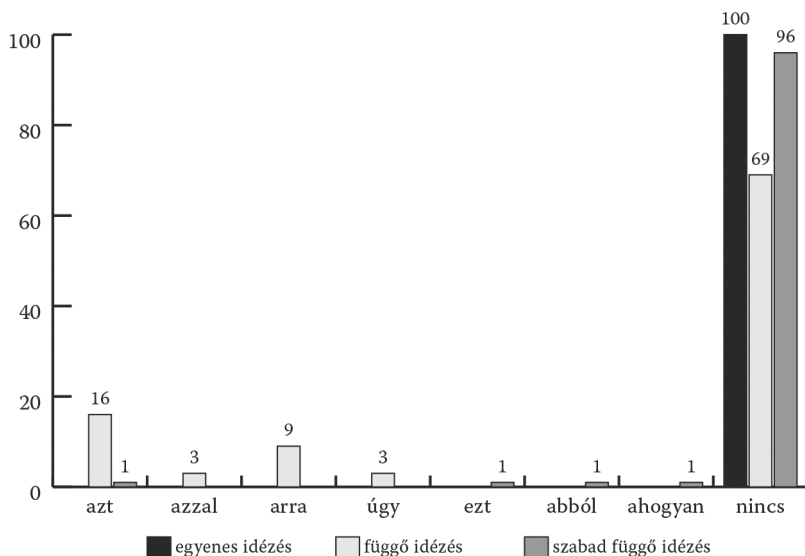
Mint az a fenti példákban is látható, az idézésre történő reflektálás eltérő fokúvá válhat az idézések során. Mindhárom idézési módban a VKI MOND-ot kidolgozó idéző rész nyelvi is megjeleníti az elsődleges szereplőt. Az elsődleges szereplő pozícióját betöltő nyelvi elem azt az entitást jelöli, akihez az idézett szövegrész

köthető (lásd 5a, 5c–e). Ekképp az elsődleges szereplő a tudatosság szubjektumát jeleníti meg. A tudatosság szubjektumának nyelvi lehetőségei a következő tartományokból kerültek ki a mintában:

- **SZEMÉLY:** a prototipikus tudatosság szubjektumának megjelenítési lehetősége, az a személy, akihez az idézett diskurzus köthető. A további kategóriák ezen kategóriához tartozó metonimikus jelentésképzéseknek tekinthetők, úgymint:
 - **PRODUKTUM:** *könyv, elemzés, kutatás,*
 - a **PRODUKTUM** egy **RÉSZE:** *definíció, vázlat, kijelentés, vélemény;*
- **ELMÉLETI IRÁNYZAT:** *a kognitív nyelvelmélet felfogása* (az ilyen esetekben a hivatkozás jeleníti meg magát a személyt, akihez az idézet diskurzusrész tartozik).

Amennyiben elmarad az idéző rész, a hivatkozásba elhelyezett főnévi megnevezés jelöli ezt a pozíciót.

A másodlagos szereplő pozícióját betöltő, az idézetet sematikus képviselő névmási elem nem minden esetben jelenik meg az idéző részben.

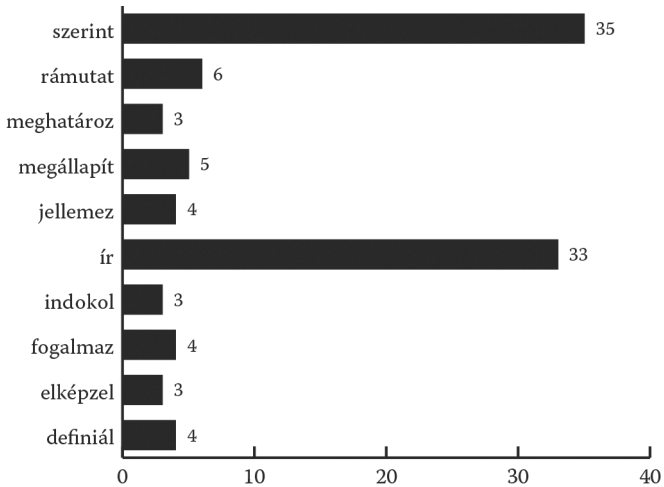
33. ábra: Mutató névmási elemek az idéző részben (%)

A mutató névmási elemek csupán azon idézéseket jellemzik, melyekben az idéző rész megelőzi az idézetet. A 33. ábrából látható, hogy az egyenes idézési módban nem alkalmazzák ezeket az elemeket. Ezzel kapcsolatban felvethető, hogy ezekben a szövegekben az egyenes idézés során nem kívánják külön deiktikus nyelvi elem által a figyelmet az idézetre irányítani, mert az idézés funkciója nem a mástól származó TUDÁS hangsúlyozása, hanem az abban közöltek hozzájárulása az aktuális jelentésképzéshez. A függő idézési módban a másodlagos szereplő pozícióját betöltő mutató névmási elemek használata gyakoribbá válik (összesen 31%), de ez összekapcsolható azzal, hogy ezen idézésben a mutató névmási elem az utalószó funkcióját tölti be. Ezzel kapcsolható össze az is, hogy itt csak veláris mutató névmások jelennek meg. A szabad függő idézések 4%-át jellemzi ezen nyelvi elem alkalmazása. Itt viszont már megjelenik a – prototipikus diskurzusdeixis funkcióját megvalósító (vö. *A diskurzusdeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője*) – palatális mutató névmás, az *ezt*.

Az egyenes idézések idéző részében viszont két olyan nyelvi kifejezés válik jellemzővé, melyek a diskurzus szerveződését tekintve megvalósíthatják az idézetre történő rámutatás tevékenységét. Az *az alábbi módon és a következőképpen* 14%-14%-ban jellemzi azon egyenes idézéseket, melyekben az idéző rész megelőzi az idézetet. Ezen nyelvi eszközökkel kapcsolatban kijelenthető, hogy a palatális mutató névmásokhoz hasonlóan a diskurzusdeixis műveletét valósítják meg, tehát az idéző részben történő alkalmazásukkal a diskurzus egy részletére mutatnak rá, mindezzel együtt azt a figyelem előterébe állítják. Ezeknek köszönhetően az idézet a figyelem előterébe kerülhet, főként azon esetekhez képest, mikor nem alkalmaznak sem mutató névmási elemeket, sem egyéb diskurzusdeiktikus nyelvi elemet az idéző részben.

Az idéző rész profilját a MONDÁS/KÖZLÉS beszédcselekvését megvalósító nyelvi eszköz adja. A MONDÁS-nak a KÖZLÉS-re való kiterjesztése ezen idézésekben azért indokolt, mert – mint azt az alábbiakban látni lehet – ezen nyelvi eszközök nem csupán vagy leginkább nem a MONDÁS beszédcselekvését kidolgozó nyelvi elemekkel, hanem az annál szélesebb értelmezői keretet biztosító KÖZLÉS-t profiláló nyelvi lehetőségekkel teszik hozzáférhetővé a beszédcselekvést. Ezen nyelvi lehetőségek igen változatos képet mutatnak a tudomány szakszövegeiben az egyes idézési eljárásokra jellemzővé válva (lásd 34–37. ábra).

A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEI

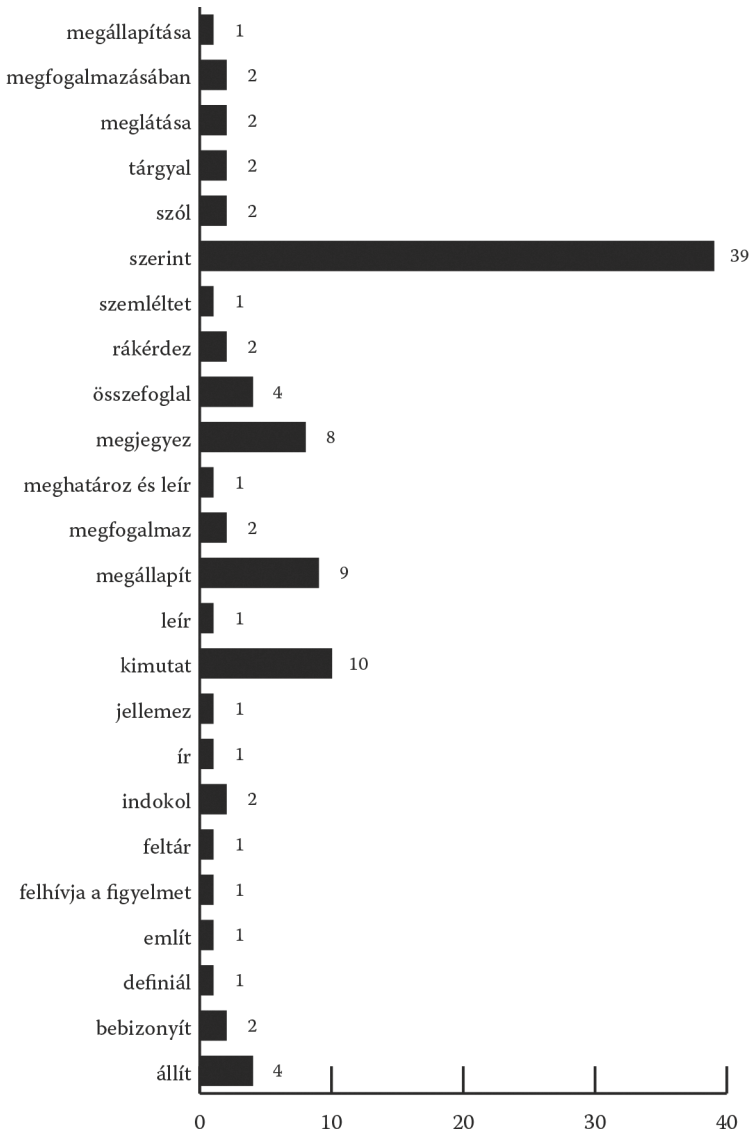

34. ábra: A KÖZLÉS beszédcselekvését megvalósító nyelvi eszközök az egyenes idézésben

A 34. ábra azokat a nyelvi eszközöket tartalmazza, melyek az egyenes idézésben az idézés aktusából a beszédcselekvést valósítják meg. Mint látható, ebben az idézési módban a legmeghatározóbb – a többi igével való viszonyában neutrálisnak mondható – ír (33%), de emellett a *szerint* (35%) névutó is. Az idézés aktusának megjelenítése ebben az idézési módban történhet igével (65%) és a *szerint* névutóval (35%).

Függő idézési módban ezen nyelvi lehetőségek változatosabb képet mutatnak.

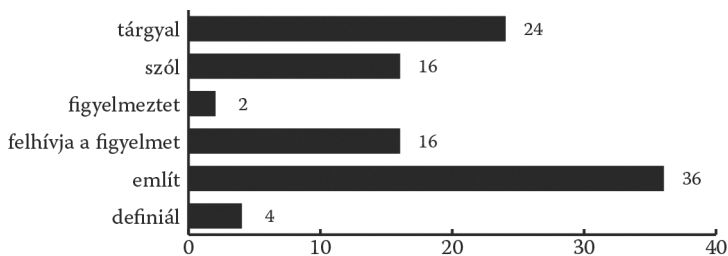
AZ IDÉZÉS MŰKÖDÉSE A TUDOMÁNY SZAKSZÖVEGEIBEN

35. ábra: A KÖZLÉS beszédcselekvését megvalósító nyelvi eszközök a függő idézésben (%)

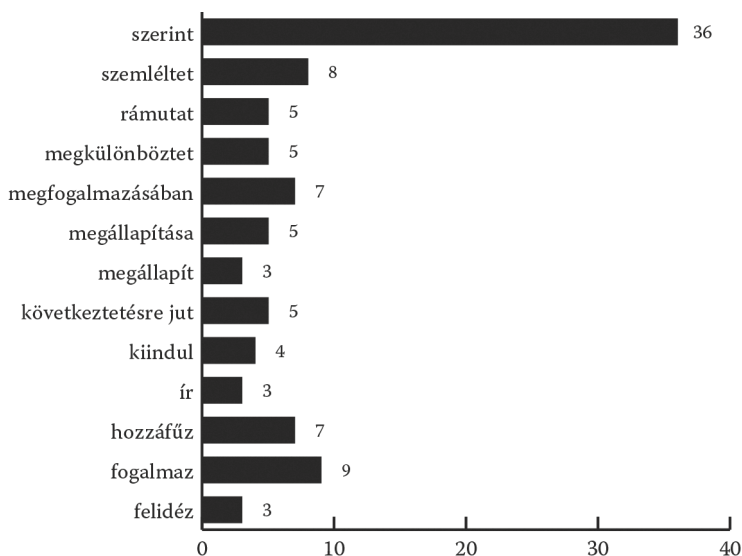
A függő idézési mód azon eseteiben, amikor az idézet külön eseményként jelenik meg, a *szerint* névutó alkalmazása a leggyakoribb (39%). A többi nyelvi lehetőség viszonylatában kiemelkedő még a *kimutat* (10%), a *megállapít* (9%) és a *megjegyez* (8%). A szófaji kategóriát tekintve az elsődleges és a másodlagos szereplő közötti

viszony leképezését elsősorban a temporális viszony megjelenítését elvégző ige tölti be (57%), de ez a pozíció főnév által (*meglátása, megfogalmazásában, megállapítása*) is megjelenhet (4%), ebben az esetben a főnéven alkalmazott inflexiós morféma képes jelölni a beágyazott megnyilatkozó számát és személyét.

36. ábra: A KÖZLÉS-t megvalósító nyelvi eszközök az idézetet nem külön eseményként megjelenítő függő idézésben

A 36. ábra adatai módosulnak azokban az esetekben, melyekben az idézet nem kap külön tagmondati kifejtést, csupán az idéző rész egyik bővítményévé válik. Ilyen esetekben a leggyakoribb az *említ* ige alkalmazása (18%). Értelemszerűen ebben az esetben az ige válik prototipikus megjelenítő eszközzé: a hivatkozás alkalmazása mellett ez a nyelvi elem képes jellemző módon az idézés aktusára reflektálni.

37. ábra: A KÖZLÉS beszédcselekvését megvalósító nyelvi eszközök a szabad függő idézésben (%)

Szabad függő idézésben a fenti arányszámok a következőképpen módosulnak (37. ábra): a KÖZLÉS beszédcselekvését megvalósító nyelvi eszközök közül itt is a *szerint* válik a legmeghatározóbbá (34%). A szófaji kategóriákat tekintve ugyanakkor ige tölti be leggyakrabban ezt a pozíciót (54%).

A fenti tényezőket figyelembe véve, illetve azokat egymáshoz viszonyítva a következő összegző megállapítások tehetők. Alapvetően két konstruálási mód figyelhető meg: az egyikben az elsődleges és a másodlagos szereplő közötti temporális viszony kerül előtérbe, a másikban, a *szerint* és a nominálisokkal történő megjelenítésben viszont az idéző részben az elsődleges szereplő, illetve annak vélekedése, elmélete, álláspontja kerülhet a figyelem középpontjába.

Az elsődleges és a másodlagos szereplő közötti viszony leképezését³¹⁵ elvégző nyelvi eszköz az idézés tényét teszi explicitté úgy, hogy mindeközben az eredeti diskurzus medialitását is megjelenítheti (ír), de emellett az idézőnek az idézett részben közölt tartalomhoz történő reflexív viszonyulását is reprezentálhatja. Az idéző az eredeti diskurzus feldolgozása után az IDÉZÉS fogalmi megalkotását – attól függően, hogy milyen célja van magával az idézettel – több módon is megteheti. Ez a KÖZLÉS erősen specifikus változatát eredményezheti. A 33–36. ábrák példáiban a KÖZLÉS-t reprezentáló nyelvi eszközök azonos jelentésösszetevője a 'közlés aktusa'. A KÖZLÉS megjelenítése az idézésekben – a nyelvi reprezentációkban profilálódó eltérő jelentésösszetevők miatt – viszont nem azonos módon történik. Az ír – mely a diskurzus medialitását is képes megjeleníteni – a KÖZLÉS tekintetében neutrális jelentésű. Ehhez képest viszont első sorban a függő és a szabad függő idézésben a legtöbb nyelvi elem (pl. *kimutat*, *a szembesül*, *kiindul*, *rámutat* stb.) a KÖZLÉS-nek az idéző általi értékelését és értelmezését is megvalósítja, az idézőnek az idézet propozicionális tartalmához való szubjektív viszonyulását is reprezentálja.

Az idézéskor alkalmazott, a KÖZLÉS-t mint beszédcselekvést megvalósító nyelvi eszközök aszerint kategorizálhatók, hogy a KÖZLÉS-ből mit dolgoznak ki, illetve mennyire juttatják érvényre az idézőnek az idézethez járuló attitűdjét, szubjektív viszonyulását. Ezek alapján következő hangsúlyozottan nyílt kategóriák jelennek meg ebben a pozícióban:

- ige: a KÖZLÉS-t mint tevékenységet eseményként jeleníti meg, jelentésszerkezete profilálhatja
 - a teljes esemény leképezését (ír, szól),
 - a mondás intenzitását (*hangsúlyoz*, *említ*),
 - a kidolgozás módját (*vizsgál*, *bemutat*, *leír*, *jellemez*),

³¹⁵ Tolcsvai Nagy: Jelentéstan, 317.

- az esemény célját (*definiál, feltár*),
- az idézet egy összetevőjét (*rámutat, összpontosít*),
- az esemény végeredményét (összegzi, összefoglal).

Ezen lehetőségek eltérő fokon feltételezhetik az idézőnek az idézetre irányuló értékelő, értelmező pozícióját.

- főnév: a MONDÁS-ra koncentrálva:
 - a MONDÁS egészét kidolgozva (*megfogalmazás*),
 - a MONDÁS eredményét kidolgozva (*megállapítás*);
- folyamatos melléknévi igenév: a fenti két kategória szemantikáját ötvözve (összefoglalható);
- *szerint* névutó: az idézethez köthető személy előtérbe helyezése és az idézett diskurzust mint véleményt megjelenítve.

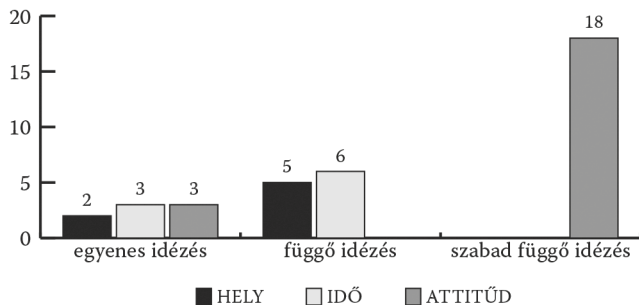
A 34–37. ábrák eredményeit egymáshoz viszonyítva is érdemes megvizsgálni abból a célból, hogy mely idézési módban mi válik kidolgozottá a KÖZLÉS-ből. Az egyenes idézési módban a nyelvi elemek közös összetevője a 'mondás aktusa'. Ehhez képest a szabad függő, illetve leginkább a függő idézésben ezen jelentés-összetevő kiegészül az idéző interpretáló folyamatát jellemző jelentés-összetevőkkel. Emiatt ebben a két idézési módban jelennek meg azon igék, melyek egyfelől a MONDÁS/KÖZLÉS aktusának egy részletét dolgozzák ki, vagy azt metaforikusan jelenítik meg, lehetőséget adva az idéző értékelő, értelmező pozíciójának is a profilálódására.

Az idéző igéknek és az egyéb nyelvi lehetőségeknek egymáshoz való viszonyítása során az is látható, hogy azok a szubjektívizáció eszközévé válhatnak: az idéző értelmezői és interpretáló folyamata valósulhat meg abban, hogy a MONDÁS/KÖZLÉS sémájából egy-egy összetevő előtérbe állításával teszi elérhetővé az idézetet. Ez az idézet elérését, így értelmezését is nagyban meghatározza. Az idézés funkciója ekképp ismét azt állíthatja a figyelem előtérébe, hogy nem az idézés ténye, hanem az abban közöltek válnak meghatározóvá ezekben a szövegekben. Emellett szükséges hangsúlyozni azt is, hogy mindhárom idézési módban kiemelkedővé válik a *szerint* névutó alkalmazása, mely egyfelől lehetőséget ad az eltérő nézőpontú vélemények összevetésére, másfelől az idézetet csupán mint egy 'lehetséges értelmezés'-t teszi hozzáférhetővé.

Kontextualizáló elemek

A hivatkozások már önmagukban kontextualizálhatják mind az idézetet, mind az idézést. A bennük megjelenő elemek – a tudatosság szubjektumának megnevezésén kívül – az idézet HELYÉ-t és IDEJÉ-t teszik hozzáférhetővé. A tudomány szakszövegeiben ez minden esetben kíséri az idézetet.

Amennyiben az idézetet idéző rész kíséri, a vizsgált mintában az eltérő mértékű kifejtettséggel jellemezhető elsődleges figurán és az idézet különböző összetevőire (intenzitás, minőség, mennyiség) rámutatni képes másodlagos figurán kívül (lásd fentebb) az idéző részben más, kontextualizáló elemek is megjelenhetnek. Ezen elemek használata ugyanakkor nem válik dominánssá az idézésekben, csupán 37%-at jellemzi. Alkalmazásuk viszont az egyes idézési módokra jellemzővé válik.

38. ábra: Kontextualizáló elemek jelenléte az idéző részben (összesen 37%)

A 38. ábrán látható, hogy azokban az esetekben, amelyekben kontextualizáló elemek jelennek meg az idéző részben (az összes idézés 37%-a), ezen elemek az idézési módra is jellemzővé válnak. Az egyeses idézet 8%-át, a függő idézet 11%-át, a szabad függő idézet 18%-át kíséri olyan idéző rész, melyben az idézetet kontextualizáló elem található. Ez összefüggésbe hozható azzal, hogy a KÖZLÉS beszédcselekvését a legváltozatosabb nyelvi lehetőségek képesek visszaadni, melyek közül több már önmagában képessé válik az idézetre reflektáló attitűdöt visszaadni.

A nyelvi kifejtett idéző részeknek az idézetet kontextualizáló nyelvi elemei a következő összetevőket jeleníthetik meg:

- **HELY:** az idézet leleghelyének megjelölése (pl. *könyvében, tanulmányában*), illetve az idézett mű címe;
- **IDŐ:** az idézet keletkezési idejének megjelölése (pl. *1975-ben*);

- az idézetre irányuló ATTITÚDJELÖLÉS: jellemzően akkor, mikor a KÖZLÉS beszédcselekvése főnév által megy végbe, például *igen fontos/fontos, központi (megállapítása)*, ige mellett megjelenők: *jól, igen jól, nagyon jól, vázlatosan*.

Ezen fogalmi tartományokból kikerülő kontextualizáló nyelvi elemek – azzal összefüggésben, hogy az idézetek alacsony mértékben kontextualizáltak – jellemzően nem kombinálódnak egymással.

A kontextualizáló elemek alacsony jelenléte az idéző részben leginkább ismét az aktuális szövegalkotó interiozáló tevékenységével, ebből következően az idézésnek e szövegekben betöltött funkciójával hozható összefüggésbe. Mint az az előző részben láthatóvá vált, az aktuális megnyilatkozó a MONDÁS/KÖZLÉS beszédcselekvésének reprezentálása során érvényesítheti saját interiozáló, adaptáló, ezzel együtt értékelő és összegző tevékenységét. Ebből következően az e szakszövegekbe ágyazódó idézetek alkalmazásának motivációja leginkább az aktuális jelentésképzéshez történő hozzájárulásban összegezhető. Ennek következménye lehet, hogy az idéző nem kívánja az idézet körülményeit kontextualizáló elemek által a figyelem előterébe helyezni, ezen elemek mellőzésével az idézet dominánsabban ágyazódhat az aktuális szövegbe, hozzájárulva annak jelentéstartalmához és nem magára az idézetre irányítva a figyelmet.

Konklúziók

A tudományos szakszövegbe ágyazódó idézések a TUDÁS megosztásához járulnak hozzá. Hozzájárulásuk módját és mértékét nagyban meghatározza, miként ágyazódnak a szövegbe. A beágyazódás foka az idéző adaptív tevékenységének eredménye. Az adaptív tevékenység e szakszövegekben kiterjedhet arra, hogy az idézni kívánt szövegrészben kinek a referenciális központja érvényesül; külön eseményként megjelenítve történik-e az idézet hozzáférhetővé tétele; milyen megértési útvonalon érhető el az idézet (idéző rész – idézet egymáshoz képesti helyzete), illetve mennyire válik reflexió tárgyává az idézés művelete. Utóbbi esetben annak van kiemelt jelentősége, hogy miként válik jelöltté perspektivizáció ténye; az idézetre történő rámutatás megvalósul-e; az idézés beszédcselekményére reflektáló nyelvi eszköz a MONDÁS-nak mely összetevőjét dolgozza ki, illetve az összetevő által megjelenített jelentés milyen fokon köthető az eredeti mondás vagy az aktuális megnyilatkozó értelmező, értékelő, interpretáló tevékenységéhez; milyen fokon megy végbe az idézet kontextualizációja; írásképi megoldás felismerhetővé teszi-e az idézetet. Mindezen tényezők a figyelemirányítás eszközeivé válnak.

A minta alapján a következő összegző megjegyzések tehetők. A tudományos szakszövegekben a függő idézési mód a leggyakoribb, az egyenes pedig a legritkább. Az idézési módok alkalmazásának aránya mutatja, hogy az idézés funkciója ebben a szövegtípusban elsősorban az, hogy a mástól származó TUDÁS, annak propozicionális tartalma, összegzése működésbe lépjen. Az egyenes idézési mód háttérbe szorulása, a függő és a szabad függő idézés nagyobb számú előfordulása arra is felhívja a figyelmet, hogy az intertextualitás lehetőségén keresztül hozzáférhetővé váló TUDÁS értelmezése és az adott szöveg jelentéstartalmához való igazítása válik meghatározó tényezővé az idézés műveletében; a figyelem nem az idézetre, hanem az abban közöltekre irányul.

Idéző rész nem minden esetben kíséri az idézetet, ezen konstruálási mód szintén azt mutatja, hogy az idézetek dominánsabban ágyazódnak a tudomány szakszövegeibe. Amennyiben megjelenik az idéző rész, annak kifejtettsége elsősorban az elsődleges figurának (a tudatosság szubjektumának) megjelenítéséhez kapcsolódva mondható következetesnek. A másodlagos szereplő pozícióját betöltő nyelvi eszköz nem jellemzi az idézéseket. Ez szintén az idézetnek a szöveg egészébe történő nagyobb fokú beágyazódását eredményezi, ezen nyelvi elem mellőzésével a figyelem nem, illetve nem (csak) az idézetre irányul.

Az idéző rész legjellemzőbb összetevőjének az idézés beszédcselekvését megjelenítő nyelvi eszköz minősült. Az idéző az eredeti diskurzus feldolgozása után az IDÉZÉS fogalmi megalkotását, attól függően, hogy milyen célja van magával az idézettel, több módon is megteheti. A KÖZLÉS-t megjelenítő nyelvi eszköz az idéző feldolgozó és interpretáló eljárását fejezi ki. E nyelvi eszközök szemantikailag eltérő fokon és eltérő módon reprezentálják az eredeti diskurzus elhangzásának aktusát. Ezen eltérő specifikussággal rendelkező nyelvi eszközök a KÖZLÉS tartományából kidolgozott jelentés-összetevővel a befogadó figyelmét a beágyazódó diskurzus más-más összetevőjére irányíthatják, anélkül hogy történe reflektálás arra, hogy ez valóban egybeesik-e az eredeti diskurzus közlésének aktusával, vagy az idéző adaptív tevékenységének az eredménye. Ezek alkalmazásával az idézet eltérő módon válhat hozzáférhetővé, valamint a beágyazódás mértéke is eltérővé válhat. Minél inkább érvényesül ugyanis az idéző értelmezői tevékenysége a figurák közötti temporális viszonyban, s ezáltal az idézett beszédesemény kifejezésében, annál inkább elszakad az idézett diskurzus az eredeti diskurzustól, de ezzel együtt annál inkább beágyazódik az új kontextusába. Az idézés során az idézőnek tehát megvan a lehetősége arra, hogy a KÖZLÉS megalkotásakor az eredeti diskurzust szubjektívan vagy kevésbé szubjektívan tegye hozzáférhetővé. A mintában a függő idézési módban figyelhetők meg a MONDÁS elérhetővé tételének legváltozatosabb nyelvi formái. Ez ismét azzal kapcsolható össze, hogy e szövegekben az idézés elsődleges célja a mástól

származó tudásösszetevő működésbe hozása. Az aktuális megnyilatkozó az eredeti diskurzus beszédcselekvésének megalkotása során az idézetet, és ezáltal az idézet során elérhetővé váló tudásösszetevőket a MONDÁS aktusát kidolgozó nyelvi lehetőségek által értékelheti és értelmezheti.

Az idézet kontextualizációját elvégző nyelvi elemek nem válnak jellemzővé az idézésekre. E szövegtípusban konvencionizált összetevőnek tekinthető a hivatkozások alkalmazása, ezekkel az idézet és ezzel együtt az idézés már önmagában kontextualizálható. Az idéző részben alkalmazott kontextualizáló elemek az egyes idézési módokra jellemzővé válnak. A fentiekkel összekapcsolva az válhat meghatározóvá, hogy a függő idézési módban – a többi idézési módhoz képest – dominánsabban figyelhetők meg az idéző adaptív tevékenységét érvényre juttató attitűdjelölők alkalmazása. Ezek használatával az idézet hozzáférhetővé tétele szintén az adott szöveg jelentéséhez igazítottan jelenik meg, a beágyazódás nagyobb fokát eredményezve.

Az idézett szöveg vagy annak egy részlete különböző módon és mértékben válhat hozzáférhetővé. Az idézési lehetőségek nyelvi konstrukciói az idéző adaptív tevékenységét, az idézetnek az aktuális szöveghez való hozzájárulását, annak módját és minőségét határozzák meg, az idéző szubjektívizációs eljárásának különböző minőségben és fokon adva teret.

Az IDÉZÉS megalkotása során az idéző az idézésre szánt és az adott diskurzussal, valamint a befogadóval diszkurzív viszonyba kerülve folyamatos döntéseket hoz arról, hogy az eredeti diskurzus tartalma közül mit, hogyan és milyen mértékben rögzít, tesz explicitté, és ezt milyen perspektívából teszi elérhetővé. Ezáltal eltérő fokon válhat explicitté az idéző tevékenységre történő reflektálás, mindemellett az eredeti diskurzus vagy annak egy részlete is eltérő mértékben és az eredeti kontextusában funkcionáló jelentéséhez képest módosul, és sokkal inkább az adott diskurzushoz igazított, adaptált, aktualizált jelentésben jelenhet meg. Mindezzel együtt az eredeti diskurzus más részeire irányul a figyelem, az adott diskurzushoz történő beágyazódása eltérő fokúvá válhat, valamint ez az eljárás az idézési módok mintázataira is hatással van. Az idéző adaptív tevékenysége tehát – az intertextualitás lehetőségét kihasználva – nem csupán az idézetnek az adott diskurzushoz történő bevonására, hanem annak minőségére és módjára is kiterjed.

A tudomány szakszövegeit alapvetően a TUDÁS megosztása jellemzi (vö. *Tudományos szakszövegtípus(ok) – a tudomány szakszövegei* című fejezet). A TUDÁS a TÁRGY-ra irányulóan van a szövegalkotónál, aki azt a befogadóval a kettejük között létrejövő közös figyelemirányítás során egyfelől meg kívánja osztani, másfelől – akárcsak saját nyelvi tevékenységében (vö. *A metapragmatikai tudatosság érvényesülése a tudomány szakszövegeiben* című fejezet) – a befogadóval

kialakított közös jelentésképzés során reflexió tárgyává kívánja tenni. A szövegalkotó oldaláról a tudomány szakszövegeiben előtérbe kerül a diskurzus keretein belül zajló, az ő nézőpontjából érvényesített tudáskonstruálás, mely a mástól származó diskurzusok, illetve diskurzusrészletek konstruálási folyamatát is – eltérő mértékben – befolyásolja. A szövegalkotó reflexív viszonyulása a mástól származó diskurzusok hozzáférhetővé tétele során a befogadót is reflexív magatartásra készítet(het)i a megértési és értelmezési folyamatában.

A TUDÁS *megosztása* tehát meghatározó tényezővé válik az IDÉZÉS konstruálása során is; az ezzel együtt járó figyelemirányítás az idézések nyelvi konstrukcióit is módosítja. Az aktuális szövegalkotó a mástól származó TUDÁS megosztása során megteheti, hogy magát a TUDÁS-t, és nem annak FORRÁS-át helyezze előtérbe.

A fejezet a bevezető részben amellet érvelt, hogy az idézés referenciapontszerkezetnek tekinthető. Ekkor először az idéző rész áll a figyelem központjába, majd – a kiterjedő aktivációval, melynek során az idéző rész által aktivizált és asszociált jelentés miatt az idézet idézetként való értelmezése könnyen hozzáférhetővé válik – az idézetként megkonstruált szövegrész. Az idéző rész működése addig áll fenn, míg a konceptualizáció, tehát az, hogy az adott szövegrészt a befogadó idézetként, a teljes szövegrészt pedig idézéseként értelmezze, be nem teljesedik. Ebből a szempontból az idéző rész válik referenciaponttá, melyen keresztül elérhetővé válik az idézni kívánt diskurzus vagy annak egy részlete, megteremtve az IDÉZÉS tényét. Az idéző rész ebben az esetekben háttérként működik, melyhez viszonyítva kerül a figyelem előterébe az idézet. A tudomány szakszövegeiben található idézésekben viszont a művelet megfordulhat: az idézet az idéző részben kifejtett vagy összegzett jelentéstartalmat, a szöveg aktuális tartalmát támasztja alá, annak lehorgonyzását végzi el. Ezekben az esetekben nem az idézet, hanem az aktuális szöveg, annak jelentéstartalma, illetve annak egy részlete kerül a figyelem előterébe, és annak kidolgozásához járul hozzá az idézet.

Az intertextualitás fogalmán keresztül értelmezett idézés az explicitég eltérő fokozataival jellemezhető. Az idézés ezáltal egy egyenesen képzelhető el, melynek egyik végpontján a maguk teljességében megjelenő idézések találhatók, tehát azok, melyekben az eredeti diskurzus kontextusa, az idéző tevékenység és az idézet is expliciten megjelenik. A másik végpontot azok az idézések képezhetik, melyekben az idéző tevékenységet és ezzel együtt az intertextualitás tényét egy hivatkozás jeleníti meg. A két végpont között pedig az idéző tevékenységet és az idézetet különböző mértékben megjelenítő idézések helyezkednek el. A szövegalkotó az intertextualitáson is alapuló TUDÁS megosztásával egy másik diskurzusból származó diskurzusrészlet lehorgonyzása által bizonyos

fogalmakat és műveleteket a kanonizáció³¹⁶ folyamatának részévé tesz: az idézés tényével indítja el ezt a folyamatot, és mindeközben – az intertextuális kapcsolat lehetőségét kihasználva – a saját diskurzusvilágának egyik összetevőjét teszi lehorgonyzottá.

³¹⁶ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a magas kultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 1999.

ÖSSZEGZÉS

A munka társas-kognitív elméleti keretben a szakszövegtípusok kialakulását és jellemzésüket a bennük működő tudásmegosztás, illetve a beszédhelyzetre jellemzővé váló tudáskonstruálás módjának előtérbe helyezésével végezte el.

Mivel a kötet a fejezetek végén élt az összegzés, konklúziók megtételének lehetőségével, most összegzésként az abban találhatóakat a munka kiindulópontját képező szakszövegtípusra, illetve az annak alapját képező szakszöveg fogalmára reflektálva kívánja csupán összefoglalni.

A munka a szakszöveg-tipológia alapját képező szakszöveg jellemző sajátosságának a TUDÁS *megosztását* tartotta. A vizsgálatok alapján a prototipikus szakszöveg a következő jellemzők mentén összegezhető: írott, formális beszédhelyzetben egy entitáshoz köthető szakterületi TUDÁS átadása valamilyen cél érdekében, a befogadónak, illetve a befogadó tudásának viszonyában egy jellemző útvonal mint megértési mód alapján. Alapvetően a kifejtettség jellemzi, létrehozását eltérő fokú intézményesített konvenciók irányíthatják. A TUDÁS elérhetővé tételének mértéke meghatározóvá válhat, a konstruálási mód a nyelvi megformáltságot is jellemzi, és sajátos szerkezeti felépítést eredményez. A szakszöveg értelmezésbe egyaránt helyet kapnak a tudomány szakszövegtípusai, valamint az ún. hétköznapi beszédműfajokként értelmezhető szakszövegtípusok.

A szakszövegtípus a szövegek megjelenési formáiból visszakövetkeztetett és általánosított tudásnak tekinthető. E tudás összetételével kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy a szövegtípus bizonyos interaktív célok megvalósításához felhasznált kognitív minták nyelvi érvényre jutása, bizonyos jegyek kapcsolódásából létrejövő, szövegpéldányok mentén kialakuló kategóriának tekinthető. E típusokat tehát nemcsak formai és szerkezeti jegyek határozzák meg, hanem a széles értelemben felfogott kontextusok és beszédhelyzetek is. Ezekhez tapadva prototipikus reprezentációi rögzülnek, illetve a kommunikációs összetevők alakulásával változhatnak. A séma vagy sémák összetevőinek megállapítása annak eredménye, hogy a szövegek egymáshoz való viszonyukban sajátos, illetve

hasonló mintázatokot mutathatnak, melyek bizonyos beszédhelyzetre jellemzővé válnak. Ezen jellemzők alkotják azt a sémát, mely a szakszöveg, illetve a szakszövegtípusok leírására alkalmassá válhat.

A szakszövegek csomópontba történő rendeződését a munka – a szakszöveg fogalmát alapul véve – ahhoz kötötte, hogy miként válik hozzáférhetővé és elérhetővé az a TUDÁS, melyet a szövegek a széles értelemben vett beszédhelyzetekben, a kontextuális körülményekhez igazítva kifejezésre kívánnak juttatni. E lehetőségek ezáltal az egyes beszédhelyzetre jellemzővé válva alakítják ki azon szakszövegtípusokat, melyek a hétköznapi és a tudományos diskurzusokat egyaránt jellemzik.

A TUDÁS konstruálása során a szakszövegek létrehozását intézményesített tudásösszetevők is meghatározzák. Ezen tudásösszetevők előírásaként, elvárásaként jellemezhetőek, továbbá olyanokról is lehet beszélni, melyek a TUDÁS átadását jellemzően a recepció folyamatához kapcsolják.

A vizsgálatok alapján a következő összegző megállapítások tehetők a TUDÁS megosztásának lehetőségeivel, ekképp a szövegtípusok jellemző sajátosságaival kapcsolatban. A szakszövegtípusok egyfelől a beszédhelyzetre jellemzővé válva eltéréseket mutatnak. A TUDÁS konstruálási módja másképp zajlik a laikus és a nem laikus befogadókra számítva, a szövegekben kidolgozásra kerülő diskurzustartományok alapján, illetve azon célok mentén, melyek miatt a szöveg létrejön. A tudásmegosztás során kiemelkedővé válik, így a szövegek, szövegtípusok eltéréseket mutatnak a TUDÁS hozzáférhetővé tétele során abban, hogy mire irányul a TUDÁS, miként válik hozzáférhetővé, mi kerül kidolgozásra, milyen jellemző szerkezet által érvényesülnek az összetevők, illetve mennyire tekinthető konvencionizáltnak a tudásmegosztás módja. A szövegekben a központi összetevők különböző mértékben válnak kidolgozottá. A különböző diskurzustartományból kikerülő szövegek aszerint alkotnak tipikus kategóriákat, hogy a szövegek a TUDÁS-ból mit helyeznek előtérbe, mit dolgoznak ki, és ezt miként teszik elérhetővé. A kidolgozás mértékét és módját a következő tényezők határozzák meg: (a) mire irányul a TUDÁS, (b) van-e intézményesített előírás (törvény, rendelet, szabvány), amely meghatározza a szövegek tartalmát, illetve szerkezetét, (c) a központi összetevők közül a szöveg céljából adódóan mi válik legkidolgozottabbá, mi kerül a figyelem előterébe, (d) kihez vagy kikhez köthető a TUDÁS, (e) a TUDÁS konstruálásának folyamatában mennyire és miként válik explicitté a szövegalkotó és a felhasználó közötti diszkurzív viszony, (f) a szövegekre jellemzővé válik-e a meggyőzés, illetve az mire irányul, (g) a szövegek a TUDÁS megosztása során mennyire engednek teret a szubjektívizáció folyamatának, illetve melyik tudásösszetevő hozzáférhetővé tételét jellemzi a szubjektív vagy szubjektívabb megjelenítési mód, (h) a TUDÁS-ra – metadiskurzusként – reflektálnak-e,

ÖSSZEGZÉS

vagy nem, (i) a TUDÁS elérhetővé tétele során milyen mértékben teszik reflexió tárgyává a TUDÁS-t vagy annak összetevőit, illetve a nyelvi vagy nem nyelvi tevékenységet. A szövegtípusokra jellemző nyelvi megformáltság, szerkezeti felépítés és a szöveg formája a fentiekkel összefüggésben vizsgálható.

A szövegek a bennük zajló tudásmegosztás és annak jellege alapján nyílt kategóriákba rendeződnek, a bennük működő, a fentiekben összegzett összetevők alapján érintkezhetnek, átmeneti sávokat is kialakítva az egyes kategóriák között. A kategóriák összekapcsolódása és szétválása a társas-kommunikatív igényekkel, illetve az azok által motivált tudásmegosztással, jelentéskidolgozással, illetve -hozzáféréssel szoros összhangban történik.

BIBLIOGRÁFIA

- ANTALOVITS Miklós – SÜLE Margit (szerk.): *Termékmenedzsment*, Budapest, Typotex, 2012.
- ARNTZ, Reiner – PICHT, Heribert: *Einführung in die Übersetzungsbezogene Terminologiearbeit*, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1982.
- ASSMANN, Jan.: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a magas kultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 1999.
- B. PAPP Eszter: A professzionális dokumentáció a 21. században, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 59–80.
- BAHTYIN, Mihail: *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*, ford. Orosz István – Könczöl Csaba, Budapest, Gondolat, 1986, 357–419.
- BAL, Mieke: A leírás mint narráció, in Thomka Beáta (szerk.): *Történet és fikció. Narratívák 2*, Budapest, Kijárat, 1998, 135–171.
- BALLAGÓ Júlia: Az internetes receptportálok műfajisága a kontextualizációs utasításként értelmezett paratextusok nézőpontjából, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019, 315–334.
- BANCZEROWSKI, Janusz: A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságai, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 446–452.
- BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*, Budapest, Akadémiai, 1959–1962.
- BARTHA Csilla: *A szociolingvisztika alapjai*, Budapest, ELTE BTK, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1998.
- BARTLETT, Frederic Charles: *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge, Cambridge University, 1932.
- BEAUGRANDE, Robert-Alain de – DRESSLER, Wolfgang, U.: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*, ford. Siptár Péter, Budapest, Corvina, 2000.
- BEAUGRANDE, Robert-Alain de – DRESSLER, Wolfgang, U.: *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, Niemeyer, 1981.

- BENETT, Karen: English Academic Style Manuals: A Survey, *Journal of English for Academic Purposes*, 2009/8, 43–54.
- BIBER, Douglas – CONRAD, Susan: *Register, genre, and style*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- BIBER, Douglas: *Variation across speech and writing*, Cambridge, Cambridge University, 1988.
- BOURDIEU, Pierre: *Homo academicus*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984.
- CABRÉ, Maria Teresa: *Terminology. Theory, methods and applications*, Amsterdam, John Benjamins, 1999.
- COTSOES: *Recommendations for Terminology Work*, MediaCenter of the Confederation, Bern, 2002.
- CRIBLE, Ludivine: *Discourse markers and (dis)fluency*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2018.
- CROFT, William: Towards a social cognitive linguistics, in Evans, Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*, Amsterdam, John Benjamins, 2009, 395–420.
- CZINKÓCZI Ágnes – FEHÉR Ildikó: Hogyan készül a szakszöveg?, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés, szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 111–129.
- CSONTOS Nóra – DÉR Csilla Ilona – FURKÓ Péter: Idézés – önidézés – 'én' idézés. A *mondom* szerepe az idézés jelölésében, *Magyar Nyelvőr*, 143. évf., 2019/4, 481–494.
- CSONTOS Nóra – TÁTRAI Szilárd: Az idézés pragmatikai megközelítése, Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXII. évf., 2008, 59–119.
- CSONTOS Nóra: A műszaki szöveg szövegtipológiai elemzése. A használati utasítás szövegtipológiai elemzése, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 147–168.
- CSONTOS Nóra: Az idézés kognitív szemantikai megközelítése, in Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*, Budapest, ELTE DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely, 2012, 195–210.
- CSONTOS Nóra: Az idézés mint adaptív tevékenység. Idézés a tudományos diskurzusban, *Jel-Kép*, 2018/4, 50–61.
- CSONTOS Nóra: Az idézés mint újrakonstruálás, *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016/3, 1–19, <http://www.jeny.szte.hu/jeny-2016-csontosn>
- CSONTOS Nóra: *Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban*, Doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2009.
- CSONTOS Nóra: Kontextualizáció, konstruálás, idézés. Az idézés adaptív tevékenysége a *mond*-dal alkotott idézésekben, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2019, 113–135.

- DÉR Csilla Ilona: Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*, Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 382–388.
- DÉR Csilla Ilona: Mik is a diskurzusjelölők?, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, Budapest, Tinta, 293–303.
- DÉR Csilla Ilona: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2019, 131–146.
- DUDÁS Anikó: Bibliográfiai kérdések az MTMT-ben: A Bibliográfiai Szakbizottság munkája, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 61. évf., 2014/1.
https://www.researchgate.net/publication/266255921_Bibliografiai_kerdések_az_MTMT-ben_-_a_Bibliografiai_Szakbizottsag_munkaja_Database_of_Hungarian_Scholarly_Works_-_Bibliographical_Issues
- DUDÁS Anikó: Folyóirat, ismertség, elismertség, indexelés, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 62. évf., 2015/7–8, 251–274.
- EÖRY Vilma: Szövegtipológia – stílustipológia, in Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 130–151.
- ERMERT, Karl: *Briefsorten, Untersuchungen zur Theorie und Empirie der Textklassifikation*, Tübingen, Niemeyer, 1979.
- EYSENCK, Michael W. – KEANE, Mark T.: *Kognitív pszichológia*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- FEHÉR Erzsébet: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 27–63.
- FELBER, Helmut: *Terminology Manual*, Párizs, UNESCO – Infoterm, 1984.
- FILLMORE, Charles: Scenes-and-frames semantics, in Zampolli Antonio (ed.): *Linguistics structures processing*, Amsterdam – New York, North Holland Publishing Company, 1977, 55–81.
- FÓRIS Ágota – FALUDI Andrea: A dokumentáció és a dokumentum-menedzsment kapcsolatai, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2019, 17–36.
- FÓRIS Ágota – FALUDI Andrea: A szakírás és a dokumentáció mint nyelven belüli szakfordítás, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2019, 37–58.
- FÓRIS Ágota: A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban, *Magyar Tudomány*, 2006/6, 737–745.
- FÓRIS Ágota: A szótári információk és a szaknyelvi normák viszonya, *Magyar Nyelvőr*, 130. évf., 2006/1, 49–59.
- FÓRIS Ágota: *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.

- FURKÓ B. Péter: *Diskurzusjelölők és egyéb diskurzuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2019.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, Budapest, Gondolat, 1984.
- GALLON, Ray – McDONALD, Andy: Content sensing and Information 4.0, *tcworld*, 2016/4, <https://www.tcworld.info/e-magazine/intelligent-information/content-sensing-and-information-40-739/>
- GEERAERTS, Dirk: *Diachronic Prototype Semantics: A Contribution to Historical Lexicology*, Oxford, Clarendon Press, 1997.
- GENETTE, Gérard: *Palimpsestes, la littérature au second degré*, Paris, Éditions de Seuil, 1982.
- GENETTE, Gérard: Transztextualitás, *Helikon*, 42. évf., 1996/1–2, 82–90.
- GERSON, Sharon J. – GERSON, Steven M.: *Technical Communication, Process and Product*, Ninth Edition, New Jersey, Pearson, 2017.
- GÖRS, Britta: ALASKA, https://www.researchgate.net/publication/332572999_Alaska
- GRUBER, Helmut – HUEMER, Birgit: Studentisches Schreiben erforschen und lehren: Grundlagenforschung und ihre Umsetzung in ein Kursprogramm, *ZFHE*, 11. Jg., 2016/2, 81–101.
- GRUBER, Helmut – RHEINDORF, Markus – WETSCHANOW, Karin – REISIGL, Martin – MUNTIGL, Peter – CZINGLAR, Christine: *Genre, Habitus und wissenschaftliches Schreiben*, Münster, LIT, 2006.
- GÜLICH, Elisabeth: Textsorten in der Kommunikationspraxis, in W. Kallmeyer (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Schwann, Düsseldorf, 1986, 15–46.
- GYURGYÁK János: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*, Budapest, Osiris, 2005.
- GYURGYÁK János: *A tudományos írás alapjai. Útmutató szemináriumi és tudományos diákköri értekezést, szakdolgozatot és disszertációt íróknak*, Budapest, Osiris, 2019.
- HÁMORI Ágnes: Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv. A „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülésének dinamikája a társas interakciókban, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 311–329.
- HEINEMANN, Wolfgang: Aspekte der Textsortendifferenzierung, in Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven Frederik (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik, Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, HSK 16.1., Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2000, 523–546.
- HEINEMANN, Wolfgang: Textsorte – Textmuster – Texttyp, in Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Sager, Sven Frederik (Hrsg.): *Text- und Gesprächslinguistik, Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, HSK 16.1., Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2000, 507–523.
- IMRÉNYI András: Mondattan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 663–760.
- ISER, Wolfgang: Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete, in Kiss Attila Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I*, Szeged, Ictus, 1996, 241–264.

- KÁRPÁTI Eszter – KLEIBER Judit: A mentális állapot változásának szerepe egy diskurzus szerveződésében, *Iskolakultúra*, 28. évf., 2018/5–6, 28–39,
<https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2018.5-6.28>
- KERTES Patrícia: A metapragmatikai tudatosság jelzései érvelő érettségi szövegekben, in Váradí Tamás (szerk.): *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*, Budapest, MTA, Nyelvtudományi Intézet, 2011, 66–76.
<http://www.nytud.hu/alknyelvdok11/proceedings11/kertes.pdf>
- KIEFER Ferenc: *Jelentéselmélet*, Budapest, Corvina, 2000.
- KIEFER Ferenc: *Lehetőség és szükségszerűség*, Budapest, Tinta, 2005.
- KOCSÁNY Piroska: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és szövegtípus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 17–26.
- KOCSÁNY Piroska: *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus*, Nyelvtudományi Értekezések 151, Akadémiai, Budapest, 2002.
- KOCSÁNY Piroska: Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészet, *Filológiai Közöny*, 35. évf., 1989/1, 26–43.
- KOESTLER, Arthur: *A teremtés*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- KOHL, John R.: *The Global English Style Guide: Writing Clear, Translatable Documentation for a Global Market*, h. n., SAS Institute, 2008.
- KÖVECSES Zoltán – BENCZES Réka: *Kognitív nyelvészet*, Budapest, Akadémiai, 2010.
- KÖVECSES Zoltán: *A metafora*, Budapest, Typotex, 2005.
- KUGLER Nóra: Az evidencialitás és a modalitás, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 467–494.
- KUGLER Nóra: Az összetett mondat, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 806–898.
- KULCSÁR Szabó Ernő: Megértés – történés – létesülés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Megértés és megértetés. Magyarázat a bölcsészettudományokban*, Budapest, Gondolat, 2017, 13–37.
- KUNA Ágnes – HÁMORI Ágnes: „Hallgatom, mi a panasz?”, A metapragmatikai reflexiók szerepei és mintázatai az orvos–beteg interakcióban, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, Eötvös Collegium, 2019, 215–240.
- KUNA Ágnes – SIMON Gábor: Műfaj, szövegtípus, szövegfajta, Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 257–275.
- KUNA Ágnes: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században, 1. rész, *Magyar Nyelv*, 112. évf., 2016/4, 385–400.
- KUNA Ágnes: Az orvosi recept mint szövegtípus a 16–17. században, 2. rész, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/1, 27–41.
- KUNA Ágnes: *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptekben*, Budapest, Tinta, 2019.

BIBLIOGRÁFIA

- KURTÁN Zsuzsa: *Szakmai nyelvhasználat*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- KURTÁN Zsuzsa: Szaknyelv, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*, Budapest, Akadémiai, 2006, 676–692.
- LACZKÓ Krisztina – TÁTRAI Szilárd: Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban, in Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*, Budapest, ELTE DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhely, 2012, 231–257.
- LACZKÓ Krisztina: A diskurzusdeixis mint a metapragmatikai tudatosság kifejezője, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*, DiAGram Könyvek I, Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium, 2019, 241–264.
- LACZKÓ Krisztina: A mutató névmási deixisről, in Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*, Budapest, Akadémiai, 2008, 309–347.
- LACZKÓ Krisztina: Space deixis, discourse deixis and anaphora, *Acta Linguistica*, Vol. 57, 2010/1, 99–117.
- LAKOFF, George: The invariance hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?, *Cognitive Linguistics*, Vol. 1, 1990/1, 39–74;
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors we live by*, Chicago, London, The University of Chicago, 1980.
- LAKOFF, George: *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago, The University of Chicago, 1987.
- LANGACKER, Ronald W.: *Cognitive grammar. A basic introduction*, Oxford, Oxford University, 2008.
- LANGACKER, Ronald W.: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I, Theoretical prerequisites*, Stanford, Stanford University, 1987.
- LANGACKER, Ronald W.: *Grammar and conceptualization*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1999.
- LEE, David: Genres, registers, text types, domains, and styles: clarifying the concepts and navigating a path through the BNC jungle, *Language Learning and Technology*, Vol. 5, 2001/3, 37–72.
- LEVINSON, Stephen C.: *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University, 1983.
- LUX, Friedemann: *Text, Situation, Textsorte*, Tübingen, Narr, 1981.
- MARMARIDOU, Sophia S.: *Pragmatic meaning and cognition*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2000.
- MSZ EN 82079-1:2013 Használati utasítások készítése. Tagolás, tartalom, megjelenítés. 1. rész: Általános elvek és részletes követelmények. (IEC 82079-1:2012)
- MTMT Bibliográfiai Szakbizottság, Jelleg, típus, besorolás, alkotás főtípussal bővített verzió, verzió 3.1, 2013. 02. 27. https://www.mtmt.hu/system/files/tipus_jelleg_beorolas_v3.1.pdf

BIBLIOGRÁFIA

- NOTHDURFT, Werner: Das Muster in Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster, in Kallmeyer, Werner (ed.): *Kommunikationstypologie, Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Düsseldorf, Schwann, 1986, 92–116.
- ONG, Walter: Nyomtatás, tér, lezárás, in: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség, írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, Budapest, Áron, 1998, 245–267.
- PALTRIDGE, Brian: Genre, text types, and the language class room, *ELT Journal*, Vol. 50, 1996, 237–243.
- PANTHER, Klaus-Uwe – THORNBURG, Linda L.: A cognitive approach to inferencing in conversation, *Journal of Pragmatics*, Vol. 30, 1998, 755–769.
- PANTHER, Klaus-Uwe – THORNBURG, Linda L.: Speech act metonymies, in Lieber, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Current Issues in Linguistic Theory 151, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1997, 205–219.
- PAPP-VÁRY Árpád: *Márkázott szórakoztatás: A termékmegjelenítés nemzetközi és hazai alkalmazása*, Budapest, Akadémiai, 2016.
- PARODI, Giovanni: Written genres in University Studies: Evidence from an Academic Corpus of Spanish in Four Disciplines, in Bazerman, Charles et al. (eds.): *Genre in changing world*, Colorado, WAC Clearinghouse, 2009, 483–502.
- PÁTROVICS Péter: A medicina nyelve, *Magyar Orvosi Nyelv*, 2004/1, 11–24.
- PEARSON, Jennifer: *Terms in Context*, Amsterdam, John Benjamins, 1998.
- PUSZTAI Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*, 2., átdolgozott kiadás, Budapest, Akadémiai, 2003.
- REKETTYE Gábor – TÖRŐCSIK Mária – HETESI Erzsébet: *Bevezetés a marketingbe*, Budapest, Akadémiai, 2016.
- ROSCH, Eleanor: Human Categorization, in Warren, N. (ed.): *Studies in Cross-Cultural Psychology. Vol. I.*, London, Academic, 1977, 1–49.
- RUMELHART, David E. – ORTONY, Andrew: The Representation of Knowledge in Memory, in Anderson, Richard C. – Spiro, Rand J. – Montague, William E. (eds.): *Schooling and the acquisition of knowledge*, Hillsdale, NJ., Erlbaum, 1977, 99–135.
- SANDERS, José – SPOOREN, Wilbert: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, in Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1997, 85–112.
- SANDIG, Barbara: *Stilistik der deutschen Sprache*, Berlin – New York, de Gruyter, 1986.
- SANDIG, Barbara: Zur Differenzierung gebrauchssprachlicher Textsorten in Deutschen, in Gülich, E. – Raible, W. (Hg.): *Textsorten Differenzierungskriterien aus linguistischer Sicht*, Frankfurt, Athenäum, 1972, 113–124.

BIBLIOGRÁFIA

- SCHANK, Roger C. – ABELSON, Robert P.: *Scripts, Plans, Goals and Understanding*, Hillsdale, NJ., Erlbaum, 1977.
- SCHIFFRIN, Deborah: *Discourse Markers*, Cambridge, Cambridge University, 1987.
- SEARLE, John: *Elme, nyelv és társadalom*, Budapest, Vince, 2000.
- SIEPMANN, Dirk: *Discourse markers across languages. A contrastive study of second-level discourse markers in native and non-native text with implications for general and pedagogic lexicography*, Abingdon – New York, Routledge, 2005.
- SIMON Gábor: Áttekintés a műfaj kutatás tendenciáiról és lehetőségeiről. Útban egy kognitív szemléletű műfajelmélet felé, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/2, 146–166.
- STRUCZ Zoltán: Megállapítások és felvetések a műszaki tudományok nyelvéről, in Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*, Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetem – Tinta, 2010, 421–446.
- SWALES, John M.: *Genre analysis: English in academic and research settings*, New York, Cambridge University, 1990.
- SWALES, John M.: *Research genres. Explorations and applications*, New York, Cambridge University, 2004.
- SZATHMÁRI István: *Stiliztikai lexikon*, Budapest, Tinta, 2004.
- TAAVITSAINEN, Irma – JUCKER, Andreas H.: Trends and developments in historical pragmatics, in Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (eds.): *Historical pragmatics*, Handbooks of pragmatics 8., Berlin – New York, De Gruyter Mouton, 2010, 3–30.
- TAAVITSAINEN, Irma: Changing conventions of writing: the dynamics of genres, text type, and text traditions, *European Journal of English Studies*, Vol. 5, 2001/2, 139–150.
- TÁTRAI Szilárd – CSONTOS Nóra: Perspectivization and modes of quoting in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 56, 2009/4, 441–468.
- TÁTRAI Szilárd: A kontextus fogalmáról, *Magyar Nyelvőr*, 128. évf., 2004/4, 479–494.
- TÁTRAI Szilárd: A nézőpont szerepe a narratív megértésben, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XXI. évf., 2005, 207–229.
- TÁTRAI Szilárd: *Bevezetés a pragmatikába, Funkcionális kognitív megközelítés*, Budapest, Tinta, 2011.
- TÁTRAI Szilárd: Esti Kornél és a beégés, Megjegyzések a műfajiság pragmatikai vonatkozásához, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 290–301.
- TÁTRAI Szilárd: Pragmatika, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 897–1058.
- TAYLOR, John R.: *Linguistic Categorization*, Oxford, Clarendon, 1991.
- TESZ. = BENKŐ Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö–Zs*, Budapest, Akadémiai, 1976.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.

BIBLIOGRÁFIA

- TOLCSVAI NAGY Gábor: A nyelv emberi lényege. A magyarázat látóköralkotó változatai a nyelv-tudományban, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Megértés és megértetés. A magyarázat a bölcsészettudományokban*, Budapest, Gondolat, 2017, 38–62.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 64–90.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*, Budapest, Osiris, 2013.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: Bevezetés, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 23–71.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról és egymáshoz való viszonyáról, *Magyar Nyelv*, 113. évf., 2017/3, 302–310.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: Jelentéstan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 207–466.
- TOLCSVAI NAGY Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2010.
- TOMASELLO, Michael: *Gondolkodás és kultúra*, ford. Gervain Judit, Budapest, Osiris, 2002.
- VAN DIJK, Teun A: Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés, in Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok 15*, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1982, 63–81.
- VATER, Heinz: *Einführung in die Textlinguistik*, München, W. Fink, 1992.
- VERSCHUEREN, Jef: Pragmatic perspective, in Jef Verschueren – Jan-Ola Östman – Jan Blommaert (eds.): *Handbook of pragmatics*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1995, 1–19.
- VERSCHUEREN, Jef: *Understanding pragmatics*, London – New York – Sydney – Auckland, Arnold, 1999.
- VESZELSZKI Ágnes: Formális szövegek, in Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Mozaikok a magyar nyelvről és a nyelvhasználatról. Segédkönyv az anyanyelvi kritériumvizsgálathoz*, Budapest, ELTE, 2015, 108–120.
- WIERZBICKA, Anna: *Lexicography and Conceptual Analysis*, Ann Arbor, Karoma, 1985.
- WRIGHT, Sue Ellen – BUDIN, Gerhard: *Handbook of Terminology Management*, Vol. 1–2, Amsterdam, John Benjamins, 1997.

ONLINE OLDALAK

<https://www.beresbor.hu/cuvee.html>

https://boraszat.kormany.hu/download/b/e0/b0000/BADACSONY_termekleiras%2BJAV_kn.pdf

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:01993L0068-19980812&from=HR>

BIBLIOGRÁFIA

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:01993L0068-19980812&from=HR>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0510&from=LV>
<https://marketingmorzsak.hu/tokeletes-termekleiras-7-lepesben/>
<https://mtmt.hu>
<https://net.jogtar.hu>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700155.tv>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500030.eum>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0500030.EUM&searchUrl=/gyorskereso%3Fkeyword%3Dbetegt%25C3%25A1j%25C3%25A9koztat%25C3%25B3>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200088.tv>
<http://www.mszt.hu/web/guest/textilkezeles>

FORRÁSOK

- ANDÓ Éva: A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 81–114.
- BALÁZS Géza: Török Gábor visszhangtalan stíluselmélete, *Magyar Nyelvőr*, 141. évf., 2017/3, 340–349.
- BANCZEROWSKI, Janusz: A kognitív nyelvészet alapelvei, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/1, 78–87.
- BOZÓKI Sándor: Súlyok meghatározása páros összehasonlítás mátrixok legkisebb négyzetes közelítése alapján, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 121–137.
- CSIRMAZ László: Nagy pontosságú képfeldolgozás, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 85–98.
- CSÓKA Péter – KONDOR Gábor: Csődszabályok pénzügyi hálózatokban, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–13.
<http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-CsokaKondor.pdf>
- DOBI Edit: A formális nyelvi elemzés lehetőségei a szövegek reprezentációjában, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 64–79.
- DÓSA György – VIZVÁRI Béla: Az általánosított LPT(k) algoritmuscsalád egyforma párhuzamos gépek ütemezésére, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 17–37.
- EÖRY Vilma: A szöveg időszerkezete mint szövegtipológiai jellemző, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 173–194.
- ÉRDI Bálint: Bolygórendszerünk kaotikus dinamikája, *Természet Világa*, 134 évf., 2003/6, 256–260.
- FEGYVERNEKI Sándor: Újabb statisztikai vizsgálatok az Ornstein–Uhlenbeck-folyamatról I, Elméleti háttér, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 39–57.
- FEHÉR Erzsébet: A stíluselmélet archeológiája, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/2, 169–174.
- FEHÉR Erzsébet: Szövegtipológia a retorikai hagyományban, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 18–43.

- FLORISKA Adél – DOBOS Imre: A meg nem újuló erőforrások egy dinamikus Leontief-modellje, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 99–110.
- GERA Imre – LONDON András: Gráf alapú dimenzióredukciós heurisztikák részvényi piaci korrelációs mátrixokra, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–14.
<http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-GeraLondon.pdf>
- GERENCSÉR Balázs – GERENCSÉR László: Általánosított relatív konszenzus – éles konvergenciátételek, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 37. évf., 2020/2, 1–11.
<http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2020/07/37-2-GerencserGerencser.pdf>
- GOLDEN Dániel: Bölcsészet, tudomány, pragmatizmus, *Literatura*, XXXII. évf., 2006/2, 143–153.
- GÓSY Mária: A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései, *Magyar Nyelvőr*, 127. évf., 2003/3, 257–277.
- GYARMATI József: Műszaki berendezések vizsgálata faktoranalízis segítségével, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 23. évf., 2006/1, 73–83.
- HALM Tamás: A nyelvi változás formális modellezése, *Magyar Nyelvőr*, 135. évf., 2011/4, 493–499.
- HÁMORI Ágnes: A társalgási műfajokról, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 115–133.
- HEMZŐ Károly – LAJOS Mari: *99 házi sütemény – 33 színes fotóval*, Budapest, Centrál Médiascsoport Zrt., 2013.
- HORVÁTH Ilona: *Szakácskönyv*, Budapest, Vince, 1997.
- HUDI József: A veszprémi polgárság könyvkultúrája a 18–19. században, *Történelmi Szemle*, XLII. évf., 2000/1–2, 91–113.
- JENEY Éva: Biblioterápia, irodalomterápia, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 151–155.
- KAMARÁS Katalin: Nanotartályok és nanoállványok, *Fizikai Szemle*, LXVIII. évf., 2018/1, 8–10.
- KEMÉNY Gábor: A nyelvi kép mint „szabályszerűség”, *Magyar Nyelvőr*, 123. évf., 1999/4, 395–403.
- KOCSÁNY Piroska: A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 11–17.
- KOVÁCS Előd – ARATÓ Miklós – LIPOVITS Ágnes: Modellek a magyarországi éves földrendésszámok vizsgálatára, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, 25. évf., 2008, 75–97.
<http://aml.math.bme.hu/wp-content/uploads/2014/03/25-Arato.pdf>
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: A hang retorikája Szabó Lőrinc korai költészetében, *Literatura*, XXXV. évf., 2009/2, 163–179.
- PÁLFY Géza: A bécsi udvar és a magyar rendek a 16. században, *Történelmi Szemle*, XLI. évf., 1999/3–4, 331–367.
- PAPP Ágnes Klára: Katarzis és karnevál, *Helikon*, 62. évf., 2006/2, 181–191.
Szakácsmesterségnek könyvecskéje, Kolozsvár, M. Tótfalusi K. Miklós, 1698.

FORRÁSOK

- SZATHMÁRI István: Kazinczy stilisztikai nézeteiről – még egyszer, *Magyar Nyelvőr*, 133. évf., 2009/2, 150–155.
- Szegedi szakácskönyv, *Ezernél több ételkészítési utasítással*, írta Rézi néni, Budapest, Athenaeum, 1907, 40.
- TAKÁCS Szilvia: Folklorisztikai szövegtipológia – az epikus ráolvasó imádságok, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 134–155.
- TÁTRAI Szilárd: A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 157–172.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok*, Budapest, Tinta, 2006, 64–90.
- ZILAHY Ágnes: *Valódi magyar szakácskönyv*, Budapest, A Magyar Nők lapjá-nak kiadó-hivatala, 1892.

INTERNETES OLDALAK

- <http://colt-info.hu/wp-content/uploads/2017/06/Caloris-klimatechnika.pdf>
- http://kepzesevolucioja.hu/dmdocuments/4ap/17_0005_tartalomelem_010_munkaanyag_091231.pdf
- http://klima.hu/wp-content/uploads/2018/06/CH-Alpha_Veritas-series-Owners-Manual-HU.pdf
- <http://nyelvor.c3.hu/figyelm.htm>
- <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/>
- [http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_\(pn9373420019-v1hu\).doc](http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_ASY7_12_LMA_(pn9373420019-v1hu).doc)
- http://www.columbus-klima.hu/write/upload/szerviz/FJ_OM_UTB_YUD_9373329060v1_hu.pdf
- http://www.copystar.hu/panasonic-telefon/panasonic-telefon%20leiras/kx-tg2511hg_2512hg_2521hg_hun.pdf
- <http://www.kazanpont.hu/dokumentumok/Gepkonyv.pdf>
- http://www.masinak.hu/upload_files/documents/hasznalati_3838942053917.pdf
- http://www.metker.hu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Utmutato_a_gepjarmu_klimaberendezesek_diagnosztikajahoz_kicsi.pdf
- http://www.metker.hu/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/Utmutato_a_gepjarmu_klimaberendezesek_diagnosztikajahoz_kicsi.pdf
- http://www.oktoklima.hu/downloads/201401071129080.RePuro_halozat.pdf

FORRÁSOK

https://bbtems.files.wordpress.com/2011/07/stilus_szovegminoseg.pdf
<http://www.kre.hu/nyelvezet/index.php/szakdolgozati-koevetelmenyek-a-tanszeken>
https://bbtems.files.wordpress.com/2011/07/stilus_szovegminoseg.pdf
https://boraszat.kormany.hu/download/b/e0/b0000/BADACSONY_termekleiras%2BJAV_kn.pdf
<https://boraszat.kormany.hu/termekleirasok2>
https://btk.kre.hu/images/doc/Stiluslap_friss_2018_final.pdf
<https://cookpad.com/hu/receptek/12321587-egyszeru-kenyer-bogres>
https://cookpad.com/hu/receptek/12787228-karpataljai-borscs-leves?via=guest_feed
<https://cookpad.com/hu/receptek/1925541-majonez-recept-fotokkal>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX:32014R0664>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:01993L0068-19980812&from=HR>
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0510&from=LV>
<https://hu.wikibooks.org/wiki/Szakácskönyv/Mártások/Majonéz>
<https://izeselet.hu/magazin/keszitsuk-otthon-a-majonezt/>
<https://kremmania.hu/kremek/egyeb-flector-gel>
<https://kremmania.hu/kremek/egyeb-lioton-1000-ne-g>
<https://kremmania.hu/kremek/eucerin-ph5-intenziv-krem>
<https://kremmania.hu/kremek/helia-d-classic-hidratalo-ejszakai-krem>
<https://kremmania.hu/kremek/la-roche-posay-effaclar-duo>
<https://kremmania.hu/kremek/ratiopharm-diclofenac-ratiopharm>
<https://kremmania.hu/kremek/uriage-toleterm-hydra-soothing-cream>
<https://marketingmorzsak.hu/tokeletes-termekleiras-7-lepesben/>
<https://mtmt.hu>
<https://net.jogtar.hu>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700155.tv>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500030.eum>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0500030.EUM&searchUrl=/gyorskereso%3Fkeyword%3Dbeteg%25C3%25A1j%25C3%25A9koztat%25C3%25B3>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500095.tv>
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200088.tv>
https://ogyei.gov.hu/ETREND_LISTA/#
<https://receptneked.hu/levesek/husgomboc-leves-gazdagon/>
<https://receptneked.hu/palacsintak/almas-palacsinta-3/>
<https://sobors.hu/receptek/hazi-csokoladeontet-recept/>
<https://webshippy.com/blog/a-tokeletes-termekleiras-anatomiaja/>
<https://www.bioderma.hu/termekeink/atoderm/olajtusfurdo>
<https://www.bortarsasag.hu/hu/bor/magyar/>
<https://www.bulkshop.hu/vegan-magvas-croissant-recept>

FORRÁSOK

- https://www.fujitsuklima.hu/vmfiles/attachments/FJ_OM_AUYG30-36-45-54LRLA_LRLE_9378589100_v1_Hu.pdf
- <https://www.gyogyszerfutar.hu/termek/la-roche-posay-toleriane-ultra-intenziv-nyugtato-borapolo>
- <https://www.magneb6.hu/megoldasaink/magne-b6-express/termekleiras>
- https://www.markabolt.hu/files/30/484/d_00000484.pdf
- https://www.mediamarkt.hu/hu/product/_bosch-sms40e32eu-mosogatógép-1092184.html
- https://www.mediamarkt.hu/hu/product/_electrolux-esc63eb-supercyclone-porzásák-nélküli-porsz%C3%ADvó-turbo-parketta-fejfel-fekete-1241966.html
- https://www.mediamarkt.hu/hu/product/_gorenje-nrk-6181-ps4-no-frost-kombinált-hűtőszekrény-1322077.html
- <https://www.nestle.hu>
- <https://www.nosalty.hu/recept/amerikai-almas-pite-maskepp>
- <https://www.slideshare.net/netkreativ/webruhaz-vgykelt-termklers>
- https://www.technoform.hu/bolt/resources/user_manual/makita/p/prm0700.pdf
- https://www.ventil.hu/product_attachments/298f70e6316e60437d766784f1db355c34f75f17.pdf
- <https://www.webbeteg.hu/gyogyszerkereso>
- <https://www.webbeteg.hu/gyogyszerkereso/algopyrin-500-mg/1581/betegtajekoztato-MFL67680030-1.pdf>
- MNSz2. = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2.* (v2.0.5.) <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>
- MSZ EN 82079-1:2013 Használati utasítások készítése. Tagolás, tartalom, megjelenítés. 1. rész: Általános elvek és részletes követelmények. (IEC 82079-1:2012)
- http://www.mszt.hu/web/guest/webaruhaz;jsessionid=8743382918B8AB6D1D5F9BE465DD1DA?p_p_id=msztwebshop_WAR_MsztWAportlet&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&msztwebshop_WAR_MsztWAportlet_ref=155464&msztwebshop_WAR_MsztWAportlet_javax.portlet.action=search
- MTMT Bibliográfiai Szakbizottság, Jelleg, típus, besorolás, alkotás főtípussal bővített verzió, verzió 3.1, 2013. 02. 27. https://www.mtmt.hu/system/files/tipus_jelleg_beorolas_v3.1.pdf
- www.cookpad.com
- www.mindmegette.hu
- www.nosalty.hu
- www.parafalo.hu_fhe_302_iw.pdf
- www.parafalo.hu_gs_52010_w.pdf
- www.parafalo.hu_gv_53214.pdf
- www.receptneked.hu

A HÉTKÖZNAPOK SZAKSZÖVEGTÍPUSAIHOZ
FELHASZNÁLT TOVÁBBI NYOMTATOTT SZÖVEGEK

Betegtájékoztatók

- vényköteles: *Algopyrin 500 mg filmtabletta*,³¹⁷ *Aktil 500 mg filmtabletta*, *Aktil Duo 400 mg por belsőleg szuszpenzióhoz*, *Augmentin 125 mg filmtabletta*, *Ceclor 500 mg kemény kapszula*, *Fucidin 20mg/g kenőcs*, *Salbutamol spray*, *Sumamed 250 mg kemény kapszula*;
- nem vényköteles: *Algoflex 400 mg filmtabletta*, *Apranax Dolo filmtabletta*, *Cataflam 50 mg bevont tablettá*, *Coldrex citrom ízű por*, *Glycosept szájnálkahártyán alkalmazott oldat*, *Septosyl szemkenőcs*, *Allegra 120 mg filmtabletta*, *Cetigen 10 mg filmtabletta*, *Advil ultra forte lágy kapszula*, *Magne B6 bevont tablettá*;
- étrend-kiegészítők: *Klimin Nyugalom*, *Ördögnyelv Forte kapszula zöldkávával és krómmal*, *BioCo Ginkgo biloba + 1000 mg lecitin kapszula*, *Krómkarnitin tablettá*, *Dr. Schulze Mutivitamin gyógynövény és vitamin tartalmú por*, *Dr. Herz 100% hidegen sajtolt szőlőmag olaj*, *C-vitamin 500mg filmtabletta*, *Flavono Növényi kivonatokat tartalmazó étrend-kiegészítő*, *Máriatövis plusz kapszula*, *Helia-D Regenero Szépségvitamin filmtabletta*, *Q10 Coenzym lágy zselékapszula*.
- A termék csomagolásán található *termékleírások*: *Maggi instant levesek (Zöldségleves kagylótésztával, Húsgombócleves csigatésztával, Tyúkhúsleves metélttésztával)*; *Domestos termékcsalád (Domestos Extended Power fertőtlenítő, Domestos Higiénikus Törölőkendő, Domestos Power5 WC-fertőtlenítő, Domestos Zéró WC Vízköoldó, Domestos Fehértő)*, a *Dettol termékcsalád (Dettol Original antibakteriális felülettisztító spray, Dettol kézmosó gél nyugtató levendula kivonattal, Dettol antibakteriális felülettisztító törölőkendő)*; a *Cornexi Instant zabkásák (sós karamellás instant zabkása proteinnel, instant zabkása kókuszos-mandulás chia maggal)*; a *Bioderma* és a *La Roche Posay arckrémeknek* a csomagolásán található leírása.

³¹⁷ A kutatás során vény nélkülivé vált. A kutatás még a vényköteles formát vizsgálta.

MELLÉKLET

1. számú Melléklet

30/2005. (VIII. 2.) EüM rendelet *(Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerek címkéjéről és betegtájékoztatójáról)*

Az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerekről és egyéb, a gyógyszerpiacot szabályozó törvények módosításáról szóló 2005. évi XCV. törvény (a továbbiakban: Gytv.) 32. § (5) bekezdése *n*) pontjában kapott felhatalmazás alapján az alábbiakat rendelem el:

1. § E rendelet alkalmazásában:

- a) címke:* a közvetlen vagy külső csomagoláson feltüntetett tájékoztatás;
- b) közvetlen csomagolás:* a Gytv. 1. § 19. pontja szerinti fogalom;
- c) külső csomagolás:* a Gytv. 1. § 20. pontja szerinti fogalom;
- d) betegtájékoztató:* a Gytv. 1. § 18. pontja szerinti fogalom;
- e) nemzetközi szabadnév:* a Gytv. 1. § 14. pontja szerinti fogalom;
- f) gyógyszer:* a Gytv. 1. § 1. pontja szerinti fogalom;
- g) homeopátiás gyógyszer:* a Gytv. 1. § 3. pontja szerinti fogalom;
- h) radioaktív gyógyszer:* az emberi alkalmazásra kerülő gyógyszerek forgalomba hozataláról szóló rendelet 2. § (2) bekezdésének 5-8. pontja szerinti fogalom.

2. § (1) Figyelemmel a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekről, valamint az 1768/92/EGK rendelet, a 2001/20/EK irányelv, a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2006. december 12-i 1901/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben foglaltakra, továbbá a fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2007. november 13-i 1394/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben foglaltakra is, gyógyszer külső csomagolásán – a (8)-(9) bekezdésben meghatározott kivétellel – a (2) bekezdés szerinti adatokat kell feltüntetni.

(2) A gyógyszer csomagolásán magyar nyelven fel kell tüntetni:

a) a gyógyszer nevét, ezt követően a hatáserősségét és gyógyszer formáját, valamint – amennyiben szükséges – hogy csecsemőnek, gyermeknek vagy felnőttnek szánják, továbbá, ha a termék legfeljebb három hatóanyagot tartalmaz, a nemzetközi szabadnevet;

b) a hatóanyagok nevét és adagolási egységenkénti mennyiségét, illetve az alkalmazás módjának megfelelően az adott térfogatra vagy tömegre is meghatározva;

c) a gyógyszer adagjainak számát;

d) azoknak az ismert hatású segédanyagoknak a felsorolását, amelyek szerepelnek az Európai Unió Bizottsága által közzétett részletes útmutatásban, parenterális, helyileg alkalmazott, illetve szemészeti készítmények esetében az összes segédanyagot;

e) az alkalmazással kapcsolatos tudnivalókat és amennyiben ez szükséges, az alkalmazás módját, helyet hagyva az előírt adag feltüntetésének;

f) figyelmeztetést arra, hogy „A gyógyszer gyermekektől elzárva tartandó”;

g) szükség esetén egyéb különleges figyelmeztetést;

h) a lejáratidőt (év/hónap);

i) amennyiben ez szükséges, a különleges tárolási óvintézkedéseket;

j) a fel nem használt gyógyszer, vagy az abból származó hulladék ártalmatlanítására vonatkozó különleges óvintézkedéseket, valamint utalást bármely meglévő és megfelelő gyűjtőrendszerre;

k) a forgalomba hozatali engedély jogosultjának nevét és címét, illetve a képviselője nevét, címét;

l) a forgalomba hozatali engedély számát;

m) a gyártási tétel számát;

n) vény nélkül is kiadható gyógyszerek esetében a felhasználásra vonatkozó utasításokat.

(3) A (2) bekezdésben meghatározott adatokat – a (4) és (5) bekezdésben meghatározott közvetlen csomagolások kivételével – fel kell tüntetni a közvetlen csomagoláson is.

(4) A külső csomagolásba helyezett egyedi fóliás (bliszter) közvetlen csomagolás esetén legalább a következő adatokat kell feltüntetni:

a) a gyógyszer nevét a (2) bekezdés *a)* pontjában meghatározottak szerint;

b) a forgalomba hozatali engedély jogosultjának nevét;

c) a lejáratidőt (év/hónap);

d) a gyártási tétel számát.

(5) Azon a kisebb közvetlen csomagolási egységen (pl. ampulla, injekciós üveg), amelyen nem lehet elhelyezni a (2) bekezdésben meghatározott követelményeknek megfelelő adatokat, legalább a következő adatokat kell feltüntetni:

a) a gyógyszer nevét a (2) bekezdés *a)* pontjában meghatározottak szerint;

b) az alkalmazás módját és az azzal kapcsolatos tudnivalókat;

c) a lejáratidőt (év/hónap);

d) a gyártási tétel számát;

e) a hatóanyag-tartalmat tömegben, térfogatban vagy egységben megadva.

(6) A (2)-(5) bekezdésben meghatározott adatokat könnyen olvashatóan, egyértelműen kell feltüntetni.

(7) A gyógyszer külső csomagolásán, amennyiben külső csomagolás nincs, a közvetlen csomagoláson Braille-írással is fel kell tüntetni a gyógyszer nevét és amennyiben több hatáserőssége van forgalomban, a hatáserősségét.

(8) A magisztrális gyógyszer csomagolására vonatkozóan a mindenkor hatályos Gyógyszerkönyv, illetve a Szabványos Vényminta Gyűjtemény (Fo-No) előírásai az irányadóak.

(9) A homeopátiás gyógyszer esetén a címkének kizárólag a következő információkat kell tartalmaznia:

a) „Homeopátiás gyógyszer” megjelölést;

b) törzsoldat vagy törzsoldatok tudományos nevét és a hígítás fokának megadását a Gyógyszerkönyv jelölése alapján. Ha a gyógyszer két vagy több törzsoldatból áll, a törzsoldatok tudományos neve kiegészíthető fantázianévvel;

c) a forgalomba hozatali engedély jogosultjának nevét és címét, és adott esetben a gyártónak a nevét és címét;

d) az alkalmazás módját;

e) a lejáratidőt (év, hónap);

f) gyógyszerformát;

g) az értékesítésre szánt kiszerelés tartalmát;

h) amennyiben ez szükséges, a különleges tárolási óvintézkedéseket;

i) szükség esetén egyéb különleges figyelmeztetést;

j) a gyártási tétel számát;

k) a forgalomba hozatali engedély számát;

l) a „Homeopátiás gyógyszer jóváhagyott terápiás javallat nélkül” feliratot;

m) a „Keresse fel orvosát, ha a tünetei továbbra is fennállnak” figyelmeztetést.

(10) Radioaktív gyógyszer esetén

a) a gyógyszer külső csomagolását és tárolóedényét a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség által megállapított, a radioaktív anyagok biztonságos szállítására vonatkozó szabályoknak megfelelően kell címkézni;

b) a sugárvédelmi tároló címkéjén az (1)-(2) bekezdésben foglaltakon kívül a sugárvédelmi tároló címkézésének teljes körű magyarázatot kell adnia a fiolán használt kódokra, szükség esetén pedig egy adott időpontban adagonként vagy fiolánként meg kell jelölnie a készítmény radioaktivitását, valamint a kapszulák számát, illetve folyékony készítmény esetében a folyadék mennyiségét milliliterben;

c) a fiolán a következő információkat kell feltüntetni:

ca) a gyógyszer neve vagy kódja, beleértve a radioizotóp nevét vagy vegyjelét is;

cb) a gyártási tétel számát és a lejáratí idõt (év/hónap);

cc) a radioaktivitás nemzetközi szimbólumát;

cd) a gyártó nevét és címét;

ce) a radioaktivitás mértékét a *b)* pontban meghatározottak szerint.

3. § (1) A gyógyszerek csomagolásához betegtájékoztatót kell mellékelni, kivéve, ha a (2) bekezdésben szereplő adatok az ott meghatározottak szerint a külső vagy a közvetlen csomagoláson kerülnek feltüntetésre.

(2) Figyelemmel a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekről, valamint az 1768/92/EGK rendelet, a 2001/20/EK irányelv, a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2006. december 12-i 1901/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben foglaltakra, továbbá a fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2007. november 13-i 1394/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben foglaltakra is, a betegtájékoztató az alábbi sorrendben a következő adatokat tartalmazza:

a) a gyógyszer azonosításához:

aa) a gyógyszer neve, ezt követően hatásereőssége és gyógyszerformája, valamint amennyiben szükséges, hogy csecsemőnek, gyermeknek vagy felnőttnek szánják-e. Meg kell adni a nemzetközi szabadnevet nevet is, amennyiben a termék csak egy hatóanyagot tartalmaz, a neve pedig fantáziánév,

ab) a gyógyszer terápiás csoportja vagy hatása a beteg számára könnyen érthető formában;

b) terápiás javallatok;

c) a gyógyszer felhasználása előtt szükséges tájékoztatás:

ca) ellenjavallatok,

cb) a felhasználáskor szükséges óvintézkedések,

cc) más gyógyszerekkel való kölcsönhatása és a kölcsönhatás egyéb formái (pl. alkohol, dohány és élelmiszerek), amelyek befolyásolhatják a gyógyszer hatását,

cd) különleges figyelmeztetések;

d) a helyes alkalmazásához szükséges szokásos utasítások, különösen:

da) az adagolás,

db) az alkalmazással kapcsolatos tudnivalók és szükség esetén az alkalmazás módja,

dc) az alkalmazás gyakorisága, szükség esetén annak az időpontnak a megjelölésével, amikor alkalmazni kell vagy lehet a gyógyszert,

dd) a gyógyszer jellegétől függően a kezelés időtartama, amennyiben azt korlátozni kell, a túladagolás esetén alkalmazandó eljárás (pl. tünetek, elsősegély),

a teendők akkor, ha egy vagy több adagot nem vettek be, szükség esetén a megvonási tünetek feltüntetése, továbbá kifejezett ajánlás arra vonatkozóan, hogy adott esetben a betegek konzultáljanak orvosukkal vagy gyógyszerészükkel a termék használatának tisztázása érdekében;

e) a gyógyszer szokásos alkalmazása során esetleg fellépő mellékhatások, és az ilyenkor szükséges teendők leírása;

f) hivatkozás a címkén szereplő lejárati időre, illetve figyelmeztetés arra, hogy a jelzett időpont után a gyógyszert nem szabad felhasználni;

g) szükség esetén a különleges tárolási óvintézkedések;

h) szükség esetén figyelmeztetés a bomlás látható jeleire;

i) hatóanyagok és segédanyagok teljes körű megnevezése, és a hatóanyagok mennyiségének megadása minden egyes hatáserősségre;

j) a gyógyszer minden egyes kiszemelése esetén a hatóanyag-tartalom tömegben vagy térfogatban kifejezve, illetve az adagolási egységek;

k) a forgalomba hozatali engedély jogosultjának neve és címe, illetve az Európai Gazdasági Térségben (a továbbiakban: EGT), illetve az Európai Közösséggel vagy az EGT-vel megkötött nemzetközi szerződés alapján az EGT tagállamával azonos jogállást élvező államban (a továbbiakban: EGT-megállapodásban részes állam) kijelölt képviselőjének neve;

l) a gyártó neve és címe;

m) amennyiben a gyógyszert az EGT-megállapodásban részes államokban különböző neven engedélyezték, az egyes államokban engedélyezett nevek jegyzéke;

n) a betegtájékoztató legutóbbi átdolgozásának időpontja.

(3) A (2) bekezdés *c)* pontja szerinti tájékoztatás:

a) figyelembe veszi bizonyos felhasználói csoportok sajátosságait (pl. gyermekek, terhes vagy szoptató anyák, idősek, meghatározott betegségekben szenvedő személyek);

b) szükség esetén megemlíti, hogy milyen hatással van a gyógyszer a járművezetői, illetve gépkezelői képességekre;

c) felsorolja azokat a segédanyagokat, amelyeket a gyógyszer biztonságos és hatásos felhasználása érdekében fontos ismerni, és szerepelnek az Európai Unió Bizottsága által közzétett részletes útmutatásban.

(4) A betegtájékoztató véglegesítése céljából a gyógyszer indikációja szerinti betegek célcsoportjaival konzultációt kell lefolytatni annak érdekében, hogy a betegtájékoztató jól olvasható, egyértelmű és könnyen értelmezhető legyen. Ennek eredményét a betegtájékoztató szövegének tükröznie kell. A forgalomba hozatali engedély jogosultjának a beteg közvetlen megkeresésére, vagy a betegek

érdek-képviselői szervezetének kérésére – a betegek részéről érkezett, dokumentált megkeresések alapján – rendelkezésre kell bocsátania a betegtájékoztatót a vakok és gyengén látók információszerzését lehetővé tevő formában is.

(5) A betegtájékoztató szövegének összhangban kell lennie a gyógyszer alkalmazási előírásában foglaltakkal.

(6) Radioaktív gyógyszer esetén a (2) bekezdés szerinti betegtájékoztatónak tartalmaznia kell azokat az óvintézkedéseket is, amelyeket a felhasználónak és a betegnek a gyógyszer elkészítése és alkalmazása során meg kell tennie, valamint azokat a különleges óvintézkedéseket, amelyek a csomagolás és annak fel nem használt tartalmának speciális ártalmatlanítására vonatkoznak.

(7) A hagyományos növényi gyógyszerek címkéjének és betegtájékoztatójának e rendeletben meghatározottakon kívül tartalmaznia kell, hogy

a) a termék hagyományos növényi gyógyszer, kizárólag a régóta fennálló használaton alapuló, meghatározott javallatokra alkalmazandó, és

b) a felhasználónak orvossal vagy gyógyszerésszel egyeztetnie kell, ha a tünetek a gyógyszer használata alatt fennmaradnak, vagy a betegtájékoztatóban nem említett mellékhatások lépnek fel.

(8) A 726/2004/EK rendelet 23. cikke szerinti jegyzékben szereplő gyógyszerek esetében a betegtájékoztatónak a (2) bekezdés *e)* pontjában megjelölt információt megelőzően tartalmaznia kell a következő figyelmeztető szöveget: „Ez a gyógyszer kiegészítő monitorozás tárgyát képezi”.

(9) A (8) bekezdésben foglalt figyelmeztetés előtt fel kell tüntetni a 726/2004/EK rendelet 23. cikkében említett szimbólumot és a figyelmeztetést követően fel kell tüntetni egy tájékoztató szöveget, amely a betegeket hívja fel a feltételezett mellékhatások jelentésére.

4. § A külső csomagolás és a betegtájékoztató olyan szimbólumokat és piktoqramokat is tartalmazhat, amelyeket annak érdekében tüntetnek fel, hogy egyértelművé tegyék az 1-3. §-okban meghatározott információkat. Az alkalmazási előírással összeegyeztethető egyéb információk, illetve a betegek szempontjából hasznos tájékoztatások azzal a feltétellel kerülhetnek megjelenítésre, hogy ezen információk nem tartalmazhatnak reklám jellegű elemeket és nem veszélyeztethetik a 2. § (6) bekezdésében foglaltakat.

5. § (1) Ez a rendelet 2005. október 30. napján lép hatályba.

(2) E rendeletben meghatározott rendelkezéseket első ízben az e rendelet hatálybalépése után benyújtott forgalomba hozatali engedélyek iránti kérelmek elbírálása során kell alkalmazni. E rendelet hatálybalépésekor már forgalomba hozatalra engedélyezett gyógyszerek esetében a címkézésre és a betegtájékoztatóra vonatkozó rendelkezéseknek legkésőbb 2010. december 31-ig kell megfelelni.

(3) Ez a rendelet a következő uniós jogi aktusoknak való megfelelést szolgálja:

a) az Európai Parlament és a Tanács 2001/83/EK irányelve (2001. november 6.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről, V. cím;

b) az Európai Parlament és a Tanács 2004/27/EK irányelve (2004. március 31.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK irányelv módosításáról, 1. cikk;

c) az Európai Parlament és a Tanács 2010/84/EU irányelve (2010. december 15.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a farmakovigilancia tekintetében történő módosításáról.

(4) Ez a rendelet a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekről, valamint az 1768/92/EGK rendelet, a 2001/20/EK irányelv, a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2006. december 12-i 1901/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtásához szükséges rendelkezéseket állapítja meg.

(5) Ez a rendelet a fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról szóló, 2007. november 13-i 1394/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtásához szükséges rendelkezéseket állapítja meg.

(6) Ez a rendelet az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról szóló 726/2004/EK rendeletnek és a fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről szóló 1394/2007/EK rendeletnek az emberi felhasználásra szánt gyógyszerekkel összefüggésben követendő farmakovigilancia tekintetében történő módosításáról szóló 2010. december 15-i 1235/2010/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet végrehajtásához szükséges rendelkezéseket állapítja meg.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

MONOGRÁFIA

Lovász Irén: *Szokrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.*

Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés.*

Történeti, elméleti és gyakorlati példák

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálanropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés.*

A reformpedagógia egy lehetséges reformja

Váradai Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840.*

A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

- Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl
- Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében
- Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*
- Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*
- Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez
- Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*
- Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.
- Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*
- Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*
- Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi*
államszocializmusban 1945–1970
- Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*
- Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és*
a képzőművészet tárgyköréből
- Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási*
és szociális ellátások rendszere
- Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*
- Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat*
újraértékeléséhez 1784–1878 között
- Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról
- Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik
- Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*
- Németh Dávid: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcstan tanítása*
az 5–12. osztályban
- Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulás*
kisvárostól az ezredfordulás terekig a magyar irodalomban

Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Horváth Csaba: *Megtalált szavak*

Csízay Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia*

Indries Krisztián, Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum. Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?*

Simon Gabriella: *A mentorálás elmélete és gyakorlata. A mentori kompetenciák attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*

Legénydy Kristóf: *A természettudományos és a teológiai megismerés modelljei*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia (Második, javított kiadás)*

Szabados Ádám: *Az apostolok hagyománya*

Lukács Olga: *Az erdélyi egyházak ezeréves együttélésének szinopszisa*

Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika*

Toókos Péter János: *A III. szibillakönyv. Irodalmi és teológiai bevezetés*

Borsi Attila János: *Elhívástól kihívásig. Vázlatok az egyház és a keresztyén gondolkodás megértéséhez*

Szalma József: *A biztosítási szerződés. A biztosítói kárfelelősség az európai és a magyar magánjogban*

Kövi Zsuzsanna: *Az alternatív ötfaktoros személyiségmodell és a személyiségklasterek*

Nemeshegyi Péter SJ: *A kelet-ázsiai vallások története*

Bethlenfalvy Ádám: *Dráma a tanteremben. Történetek cselekvő feldolgozása*

Sólyom Réka: *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések*
Dér Csilla Ilona: *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.):
*A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára
készített emlékkötet*

Szávay László (szerk.): „*Vidimus enim stellam eius...*”

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoldár a régi magyar irodalomban*
Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet
Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (Hg.): *Inspirationen.
Künste im Wechselspiel*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Péti Miklós, Ittész Gábor (eds.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*
Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „*A Szentek megismerése ad
értelmet.*” *Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan.
Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori
Gábor és Dobos János lekipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának
lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés?
Gondolatok egy konferencián – Nagykovács, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*
Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok.
Oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*
Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban –
Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*
Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlói Piroska,
Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlói Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*
Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra,
Czeglédy Anita, Zakariás Emese (Hg.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita,
Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words.
Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán,
Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*
Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.
Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*
Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.
A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet sors identitás

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*
Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):
English Language & Literatures in English 2014

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):
Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla,
Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda.*
Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar.*
Bölcsészettudományi dolgozatok

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a gondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.):
Vállalati kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város.*
Válogatás a Fiala Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellézkörej.*
Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni.*
Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége.*

Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Fóris Ágota, Bölscei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszélgjétek el dicsőségét. Conferentia Rerum Divinarum 6.*

Kovács Tibor (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*

Sebők Melinda, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*

Béres István, Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony*

Lázár Imre (szerk.): *A társas–lelki és művészeti folyamatok pszichofiziológiája*

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*

Karasszon István: *Az ószövetségi teológia történetéhez*

Czeglédi Sándor: *Történelem és önismeret*

Literáty Zoltán (szerk.): *Száz év után Ravasz László Homiletikájáról*

Bányai Éva, Horváth Csaba, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Valóság és módszer. Test, történelem, elbeszélhetőség*

Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva. Kortárs számi művészeti fejlemények*

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

Giovanni Pico della Mirandola: *Benivieni neoplatonista versének kommentárja*
(Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács
Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította,
válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.):
Hadewijch: Dalok (Fordították: Daróczy Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén
egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor. Harminc év elmélkedései, 1985–2015*
(Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika,
Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok.
Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka
vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák – Világlányok.
Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek*
(Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta,
Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések*
(Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék*
(Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés*
(Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, I. kötet (I–XX. könyv)
(Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin,
Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, II. kötet (XXI–XXX. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Czerovszki Mariann, Tamás Ábel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, III. kötet (XXXI–XL. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Berkes Lajos, Kozák Dániel,
Ligeti Dávid Ádám)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, IV. kötet (XLI–CXLII. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Ligeti Dávid Ádám, Takács Levente,
Bajnok Dániel)

Tzveta Sofronieva: *A föld színe* (Szerkesztette: Domokos Johanna)

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*
(Szerkesztette: Frazer-Imregh Monika)

Marie Luise Kaschnitz: *Ádám és Éva*
(Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Marivaux: *Válogatott drámák* (Szerkesztette: Kovács Ilona)

Kurucz György (válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta):
*Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál
és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből
és naplóból (1820–1825)*

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS – REZONŐR

René Descartes: *A lélek szenvedélyei és más írások*
(Fordította: Boros Gábor, Gulyás Péter)

Alexandre Koyré: *Tanulmányok a tudományos gondolkodás történetéről*
(Fordította: Szigeti Csaba)

Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*
(Fordította: Farkas Henrik, Szabó Zsigmond)

Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája* (Fordította: Sajó Sándor)

Michel Foucault: *A rendellenesek* (Fordította: Berkovits Balázs)

Michel de Montaigne: *Útinapló*
(Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Kovács Eszter)

L'HARMATTAN FRANCE-HONGRIE, COLLECTION KÁROLI

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (eds.): *Contempler l'infini*

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011).
Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár,
Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai,
Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár,
Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say.
A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and
Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism,
Interculturality, and Vulnerability 2018*

Tímea Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945.
Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

Anita Czeglédy, Géza Horváth (Hg.): *Inspirationen III – Wege*

Renáta Raáb: *Austria's Schleswig Policy 1848–1852*

Anita Czeglédy, Anikó Szilágyi-Kósa (Hg.) unter Mitarbeit von József Fülöp:
Geopoetische Reisen in Mitteleuropa. Studien zur Sprache und Kultur

Krisztina Kovács: *La relation poétique entre l'oeuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*

Ádám Bethlenfalvy: *Living through extremes in process drama*

Marcus Kracht: *Knowledge and Material Culture.
How much knowledge can we afford?*

Anikó Daróczi, Enikő Sepsi, Miklós Vassányi (eds.): *Initiation into the Mysteries. A Collection of Studies in Religion, Philosophy and the Arts*

Judit Mudriczki: *Shakespeare's Art of Poesy in King Lear. An Emblematic Mirror of Governance on the Jacobean Stage*

Zoltán Literáty: *Rhetorical Preaching. Studies in Rhetoric, Homiletics & Preaching*

László Tarnói: *Schnittpunkte. Band 1. Literarisches Leben des deutschsprachigen Ungarn um 1800*

JEGYZET

Nádor Orsolya: *Tanított (anya)nyelvünk*

Hegedűs Rita: *Élő magyar grammatika. A nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése*

Csontos Nóra, Dér Csilla Ilona: *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*

H. Varga Márta (szerk.): *Magyar grammatika funkcionális megközelítésben. Elmélet és gyakorlat*

M. Pintér Tibor, Wéber Katalin: *Mérés és értékelés: magyar mint idegen nyelv*

Holló Dorottya: *Kultúra és interkulturalitás a nyelvről*

Schmidt Ildikó: *A magyar írás és olvasás tanítása. Az alfabetizálás folyamata*

Lannert Keresztély István: *Bevezetés a drámapedagógiába*

Fóris Ágota: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek*

Balogh Judit: *Leíró grammatikai ismeretek. Magyar mint idegen nyelv szakos hallgatók részére*

Gyöngyösi Livia, Kampó Ildikó, M. Pintér Tibor: *A magyar kiejtés tanítása*

Nádor Orsolya (szerk.): *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*

Schmidt Ildikó, Nagyházi Bernadette: *Magyar nyelv-tanítás gyermekeknek*

Kovács Tünde: *Nyelvi játékok*

Oszkó Beatrix: *Nyelvtörténet dióhéjban*

Dróth Júlia (szerk.): *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Technikai szerkesztő: Molnár A. Aliz
Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Vincze Ferenc
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter